

**СУЧАСНІ МЕДІЇ
Й РЕВОЛЮЦІЇ НОВОГО ТИПУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ**

National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes
and Revolution of Dignity Museum
Ukrainian Institute of National Remembrance
Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukrainian Catholic University

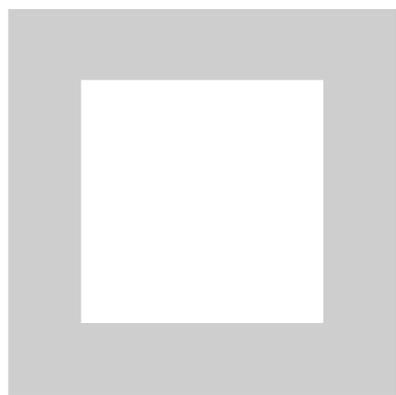
ACADEMIC FORUM OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE REVOLUTION OF DIGNITY

THE REVOLUTION OF DIGNITY: TOWARDS HISTORY

FOCUS TOPIC

"MODERN MEDIA AND REVOLUTIONS OF A NEW TYPE
IN UKRAINE AND THE WORLD"

Collection of research contributions. Volume 3

KYIV • 2023

Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні –
Музей Революції Гідності
Український інститут національної пам'яті
Інститут історії України Національної академії наук України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Український католицький університет

НАУКОВИЙ ФОРУМ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

ФОКУС-ТЕМА

«СУЧАСНІ МЕДІЇ Й РЕВОЛЮЦІЇ НОВОГО ТИПУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ»

Збірник наукових праць. Книга 3

КИЇВ • 2023

Революція Гідності: на шляху до історії: Збірник наукових праць, кн. 3. Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі / Пошивайло І., Онишко Л. (відп. ред.). – К.: Національний музей Революції Гідності, 2023. – 240 с.: іл.

Рецензенти:

Геннадій Боряк, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
Іван Патриляк, доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національного музею Революції Гідності (протокол № 5 від 12 травня 2023 р.)

ISBN 978-617-7881-08-6

Цей збірник наукових праць містить матеріали III Наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії», який відбувся 18–19 листопада 2021 року з фокус-темою «Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі». Видання висвітлює особливості застосування інформаційних технологій у масових протестних рухах доби постмодерну кінця ХХ – початку ХХІ століття. У ньому проаналізовано роль соціальних мереж і цифрових інформаційних технологій щодо розгортання та координації суспільно-політичних протестів, поширення протестних ідей, залучення людей до спільної дії, а також висвітлено тему впливу новітніх засобів зв'язку на становлення й розвиток громадянського суспільства в Україні та світі. Розглянуто й питання специфіки сучасних медій як історичного джерела та суспільно-політичного феномена. Авторами видання є 19 науковців-дослідників з України, Канади та Швеції. Науковий форум та видання реалізовується Національним музеєм Революції Гідності.

This collection of research papers is based on the materials of the 3rd Academic Forum Forum "Revolution of Dignity: Towards History" which took place online on November 18–19, 2021. The focus topic of the conference was "Modern media and revolutions of a new type in Ukraine and the world". This publication highlights a wide range analysis of information technologies of the postmodern period's mass protest movements in the late 20th and the first decades of the 21st centuries. It also covers the role of social media networks and digital information technologies in the deployment and coordination of socio-political protests, spreading new ideas, motivating people to common actions, as well as a significant impact of the present-day means of communications on the formation and development of civil society in Ukraine and the world. The question of modern media's specifics as a historical source and socio-political phenomenon is also discussed in the collection. Nineteen researchers from Ukraine, Canada and Sweden have contributed to this publication. The Academic Forum and the research collection book are provided by the National Museum of Revolution of Dignity (Maidan Museum) in Kyiv.

НАЦІОНАЛЬНИЙ
МЕМОРИАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС
ГЕРОІВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ –
МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ
NATIONAL MEMORIAL
TO THE HEAVENLY HUNDRED HEROES
AND REVOLUTION OF DIGNITY MUSEUM

Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді
Shevchenko Scientific Society of Canada
Société Scientifique Ševčenko du Canada

ISBN 978-617-7881-08-6

© Національний музей Революції Гідності, 2023

© Автори текстів, 2023

Це видання побачило світ
за фінансової підтримки Наукового
товариства імені Шевченка в Канаді

The issue was published with the
financial support of the Shevchenko
Scientific Society in Canada

РОЗДІЛ I ВСТУП

Ігор Пошивайло

СИЛЬНІШЕ ЗА ЗБРОЮ: МЕДІЙНІ ВИМІРИ РЕВОЛЮЦІЇ

ВСТУПНЕ СЛОВО 11

Леся Онишко

СУЧАСНІ МЕДІЇ Й РЕВОЛЮЦІЇ НОВОГО ТИПУ:

ТРЕТІЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ «РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ» 15

РОЗДІЛ II МАЙДАНИ ТА РЕВОЛЮЦІЇ В МЕДІЯХ / МЕДІЇ В РЕВОЛЮЦІЯХ

Олена Бондарева

**ПРОСТІР МЕДІЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ
ПРО РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ** 43

Василь Деревінський

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ
ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1988–1991 РОКІВ** 55

Roman Horbyk

**MAIDAN AS A HYBRID AGORA: NEW SOCIAL MOVEMENTS AND THE CURSE OF SPACE
(МАЙДАН ЯК ГІБРИДНА АГОРА: НОВІ СУСПІЛЬНІ РУХИ ТА ПРОКЛЯТТЯ ПРОСТОРУ)** 61

Олеся Ісаюк

**ВОСКРЕСАЮТЬ ЛИШ ТАМ, ДЕ Є МОГИЛИ? ВІДТВОРЕННЯ ТА МОДЕРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ
ІСТОРИЧНО УСТАЛЕНИХ СЮЖЕТІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ
ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОВІДНОВЛЕННЯ У СТАНІ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ** 81

Алла Киридон

**СУЧАСНІ МЕДІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НОВОГО ТИПУ: ІНТЕРАКТИВНІСТЬ,
ІНТЕРПАСИВНІСТЬ, ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТИ?** 97

Вікторія Колеснікова

**РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ «БІБЛІОТЕКА
МАЙДАНУ»** 121

Кирило Мелекесцев

**ПОСТПРАВДА ЯК ЗАГРОЗА ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ТА ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ ІСТОРИЧНОЇ
ПОЛІТИКИ** 137

CONTENTS

Юрій Олійник ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА КОМУНІКАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЮ СУСПІЛЬСТВА	143
Антоніна Піпко РЕВОЛЮЦІЇ НА ГРАНІТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ТА СУСПІЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В ДОБІРЦІ ГАЗЕТ 1990–1991 РОКІВ ІЗ ФОНДІВ НМРГ	149
Тетяна Привалко СОЦІАЛЬНІ МЕДІАРЕСУРСИ В УСНОІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ ІЗ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ	161
Катерина Романова СТАНОВЛЕННЯ «МАЙДАНІЗНАВСТВА» ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ГАЛУЗІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	169
Наталія Стеблина НЕЗАЛЕЖНІ МЕДІЇ, ЦИФРОВИЙ ФОРУМ ТА АНТИПРЕЗИДЕНТСЬКІ ПРОТЕСТИ В УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ (КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН)	195
Наталія Фесенюк СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТИ СТВОРЕННЯ СПІЛЬНОТ МАЙДАНУ	205
Ольга Юркова СОЦІАЛЬНІ МЕДІЇ ЯК КАНАЛ ДЛЯ ЗЛОВМИСНОГО ПОШИРЕННЯ ЧУТОК	213
 РОЗДІЛ III ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ФОРУМУ	
Олег Андрос МЕДІЯКТИВІЗМ І ЖУРНАЛІСТИКА ЕПОХИ ФУТУРОШОКУ	225
Марта Дичок ЩО ЗМІНИЛОСЯ? МЕДІЇ ТА МОБІЛІЗАЦІЯ	231
Юрій Сиротюк НОВІТНІ РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ VS ВІРТУАЛЬНИЙ ЄВРОМАЙДАН. РОЛЬ І МІСЦЕ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	235

CHAPTER I INTRODUCTION

Ihor Poshyvailo STRONGER THAN ARMS: MEDIA DIMENSIONS OF THE REVOLUTION FOREWORD	11
--	----

Lesia Onyshko MODERN MEDIA AND NEW TYPE REVOLUTIONS: THE 3RD ACADEMIC FORUM “REVOLUTION OF DIGNITY: TOWARDS HISTORY”	15
---	----

CHAPTER II MAIDANS AND REVOLUTIONS IN MEDIA / MEDIA IN REVOLUTIONS

Olena Bondareva SPACE OF MEDIA AND SOCIAL NETWORKS IN MODERN UKRAINIAN DRAMA ABOUT THE REVOLUTION OF DIGNITY	43
--	----

Vasyl Derevinskiy UKRAINIAN HELSINKI UNION (UHU) IN THE CONTEXT OF INFORMATION WAR DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION 1988–1991	55
--	----

Roman Horbyk MAIDAN AS A HYBRID AGORA: NEW SOCIAL MOVEMENTS AND THE CURSE OF SPACE (МАЙДАН ЯК ГІБРИДНА АГОРА: НОВІ СУСПІЛЬНІ РУХИ ТА ПРОКЛЯТТЯ ПРОСТОРУ)	61
--	----

Olesia Isayuk DO THEY RESURRECT ONLY THERE WHERE GRAVES ARE? REPRODUCTION AND MODERN TRANSFORMATION OF HISTORICAL PLOTS IN SOCIAL NETWORKS AS A MEANS FOR SELF-RECOVERING IN THE STATE OF COLLECTIVE TRAUMA	81
---	----

Alla Kyrydon MODERN MEDIA AS A MEANS OF FORMING A NEW TYPE OF CULTURE: INTERACTIVITY, INTERPASSIVITY, RESPONSE TO CHALLENGES?	97
---	----

Victoria Kolesnikova ROLE OF SOCIAL NETWORKS IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC INITIATIVE “MAYDAN LIBRARY”	121
--	-----

Kyrylo Mieliekiestsev POST-TRUTH AS A THREAT TO HISTORICAL MEMORY AND PROSPECT FOR HISTORICAL POLICY	137
--	-----

Yuriy Oliynyk	
ELECTRONIC DEVICES AND MEANS OF OBSERVATION AND COMMUNICATION AS TOOLS FOR CONTROL OVER SOCIETY	143
Antonina Pipko	
THEME OF THE REVOLUTION ON GRANITE IN THE CONTEXT OF POLITICAL AND SOCIAL SITUATION IN UKRAINE IN A SELECTION OF NEWSPAPERS (1990–1991) FROM THE NATIONAL MUSEUM OF THE REVOLUTION OF DIGNITY (NMRD) COLLECTIONS	149
Tetiana Pryvalko	
SOCIAL MEDIA AS AN ORAL HISTORY RESOURCE FOR RESEARCHING THE REVOLUTION OF DIGNITY'S HISTORY	161
Kateryna Romanova	
THE ESTABLISHING OF MAIDAN STUDIES AS AN INTERDISCIPLINARY FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCHES	169
Natalia Steblyna	
INDEPENDENT MEDIA, DIGITAL FORUMS, AND ANTI-PRESIDENTIAL PROTESTS IN UKRAINE AND BELARUS (COMPUTER ANALYSIS OF POLITICAL NEWS)	195
Natalia Feseniuk	
SOCIAL NETWORKS AS INSTRUMENTS FOR CREATING THE MAIDAN'S COMMUNITIES	205
Olha Yurkova	
SOCIAL MEDIA AS A CHANNEL FOR MALICIOUS SPREADING OF RUMORS	213
CHAPTER III	
SPEECHES OF FORUM PARTICIPANTS	
Oleh Andros	
FUTURE SHOCK ERA'S MEDIA ACTIVISM AND JOURNALISM	225
Marta Dyczok	
WHAT'S CHANGED? MEDIA AND MOBILIZATION	231
Yurii Syrotiuk	
THE MODERN REVOLUTION OF DIGNITY VS THE VIRTUAL EUROMAIDAN. THE ROLE AND PLACE OF INFORMATION TECHNOLOGIES	235

РОЗДІЛ I
ВСТУП

СИЛЬНІШЕ ЗА ЗБРОЮ: МЕДІЙНІ ВИМІРИ РЕВОЛЮЦІЇ

Вступне слово

Ігор Пошивайло,

кандидат історичних наук,
голова організаційного комітету III Наукового форуму
«Революція Гідності: на шляху до історії»,
генеральний директор Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

Життя та смерть, свобода й духовне рабство, відвага та страхи – все переплелося в калейдоскопі зимових подій 2013–2014 років в Україні, у кіптяві автомобільних шин і димі польових кухонь, у борні цінностей, світоглядів та рефлексій. Вибух Євромайдану поцілів через катапульту політичної кризи в самісіньке серце нації, оприявнюючи ментальні колізії, спопеляючи моральні комплекси, очищаючи націю та світ вогнем.

Майдан зацікавив світову спільноту як промовистий символ та важливий процес боротьби українців за власний історичний вибір, обстоювання в мирний спосіб суспільних цінностей і громадянських прав. То була яскрава мить народження нації, яку єднає віра в демократію та свободу.

У формуванні динамічної ідентичності протестів – від Євромайдану до Революції Гідності важливу роль відігравали медії як традиційні, так і сучасні. Саме Майдан 2013–2014 років, за оцінками дослідників, став на той час найбільш медійно висвітлюваним протестом порівняно з іншими «кольоровими революціями» в різних куточках планети.

І справді, інформаційне поле активно формувало громадську реакцію на багатомірну кризу в Україні часів Януковича. Комунікативний простір медій став критично важливим у процесах боротьби проти свавілля влади й за перезавантаження країни. Саме соцмережі налаштували та згуртували демократичну частину суспільства на наймасштабніший протест у сучасній історії, знівелювавши засоби контролю суспільства владою та давши громадянам можливість протистояти проросійській пропаганді й олігархічним медіям.

Як можна було зупинити потужний океан із тендітними краплями, у медійному вирі якого народжувалися нові ідеї, трансливалися революційні сенси, обговорювалися контroversійні теми, поширювалися креативні мему, створювалися громадські медіаспільноти й нові телеканали, стрималися та документувалися живі історії *in situ*, що сфокусувало увагу здивованого світу на невідомій йому до того Україні.

Пам'ятаю, як мене вразила блискавична реакція на силовий розгін «Беркутом» мирного Євромайдану 30 листопада 2013 року моєї колеги та приятельки зі США Лінди Норріс. 1 грудня, тобто наступного дня після свавілля силовиків, вона розмістила у своєму блозі «The Uncataloged Museum» пост під назвою «If I Ran a Museum in Kyiv, Right Now» («Якби я керувала музеєм у Києві просто зараз»). Ця музейна експертка-фулбрайтівка, добре відома фаховому колу в Україні, запропонувала своєрідну програму дій, а саме: уявляючи себе на місці директора київського музею, вона зробила би публічну заяву, дозволила чи навіть спонукала би своїх співробітників брати участь у протестах за їхнього бажання, відчинила би двері музею та запросила всіх безкоштовно відвідати його й зігрітися. Також заохочувала б відвідувачів візуалізувати у виставковому просторі свої надії та побоювання, влаштувала інсталяції, що надихали б на роздуми «про Україну, про красу, правду й тернисту історію». Ну а в кріслі директора історичного музею ця американка системно поповнювала б наявну збірку артефактами з Євромайдану – від свідчень учасників подій, світлин, плакатів і постів у фейсбуці та твіттері до прапорів, шоломів і масок, спецодягу й навіть захисних щитів із барикад... Прикметно, що цю програму було здійснено під час Революції Гідності й опісля неї – від залучення музеїв України до протестів та фіксації знакових фейсбук-дописів істориком Олександром Зінченком і до створення Музею Майдану.

Свідченням застосування медій як своєрідної зброї проти диктаторського режиму є й той факт, що, коли президент Янукович оглядав експозицію Музею теракотової армії імператора Цінь Ши Хуан-ді у місті Сіань (КНР), робив запис у книзі почесних гостей і приймав у дарунок музейний каталог, низка українських музеїв оприлюднила на своїх вебсайтах і в соцмережах офіційні заяви про засудження політики тодішньої влади щодо силового розгону мирних протестувальників і зриву євроінтеграційних процесів, долучаючись у такий спосіб до протестів та формуючи міжнародну думку про події в Україні.

Про це я писав іще у статті «Музеї України і Євромайдан: учимося бути з народом», яку опублікувала «Українська правда» 17 грудня 2013 року. Той сюжет активізував жваву дискусію щодо політичності закладів культури, їхньої (не)залежності від влади та потреби «музейного Майдану».

Отже, як бачимо, медії відіграли вирішальну роль у Революції Гідності, інформуючи про перебіг подій, скликаючи киян, як і дзвони Михайлівського Золотоверхого, захищати Майдан, мобілізуючи протестувальників і громадян на мільйонні мітинги, на щоденну допомогу та спільні дії – молитовні, побутові, медичні, правові, освітні, комунікаційні. А в драматичні дні протистояння та розстрілів ЗМІ допомагали ідентифікувати жертв побиття й загиблих Героїв Небесної Сотні...

Отож традиційно до Дня Гідності та Свободи Національний музей Революції Гідності ініціював проведення III Наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії», який пройшов 18–19 листопада 2021 року в Інформаційно-виставковому центрі Музею Майдану. Його фокус-темою стали «Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі».

Захід відбувся за підтримки наших постійних партнерів – Українського інституту національної пам'яті, Інституту історії України Національної академії наук України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українського католицького університету та Національного університету «Києво-Могилянська академія». У ньому взяли участь майже сотня науковців із провідних академічних закладів України, Швеції, Канади та США.

Цей збірник матеріалів III Наукового форуму складається з трьох частин: окрім вступу й розділу «Майдани та революції в медіях / медії в революціях», в якому 14 статей, також наведено стенограми трьох доповідей у розділі «Виступи учасників форуму». Статті охоплюють цілий спектр питань, пов'язаних із роллю інформаційних технологій у розгортанні та координації масових протестних рухів доби постмодерну, з поширенням ідей, мотивацією до дії, впливом на становлення й розвиток громадянського суспільства в Україні та світі, а також із найважливішими характеристиками соціальних мереж і специфікою застосування та атрибуції їх під час протестів, зокрема в період Революції Гідності.

Кожна публікація має анотацію та ключові слова українською мовою, референсис і резюме та ключові слова англійською мовою. Статтю шведського дослідника українського походження Романа Горбика (Університет Седертерн, Стокгольм) наведено англійською мовою та доповнено розширеною анотацією українською мовою.

Віriamo, що вихід у світ збірника матеріалів нашого III Наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії» сприятиме ширшому розумінню інформаційно-комунікаційних складників під час протестних рухів, глибшому осмисленню теми масових протестів не лише в Україні, а й у світі та висвітленню ролі й місця новітніх методів формування комунікації, зокрема соціальних мереж, у поширенні інформації під час Майданів.

Сподіваємося, що ці матеріали стануть у пригоді українським та зарубіжним дослідникам новітньої історії, фахівцям із соціальних і гуманітарних дисциплін, а також журналістам, медійникам та іншим дослідникам ролі соціальних мереж у протестних / революційних рухах доби постмодерну.

Ми щиро вдячні всім партнерам та учасникам форуму. Особлива вдячність Науковому товариству імені Шевченка в Канаді за сприяння у виданні цього збірника.

Відгуки, коментарі та побажання щодо цього видання просимо надсилати в поштову скриньку форуму на електронну адресу: naukforum2020@gmail.com.

СУЧАСНІ МЕДІЇ Й РЕВОЛЮЦІЇ НОВОГО ТИПУ: ТРЕТІЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ «РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ»

Леся Онишко,

кандидат історичних наук, учений секретар
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

ІНФОРМАЦІЯ – НАШ ЗАХИСТ

KRAPLYA.COM

Дводенний науковий форум під загальною назвою «Революція Гідності: на шляху до історії» було проведено 18–19 листопада 2021 року в онлайн-форматі. Метою третього форуму стало обговорення ролі в першу чергу соціальних мереж у розгортанні протестних рухів в Україні, інших країнах Європи, США, Азії та Північної Африки, а також обговорення їхніх теоретико-методологічних і соціально-політичних аспектів для коректного та науково обґрунтованого означення такого роду феномена, сприяння обміну досвідом дослідження інформаційно-комунікаційних складників під час протестних рухів між українськими й закордонними фахівцями та запровадження теми медіатизації Майдану в ширші історико-інформаційні й політико-соціальні дискурси.

Ключові слова: Майдан, медії, протестні рухи, Революція Гідності, Євромайдан, форум, учасники

Наприкінці ХХ століття після хвилі протестних акцій, відомих в історії як оксамитові революції, вчені заговорили про новий тип революцій, істотною ознакою яких була зміна режиму шляхом переговорів протестувальників і влади. Ненасильницький спротив під час максимальної мобілізації мас став визначальною рисою таких революцій. Подальша медіатизація суспільства та роль соціальних мереж, зокрема на початку 10-х років ХХІ століття, допомогли додати до сутнісних характеристик революцій нового типу ще й чинник медійності. Саме медіатизація соціальної реальності та поява так званого мережевого суспільства зумовили безпрецедентний вплив соціальних медій на розгортання протестних рухів, спрямованих на захист громадянських прав і свобод. Особливо чітко ці процеси можна простежити у пост-

радянських країнах зі слабкою демократією та корумпованими режимами, таких як Білорусь, Грузія, Молдова, Киргизстан, Вірменія, а також у країнах Азії та Північної Африки – Тунісі, Єгипті, Туреччині, Бахреїні, Ірані, Ємені, Лівані тощо.

У сучасній Україні найяскравіше цей новий складник сучасної революції виявився під час Євромайдану / Революції Гідності, коли 21 листопада 2013 року в мережі «Фейсбук» пролунав заклик вийти на протест проти авторитарного режиму Віктора Януковича (Онишко, Примаченко, Романова 2022). Це запустило хвилю протестних акцій не лише всередині України, а й у середовищі української діаспори. У ніч побиття мирних протестувальників 30 листопада 2013 року влада заглушила на столичному майдані Незалежності мобільний зв'язок, проте новина про брутальний розгін блискавично облетіла соціальні мережі та інтернет-ресурси, що слугувало тригером нових масових акцій. 1 грудня 2013 року люди по всій країні вийшли на центральні площі міст для участі у безстрокових протестах (Onuch 2015).

Від самого початку цифрові медії та соцмережі стали важливим складником Євромайдану. Поширення нових технологій і масовий доступ до соцмереж перетворили їх на дієвий інструмент мобілізації активістів, організації та координації протестних акцій. Наявність мобільних телефонів та доступу до соцмереж дали протестувальникам можливість умиць одержувати інформацію та швидко поширювати її, у тому числі за межами країни [Поняття 2017].

Досвід України та інших країн світу, де в останнє десятиліття сталися революції, показав, що вплив інформаційних технологій на революції нового типу змінив правила гри на політичному полі, що посприяло зародженню неконтрольованих державою соціальних медій. Присутність соцмереж і розмивання меж між публічним та приватним, масовою й міжособистісною комунікацією дало змогу здійснювати медійні впливи безпосередньо, в обхід традиційних засобів масової інформації, що, у свою чергу, змусило ЗМІ по-новому розглядати своє місце в суспільстві та впливати на професійні стандарти. З іншого боку, інтернет і соцмережі стали найбільшою в історії людства системою збору даних та стеження, що створило нові можливості нагляду для авторитарних режимів. Перебіг постмодерних революцій фактично в режимі онлайн перетворив їх на специфічний об'єкт наукового дослідження й актуалізував низку питань, які певною мірою ставлять дослідників різних галузей перед потребою пошуку нових наукових методів і розроблення методологічного апарату (Onuch 2014).

Щоб з'ясувати роль соціальних мереж у розгортанні протестних рухів в Україні та за кордоном, висвітлити теоретико-методологічні й соціально-політичні аспекти, дослідити соціальні медіа-ресурси як джерела щодо історії сучасних революцій; обговорити новий інструментарій для верифікації, класифікації та опрацювання їх, а також низку суто етичних проблем при використанні джерел такого плану, і було задумано третій науковий форум. Фокус-темою згаданого форуму, організованого Національним музеєм Революції Гідності разом із партнерами, визначено «**Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі**». Форум проходив 18–19 листопада 2021 року в онлайн / офлайн-форматі. З огляду на карантинні обмеження через епідеміологічну ситуацію в Україні та світі, пов'язану з поширенням коронавірусної інфекції, більшість учасників долучилися до форуму онлайн (Програма 2021).

Упродовж підготовчого періоду на адресу форуму надійшли понад 40 заявок, на основі яких було складено програму заходу (Програма 2021). До організаційного комітету форуму ввійшли Геннадій Боряк, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАНУ; Антон Дробович, кандидат філософських наук, голова Українського інститу-

ту національної пам'яті; Іван Патриляк, доктор історичних наук, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Вікторія Романюк, кандидат наук із культурології, заступник директора Могиллянської школи журналістики Національного університету «Киево-Могиллянська академія»; Олег Турій, кандидат історичних наук, проректор із зовнішніх зв'язків Українського католицького університету, а також авторка цієї статті Леся Онишко, відповідальний секретар оргкомітету. Головою оргкомітету став Ігор Пошивайло, кандидат історичних наук, генеральний директор Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності.

Програму форуму на 18 та 19 листопада 2021 року було складено на основі поданих учасниками заявок та погоджено з усіма організаторами форуму. Вона передбачала п'ять панельних дискусій, презентації проєктів «Майдан як гібридна агора: нові суспільні рухи та прокляття простору» і «Що змінилося? Медії та мобілізація», презентацію програми заходів до Дня Гідності та Свободи, дебати на тему «Інформація vs дезінформація: дозволити не можна заборонити», а також підбиття модераторами підсумків панельних дискусій (Програма 2021).

Форум розпочався о 9:30 ранку 18 листопада 2021 року. До його учасників звернулися зі словами привітання Ігор Пошивайло, Антон Дробович, Іван Патриляк, Олег Турій та Вікторія Романюк, які у своїх виступах підкреслили потребу фахового обговорення Майданів в Україні, зокрема ролі інформаційних технологій під час масових протестів у період так званих постмодерних революцій. Визначальною стала теза про те, що Майдани дали українцям змогу обстояти власну державність та право залишатися вільними людьми в незалежній країні. З огляду на це вектор медій у сучасних реаліях став надзвичайно важливим. А вже щодня відбуваються історичні події, які фіксуються медіями й чинять вплив на людей, їхні дії та світогляд. Так, професор Іван Патриляк під час виступу зауважив, що перемога Революції Гідності стала можливою також і завдяки існуванню незалежних соціальних медій. «Будь-які вороги свободи, будь-які вороги людської гідності завжди бояться альтернативних джерел інформації», – наголосив він (III Науковий форум 2021).

Після вітальних слів виступив Роман Горбик, доктор філософії, професор університету Седертерна у Стокгольмі (Швеція), автор англomовного дослідження «Mediated Europe's Discourse and Power in Ukraine, Russia and Poland during Euromaidan» («Опосередкований європейський дискурс та влада в Україні, Росії й Польщі під час Євромайдану»), із презентацією проєкту «**Майдан як гібридна агора: нові суспільні рухи та прокляття простору**». У своєму виступі професор Горбик зробив спробу простежити взаємозв'язок суспільних рухів із простором, зокрема його вплив на розгортання масових рухів, саме на прикладі Євромайдану.

Як відомо, суспільні рухи завжди тяжіють до обіймання простору та поширення в ньому. Якщо традиційні суспільні рухи виявляли себе передовсім у фізичному міському просторі, то нові суспільні рухи дедалі частіше намагаються опанувати віртуальний простір у медіях та соцмережах. У такому разі віртуальний простір може розглядатися як альтернатива, заміна фізичного простору, тоді як фізичний чи невіртуальний простір стає своєрідним «прокляттям таких рухів через невизначеність і проблемність їхнього ставлення до самого простору. Ілюстрацією цієї тези можуть слугувати події під час білоруських протестів 2020 року, періодичних акцій росіян або масових протестів у Гонконгу, учасники яких постійно стикалися з проблемою втримання фізичного простору. На противагу їм, українські Майдани, а надто Євромайдан 2013–2014 років, стали винятком завдяки своїй гібридності (Horbyk 2017). Захоплення та втримання фізичного простору у вигляді табору на площі доповнювалося мобілізацією й різноплановими про-

тестними акціями у віртуальному просторі. Проводячи паралель із моделлю гібридної медіасистеми Ендрю Чедвіка, згідно з якою в політичній комунікації нові медіа доповнюють, а не заступають традиційні, Р. Горбик зазначив, що такі моделі гібридного суспільного руху є більш удалими (Chadwick 2017). Поєднання фізичного простору протесту з віртуальним простором медійної агори чи майдану дає змогу концентрувати, а не розпорозувати зусилля учасників і таким чином створює передумови для успіху гібридного суспільного руху.

Вплив медіа на сучасне суспільство та їхні можливості щодо продукування нових сенсів обговорювали в межах панельної дискусії під назвою **«Медіа в революціях / революції в медіях»**. Модератором дискусії був Роман Горбик. Основними доповідачами на цій панелі стали знані науковці Сергій Квіт, Сергій Єкельчик, Наталія Стеблина, Стефан Йонссон та суспільно-політичний діяч, народний депутат Верховної Ради VII скликання Юрій Сиротюк. Під час дискусії більшість її учасників зосередилися на ролі медіа, зокрема нових медіа та соціальних мереж у період Євромайдану, а також суспільних протестів загалом (III Науковий форум 2021).

Сергій Квіт, голова Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, доктор філологічних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», у своєму виступі **«Хто пише історію? Національна пам'ять у контексті мережевих революцій і соціальних мереж»** торкнувся питання творення сучасного наративу української історії, на який впливають національна пам'ять, актуалізована під час трьох новітніх українських революцій, та науковий дискурс зі специфічними методологічними вимогами до текстів. Ідеться про нові медіа, що створюють спеціальні можливості для осіб, які хотіли би випробувати себе як інтерпретатори національної історії. На думку дослідника, теперішню ситуацію в Україні включно зі зміцненням української політичної нації та активного громадянського суспільства було спричинено вибухом трьох новітніх революцій – студентської Революції на граніті 1990 року, Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013–2014 років. Причому дві останні мали мережевий характер, бо розгорталися без централізованого керування, єдиного планування та задуму. На ці процеси вплинув бурхливий розвиток соціальних мереж, що розпочався після створення платформи «Фейсбук» 2004 року. Він дав нові організаційні можливості українському національно-визвольному рухові зокрема під час Революції Гідності. Саме тому, вважає вчений, сучасне розуміння та написання української історії треба ґрунтувати на дискурсі національної пам'яті, базованій на політиці цілковитої відкритості всіх джерел, зокрема сучасних, якими є й матеріали масмедіа.

Сергій Єкельчик, професор канадського Університету Вікторії, під час доповіді **«Еволюція революційного медійного простору: інтернет у Помаранчевій революції та соціальні мережі у Революції Гідності»** проаналізував відмінності між обома масовими протестами. На думку вченого, українські революції 2004 та 2013–2014 років мали спільну просторову форму – центральний майдан у Києві та майдани в інших містах. Однак форми залучення громадян до політичного протесту зазнали еволюції. Роль телебачення під час Революції Гідності помітно зменшилася, тоді як нові медіа стали основним засобом політичної мобілізації в період Революції Гідності. Рух «Україна без Кучми» початку 2000-х став першим проявом політичного протесту, в якому інтернет-видання відіграли важливу роль. Опозиційні партії також широко використовували цей засіб комунікації під час Помаранчевої революції. Натомість розвиток соціальних мереж у роки перед Революцією Гідності відкрив нову сторінку в історії українського національного руху, оскільки соціальні мережі показали себе не тільки як засіб мобілізації, а й як простір віртуальної участі у політичних рухах.

Юрій Сиротюк, директор Недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень», під час виступу на тему **«Новітні Революція Гідності vs віртуальний Євромайдан. Роль і місце інформаційних технологій»** зосередив увагу на суті сучасних революцій, яка залишається незмінною. На думку доповідача, новітні медіа є лише додатковим інструментом, що не змінює основних принципів революційної боротьби. Попри ряд прогностичних моделей, революція не може відбуватися виключно в мережі без фізичної мобілізації великих мас активного населення. Використання електронних майданчиків дає змогу пришвидшити розгортання інформаційних процесів, зокрема розширити територіальне охоплення. Однак ефективне використання цих майданчиків неможливе без застосування алгоритму класичних революцій та їхніх ключових механізмів. Основними елементами успішного революційного процесу є, на думку Ю. Сиротюка, ідеї, близькі громадянам, та активне поширення їх, а також відповідна організаційна робота. Саме традиційна форма самоорганізації відіграла визначальну роль під час Революції Гідності, яку спробувала нівелювати росія, розпочавши війну проти українського народу.

Наталія Стеблина, професор кафедри журналістики та соціальних комунікацій, доктор політичних наук, доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса, представила доповідь **«Незалежні медіа, цифровий форум та антипрезидентські протести в Україні та Білорусі (комп'ютерний аналіз політичних новин)»**. На погляд дослідниці, цифровий форум принципово важливий для сучасних протестних акцій. Вельми істотними для функціонування цього форуму є незалежні мережеві медіа, завдяки яким опозиційні політики, активісти, експерти можуть долучитися до дискусій і ставати помітними, виробляючи меседжі в нових, цифрових умовах. Проте самої лише наявності цього форуму, так само як і незалежних медіа та опозиційних лідерів, недостатньо для успіху протесту. Отож сучасна наука має з'ясувати, за якими показниками можна вимірювати ефективність цифрового форуму й участі політичних акторів у ньому та за яких умов цифровий суспільний діалог є більш наповненим і рівноправним. Для цього було здійснено компаративний аналіз активності незалежних онлайн-медіа України та Білорусі (відповідно «Української правди» та «Нашай Нівы») у формуванні цифрового форуму. Під час дослідження було зафіксовано, що деякі показники, принципово важливі для його ефективності, на останньому сайті нижчі. Білоруські опозиційні політики не були настільки помітними на цьому форумі й не мали традиції взаємодії із суспільством упродовж тривалого часу. Тому вони не завжди були здатні виробляти політичні меседжі, які привертали б увагу значної аудиторії. Використавши комп'ютерний аналіз політичних новин за допомогою мови Python на зазначених сайтах, Н. Стеблина зіставила дані за період 2005–2020 років і показники до й під час Євромайдану в Україні та білоруських протестів. З'ясувалося, що присутність політичних акторів на українському цифровому форумі була вищою, аніж у білоруській ситуації (середні показники в рік протесту та за чотири роки до нього – 0,97 і 0,69 відповідно). В Україні більшою була збалансованість політичної комунікації, аніж у Білорусі (0,79 та 0,42 відповідно), а отже, опозиційні актори були майже настільки ж конкурентоспроможними «в цифрі», як і президент країни. Так само вищими були емоційність та негативізм в українських політичних новинах. Ці дані дають підстави висунути гіпотезу про те, що ефективність цифрового форуму й уміння політичних діячів виробляти меседжі в цих умовах вельми значущі для супроводу політичного протесту.

Стефан Йонссон, професор Лінчепінзького університету в Швеції, підготував доповідь на тему **«Багато значень Майдану: діалектика соціальних медіа та естетична виразність у продуванні братерства під час української революції 2013–2014 років»** («Many meanings of Maidan: the dialectics of social media and aesthetic expressivity in the production of solidarity in Ukraine's Revolution 2013–2014»). Дослідник спробував

простежити взаємозв'язок між соціальними медіями та мистецькими рефлексіями на зазначені події. Учасники Євромайдану наприкінці 2013-го й навесні 2014-го року знаходили різні способи, щоб донести до загалу свої вимоги і прагнення. Політичну волю та бажання часто було виявлено через мистецькі прийоми, що слугували в тому числі й засобами комунікації та живили протести, даючи їхнім учасникам змогу представляти себе як суспільно-політичну силу – суб'єкт історії. У доповіді також було висвітлено взаємодію між мистецтвом і соціальними медіями, що сприяло зміцненню та зростанню солідарності та взаємодопомоги під час масових протестів. Зокрема різнотипні соціальні медії посилювали вплив мистецтва на учасників Майдану. С. Йонссон простежив, як цей вплив поступово зменшувався в міру ескалації конфлікту, а основні вимоги протестувальників частіше передавалися в одноманітних і вже напрацьованих висловах та образах. Як приклад було продемонстровано плакати «StraikPlakat», документальні кінокадри громадського об'єднання незалежних кінематографістів «Вавилон'13», дописи у фейсбуці художника Матвія Вайсберга та іконографію, пов'язану з образами Небесної Сотні.

В обговоренні взяли участь Наталія Дзюбенко-Мейс, Ігор Пошивайло, Катерина Романова, Олег Турій, Ярина Ясиневиц. Під час першої панелі фактично доведено те, що новітні медії не були якимось вирішальним чинником в організації Майдану й так само вони не були головним рушієм цих подій. Наголошувалося також, що Майдан реалізувався саме як гібридна агора, яка поєднала й фізичний простір Майдану-табору, й цифровий форум або цифрову агору (Кастельс 2020). Завдяки існуванню незалежних медій, які стали своєрідним рупором ідей, ампліфікатором гасел та ідентичностей, Революція Гідності перемогла. Проте вона почалася не в соцмережах, а із сотні акцій, які відбувалися у фізичному вимірі протягом 2010–2013 років в Україні (III Науковий форум 2021).

Другою важливою темою, порушеною під час дискусії, стала спроба проаналізувати різні дискурси стосовно Євромайдану, засновані на герменевтиці та багатозначності. Однак остаточні висновки щодо порушеної теми – справа подальших дослідження та обговорення.

У межах форуму було організовано дебати на тему «**Інформація vs дезінформація: дозволити не можна заборонити**». Модератором дебатів виступив Євген Федченко, кандидат політичних наук, директор Києво-Могилянської «Школи журналістики», головний редактор і співзасновник проєкту «StopFake».

Тему дебатів було обрано не випадково. У постмайданний період в інформаційній сфері спостерігається кілька тенденцій: творення міфології про Майдан, але водночас і її руйнування. Це робиться цілеспрямовано з метою делегітимізувати досягнення Майдану за допомогою потужної хвилі дезінформації. Однак до сьогодні ані в Україні, ані десь ще у світі не існує однозначної відповіді на питання про те, як боротися з дезінформацією. З одного боку, побутує погляд на демократію як на можливість вільно висловлювати будь-якого штибу думки чи погляди, даючи аудиторії можливість самостійно визначати достовірність поширюваної інформації. З іншого боку, демократія має бути здатною себе захистити. Якщо в неї нема таких можливостей, то вона стає нестійкою. За таких умов демократію буде зруйновано – чи то ззовні, чи то зсередини. Такі висліди є глобальною метою дезінформації. Очевидно, завдання демократичної держави полягає в тому, щоб припинити дезінформацію або мінімізувати наслідки її поширення. Цю думку свого часу висловив німецький філософ Карл Левенштейн, зауваживши, що демократія має бути войовничою, щоб ефективно захищатися від антидержавних рухів. Учасники дискусії у своїх виступах мали змогу висловити власну позицію щодо головного питання дебатів.

Євген Магда, кандидат політичних наук, доцент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», висловився за те, щоб протидіяти фейкам за допомогою підвищення рівня знань, а не заборон. У своєму виступі на тему «**Образ Майдану в російській пропаганді**» Є. Магда проаналізував механізми його дискредитації, що використовують як для внутрішнього вжитку, так і з прицілом на країни ЄС та США. Гострою реакцією кремля на українські Майдани у XXI столітті стали гібридні форми наступу насамперед російської пропагандистської машини, завдання якої – мінімізувати здобутки Майданів та активізувати поширення дезінформації про події в Україні за допомогою гібридних прийомів, заснованих на випробуваних матрицях радянської пропаганди, й численних спроб дегуманізації українців. Спершу це був широко тиражований у 2014 році вкид в інформаційний простір про нібито розп'ятого українцями хлопчика, а навесні 2021 року – про хлопчика, вбитого українським безпілотним апаратом. Такі прийоми російської пропаганди взято ще з часів Другої світової війни за аналогією з радянським гаслом «Убий німця». Його автором був радянський письменник, лауреат сталінської премії Ілля Еренбург.

Вікторія Романюк, кандидат наук із культурології, заступник директора Могилянської школи журналістики та заступник головного редактора проєкту «StopFake», відповідаючи на запитання модератора, сказала, що в Україні доволі складно заборонити поширення будь-якої інформації через особливості чинного законодавства. Для підкріплення озвученої тези дослідниця представила доповідь «**Демократичні цінності та національна безпека: законодавчі проблеми подолання загроз дезінформації**». В. Романюк підкреслила законодавчу неврегульованість у сфері інформаційної безпеки, що особливо чітко виявилася з початком російської окупації частини території України – Автономної Республіки Крим та воєнної агресії на сході країни. Це стало поштовхом до правового врегулювання зазначеного питання. Із цією метою було розроблено «Доктрину інформаційної безпеки», яка набула чинності 25 лютого 2017 року. Створення цієї доктрини стало справжнім випробуванням для її авторів, які намагалися протидіяти гібридним інформаційним загрозам та захистити інформаційний простір України.

У 2019 році на широке обговорення було винесено два нові важливі документи – законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення національної інформаційної безпеки та права на доступ до достовірної інформації», який отримав умовну назву «ініціатива щодо дезінформації», та проєкт Закону України «Про медіа». Зазначені законопроекти відразу викликали критику журналістів, юристів, медіавласників, правозахисників, представників міжнародних організацій тощо. Це засвідчило недовіру суспільства до влади та державних інституцій; недосконалу комунікацію влади щодо законодавчих ініціатив; наявність зацікавлених сторін, які посилюють недовіру до оновленого законодавства (олігархічні медії, російські агенти впливу тощо); відсутність відповідальності в суспільстві, особливо за поширення неправдивої інформації та фейків.

Для подолання наявних проблем важливим є комплексний підхід, який регулювався б відповідними нормативними актами, розвивав якісні українські засоби масової комунікації та впливав на їхній контент.

Ілона Хмельова, доктор філософії за спеціальністю «Міжнародне право», координаторка проєкту «Україна в Європі: парламентський вимір» міжнародної благодійної організації «Фонд Східна Європа», у виступі на тему «**Цифрова нерівність як виклик для новітніх протестних рухів і загроза для демократії**», говорила про потребу врегулювати порушені питання на законодавчому рівні, у тому числі через запровадження заборон. Наприклад, міжнародне право забороняє поширення певної інформації,

зокрема пропаганди війни, геноциду, терористичних актів. Тому таку сферу слід посилювати, а українське законодавство – приводити у відповідність до вже чинних міжнародних норм. З іншого боку, на національному рівні набагато важливішими є просвітництво та створення власної політики й порядку денного, який відповідав би поточній ситуації в країні. Однак важливо збалансовано підходити до запровадження різних заборон, дбаючи про основоположні принципи демократії.

Розповідаючи про глобальні виклики, пов'язані з цифровою нерівністю, І. Хмельова підкреслила, що така нерівність посилюється за допомогою запровадження нових правових заборон, обмеження доступу до соціальних мереж або онлайн-ресурсів та створення інформаційних фейків, які стають елементами державної політики. Прикладом такого підходу є намагання російської федерації використати цифрову нерівність для уникнення відповідальності за власні протиправні дії, зокрема за агресію проти України й окупацію Криму та частини Донецької й Луганської областей, а також для викривлення історії та створення власної реальності, яка не має нічого спільного з правдою чи справедливістю. Окрім того, росія використовує цей інструмент для нівелювання правди й поширення неправди про Революцію Гідності. Цифрова нерівність значно ускладнює самоорганізацію в межах протестних рухів. Адже відсутність доступу до сучасних засобів комунікації не лише створює перешкоди для координації між активістами та розвитку громадянського суспільства, а й спрощує авторитарним режимам можливість поширення фейків. Очевидно, це робить їхню пропаганду успішною та дієвою. Таким чином, цифрова нерівність є не лише чинником стримування соціального та економічного розвитку людства, а й загрозою для демократії. Тому причини цифрової нерівності, переконана дослідниця, потребують серйозного осмислення, особливо в контексті намагань авторитарних держав використати це явище на свою користь. Водночас міжнародне право як універсальний регулятор міжнародних відносин має враховувати такі виклики й запропонувати нові підходи до подолання цифрової нерівності.

Юрій Олійник, кандидат політичних наук, експерт Недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень», присвятив свій виступ темі **«Електронні засоби спостереження та комунікацій як інструмент контролю суспільства»**.

Відповідаючи на запитання під час дебатів, експерт звернув увагу на кілька важливих аспектів, які варто враховувати при запровадженні заборони на поширення певного контенту в засобах масової інформації. З одного боку, новітні засоби комунікацій стали важливим елементом революцій. Ідеться зокрема про роль соціальних мереж («Твіттеру» під час Арабської весни, «Фейсбуку» під час Революції Гідності та інших), які допомагали оперативно мобілізувати протестувальників. Ці тенденції залишаються актуальними й сьогодні. Про це свідчить зокрема діяльність телеграм-каналів під час антивладних виступів у Білорусі. Однак авторитарні режими врізноманітнюють свої реакції. Тепер це не лише загроза блокування окремих ресурсів чи доступу до мережі в регіоні, а й використання дезінформації, спрямованої на розчарування в діях опозиційних політиків та розпалювання конфліктів через малозначущі приводи, що, у свою чергу, може призвести до атомізації суспільства. За таких обставин опозиціонерам приписують дикі з погляду суспільного консенсусу твердження, які подають нібито від імені їхніх прихильників, а насправді ботів чи підставних осіб. Характерний приклад – діяльність пропаганди російської федерації, яка дискредитує будь-яку альтернативу чинній владі. Водночас протестні настрої в сусідніх країнах кремлівська кліка використовує для посилення хаотизації, що виправдовує відповідні дії (часто неправові) для задоволення інтересів самої росії. Робота з пошуковими системами набуває малопомітних нюансів, зокрема за-

мість блокування сайтів чи цілих сегментів мережі використовують фільтри за конкретними словосполученнями. Приміром, браузері, встановлені за замовчуванням на смартфонах китайського виробництва «Хіаомі», мають функцію відстеження та цензурування висловів на зразок «Вільний Тибет», «Хай живе незалежний Тайвань», «Рух за демократію» – загалом понад 400 слів і т. ін. У середньостроковій перспективі загрозою зостається посилення електронного контролю за поведінкою людей. Це, наприклад, система «соціального кредиту», яку реалізують у КНР, система «перевиховання» уйгурів тощо. Небезпечним в авторитарних державах стає перехід до системи «Cashless», що лімітує використання готівки. Це, у свою чергу, підвищує можливість обмежити опозиціонерам доступ до засобів підтримання життєдіяльності за умови контролю владою банківської системи країни.

Під час дебатів було порушено ряд ключових тем для сутнісного розуміння боротьби з дезінформацією, аналізу відмінностей між правами людини й держави. Усі спікери висловили власний погляд на зазначені проблеми та погодилися з потребою чіткого розмежування сфер приватних прав людини й захисту національних інтересів країни. У цьому контексті видається важливим налагодити конструктивний діалог держави зі своїми громадянами, що сприятиме кращому розумінню суспільно-політичних процесів та зменшить вплив фейків на погляди людей.

Показово, що учасники дебатів висловили суголосні думки стосовно заборони поширення інформації й зазначили небезпеку того, що заборона інформації може впливати на розвиток демократії та призвести до її згортання. Проте у постмайданний період можна простежити превалювання в Україні інтересів індивідуума в контексті суспільних чи політичних явищ над інтересами держави. Однак важливо знайти баланс між категоріями індивідуального й суспільного перш за все у сфері державної безпеки та оборони, що особливо актуально в період російсько-української війни. Такого плану дебати між фахівцями свідчать про істотний поступ українського суспільства, відчутні відмінності в інформаційному полі між Україною й росією та здатність українців долати спадок травматичного радянського минулого. І це, як зауважив Євген Федченко, можна розглядати як одне з головних досягнень Майдану (Програма 2021).

Після короткої перерви виступила Марта Дичок, професор Університету Західного Онтаріо з канадського міста Лондон, яка представила проєкт **«Що змінилося? Медії та мобілізація»**.

Марта Дичок висловила думку про важливість доступу громадян до сучасних технологій та спробувала проаналізувати взаємозв'язок між активністю засобів масової інформації та розвитком подій Євромайдану в контексті мобілізації громадян на протест. З одного боку, нинішні медії відіграли значну роль у поширенні інформації в період Революції Гідності. Однак не варто переоцінювати можливості сучасних технологій. Адже поруч із новітніми медіями існують і традиційні засоби комунікації, які теж мають істотний вплив на громадян. Усі вони є взаємозалежними згідно з теорією медіаконвергенції, адже не існують окремо одне від одного.

Сучасні дослідження впливу медій на мобілізацію засвідчили, що медії справляли частковий вплив на процес мобілізації громадян на протести. Фейсбук і сучасні медії були тільки елементом мобілізаційного процесу, а не його ключовою ланкою й засобом радше поширення інформації, аніж мобілізації. Наприкінці презентації М. Дичок запропонувала колегам проаналізувати взаємозв'язок між сучасними медіями та мобілізацією суспільства на початку російсько-української війни.

Завершила перший день форуму панельна дискусія на тему **«Постправа та фейки як інструменти інформаційної війни»** (III Науковий форум 2021). Модератором

дискусії виступила Вікторія Романюк із Національного університету «Києво-Могилянська академія». Основними спікерами дискусії стали Руслана Демчук, доктор культурології, професор кафедри культурології Національного університету «Києво-Могилянська академія», Кирило Мелекесцев, кандидат історичних наук, старший викладач Донецького національного університету імені Василя Стуса, Оксана Полулях, аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія», Тетяна Швидченко, наукова співробітниця Національного музею Революції Гідності та фактчекер проєкту «StopFake.org», Аліша Г'яяр-Флемінг, студентка магістерської програми Університету Вікторії (Програма 2021).

Розпочала дискусію Руслана Демчук виступом на тему «Фейк як засіб гібридної війни». Сьогодні фейки слугують потужною зброєю інформаційного фронту. Авторитарні режими контролюють суспільство через засоби масової інформації, щоб тримати громадян у потрібному владі стані. Зокрема телебачення як найпотужніший засіб комунікації об'єднує їх у спільному інформаційному просторі, підмінюючи реальний світ телесвітом. Потужним маніпулятором у царині масової свідомості виступає росія, нинішній режим в якій є «відеократією», коли гегемонія у державному телерадіомовленні стає основою політичного панування завдяки контролю над медіахолдингами. За допомогою численних і продуманих піар-кампаній ліпиться привабливий образ «лідера нації», а суспільству прищеплюють телепопулізм. Для досягнення мети систематично конструюються фейки. Ця тенденція набула особливо масового характеру після подій лютого 2014 року з початком російсько-української війни. Фейкові новини про Україну заповнили телеекрани пересічних росіян. Їх намагалися розвінчувати українські журналісти, ретельно аналізуючи російські фейки. На думку професора Р. Демчук, поки що телеросія перемагає теле-Україну в інформаційному просторі, але є великі сподівання на те, що наша перемога – лише питання часу.

Кирило Мелекесцев із Донецького національного університету у своєму виступі «Постправа як загроза історичній пам'яті та перспектива для історичної політики» розкрив роль постправди у конструюванні ідеологічної основи для здобуття влади та її вплив на історичну правду.

Оксфордський словник визначає *post-truth* (постправду) як явища, що «позначають обставини, за яких об'єктивні факти менше впливають на формування громадської думки, аніж заклики до емоцій та особистої віри». Інформатизація разом із глобалізацією, високою мобільністю та зростанням міжкультурних контактів відбиваються на сприйнятті новин. Більшість подій на планеті, на відміну від минулих століть, стають загальновідомими. Однак такий наплив інформації зробив події у світі менш важливими для людей, адже для них фізично можливо або ігнорувати інформацію, або сприймати її у максимально скороченому вигляді. В останньому разі, щоб зупинити перенасичення вторинною інформацією, споживачі медій намагаються читати лише невеличкі повідомлення чи навіть просто заголовки новин, щоб «загалом бути в курсі» щодо подій у країні та світі. Цим намагаються скористатися не тільки ЗМІ, застосовуючи «майстерність заголовка» (*clickbait*), що привертає увагу до статті й відповідно до реклами, а й політичні діячі. Вони розраховують на схильність читача до споживання стислих чітких повідомлень, причому таких, що відрізняються від традиційного «репертуару» політика. На прикладах Болсонару, Трампа та Зеленського можна простежити, як за допомогою «нестандартних» політичних кампаній, налаштованих на загравання з аудиторією, можна перемагти традиційних політиків. Водночас політики в епоху постправди намагаються використовувати історичну пам'ять як ідеологічну основу для своєї влади. Їхні «екскурси» в історію можуть суперечити фактам, що видається їм менш важливим за емоційну впевненість і відповідність картині світу споживача. А в пересічного споживача немає

часу перевіряти факти. Через це історична правда постає перед великою загрозою не лише від політиків-зловмисників, а й від самого домінаційного способу споживання інформації.

Аспірантка Оксана Полулях із Києво-Могилянської академії представила доповідь «Еволюція образу Революції Гідності в російських медіях: наративи та фейки». Вона проаналізувала наративи російської пропаганди щодо Євромайдану в Україні. Серед них – зовнішнє управління, повалення законної влади, розпад країни, твердження «Україна – держава, яка не відбулася», екстремізм / націоналізм, утиски російської мови в Україні та подібне. Хоча більшість наративів російської пропаганди щодо Євромайдану залишаються сталими, проте залежно від військово-політичної ситуації в період із 2013 до 2021 року ті чи інші теми виходять на перший план. Із початком протестів в Україні задля демотивації учасників їх російська пропаганда приділяла велику увагу дискредитації європейських цінностей – у надто негативному плані показувала прайд-паради, ювенальну юстицію, економічні проблеми Європейського Союзу. Водночас велася кампанія з дискредитації самого Євромайдану. Його учасників зображували маргіналами або радикалами-націоналістами, а самі протести – як буцімто зрежисовані «держдепівськими кураторами». Опісля наратив про начебто повалення законної влади / держпереворот породив купу похідних фейків, зокрема про те, що Віктор Янукович до останнього намагався виконати положення «Угоди про врегулювання кризи в Україні»; про грузинських снайперів, які нібито брали участь у протестах на боці прихильників Євромайдану; про «розстрільну команду Майдану» під керівництвом Парубія; про Майдан як проплачений протест тощо. Аналіз російських медій, проведений Інститутом масової інформації у квітні 2021 року, показав, що російські наративи поки що не змінюють свого змісту, однак поглиблюються та доповнюються новими меседжами залежно від інформаційних приводів. Таким чином, протести в Білорусі, поштовхом до яких стали сфальсифіковані результати президентських виборів 2020 року, реактуалізували тему Євромайдану в російських пропагандистських медіях. В активний період білоруських протестів у російських ЗМІ Революція Гідності зображувалася як деструктивна подія, що призвела лише до розрухи й економічного занепаду, громадянської війни та політичної дестабілізації. Поряд із цим з'явилися фейки, які підтримували наратив «зовнішнього управління», – нібито білоруських опозиціонерів готують в Україні, а український Майдан – це репетиція Майдану в Білорусі й «західні куратори» через Україну намагаються дестабілізувати Білорусь і скинути начебто законно обрану владу.

Тетяна Швидченко, кандидат історичних наук, у своїй доповіді розкрила тему «Століття інформаційної боротьби з російським агресором: досвід українських революцій від 1917 року до новітнього часу».

Національно-визвольна революція початку ХХ століття стала точкою відліку для творення нової української державності. Саме завдяки революційним процесам того часу Україна відновила незалежність у 1991 році. Революція Гідності також стала точкою відліку нового етапу розвитку країни. Ці дві значущі точки української історії поєднує спільна мета – вихід України із зони впливу Росії. Як сто років тому, так і на початку ХХІ століття російська збройна агресія загрожує суверенітету й цілісності української держави. Найважливішу роль у цьому протистоянні відіграє інформаційна війна за свідомість українських громадян. Із появою інтернету та соціальних мереж обшир впливу на масові аудиторії значно зріс, інструменти агітації та пропаганди стали набагато різноманітнішими. Проте основні принципи роботи з людською психікою залишилися такими ж, як і раніше. Тому порівняльний аналіз дії медійних технологій під час двох основоположних для українського державотво-

рення революцій дає змогу продуктивно переосмислити події минулого й інтегрувати їх у контекст сучасності.

Використання росією антиукраїнського нарративу про мертвих дітей проаналізувала Аліша Гаяр-Флемінг. У доповіді «**What do dead children say? An investigation of Russia's use of dead children as anti-Ukrainian narrative**» («Про що говорять мертві діти? Використання росією антиукраїнського нарративу про мертвих дітей») доповідка зосередилася на обговоренні російських фейків та ролі їх у розгортанні російської агресії супроти територіальної цілісності України.

У російських засобах масової інформації смерть дітей «народу Донбасу» використовували як інформаційну зброю проти України. Така практика виникла багато років тому для легітимізації дій росії як усередині країни, так і за її межами. У доповіді дві гучні історії про смерть дітей проаналізовано у контексті створених росіянами фейкових новин та наведено способи розвінчування їх. Також було порушено питання про потребу вироблення прийомів, які допомагали би боротися з фейками та зменшувати вплив їх в інформаційній війні проти України.

Долучилися до дискусії Ірина Білоцерковська, Федір Медвідь та Аліна Пониपालяк. Вони актуалізували питання фейків, постправди та ключових нарративів навколо Євромайдану, які російська пропаганда намагається використовувати в інформаційному протистоянні з Україною. Коментатори погодилися з ключовою думкою про доконечну потребу протистояти російській гібридній війні, послідовно викриваючи та нейтралізуючи фейкові вкиди за допомогою просвітницьких проєктів, що сприятимуть підвищенню медіяграмотності в суспільстві.

Другий день форуму 19 листопада 2021 року почався з панельної дискусії на тему «**Соціальні медії у генеруванні нових соціальних сенсів**». Модератором панелі стала авторка відповідної статті Леся Онишко, вчений секретар Національного музею Революції Гідності (III Науковий форум 2021).

Коментаторами на цій панелі виступили знані експерти – доктори наук Станіслав Кульчицький, Руслана Демчук, Олександр Музичко, Володимир Головка, Анастасія Сокирко (Програма 2021).

Панельну дискусію розпочав Юрій Мацієвський, доктор політичних наук, професор кафедри політології та національної безпеки Національного університету «Острозька академія», доповіддю «**Виклики створення нових понять у суспільних науках: випадок «постмодерних революцій»**». У своєму виступі дослідник зосередився на формуванні концептів Революції Гідності та ризиків, пов'язаних із зазначеними процесами.

Створення нових концептів виправдане в разі відсутності адекватних відповідників. Пропозиція використовувати поняття «постмодерний тип революцій» для пояснення подій 2013–2014 років в Україні може не досягти своєї мети щонайменше з трьох причин. Перша – створення концептів без визначення їхніх сутнісних рис, що може викликати обґрунтовану критику. Формулювання «постмодерна революція» чи «новий тип революції» не визначає характерних рис цих революцій, а лише вказує, що вони інші. Навіть спроба окреслити ці відмінності без потрібних процедур (концептуалізації, інструменталізації та створення типології) може мати наслідком появу ще одного порожнього концепту.

Друга причина – створення нових концептів, які використовують тільки «для внутрішнього вжитку». Цей шлях небезпечний тим, що може залишити українських учених у замкненому академічному просторі. А це, у свою чергу, призведе до вну-

трішньої маргіналізації, яка не сприятиме входженню теми українських революцій у міжнародний науковий дискурс.

Третя причина – використання прикметника «постмодерний» у занадто широкому розумінні на означення окремого типу революцій. Однак у суспільних науках існує усталений поділ революцій на соціальні й політичні. Соціальні – це великі революції, де зміна влади тягне за собою зміну політичного режиму, соціальної структури й суспільного ладу. Французька, російська, китайська революції належать саме до такого типу. Натомість у політичних революціях зміна влади не має таких наслідків. На думку Ю. Мацієвського, українська Революція Гідності може слугувати прикладом політичної революції, що створює ширші можливості для вивчення цієї події за допомогою компаративних методів дослідження саме політичних революцій.

Далі Олег Андрос, кандидат політичних наук, заступник голови громадської організації «Спілка вільних журналістів «Природа над усе»», представив на форумі доповідь «**Медіаактивізм і журналістика епохи футурошоку**».

На думку дослідника, соціальні зміни та революції в Європі й Азії початку XXI століття мають спільну особливість – швидкий інформаційний обмін та оприлюднення новин через соціальні медії. Реакцію на ці зміни окремі дослідники кінця XX століття, передусім соціолог Елвін Тоффлер, назвали футурошоком.

Осмилення величезних соціальних змін тісно пов'язано з активізмом та медіаактивізмом. Медіаактивізм в епоху футурошоку існує останні 25 років, він постав завдяки появі інтернету й новочасних соціальних мереж. Попри обґрунтовані побоювання, нині спостерігаємо, як соціальні медії співіснують із традиційними й поєднуються з такими новими явищами, як медіаактивізм. Вони взаємоперетинаються та впливають на сучасні політичні процеси.

Шведський дослідник Пер Шталберг з Університету Седертерна (Стокгольм, Швеція) презентував доповідь на тему «**The management of meaning in turbulent times**» («Менеджмент сенсу турбулентних часів»). У політичному дискурсі термін «революція» використовують для означення подій, які повністю змінили суспільство. Чимало сучасних національних держав завдячують своїм існуванням саме революціям. Вражає той факт, що впродовж останніх трьох десятиліть Україна пережила три революції – Революцію на граніті, Помаранчеву революцію та Революцію Гідності. Однак постає питання щодо кореляції класичного терміна «революція» з подіями Євромайдану.

Історію Євромайдану можна простежити завдяки сучасним засобам комунікації, зокрема друкованій продукції, телебаченню, радіомовленню, кіно. Утім, події Євромайдану відбувалися на різномірному медіаландшафті та на різних платформах соціальних медій. Під таким кутом зору революцію можна представити як оповідь, що має свій початок, перебіг та кінець. Однак нарративи революції можуть мати різне значення. При цьому знаки, які продукувалися під час революції, можуть представляти окремі фрагменти або незавершені елементи оповіді. І водночас їх може бути презентовано у різний спосіб. Окрім того, різниця між соціальною реальністю та репрезентацією цієї реальності часто розмивалася, а це свідчить про те, що події Євромайдану було медіатизовано.

Галина Куцовська, аспірантка Уппсальського університету у Швеції, презентувала проєкт «**Memory and representation of the Maidan: relations between aesthetics and revolution**» («Пам'ять і репрезентація Майдану: зв'язки між естетикою та революцією»), який простежує пам'ять і меморіалізацію Майдану в ширшому контексті, а також те, як пам'ять зберігається й реконструюється за допомогою медій та як

медієй цифрові технології використовують у музеях і практиках ушанування пам'яті, зокрема на прикладі діяльності Національного музею Революції Гідності.

Меморіалізація – це реконструкція та представлення різних версій подій. Революція Гідності слугувала платформою для мистецьких творів, але меморіалізація реконструює їхнє значення та використовує їх для конкретних цілей. Відповідно мистецькі твори, у свою чергу, слугують віддзеркаленням подій та впливають на формування пам'яті й ідентичності. Процес меморіалізації, створення меморіалу, пам'ятника, музею є фактичними елементами презентації революції. У цьому контексті медієй та пам'ять переплетені й нероздільні. Медієй мають здатність демократизувати історію, створюючи певну цифрову демократію, яка дуже потрібна, коли йдеться про меморіалізацію масових протестів і революцій. Окрім того, в сучасну епоху глобалізації та сучасних технологій майже неможливо зрозуміти минуле без його медієйної версії. Цифрові медієй можна використовувати для поліпшення традиційних форм музейних презентацій, таких як артефакти та фотографії, які згодом відіграватимуть істотну роль у створенні наративів та впливатимуть на формування історичної пам'яті. Для цього використовують мультимедієйний контент, документальні фільми, світлини, радіоефіри, телебачення й інтернет, а медієй стають основними джерелами для запису, створення, архівування та презентації історії на макро- й мікрорівнях. Також музей використовує цифрові інсталяції й інтерактивні медієй у своїй роботі, щоб сприяти взаємодії між музеєм та аудиторією.

Зазначені доповіді під час панельної дискусії засвідчили значний інтерес дослідників до ролі медієй та їхнього впливу на суспільно-політичні процеси в контексті українських масових протестів, особливо в період Революції Гідності й після неї, зокрема впливу на національне самоствердження України на всій її території (Динаміка 2013).

Після дискусії учасникам форуму було презентовано «Програму заходів до Дня Гідності та Свободи» (Програма 2021), яку підготував Національний музей Революції Гідності разом із партнерами. Заплановано цілу серію різнопланових комеморативних, культурно-просвітницьких, наукових та науково-популярних заходів, зокрема в межах форуму презентовано виставку в новій Галереї протестного мистецтва «Мистецький Барбакан. Ретроспекція», відкриття якої заплановано провести 19 листопада 2021 року о 17:30 у Києві.

Після короткої перерви відбулася наступна панельна дискусія «Медієйпростір революції як історичне джерело» під модеруванням Олександра Андрощука, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту історії Національної академії наук України (III Науковий форум 2021).

Із доповіддю «Хвороби» національної свідомості: протистояння історичних наративів у період активної фази Революції Гідності» виступила Яна Примаченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії Національної академії наук України. Вона проаналізувала історичну динаміку конфронтації між українським постколоніальним і російським неоімперським наративами, спробувавши діагностувати слабкі сторони першого та стереотипність і шаблонність другого на прикладі сумнозвісного «параду» 2014 року українських військовополонених у Донецьку та ролі соцмереж у висвітленні згаданої події.

До початку Революції Гідності Україна вже була полем протистояння двох згаданих наративів у перманентній конфронтації. Під час Євромайдану в межах цих наративів відбувалося активне поширення історичних фейків, а конфронтація сягнула свого піка, апогеєм якого став згаданий «парад», організований так званими опол-

ченцями ДНР 24 серпня 2014 року в Донецьку. Цей захід у найдрібніших деталях наслідував «парад» німецьких військовополонених 17 липня 1944 року в Москві.

Лариса Бондарук, кандидат історичних наук, головний спеціаліст Західного міжрегіонального відділу управління забезпечення політики національної пам'яті в регіонах Українського інституту національної пам'яті, порушила тему «Соцмережі як майданчик для історичних дискусій».

Представлена доповідь торкнулася питання нових можливостей соціальних мереж та їхньої ролі в розгортанні дискусій на історичні теми. Адже не завжди є змога детально обговорити складні сторінки історії наживо. Однак у таких дискусіях є чимало не лише плюсів, а й мінусів. На прикладі трьох історичних тем (війна, революції, Майдани) Л. Бондарук спробувала проаналізувати переваги та вади зазначених обговорень, оминувши питання інструментарію, за допомогою якого можна здійснити глибокий фаховий аналіз.

Наступна учасниця дискусії Тетяна Привалко, кандидат історичних наук, головний спеціаліст сектору обліку та збереження усних джерел Українського інституту національної пам'яті, представила доповідь на тему «Соціальні медієйресурси в усноісторичних джерелах із вивчення історії Революції Гідності», спираючись на матеріали архіву усних розповідей учасників та очевидців масових протестних акцій листопада 2013-го – лютого 2014 року, які зберігаються в Українському інституті національної пам'яті.

Зібрані записи містять описи, за якими простежується роль соціальних мереж як головного новинного ресурсу під час Революції Гідності, що слугував альтернативою традиційним ЗМІ. Соціальні мережі також стали одним з основних комунікаційних засобів для учасників протесту. Через соціальні мережі здійснювалися контакти з українською діаспорою та закордонною демократичною спільнотою, яка відгукнулася на заклик підтримати Євромайдан. Згодом соціальні мережі стали чи не найпершим інструментом меморіалізації подій Революції Гідності: було створено окремі сторінки, сайти, групи з дописами, світлинами, відеоматеріалами про Майдан та Небесну Сотню. Також соціальні мережі були важливим майданчиком проговорення досвіду, пережитого під час Революції Гідності.

Доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник кафедри української літератури, компаративістики та грінченкознавства Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка Олена Бондарева розкрила тему «Простір медієй та соціальних мереж у сучасній українській драматургії про Революцію Гідності». Дослідниця висвітлила досить актуальну проблему конкуренції наративів і репрезентацій на прикладі того, як у драматичних творах описано саме медієй, зокрема телебачення та інші ЗМІ, в яких знайшли відображення пережиті події. Художня література часом демонструє приклади, коли досить точно моделює й передбачає події чи реалії задовго до настання їх. У виступі це простежено на прикладі текстів, написаних іще до Революції Гідності. Схожі тенденції простежуються й у творах про російсько-українську війну, написаних до її початку.

Іще одним доповідачем під час дискусії була Олеся Ісаюк, доктор філософії, співробітниця Національного музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького», з виступом на тему «Воскресають лиш там, де є могили? Відтворення та модерна трансформація історично усталених сюжетів у соціальних мережах як інструмент самовідновлення у стані колективної травми».

Революція Гідності серед інших своїх виявів та наслідків спровокувала появу в соціальній свідомості численних сюжетів і мемів, які прямо чи опосередковано апелю-

вали до історичних подій. Деякі з них були просто описом реалій Майдану (на кшталт утворення сотень Самооборони) чи апеляціями до доби козацтва, проте з'явилися й створені в медіапросторі теми на кшталт «Шевченко-майданівець». Подальший розвиток подій, насамперед початок війни на сході України, зумовив розвій цього жанру у вигляді алюзій, зокрема на козацтво, а в Західній Україні – на Українську повстанську армію. Доктор О. Ісаук також проаналізувала використання символіки, притаманної попереднім періодам боротьби за державність, у соціальних мережах, що вплинуло на формування й поширення згаданих мемів і сюжетів. Такі тенденції можна трактувати як вияв самовідновлення українського суспільства, здатного долати минулий травматичний досвід.

Віталій Нахманович, Катерина Романова, Сергій Янішевський, Вікторія Колеснікова доєдналися до панельної дискусії, відрефлексувавши на представлені доповідачами теми. Цікаво було спостерігати, як під час дискусії висловлювалися нові ідеї та підкреслювалися важливість домовляння щодо термінів на означення тих чи інших явищ, особливо якщо ці терміни не є усталеними, адже важливо бути креативними та пропонувати нове, виходячи за межі звичного (III Науковий форум 2021).

Прикінцевою стала панельна дискусія на тему «**Революції й інформаційні війни в офлайн- та онлайн-форматах**» за модерування Яни Примаченко з Інституту історії України НАНУ. Долучилися до дискусії Тетяна Ковтунович, Євгеній Сафар'янс, Наталія Фесенюк, а основними доповідачами стали Василь Деревінський, доктор історичних наук, професор Київського національного університету будівництва і архітектури; Олександр Іщук, кандидат історичних наук, завідувач відділу Національного музею історії України; Ольга Юркова, аспірантка кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Ольга Василець, викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Андріяна Дигдалович, виконує обов'язків директора комунальної установи «Меморіальний музей Гідності у Львові» (III Науковий форум 2021).

У своєму виступі на тему «**Видавнича діяльність Української Гельсінської спілки у контексті інформаційної війни під час Української революції 1988–1991 років**» професор В. Деревінський звернув увагу присутніх на те, що впродовж усього ХХ століття українці намагалися відновити свою правосуб'єктність через подолання інформаційного вакууму. Із цією метою було ініційовано ряд позацензурних видань, які доносили до населення правду про стан речей у країні. Дієва неформальна преса з широким кореспондентським представництвом і мережею розповсюдження нелегальної друкованої продукції справляла істотний вплив і набула великої популярності серед населення. Досить швидкими темпами утворювалися нові видання УГС у різних регіонах України й поза її межами, використовувалися різні форми донесення об'єктивної інформації до читачів, слухачів, глядачів. Було записано аудіокасети, знято відеорепортажі, створено бібліотеки неформальної преси та позацензурних книжок. Вочевидь ішла інформаційна війна за розум і серця українців. Порушувалися наболілі соціально-економічні та історико-культурні питання, вказувалися винуватці лиха й негарздів населення, обговорювалися способи долання проблемних ситуацій. Було донесено до українців літопис розгортання боротьби за особисті й національні права. Завдяки поінформованості суспільства, пробудженню національної пам'яті, відновленню самоідентифікації та єдності здійснювалася підготовка до позитивного сприйняття українцями ідеї відродження незалежності своєї держави.

Олександр Іщук представив аудиторії виступ «**Сучасні інформаційні війни навколо минулого (на прикладі висвітлення у різних державах діяльності ОУН та УПА)**», в якому спробував проаналізувати висвітлення діяльності українського національно-визвольного руху в Україні порівняно із ситуацією щодо цього в Польщі й Росії. Часто в цих країнах можна простежити певні тенденції, що наводять на думку про заздалегідь заплановані інформаційні акції (своєрідну інформаційну війну) з метою нав'язати населенню переважно негативні стереотипи стосовно українців. Таким чином, Україна мимоволі втягується в інформаційну війну, в якій поширюється і правда, й напівправа, а інколи й цілковито неправдива інформація. Щоб змінити ситуацію на свою користь, українцям треба активніше доносити до загалу правдиву інформацію про минуле, оскільки від цього багато в чому залежить майбутнє України як суверенної держави.

Доповідь «**Віртуалізація комунікацій як чинник радикалізації протестних настроїв**» презентувала Ольга Василець. Вона говорила про загрози, які стоять перед людством через перенесення комунікації між різними соціальними акторами у віртуальний простір. Адже він має свої особливості, які, з одного боку, можуть розглядатися як можливості для стабілізації та конструктивного розвитку соціальних відносин, а з іншого – крити в собі нові небезпеки з огляду на певні обмеження, спричинені існуванням, наприклад, ботів тощо. Для вирішення поставленої проблеми доповідачка запропонувала дотримуватися певних правил, що може сприяти виконанню важливих завдань нашого повсякдення як сьогодні, так і в майбутньому.

Продовженням дискусії стала доповідь аспірантки Ольги Юркової на тему «**Соціальні медії як канал для зловмисного поширення чуток**», в якій досліджувався вплив чуток, що поширювалися каналами неформальної комунікації, на настрої протестувальників.

Під час подій Революції Гідності 2014 року в соціальних мережах, зокрема в мережі «Фейсбук», активно поширювалися панічні чутки. Серед сюжетів чуток були й такі, як «Планується жорстокий розгін протестів, у лікарнях готують травматологічні відділення», «На Майдані вбивають людей та утилізують тіла», «На вулиці виїдуть танки» й т. ін. Правдивість цих повідомлень неможливо було довести, оскільки поширення давалися лише на власні джерела. Згодом інформація не підтверджувалася. Подібні повідомлення поширювалися також під час протестів 2020 року в Білорусі. Як зауважила доповідачка, схожість таких випадків у різних державах дає змогу припустити, що тривожні чутки свідомо запускає в інформаційний простір влада з метою залякати й дезорієнтувати реципієнтів, викликати відчуття безсилля, щоб люди перестали бачити різницю між фейками та правдою. Особлива небезпека такого впливу полягає в тому, що його чинять через канали неформальної комунікації, до яких існує більша довіра, ніж до формальних джерел. Для ефективної протидії таким чуткам важливо навчати людей перевіряти інформацію та покладатися на докази, а не на віру. З огляду на це видається важливою не лише просвітницька, а й психологічна робота, покликана навчити людей опановувати емоції та тверезо сприймати інформацію.

Завершив цю панельну дискусію виступ Андріяни Дигдалович із Музею Гідності у Львові, яка представила тему «**Революція на карантині, або Як висловити громадянську позицію, не підводячись із дивана**».

Пандемія коронавірусної хвороби, що почалася 2019 року, стала черговим викликом для суспільства. Дедалі більшу роль у житті громадян почали відігравати соціальні мережі й інтернет. У цей період активно запроваджувалися інтернет-голосування, конференції, лекції, дискусії в онлайн-форматі та різноманітні флешмоби, значного

розвитку набули групи взаємодопомоги. Соціальні мережі стали невід'ємною частиною повсякдення, однак, як зазначила А. Дигдалович однак, не годиться спостерігати за подіями лише онлайн, важлива й фізична присутність, щоб активно впливати на суспільно-політичні процеси в країні.

Отже, робота III Наукового форуму з фокус-темою «Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі» стала черговим вагомим доробком українських майданознавчих студій, які активізувалися завдяки зростанню інтересу сучасних українських та іноземних фахівців із різних соціальних і гуманітарних дисциплін до дослідження різних аспектів масових протестних рухів, зокрема впливу медіа на розгортання їх і мобілізацію громадян.

Такі майданчики, як ініційований у 2019 році Національним музеєм Революції Гідності науковий форум під загальною назвою «Революція Гідності: на шляху до історії», дає вченим прекрасну нагоду представити свої напрацювання, а також закріпити теми, пов'язані з Майданами, в широкому науковому, зокрема історичному, дискурсі, що сприяє написанню правдивої історії масових протестних рухів, які відіграли важливу роль у поступі України до свободи та незалежності. А неупереджене та всебічне висвітлення історичного контексту дасть змогу наблизитися до пізнання історичної правди, що допоможе краще зрозуміти роль та місце України у світі.

Список використаних джерел та літератури

1. III Науковий форум «Революція Гідності: на шляху до історії» 18.11.2021 [online]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=4_OpjV3S3iE [Дата звернення 23 вересня 2023].
2. III Науковий форум «Революція Гідності: на шляху до історії» 19.11.2021 [online]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=NQnGgvOLscg> [Дата звернення 24 вересня 2023].
3. Динаміка використання інтернет в Україні [online]. 2013. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=2&y=2013> [Дата звернення 29 серпня 2023].
4. Кастельс, М. 2020. *Власть коммунікацій*. Пер. с англ. Н. Тылевич. Москва: Высшая школа экономики.
5. Онишко, Л., Примаченко, Я., Романова, К. 2022. *У поступі до свободи*. Київ: Національний музей Революції Гідності.
6. Поняття масмедіа. 2017. Роль інформації та медіа у сучасному світі. Різновиди медіа та їхній вплив на розвиток. Реклама. Вплив масмедіа на формування громадської думки [online]. Режим доступу: https://history-teacher.com/civil_education/257-ponjattja-mas-meda-rol-nformacyi-ta-meda-u-suchasnomu-svt-rznovidi-meda-ta-yihnj-vpliv-na-rozvitok-reklama-vpliv-mas-meda-na-formuvannja-gromadskoyi-dumki-10-klas.html [Дата звернення 28 серпня 2023].
7. Програма III Наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії». 2021. Київ: Національний музей Революції Гідності.
8. Програма заходів до Дня Гідності та Свободи. Київ [online]. Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1213> [Дата звернення 28 серпня 2023].

9. Chadwick, A. 2017. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.

10. Horbyk, R. 2017. *Mediated Europes: Discourse and Power in Ukraine, Russia and Poland during Euromaidan*. PhD Thesis, Södertörn University, Stockholm.

11. Onuch, O. 2015. "Facebook Helped Me Do It": Understanding the EuroMaidan Protester "Tool-Kit". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 15, Issue 1, p. 170–184. DOI: 10.1111/sena.12129 [Accessed 26 August 2023].

12. Onuch, O. 2014. *Mapping Mass Mobilization: Understanding Revolutionary Moments in Argentina and Ukraine*. London. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137409775>.

References

1. III Naukovyi forum "Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii" 18.11.2021 [online]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=4_OpjV3S3iE [Accessed 23 September 2023].
2. III Naukovyi forum "Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii" 19.11.2021 [online]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=NQnGgvOLscg> [Accessed 24 September 2023].
3. Dynamika vykorystannia internet v Ukraini [online]. 2013. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=2&y=2013> [Accessed 29 August 2023].
4. Kastels, M. 2020. *Vlast kommunkatsyi*. Translated from English by N. Tylevich. Moskva: Vysshaia shkola ekonomiki.
5. Onyshko, L., Prymachenko, Ya., Romanova, K. 2022. *U postupi do svobody*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti.
6. Poniattia masmedia. 2017. Rol informatsii ta media u suchasnomu sviti. Riznovydy media ta yikhni vplyv na rozvytok. Reklama. Vplyv masmedia na formuvannia hromadskoi dumky [online]. Available at: https://history-teacher.com/civil_education/257-ponjattja-mas-meda-rol-nformacyi-ta-meda-u-suchasnomu-svt-rznovidi-meda-ta-yihnj-vpliv-na-rozvitok-reklama-vpliv-mas-meda-na-formuvannja-gromadskoyi-dumki-10-klas.html [Accessed 28 August 2023].
7. Prohrama III Naukovoho forumu "Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii". 2021. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti.
8. Prohrama zakhodiv do Dnia Hidnosti ta Svobody. Kyiv [online]. Available at: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1213> [Accessed 28 August 2023].

Lesia Onyshko,

PhD (Candidate of Historical Sciences),
Academic Secretary of the National Memorial
to the Heavenly Hundred Heroes
and Revolution of Dignity Museum

Modern Media and New Type Revolutions: the 3rd Academic Forum “Revolution of Dignity: Towards History”

The article provides an overview of the annual Academic Forum commonly known as “Revolution of Dignity: Towards History”, which was held both online and offline on November 18–19, 2021. The 3rd Forum’s purposes were:

- to analyse the role of social networks in the development of protest movements in Ukraine, other European countries, the the United States of America, Asia and North Africa;
- to discuss theoretical, methodological and socio-political aspects for the correct and scientific definition of this phenomenon;
- to promote the exchange of experience in the study of information and communication components of protest movements between Ukrainian and foreign experts;
- to introduce the topic of the mediatization of the Maidan in broader historical-informational and political-social discourses.

The idea of holding the Academic Forum as a platform for accumulating scientific initiatives was supported by leading scientific and educational institutions of Ukraine, which acted as partners of the National Museum of the Revolution of Dignity. Among them, the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Ukrainian Institute of National Remembrance, the Taras Shevchenko National University of Kyiv, the Ukrainian Catholic University and the National University of “Kyiv-Mohyla Academy”. More than 90 Ukrainian and foreign scholars, historians, political scientists, sociologists, philosophers, lawyers, culturologists, communication specialists and other researchers took part in the Academic Forum.

The focus topic of the Forum-2021 was “Modern media and revolutions of a new type in Ukraine and the world”.

In the late 20th century, after the wave of the so-called velvet revolutions, historians, political scientists, and sociologists began to talk about a new type of revolutions, or postmodern revolutions characterized by regime change through negotiations between protesters and authorities. Non-violent resistance through the maximum mobilization of masses became a defining feature of such revolutions. The further mediatization of society and the role of social networks which was actively defined at the beginning of the 21st century added the media factor to the essential characteristics of the new type revolutions. It was the mediatization of social reality and the emergence of the so-called network society that led to the unprecedented influence of social media on the development of protest movements aimed to protect civil rights and freedoms. This is especially actual for the post-Soviet countries with weak democracies and corrupt regimes, such as Belarus, Georgia, Moldova, Kyrgyzstan, Armenia, and for Asia and North Africa – Tunisia, Egypt, Turkey, Bahrain, Iran, Yemen, Lebanon.

In Ukraine, this new component of the modern revolution was the most visible during the Euromaidan or the Revolution of Dignity, when on November 21st, 2013, a post, or rather a call-for-action text on Facebook, urging to protest against the authoritarian regime of Yanukovich, appeared. After this, a wave of protests arose not only inside Ukraine but also among the Ukrainian diaspora. On the night of November 30, 2013, when peaceful protesters were brutally beaten by the police, authorities jammed mobile communications on the Independence Square in the capital, but news of the police’s brutal behaviour spread like a wildfire on social media and Internet resources, triggering new protests. On December 1, 2013, people across the country arrived for indefinite protests.

Therefore, from the very beginning, digital media and social networks have become an important component of the Euromaidan. The spread of new technologies and mass access to the Internet have turned them into an effective tool for mobilizing activists, organizing and coordinating the protests. Mobile phones and access to social networks allowed the protesters to receive and share information instantly, inside and outside the country.

The experience of Ukraine and other countries around the world, where revolutions took place in the last decade, has proven that the influence of information technology on a new type of revolutions changed the rules of the game in the political environment via creating new, free media. With the existence of social networks and the blurring the boundaries between public and private, mass and interpersonal communication has allowed the media to have a direct impact, while bypassing traditional media. This, in turn, has forced these media to re-evaluate their place in society and professional standards. On the other hand, the Internet and social networks have become the largest data collectors and tracking systems in human history, creating thus new surveillance opportunities for authoritarian regimes.

The online part of postmodern revolutions has turned them into a specific object of science research and actualized several issues for researchers in various fields, which created the need to find new scientific methods and develop a methodological apparatus.

During the two days of November 18–19, the Forum participants discussed social media resources as the sources for studying the history of modern revolutions; some methods of digital humanities for studying new types of revolutions; research of media space; the role of modern media in generating new social meanings; the problem of media’s influence, the relationship between media and governments in the light of the emergence of social networks and the mediatization of protest movements; post-truth, fakes, and information warfare in the process of new type revolutions; interpenetration of public and private as a problem and a chance for new protest movements; media in revolution vs revolution in media; ethical aspects and rules, etc.

Based on the open discussion, the 3rd Academic Forum has already contributed to the Maidan studies and researching the phenomenon of modern protests movements in other countries, analyzed deeply their significant impact on the present-day socio-political processes not only in Ukraine but also around the world. It also has given a significant chance to the researches to present their works, to exchange the ideas as well as an opportunity to anchor Maidan-related topics in the broader historical discourse.

Keywords: Maidan, media, protest movements, Revolution of Dignity, Euromaidan, forum, participants

- Монтажний перехід ⚙
- Швидкі монтажні переходи +
- Cut ▾
- Fade (500ms) ▾
- Fade to Black (300ms) ▾

Пристрій заповнення відео 5

- Сцени
- сцена 1
  - сцена 2
  - сцена 3
  - сцена 4
  - сцена 5

- Джерела
- Рекст (SDI+)
  - Заповнення відео 2
  - Пристрій заповнення відео 5
  - logo
  - Заповнення екрана

Multiple output

Add new target

This plugin provided free of charge.
Author: SoraTula

YouTube 30 FPS
Stop Modify

Broadcasting

Facebook
Start Modify

- Керування
- Зупинити трансляцію
  - Зупинити записування
  - Зупинити віртуальну камеру
  - Режим студії
  - Налаштування
  - Вихід

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

ЩОРІЧНИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

ФОКУС-ТЕМА 2021:
“СУЧАСНІ МЕДІЇ
Й РЕВОЛЮЦІЇ НОВОГО ТИПУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ”

ПРОГРАМА

РОЗДІЛ II

МАЙДАНИ ТА РЕВОЛЮЦІЇ В МЕДІАХ / МЕДІЇ В РЕВОЛЮЦІЯХ

ПРОСТІР МЕДІЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ

Олена Бондарева,

доктор філологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
кафедри української літератури, компаративістики та
грінченкознавства Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто дискурс Революції Гідності як «місце пам'яті», «місце сили» крізь призму сучасної драматургії. Проаналізовано сучасні п'єси, які створено на межі між реальністю / віртуальністю, правдою / фейком. Наприклад, «Щоденники Майдану» Наталії Ворожбит було підготовлено на основі інтерв'ю з майданівцями та матеріалів соцмереж. П'єсу Надії Симчич «Ми, Майдан», яку поставив театр «Колесо», створено на межі двох сучасних театральних стратегій, пов'язаних із функціонуванням історичних документів у театрі, – verbatim і theater.doc. Простір соціальних мереж у період протистояння переосмислено та введено у контекст візуальних мистецтв. У цій постановці топос Майдану розгорнуто через жанр читання fb.doc: актори не виголошують текст на пам'ять, не розігрують його, а читають з аркуша, не перевтілюючись у героїв твору, залишають простір для голосу, для музичних інструментів, театального світла та колективної пам'яті глядачів. Виставу супроводжують кадри хроніки Майдану. У п'єсі Неди Нежданої «Майдан Інферно» паралельно існують кілька світів, одним з яких є «сцена» фейсбуку: віртуальну реальність авторка перетворює на реальність сценічну, в чому вбачає аналог античного хору й колективного несвідомого. Драматург постає як збирач та аналітик, що шукає топоси та ключові моменти протистояння й водночас формує певний сюжет, класифікує персонажів, доносить до реципієнтів провідну авторську інтенцію. Проаналізовано значення Майдану в сучасній українській літературі та створену довкола нього нову медійну реальність, яка має здатність впливати на людей, країну, медію.

Ключові слова: Майдан, Революція Гідності, соціальні мережі, драматургія, медію

Революція Гідності – дискурс, актуальний для сучасної української літератури. Якщо обрати за модель визначення топосу Майдану, його розділення на «місця» й «не-місця» в літературі, запропоноване Ярославом Поліщуком (Поліщук 2018), то Майдан – це, поза сумнівом, для українських митців і «місце пам'яті», й «місце сили».

Утім, українські митці, переважно безпосередні учасники революційних подій, нерідко дивляться на Майдан не лише як на «місце сили», а й як на точку біфуркації, яка спонукає українців осмислити власну ідентичність і позбутися багатьох колоніальних травм. «Людя і країна, які зазнали кризи, слід провести чесну інвентаризацію своїх можливостей та цінностей... Їм також доведеться провести чітку розмежувальну лінію і виокремити ті елементи, які є настільки фундаментальними для їхньої ідентичності, що зміні не підлягають» (Даймонд 2019, с. 12), – розмірковує сучасний американський філософ Джаред Даймонд. Художні твори про Майдан – це здебільшого про цінності й про те, як сучасна українська література реагує на напруження та обстоювання їх, нерідко випереджаючи в цьому суспільні та політичні процеси.

Оскільки сам феномен Майдану є відкритою, динамічною та нелінійною системою, то варто говорити про нього у контексті нелінійної гуманітаристики, яка розглядає можливу поліваріативність та багатовекторність майбутнього, суб'єктність культури та її художніх систем, нові моделі поведінки культури. Так, Ірина Добронравова, розглядаючи в синергетичній парадигмі підсумки останнього українського Майдану, акцентує на тому, що до керівних параметрів обох Майданів XXI століття слід віднести міфи свободи та справедливості, які визначили «колективну поведінку людей», здатну створити нові форми суспільної організації, зокрема громадянське суспільство (Добронравова 2015, с. 22). Неллі Корнієнко наполягає, що «художні системи у наш і подальший час – XXI століття і далі – стають провідними гравцями цивілізацій. Діагностами, прогностами, «страховими полісами суспільств» (Корнієнко 2016, с. 7).

Справді, на масиві драматургічних текстів про Майдан ми можемо говорити про унікальну здатність художньої культури передчувати й певним чином моделювати нехудожню реальність, впливати на неї та докорінно змінювати її лінійні параметри, водночас пропонуючи шляхи майбутніх посткризових перетворень. На думку Неллі Корнієнко, носієм генетичної пам'яті художньої культури є «вертикальна» ієрархія «вкладень», в якій присутні відібрані історичними «фільтрами» картини світу, цінності, звички, динамічні нормативи, стереотипи, програми та сценарії розгортання / згортання діяльності нелінійної відкритої системи, часопросторові матриці в еволюційній динаміці та інші складники системи (Корнієнко 2015, с. 82). Майдан як територія української культури доводить та внаочнює цю тезу.

Урахуємо, що Неллі Корнієнко відносить художню культуру й мистецтво до тих нелінійних систем, в яких базовим є «ефект залежності від спостерігача», сама постать якого вможливує оборотність часу (Корнієнко 2015, с. 87). Такими спостерігачами стають під час Майдану 2013–2014 років українські митці, відіграючи роль своєрідних тригерів щодо багатьох інтелектуальних і культурних акцій. «Мистецький вплив на Майдан як «фортецю свободи» здійснювався безпосередньо під час актуальних подій. Художники, музиканти, телережисери, фотографи, співаки, поети, так звана Мистецька сотня формували обличчя революції» (Мірошніченко 2016, с. 36). Хочемо нагадати читачам про блискучу самоорганізацію культури докола проєкту «Мистецький Барбакан» на Майдані та про фіксацію частини цих культурних надбань в антології «Мистецький Барбакан. Трикутник дев'яносто два» (Мистецький Барбакан 2015).

Проте ця розвідка – більше про те, як у художньому просторі змінюється суспільна роль традиційних і нових медій у контексті подій останнього українського Майдану.

Тут варто наголосити, що недовіра сучасної української драматургії до телевізійної «реальності» оформлюється ще на межі ХХ–ХХІ століть і її виразно виявлено у п'єсах Ярослава Верещака «Чорна зірка», «Душа моя за шрамом на коліні», «Третя молитва», Олександра Ірванця «Прямий ефір», «Recording», «Електрички на Великдень», Володимира Діброви «Тягнуть телевизор», Валерія Герасимчука «Вибори біля панелі», Пауля Жданова «Матриця. Для тих, хто бачив фільм» тощо.

Українська драматургія максимальним набором доступних їй естетичних ресурсів упевнено ставить під сумнів здатність нової гіперреальності продукувати референтну інформацію, пропонує численні моделі медійного простору, наповненого симулякрами, досліджує, як такий простір впливає на глибинні структури культури та її конкретні формати. Уже у монографії 2006 року зазначено, як у п'єсі Володимира Діброви головним її героєм стає «телевізор, ідеально придатний для маніпулювання соціумом прилад, який дезорієнтує загальну структуру сприйняття» (Бондарева 2006, с. 45). На якомусь етапі телевізійний дискурс у драматургії перетворюється на метаперсонаж, і всюди його референтність піддано сумнівам.

У драматургічних текстах, присвячених Майдану та постмайданній Україні, роль телереальності гранично нівелюється або заперечується, що відбивається у тому, як трансформується, наприклад, сам образ телевізора: персонажі «Деталізації» Дмитра Тернового просто викидають свій телевізор на смітник («Андрій. Я викинув телевізор два роки тому. Знати не хочу ваших прем'єрів, президентів, спікерів-стикерів» (Терновий 2016, с. 45), а у «Хлібному перемир'ї» Сергія Жадана (Жадан 2020) телевізор під час захоплення українських територій на сході замінює людям актуальну реальність (вони дивляться ці сюжети як черговий бойовик, як «кіно», не усвідомлюючи, що це вже не віртуальна, а справжня війна). Далі у творі за відсутності світла, зв'язку та інших благ цивілізації цей самий телевізор нависає у будинку великим чорним монстром і нагадує його мешканцям, що, постійно дивлячись у цю «прірву», вони стали заручниками війни, кровопролиття й апокаліптичних подій на своїй землі.

Образи представників традиційних ЗМІ у новітніх українських п'єсах про Майдан – це кілька цікавих персонажних моделей:

- іноземні журналісти, які не розуміють, що саме розгортається у центрі української столиці, або, навпаки, палко підтримують українську революцію: московський журналіст у п'єсі Надії Симчич дивується не лише «незвично білолицьому метро», а й дивовижній самоорганізації та людяності майданівців та українців, які їх підтримують (Симчич 2016, с. 104–105); французький журналіст Паскаль у «Лабіринті» Олександра Вітра від аполітичного представника гламурного глянцевого журналу сучасної моди еволюціонує в автотаку, куди випадково потрапив разом з українцями різних політичних поглядів, у полум'яного революціонера, який у фіналі співає «Марсельєзу» (Вітер 2016, с. 142); італійський журналіст Даріо Фертіліо стає співавтором та експліцитним персонажем «документальної театралізованої оповіді на шану України» «Люди й кіборги», причому у передмові до видання він виступає саме як журналіст-публіцист, заявляючи, що «Люди й кіборги» оспівують ідеал нової Європи – незалежної, людяної, справжньої вершительки свого майбутнього», що «парадоксально, але сучасна Україна, вільна від лицемірства «політичної коректності», в яке поринув Захід, виявилася відкритішою до плюралізму думок і поглядів», що зрештою «сама Україна сьогодні порівняно з багатьма європейськими країнами, занадто призвичаєними до конформізму ідей, особливо здатна реформуватися в новому контексті й самостійно обрати своє майбутнє» (Фертіліо 2017, с. 9–10);
- це продажні космополіти від журналістики, які за суттю своєю є примітивними заробітчанами незалежно від міри інтелекту та персонального брендування

(таким є образ Слави Шустрика, в якому прочитуємо доволі прозору алюзію на телевізійного ведучого Савіка Шустера до його повернення в Україну, у п'єсі Олега Миколайчука «KVITKA на три місяці»);

- молоді українські тележурналісти, які спочатку виконують політично ангажовані завдання своїх редакцій, а потім долучаються до протестів; такою є журналістка Марго у творі «Майдан Інферно» Неви Нежданой: Марго спочатку намагається довести, ніби побиття беркутівцями студентів у ніч проти 30 листопада 2013 року – це закономірна реакція правоохоронців на бешкет студентської молоді, але дуже швидко розуміє, що ситуація геть інша, тож доєднується до протестувальників і стає активісткою Майдану, залишаючись там у найкривавіший час штурму;
- журналісти, які намагаються події на Майдані висвітлювати об'єктивно й оперативно, проте навіть прямі ввімкнення не встигають за оперативністю та швидкістю нових медій (саме тому у п'єсі «Ми, Майдан» Надії Симчич дружина одного з персонажів «повністю занурена в події в країні. Обурена. Паралельно у неї віщають кілька онлайн-каналів на комп'ютері, по ТБ іде канал 24 і 5 канал. Між годуваннями дітей в руках завжди телефон зі стрічкою фейсбуку» (Симчич 2016, с. 105).

Окрім цього, у п'єсах натрапляємо на промовисті ситуації, які свідчать, що жодна традиційна медія часів Майдану неспроможна відтворити його атмосферу та енергетику, «жодні трансляції чи фотографії не передавали того, що там було» (Симчич 2016, с. 101). Наприклад, у п'єсі «Ми, Майдан» Надії Симчич є коротенький епізод, в якому два хлопці-майданівці допомагають залізти на барикаду бабусі, що поставою та віком нагадує англійську королеву. Діставшись до вершини барикади, вона починає роздивлятися все довкола. «Їй так ввічливо кажуть: «Вам би краще все це вдома по телевізору дивитися...» Вона тихим спокійним голосом, який перекреслює всі подальші диспути, відповідає: «Вдома? Я спеціально приїхала до Києва, щоби побачити все на власні очі. Мені це потрібно» (Симчич 2016, с. 108).

Натомість нові медії, являючи собою принципову іншу модель користувацького контенту, демонструють завдяки п'єсам усі свої конвергентні властивості: неосяжний реєстр творців повідомлень, швидку доступність для створення та споживання оперативної інформації, нетерпимість до брехні, тиражованої офіційними ЗМІ, синхронну багатоканальність, численні інтеракції, формати форумів, гіпертекстовість із нелінійною структурою, колосальний мобілізаційний потенціал мережі.

Осмилюючи реактивність постмайданної української літератури, Ярослав Поліщук нагадує нам: «Своїм початком Євромайдан завдячує медіям, без яких він не зміг би відбутися, – у сучасному світі диктатура інформації є закономірністю. Цю обставину недооцінила тодішня влада, тому неефективно використала доступні їй інформаційні ресурси для моделювання подій у вигідних для неї форматах» (Поліщук 2016, с. 30). Порівнюючи контент офіційних ЗМІ та соціальних мереж, дослідник наполягає, що саме за часів Майдану в українському публічному просторі відбувся очевидний інформаційний прорив: «Медіапідтримка його формувалася спонтанно. Передумовою цього процесу було те, що владі ще не цілком вдалося узурпувати медіаринок, завдяки чому протестні настрої і події здобули певний розголос. Найбільшою оазою свободи слова став інтернет, який забезпечував альтернативною до провладної інформацією й дуже швидко набув авторитету в очах українського суспільства» (Поліщук 2016, с. 31).

Наприклад, твір Надії Симчич «Ми, Майдан» розпочато фрагментом із твіттеру: «Прийшла на революцію, а нікого немає», – такий твіт написала ввечері 21 листопада. Ми не очікували, що прийдемо на порожню площу. Ми йшли подивитись, скільки зі «стурбованих» вийшло. А побачили тільки конструкцію для «Йолки». Але соцмережі зробили свою справу, і люди почали підтягуватися – хто по одному, а хто цілими компаніями» (Симчич 2016, с. 100). У цій же п'єсі персонаж, якого названо Московський

журналіст, звертає увагу на те, як українці активно й вільно використовують соціальні мережі, що, в принципі, логічно, бо російський інтернет у цей час уже був під тотальним контролем тамтешніх спецслужб: сегмент «Рунет» підлягає цілодобовій цензурі, його контент імперативно обмежується та блокується, а людей, які створюють чи ширять небажані повідомлення, спецслужби беруть на відповідний облік. Невипадково російський представник засобів масової інформації дивується швидкості та свободі поведінки з інформацією в українському сегменті соцмереж не менше, аніж стихійній самоорганізації українців під час подій на Майдані: не встигає якась інформація про потреби Майдану з'явитися у твіттері або фейсбуці, як люди блискавично реагують і ці потреби забезпечують на власну ініціативу: «Протестувальники мерзнуть? Твіттер-фейсбук – і кияни приносять мішки хімічних грілок, теплих шкарпеток і рукавичок. Застудилися? Залили газом беркутівці? Мішки ліків. Термальна вода «Віші» і «Ур'яж», промивати очі – ящиками. Потрібні лікари? Хірург із Закарпаття, медсестра з Криму, лікарі, студенти-медики, і ось організовано прийом хворих, причому такого рівня, що туди ходять прості громадяни. Нікого не женуть. Протестувальники з регіонів? В якій половині дня вам зручніше прийняти душ? Кияни з центру організували «Чисту справу». Я також став власником талончика – 11:00, Михайлівська вулиця, Лана і Катя (дякую, дівчата). Ніде жити – намутили вписку...» (Симчич 2016, с. 104).

Звернувши увагу на велику кількість віртуальних персонажів у драматургії про Майдан, зібраній у двох потужних драматургічних антологіях «Майдан. До і після» (Майдан 2016) і «Лабіринт із криги та вогню» (Лабіринт 2019), Надія Мірошниченко вважає деперсоніфікацію та віртуалізацію багатьох дійових осіб у драмах про Майдан пропозицією інших умов гри, «які перетворюють віртуальність на новітню театральність», та звертає увагу на гібридність сучасних протистоянь – поміж реальністю / віртуальністю, правдою / фейком (Мірошниченко 2016, с. 36).

Аналізуючи «Щоденники Майдану» Наталії Ворожбит, Н. Мірошниченко підкреслює, що «авторка перебирає на себе роль послідовного спостерігача-дослідника, який монтує мегаінтерв'ю» (Мірошниченко 2016, с. 41). Сама ж Наталія Ворожбит, яка має чи не найбільший в Україні досвід документального театру, згадує, як розпочинався та реалізовувався цей її проєкт, який уже наприкінці 2014 року постав на сцені Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка. Вона розповідає про цикл зустрічей із майданівцями ще 2013 року: на першому зібранні у театрі «Дах» було двадцять осіб – переважно драматурги й режисери, потім збиралися у клубі «Дельфін» на Майдані, виходили на вулиці, запрошували до себе різних людей і записували їх – загалом понад 80 годин записів, з розшифровки яких потім уже монтувалася канва для п'єси. Після 16 січня 2014 року збиратися у цьому місці стало вже небезпечно (Незручний театр 2014). Інтроверт за натурою, Наталія Ворожбит згадує, що інтенсивність подій та реакції людей під час Майдану зашкалювала й навіть простір соціальних мереж не передавав усієї повноти їх: «пам'ятник Леніну валять – що робити, куди бігти? А чому ми тут, придурки, сидимо, дивимось по інтернету, коли це відбувається на сусідній вулиці? Побігли вже нарешті! Страшенно цікавий досвід» (Майдан від першої особи 2016, с. 189). Розшифровані записи коригувалися матеріалом соціальних мереж, і з цього монтувалася канва п'єси. За сценічне втілення взявся режисер Андрій Май. «На сцені без декорацій актори почергово виконують монологи людей, яких можна було зустріти взимку на Майдані. Вони грають волонтерів, медиків, режисерів, чийось матерів, школярів і козаків. Жартують, плачуть, ходять до невропатолога, готові взяти до рук зброю чи тікати за кордон і час від часу підносять глядачеві мікрофон із запитанням: «А ви що робили 22 листопада?», «А ви пам'ятаєте розгін студентів?» Документальна вистава – яскравий приклад на пряму «нових драми». Він не пропонує нічого однозначного – тільки злого або тільки хорошого. Тут ідеться про сучасного героя і наш час. Про його катастрофи, неврови, про найбільше в житті та про смішне» (Незручний театр 2014). Британський театр

«Royal Court» назвав український проєкт Наталії Ворожбит «Майдан: голоси протесту» й узяв до свого репертуару (Цокол 2017, с. 50).

Надія Симчич завершила п'єсу «Ми, Майдан» 2015 року, її втілив на сцені театр «Колесо». Текст створено на межі двох сучасних театральних стратегій, пов'язаних із функціонуванням історичних документів у театрі – *verbatim* і *theater.doc*. Стратегія *theater.doc* є театальною версією документального письма, де документ – це обов'язково письмово зафіксоване джерело, отож усі дописи у соціальних мережах підпадають під його статус. Тут авторка у стислій передмові наголошує, що всі імена та події реальні, поза тим у тексті майже не вказує прізвищ дійових осіб, хоча контекстуально ті, хто стежив свого часу за подіями на Майдані під час Революції Гідності, можуть упізнати в окремих епізодах її знакові постаті – одного з керівників протестного табору в Києві Ігоря Луценка, голос Євромайдану Євгена Нищука, лікаря Всеволода Стеблюка, блогера Олексія Арестовича, журналіста та правозахисника Юрія Бутусова, журналістку та блогерку Ярославу Гресь, письменників і видавців братів Капранових та інших учасників українського спротиву. «Проте індивідуальність майданівців у п'єсі здебільшого декларативно камуфлюється, головну увагу зосереджено на «живому організмі» Майдану, подібному до Океану Станіслава Лема. Тим гостріше сприймаються деякі маленькі персональні історії та окремі згадування імен героїв, наприклад моторошна сцена смерті івано-франківського студента Романа Гурика, а потім приїзд на Майдан його батька, чиє горе піднімає людей на бій із беркутівцями (Бондарева 2021, с. 106). При тому, що пізніше Юрій Бутусов розгорне великий інформаційний ресурс про російсько-українську війну «Цензор.нет», Ярослава Гресь започаткує віртуальний проєкт «Музей новин України», брати Капранови напишуть книжки про ці події «Майдан. Таємні файли» та «Рута», Всеволод Стеблюк запише свої майданівські спогади у книжці «Синдром АТО. Нотатки «Айболіта»», – при цьому всі «документи», залучені Надією Симчич у п'єсу, було взято безпосередньо з віртуального простору соціальних мереж, їх, проте, не піддавали сумніву й вони не потребували верифікації.

Простір соціальних мереж під час місяців протистояння на Майдані авторка переосмислює та вводить у контекст візуальних мистецтв і видовищних практик. У постановці театру топос Майдану розгорнуто через жанр *fb.doc*-читання: актори не проголошують текст на пам'ять, не розігрують його, а читають з аркуша, не перевтілюючись у героїв, віртуальне слово у таких рішеннях набуває потрібного логоцентризму й через це викликає довіру. Натомість простір гри залишається для голосу, музичних інструментів, театального світла та колективної пам'яті глядачів. Виставу супроводжують кадри майданівської хроніки та музика Майдану. Наприкінці вистави Надія Симчич наводить імена тих, із ким вона зустрічалася та розмовляла, щоб скласти палітру живих голосів і хронологію подій та вражень, – це майже п'ятдесят майданівців. Окрім записаних інтерв'ю, також використано надруковані публічні вислови та матеріали фейсбук- і твіттер-сторінок учасників Революції Гідності, що теж скеровує п'єсу до стратегії *theater.doc*.

Залучаючи простір пам'яті, Надія Симчич відтерміновує фінал і пролонгує дію п'єси до нинішнього дня, стверджуючи, що справжнє осмислення описаних нею подій іще попереду.

«Прагнення драматургів, режисерів і кураторів дати голос свідкам, з одного боку, активувало потенціал театру-форуму, розширюючи межі естетичного і залучаючи глядача до живого діалогу. З іншого боку, бажання визначити сліди втрати і дискурсивно стабілізувати значення травми призвело до ще одного важливого соціального наслідку: на сцені з'явилися символічні постаті», – зазначає Ю. Голоднікова (Голоднікова 2017, с. 52).

Цю тенденцію демонструє п'єса Неди Нежданої «Майдан Інферно», в якій паралельно існують кілька світів: «звичайний, світ нападників (тіні, силуети, відео, світло – на

розсуд режисера), світ монологів і світ фейсбуку – тут грають всі герої у змінених масках» (Неждана 2016, с. 143).

Андрій Карпенко веде мову про концентричні смислові кола як модель багаторувної сучасної фортеці: «Майдан стає «фортецею» порятунку від інфернального наступу. Перше «коло пекла» – розірваний діалог героїв – і є образом смерті: неможливість говорити з тим, кого любиш, монологи у просторі самоти. Друге «коло» утворили майже реальні сцени, де втілені «персонажі» революції – охоронець, журналістка, медсестра, музикант, священник, які боронять місто від тотальної небезпеки. Глядач проходить її етапи очима простих людей, кожен із яких залишається там, попри страх, і долучається до спільної справи – готує чай, будує барикади, скидає з п'єдесталу пам'ятник Леніну, готує репортажі, лікує, сповідає... Але є ще «третє коло» – сцени «Фейсбук», віртуальна реальність, перетворена на сценічну, – це ніби аналог «хору», колективного несвідомого. Таким чином, виникають різні рівні усвідомлення революції – внутрішній, потойбічний, рівень присутності й зовнішній – поширення та сприйняття у світі» (Карпенко 2020).

Я бачу простір фейсбуку у п'єсі Неди Нежданої по-іншому. По-перше, цей простір має свій сюжет – Автомайдан та його сторонні спостерігачі – перекличка фейсбук-груп Майдану («Євромайдан», «Євромайдан SOS», «Автомайдан», «Майдан – Революція Гідності», «Майдан. Нагальні питання», «Відкритий університет Майдану», «Євромайдан. Париж», «Євромайдан. Лондон», «Євромайдан. Нікарагуа...») – виникнення нової групи, яка домагається звільнення несправедливо ув'язнених студентів, – фейсбук-меса за загиблими – одкровення полоненої – втеча Януковича. По-друге, це багато в чому імперсональний простір, що суперечить самій концепції «книги чийогось обличчя» (*face + book*), а для творця сторінки чи блога – як літопису «мого власного» життя. В усіх фейсбук-епізодах герої з'являються в масках, тексти постів та коментарів розподіляються між учасниками довільно, «на розсуд режисера», а також руйнуються всі «документальні» прив'язки, що асоціюють належність того чи іншого тексту до конкретної групи у соціальних мережах. Імперсональний простір, попри те, що в ньому авторкою марковано лайки та смайлики, стає таким собі тотемно-містичним театром тіней, покликаним оживити ті прадавні голоси вільної крові, які було притлумлено чи знівельовано колоніальним минулим українців, а нині вони вирвалися на волю та створили окремий віртуальний світ, вільний і енергетично потужний. Це середовище толоки та взаєморозуміння, це стихійні «служба безпеки» і «служба тилу» – й водночас це світ містичних колективних переживань, навернення «невірних» і зрештою світ колективного громадянського катарсису. Це ще світ сакральний, далекий від тих масових маніпулювань пересічною свідомістю, які вже за кілька років після Революції Гідності вможливили в нашій країні ментальний реванш Антимайдану на рівні найвищих кабінетів влади, коли мережеві інформаційні потоки вже було взято під контроль зацікавленими олігархічними групами, наповнено ботами й цілими ботофермами, синхронізовано з олігархічними ЗМІ.

Драматурги, апелюючи до соціальних мереж доби Революції Гідності, ведуть із читачами / глядачами відверті розмови про смисли й цінності, про свободу, демократію, справедливість, сенс життя, гідність, про українськість та ідентичність, про те, як персонажам п'єс зробити революційну та пореволюційну країну ментально «своєю».

З огляду на унікальну роль соціальних мереж під час Революції Гідності хочемо звернути увагу на ще один цікавий художній текст про Майдан – роман «Міф та божество», створений американцем українського походження, медиком Даниелем Григорчуком, який переживав події Майдану, перебуваючи вдома, у Чикаго: «Кожна людина з мільйонів, які вийшли на Майдан взимку 2013–2014 років, має власну історію. Я не був серед них. Я спостерігав, як розгортаються історичні події, по телеба-

ченню та в соціальних мережах – у безпечних умовах Сполучених Штатів» (Григорчук 2018, с. 347), – зазначає автор роману, який побачив світ англійською й розповів англійськомовній читачській аудиторії, що саме відбулося у цей час в Україні. Можливість відстежувати й «переживати» у хронологічній та емоційній повноті довготривалі події, які відбуваються в іншій частині земної кулі, засвідчує унікальну властивість онлайн-комунікації розгортатися «поза рамками завжди локальних обмежень національної держави», і відповідно «будь-яка тема, що стає предметом онлайн-комунікації, є потенційно глобальною» (Бистрицький 2020, с. 232). Якраз цей твір фіксує унікальну інформативно-організаційну роль соціальних мереж та спілкування учасників подій через інтернет, якому протиставлено тоталітарну модель психікарні, де майданівців намагаються «вилікувати» від пригадування засадничих елементів своєї власної ідентичності.

Проте перед людьми, які пройшли горнило Майдану, система, що конає, постає вкрай жорстокою, але не всевладною – і люди не покидають свою «фортецю гідності» (Григорчук 2018, с. 332), а, навпаки, об'єднують зусилля та перемагають міфічного тоталітарного дракона. «Наш Майдан показав принципово нову суб'єктність у поведінці культури... Майдан значною мірою завдяки художнім матеріям став багатоконфліктивною пасіонарною монадою майбутнього українського суспільства, яке обов'язково відбудеться» (Корнієнко 2016, с. 9), – тож будемо не лише чекати справдження цієї оптимістичної тези Неллі Корнієнко, а й працювати задля цього.

Як бачимо, у новітній українській літературі Майдан 2013–2014 років та створена довкола нього нова медійна реальність виступають простором, який змінює й людей, і країну, й медію. Через залучення у художню фактуру текстів таких колективних персонажів, як нові медії, відбувається перформативне конструювання складної ієрархії державних та особистих цінностей, окреслюється простір болісного напрацювання героями власної ідентичності та позаконтинуальної сенсовості з опертям на стихійні віртуальні «документи», що не потребують додаткової верифікації, зрештою наново створюється ціла знакова система – зі своєю власною стратифікацією рівнів, жестів, художніх та аксіологічних кодів, з унікальними символами, міфопоетикою та емблематикою.

Список використаних джерел та літератури

- Бистрицький, Є., Зимовець, Р., Пролєєв, С. 2020. *Комунікація і культура в глобальному світі*. Київ: Дух і Літера.
- Бондарева, О. 2021. Маркери структур *verbatim* і *theatr.doc* у п'єсі Надії Симчич «Ми, Майдан». *International scientific and practical conference "Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges"*: conference proceedings, April 23–24. Vol. 1. Czestochowa: Baltija Publishing, p. 105–108.
- Бондарева, О. 2006. *Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання*. Київ: Четверта хвиля.
- Вітер, О. 2016. *Лабіринт*. В: *Майдан. До і після: антологія актуальної драми*. Київ: Світ знань, с. 125–142.
- Голоднікова, Ю. 2017. Українська нова драма: від деструкції до створення нової естетики. *Курбасівські читання: Науковий вісник НЦТМ ім. Леся Курбаса*, 12, с. 44–57.
- Григорчук, Д. 2018. *Міф та божевільня*. Пер. з англ. І. Пошивайло. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо».
- Даймонд, Дж. 2019. *Переворот. Зламні моменти в країнах, що переживають кризу*. Пер. з англ. Київ: Видавнича група КМ-Букс.
- Добронравова, І. 2015. Багатоваріантність майбутнього та людська свобода: синергетичний погляд. *Курбасівські читання: Науковий вісник НЦТМ ім. Леся Курбаса*, 10, с. 9–24.
- Жадан, С. 2020. *Хлібне перемир'я*. П'єса. Чернівці: Meridian Czernowitz.
- Карпенко, А. 2020. Про прем'єру «Майдан Інферно» в Маріуполі. *День*, 49.
- Ковтунович, Т. та ін. (упоряд.). 2016. *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*. Київ: Київський інститут суспільства.
- Корнієнко, Н. *Культура як суб'єкт*. Вступ. 2016. *Курбасівські читання: Науковий вісник НЦТМ ім. Леся Курбаса*, 11, с. 7–10.
- Корнієнко, Н. *Театр і квантовий світ*. 2015. *Курбасівські читання: Науковий вісник НЦТМ ім. Леся Курбаса*, 10, с. 77–103.
- Майдан. До і після. Антологія актуальної драми*. 2016. Київ: Світ знань.
- Миколайчук, О. 2015. *КВІТКА на три місяці. В: Таїна буття. Біографічна драма. Антологія*. Київ: Світ знань, с. 223–260.
- Мистецький Барбакан. Трикутник дев'яносто два*. 2015. Київ: Люта справа.
- Мірошніченко, Н. 2016. Неоміфологія революції і трансформація структури драми. *Курбасівські читання: Науковий вісник НЦТМ ім. Леся Курбаса*, 11, с. 32–50.
- Неждана, Неда та ін. (упоряд.). 2019. *Лабіринт із криги та вогню. Антологія актуальної драми. Революція Гідності й гібридна війна*. Київ: Смолоскип.
- Неждана, Неда. 2016. *Maidan Inferno, або Потойбіч пекла. В: Майдан. До і після: антологія актуальної драми*. Київ: Світ знань.
- Неждана, Неда. 2019. *ОТВЕТКА@UA. Монобomba. В: Лабіринт із криги та вогню. Антологія актуальної драми. Революція Гідності й гібридна війна*. Київ: Смолоскип, с. 395–424.
- Незручний театр. 2014. *Драматург Наталія Ворожбит про те, як дивитися «Щоденники Майдану»* [online]. Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/ukr/art/nezruchnii-teatr-dramaturg-nataliya-vorozhbit-pro-te-yak-divitisya-shchodenniki-maidanu> [Дата звернення 30 травня 2022].
- Поліщук, Я. 2018. *Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі*. Чернівці: Книги ХХІ.
- Поліщук, Я. 2016. *Реактивність літератури*. Київ: Академвидав.
- Симчич, Н. 2016. *Ми, Майдан*. В: *Майдан. До і після. Антологія актуальної драми*. Київ: Світ знань, с. 99–124.
- Терновий, Д. 2016. *Деталізація*. В: *Майдан. До і після: антологія актуальної драми*. Київ: Світ знань, с. 33–82.
- Фертіліо, Д., Пономарева, О. 2017. *Люди й кіборги: документальна театралізована оповідь на шану України*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».
- Цокол, О. *Текстові стратегії української драматургії (на матеріалі антології актуальної драми «Майдан. До і після»)*. 2017. *Синopsis: текст, контекст, медіа*, 1, с. 46–51.

References

1. Bystrytskyi, Ye., Zymovets, R., Proleiev, S. 2020. *Komunikatsiia i kultura v hlobalnomu sviti*. Kyiv: Dukh i Litera.
2. Bondareva, O. 2021. Markery struktur *verbatim* i *theatr.doc* u piesi Nadii Symchych "My, Maidan". *International scientific and practical conference "Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges"*: conference proceedings, April 23–24. Vol. 1. Czestochowa:: Baltija Publishing, p. 105–108.
3. Bondareva, O. 2006. *Mif i drama u novitnomu literaturnomu konteksti: ponovlennia strukturnoho zviazku cherez zhanrove modeliuvannia*. Kyiv: Chetverta khvyliia.
4. Viter, O. 2016. Labirynt. In: *Maidan. Do i pislia: antolohiia aktualnoi dramy*. Kyiv: Svit znan, p. 125–142.
5. Holodnikova, Yu. 2017. Ukrainska nova drama: vid destruktsii do stvorennia novoi estetyky. *Kurbasivski chytannia: Naukovyi visnyk NTsTM im. Lesia Kurbasa*, 12, p. 44–57.
6. Hryhorchuk, D. 2018. *Mif ta bozhevillia*. Translated from English by I. Poshyvailo. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "Klio".
7. Daimond, Dzh. 2019. *Perevorot. Zlamni momenty v krainakh, shcho perezhyvaiut kryzu*. Translated from English. Kyiv: Vydavnycha hrupa "KM-Buks".
8. Dobronravova, I. 2015. Bahatovariantnist maibutnioho ta liudska svoboda: synerhetychnyi pohliad. *Kurbasivski chytannia: Naukovyi visnyk NTsTM im. Lesia Kurbasa*, 10, p. 9–24.
9. Zhadan, S. 2020. *Khlibne peremyria*. Piesa. Chernivtsi: Meridian Chernovits.
10. Karpenko, A. 2020. Pro premieru "Maidan Inferno" v Mariupoli. *Den*, 49.
11. Kovtunovych, T. and all. (comp.). 2016. *Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh*. Kyiv: Kyivskyi instytut suspilstva.
12. Korniienko, N. 2016. Kultura yak subiekt. Vstup. *Kurbasivski chytannia: Naukovyi visnyk NTsTM im. Lesia Kurbasa*, 11, p. 7–10.
13. Korniienko, N. 2015. Teatr i kvantovyi svit. *Kurbasivski chytannia: Naukovyi visnyk NTsTM im. Lesia Kurbasa*, 10, p. 77–103.
14. Maidan. Do i pislia. Antolohiia aktualnoi dramy. 2016. Kyiv: Svit znan.
15. Mykolaichuk, O. 2015. KVITKA na try misiatsi. In: *Taina buttia. Biohrafichna drama. Antolohiia*. Kyiv: Svit znan, p. 223–260.
16. *Mystetskyi Barbakan. Trykutnyk devianosto dva*. 2015. Kyiv: Liuta sprava.
17. Miroshnychenko, N. Neomifolohiia revoliutsii i transformatsiia struktury dramy. 2016. *Kurbasivski chytannia: Naukovyi visnyk NTsTM im. Lesia Kurbasa*, 11, p. 32–50.
18. Nezhdana, Neda and all. (comp.). 2019. *Labirynt iz kryhy ta vohniu: antolohiia aktualnoi dramy. Revoliutsiia Hidnosti i hibrydna viina*. Kyiv: Smoloskyp.
19. Nezhdana, Neda. 2016. Maidan Inferno, abo Potoibich pekla. In: *Maidan. Do i pislia: antolohiia aktualnoi dramy*. Kyiv: Svit znan.
20. Nezhdana, Neda. 2019. OTVETKA@UA. Monobomba. In: *Labirynt iz kryhy ta vohniu: antolohiia aktualnoi dramy. Revoliutsiia Hidnosti i hibrydna viina*. Kyiv: Smoloskyp, p. 395–424.
21. Nezhuchnyi teatr. 2014. Dramaturh Nataliia Vorozhbyt pro te, yak dyvytysia "Shchodennyky Maidanu" [online]. Available at: <http://www.theinsider.ua/ukr/art/nejzuchnii-teatr-dramaturg-nataliia-vorozhbit-pro-te-yak-divytysia-shchodenniki-maidanu> [Accessed 30 May 2022].
22. Polishchuk, Ya. 2018. *Hibrydna topohrafiia. Mistsia i ne-mistsia v suchasni ukrainskii literaturi*. Chernivtsi: Knyhy XXI.
23. Polishchuk, Ya. 2016. Reaktyvnist literatury. Kyiv: Akademvydav.
24. Symchych, N. 2016. My, Maidan. In: *Maidan. Do i pislia. Antolohiia aktualnoi dramy*. Kyiv: Svit znan, p. 99–124.
25. Ternovi, D. 2016. Detalizatsiia. *Maidan. Do i pislia. Antolohiia aktualnoi dramy*. Kyiv: Svit znan, p. 33–82.
26. Fertilio, D., Ponomareva, O. 2017. *Liudy i kiborhy: dokumentalna teatralizovana opovid na shanu Ukrainy*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo "Pulsary".
27. Tsokol, O. 2017. Tekstovi stratehii ukrainskoi dramaturhii (na materiali antolohii aktualnoi dramy "Maidan. Do i pislia"). *Synopsys: tekst, kontekst, media*, 1, p. 46–51.

Olena Bondareva,

DSc (philology), prof., Chief Researcher of the Department of Ukrainian Literature, Comparative Studies and Hrinchenko Studies, the Philology Institute of the Borys Hrinchenko Kyiv University Kyiv, Ukraine

Space of Media and Social Networks in Modern Ukrainian Drama about the Revolution of Dignity

The article examines the discourse of the Revolution of Dignity as a "place of memory", and "a place of strength" through the prism of modern drama. Contemporary stage plays created on the border between reality/virtuality and truth/lie are analyzed.

For example, "The Maidan Diaries" by Natalia Vorozhbyt is based on interviews with the Maidan activists and materials from social networks. The play "We, the Maidan" by Nadia Simchych, staged by the "Koleso" theater, was created on the intersection of two modern theatrical strategies related to the functioning of historical documents in the theater – verbatim and theater.doc. The space of social networks in times of confrontation is rethought and introduced into the context of visual arts. Thus, the Maidan topos is unfolded through the fb.doc reading genre: the actors do not recite the text by heart, do not act it out, but read from sheets of paper, without transforming into the heroes of the play, saving the space for voices and musical instruments, theatrical light and collective memory of the audience instead. The performance is accompanied by the Maidan chronicles' footage.

In Neda Nezhdana's play "Maidan Inferno", several worlds exist simultaneously. One of the parallels is the "stage" of Facebook: the author turns virtual reality into a stage reality resembling an ancient choir and the collective unconscious. The play's author appears to be both collector and analyst, looking for topos and key points of confrontation while forming a certain plot, classifying characters, rendering the leading authorial intention to the recipients. The Maidan's significance for the modern Ukrainian literature and new media reality, its ability to influence people, the country, and the media, are analyzed.

Keywords: Maidan, Revolution of Dignity, social networks, drama, media

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1988–1991 РОКІВ

Василь Деревінський,

професор, доктор історичних наук,
професор кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури

У статті подано діяльність пресової служби Української Гельсінської спілки, створеної на базі редакції відомого журналу «Український вісник», що розгорнула роботу з наповнення інформаційного вакууму шляхом створення позацензурних видань, які доносили до населення правду про стан речей у радянській Україні. Шляхом поширення актуальних позацензурних матеріалів пресслужба УГС сприяла зростанню поінформованості суспільства, відродженню національної пам'яті, відновленню почуття самоідентифікації та єдності. Незважаючи на абсолютну перевагу радянського режиму в засобах поширення своїх ідеологем і фейків та створення численних проблем для організаційної й видавничої роботи, всупереч браку кадрів та технічної спроможності, пресслужбі УГС удалося вистояти, послідовно поширювати свої ідеї, сприяти активізації та радикалізації українського суспільства.

Ключові слова: В'ячеслав Чорновіл, пресслужба УГС, видання, революція

Основною метою Української революції 1988–1991¹ років було відновлення політичної правосуб'єктності українського народу. Складність її реалізації полягала в тому, що сімдесятирічне правління в Україні радянської влади призвело до встановлення її тотального контролю над усіма сферами життя українського суспільства. Тож успіх боротьби за незалежність багато в чому залежав від результатів двобою з режимом за свідомість українців. З огляду на колосальні репресивні ресурси радянського тоталітаризму та розгалужений пропагандистський апарат ідеологічної обробки населення, складником якого були багатотисячні наклади газет і журналів, шанси в діячів українського національного руху здолати його видавалися доволі примарними. Тому почалася робота з наповнення інформаційного вакууму шляхом створення позацензурних видань, які доносили до населення правду про стан речей у країні.

Нову інформаційну битву з радянським режимом тоді розпочав В'ячеслав Чорновіл, який у 1987 році відновив вихід «Українського вісника». У той самий час в інших республіках радянського союзу колишні політв'язні також стали видавати періодику. Так, невдовзі після виходу в 1987 році з ув'язнення М. Грогорянц у Москві організував видання журналу «Гласность». Того ж самого року в Латвії Іварс Жуковскіс, Лідія Дороніна-Ласмане й Аусма Кресла заснували журнал «Auseklis» («Ранкова зірка»). Загалом у 1987 році друкувалося близько 30, в 1988-му – близько 100, в липні 1989 року – вже 232 різні видання.

Відновлений В. Чорноволом журнал почав виходити як літературно-художнє та суспільно-політичне видання, висвітлюючи широке коло тем і покликаючись «на інтерес до злободенності, гостроти постановки найактуальніших проблем» (Листи 1988, с. 104). Він публікував невідомі раніше історичні документи, висвітлював боротьбу з режимом в'язнів сумління, розглядав проблеми релігійного життя, друкував заборонені цензурою тексти письменників, поетів, істориків, громадських діячів та активістів, зокрема М. Гориня, М. Грушевського, М. Осадчого, Є. Сверстюка, С. Сапеляка, В. Стуса та ін.), що не могли пробитися до читача через цензуру. Завдяки «Віснику» політв'язні, які перебували у в'язницях, таборих і психіатричних лікарнях, могли розраховувати на зв'язок із зовнішнім світом. «Вісник» справляв вплив на своїх читачів, адже не могла залишитися байдужою людина, яка дізнавалася про перманентні політичні репресії за любов до своєї Батьківщини – України. Без існування журналу важко було б на Заході зрозуміти тогочасні українські реалії.

«Віснику» та іншим малотиражним виданням доводилося боротися за свідомість громадян із багатомільйонними накладами друкованих органів влади. Так, в УРСР у 1985 році виходили 17 республіканських газет і 3 інформаційно-рекламні бюлетені загальнореспубліканського поширення, 120 журналів різного типу, 37 обласних компартійних та 25 комсомольських газет, 42 міські, 67 міськрайонних, 421 районна газета. Загальний наклад їх перевищував 30 мільйонів примірників (Карпенко 1994, с. 111).

Зважаючи на протидію влади, інформаційну кампанію з дискредитації редактора «Українського вісника» та активізацію революційних процесів в Україні, редакція місячника невдовзі розпочала випускати більш оперативне видання – «УВ-Експрес». Кожен випуск цього бюлетеня присвячувався якійсь окремій темі. Загалом вийшло 8 нових випусків «Українського вісника» та 13 випусків «УВ-Експрес». «Український вісник» став рупором незалежної громадської думки в Україні.

¹На думку автора, такі хронологічні межі Української революції зумовлено тим, що масштабні революційні процеси почалися з масових мітингів у Львові влітку 1988 року та тривали до проголошення незалежності України у серпні 1991 року.

Навколо редакції журналу гуртувалися активні особистості, які згодом створили своєрідну групу «Українського вісника», що впливала на суспільно-політичне життя не лише Львова, а й усієї України. Завдяки чорноволівському журналу Львів разом із Києвом, де діяв Український культурологічний клуб, став місцем гуртування активної громадськості. Більш того, він перетворився на центр, який визначав динаміку розвитку політичного процесу в усій Україні.

В умовах розгортання масового національного піднесення в інших республіках та в Україні, утворення народнофронтівських організацій В. Чорновіл розпочав створення структури, яка могла б стати широким об'єднанням на зразок балтійських народних фронтів. Отож на початку липня 1989 року оголосили про створення першої української політичної організації другої половини 80-х років – Української Гельсінської спілки. Одночасно зі створенням УГС для оперативного висвітлення її діяльності та вимог при виконанні спілки на пропозицію В. Чорновола створили пресову службу УГС, яка почала діяти на базі журналу «Український вісник». Керівником пресслужби став відповідальний редактор «Українського вісника» В. Чорновіл.

В'ячеслав Чорновіл як редактор впливового журналу розумів, що редколегії видань із широким кореспондентським представництвом і мережею розповсюдження нелегальної друкованої продукції за впливом були на одному рівні з найавторитетнішими неформальними організаціями, мали велику популярність та виступали засобом зв'язку й координації між різними частинами суспільного руху. Друковані незалежні видання були важливим елементом пропагандистської та агітаційної роботи, просвітницької діяльності, джерелом фінансових прибутків, показником престижу й популярності неформальних громадських організацій. Тому діячі УГС особливу увагу звернули на утворення дієвої пресслужби спілки.

Пресова служба Української Гельсінської спілки, створена на базі редакції відомого журналу «Український вісник», отримала карт-бланш і ним скористалася. Колектив пресової служби УГС було затверджено на засіданні найвищого керівного органу спілки – Всеукраїнської координаційної ради УГС у березні 1989 року (Львівські новини 1989). Персональний склад пресслужби був такий: члени редакції журналу «Українського вісника» – В. Барладяну (Одеса), М. Горинь (Львів), С. Кириченко (Київ), П. Скочок (Київська обл.), В. Шевченко (Київ); відповідальним за випуск газети УГС «Голос відродження» став С. Набока (Київ), а за кіно- й фотомережу – Я. Кензьор (Львів), відповідальним за магнітофонні випуски – Т. Чорновіл (Львів); зв'язки з органами масової інформації забезпечували М. Горбаль (Київ), Л. Лохвицька (Київ), Б. Горинь (Львів), А. Доценко (Москва) (Пресова 1989, с. 2). Із розгортанням інтенсивної діяльності виникли своєрідні пресцентри у Львові, Києві та Москві.

Досить швидкими темпами утворювалися нові видання УГС у різних регіонах України та поза її межами. Пресслужба УГС продовжувала випускати «Український вісник» та «УВ-експрес». З'явилося нове оперативне друковане видання – «Листок пресслужби УГС», зумовлене потребою ще оперативніше, аніж це робили «Вісник» та «УВ-експрес», доносити інформацію до читача за умов надзвичайного натиску влади на створену в Україні першу політичну організацію (Founding 1989, с. 2). Кожен окремий номер «Листка пресслужби УГС» обсягом у кілька сторінок машинопису окреслював якусь певну подію.

В обласних і районних філіях УГС також засновували власні друковані органи. Загалом на початку 1990 року існували понад 30 видань спілки. У той революційний період, час особливо наполегливого пошуку правдивого слова активно

виникали неформальні видання. Ще немає точних даних про кількість їх, імовірно, це може бути до однієї тисячі подібних видань. Дослідник самвидаву Вахтанг Кіпіані створив електронний каталог українського самвидаву, в якому 900 назв. Варто зауважити, що це були малотиражні видання, що могли складатися лише з одного номера.

Пресслужба УГС використовувала різні форми донесення об'єктивної інформації до читачів, слухачів, глядачів. Було записано аудіокасети, знято відеорепортажі, створено бібліотеки неформальної преси та позацензурних книжок. Тобто велася інформаційна війна за розум і серця українців. Порушувалися наболілі соціально-економічні та історико-культурні питання, вказувалися винуватці лиха й негараздів населення, обговорювалися способи долання проблемних ситуацій.

Отже, пресслужба мала суттєві здобутки щодо донесення до українців інформації про розгортання у 80-х – на початку 90-х років ХХ століття боротьби за особисті й національні права. Шляхом поширення актуальних позацензурних матеріалів зростала поінформованість суспільства, пробуджувалася національна пам'ять, відновлювалися самоідентифікація та відчуття єдності. Усе це було своєрідною підготовкою до позитивного сприйняття українцями потреби ідеї відродження незалежності своєї держави. Незважаючи на абсолютну перевагу радянського режиму щодо засобів поширення своїх ідеологем і фейків та створення численних проблем для організаційної й видавничої роботи, всупереч браку кадрів і технічної спроможності, УГС удалося вистояти, послідовно поширювати свої ідеї, сприяти активізації та радикалізації українського суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. *Founding documents of the Ukrainian Helsinki Union*. 1989. New York: External representation of the Ukrainian Helsinki Union.
2. Карпенко, В. 1994. Українська преса в період «перестройки». *Пам'ять століть*, 4, с. 100–137.
3. Листи з редакції. 1988. *Український вісник*, 9–10, с. 104.
4. Львівські новини. 1989. *Інформаційний бюлетень, орган Львівської обласної ради УГС*, 3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 271. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 9.
5. Пресова служба УГС. 1989. *Голос відродження*, квітень. Ч. 2, с. 2.

References

1. Karpenko, V. 1994. Ukainska presa v period "perestroiky". *Pamiat stolit*. 4, p. 100–137.
2. Lysty z redaktsii. 1988. *Ukrainskyi visnyk*, 9–10, p. 104.
3. Lvivski novyny. 1989. *Informaciyni biuletyn, organ Lvivskoi oblasnoi rady UHS*, 3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv gromadskykh obiednan Ukrainy. Fund. 271. In. 2. File 4. P. 9.
4. Presova sluzhba UGS. 1989. *Golos vidrodzhenia*, kviten. Ch. 2, p. 2.

Vasyl Derevinskyi,

DSc (history), Professor of the Political Science and Law Faculty, the Kyiv National University of Construction and Architecture
Kyiv, Ukraine

Ukrainian Helsinki Union (UHU) in the Context of Information War During the Ukrainian Revolution 1988–1991

The main goal of the Ukrainian revolution 1988–1991 was to restore the political legal personality of Ukrainians. The difficulty of its implementation was that the Soviet government's seventy-year rule in Ukraine set the total control over all spheres of Ukrainian society. Therefore, the success of the struggle for independence largely depended on the results of the duel with the regime for the minds and consciousness of the Ukrainians. Taking into account the colossal repressive resources of Soviet totalitarianism and the extensive brain-washing propaganda apparatus comprising thousands of newspapers and magazines, chances for the Ukrainian national movement to overcome it seemed rather illusory. That is why work began to shake up the information vacuum by creating non-censored publications to convey the truth about the state of affairs in the country to the population.

The active informal press with its wide correspondent representation and the network of illegally printed papers' distribution produced a significant impact and became very popular. The Ukrainian Helsinki Union's (UHU) press-service was formed on the basis of the famous magazine Ukrainian Visnyk's editorial staff. New editions of the UHU were formed quickly enough in various regions of Ukraine and beyond. Various forms of conveying objective information to readers, listeners, and viewers were used. Audio cassettes were recorded, video reports were shot, and libraries of informal press and non-censored books were published. Thus, the information war for the minds and hearts of Ukrainians raged on. Painful socio-economic and historical-cultural issues were raised, the culprits of disasters and troubles of the population were denounced, and ways to overcome problem situations were discussed.

Thus the UHU press-service proved to be successful enough to convey the information about the struggle for personal and national rights to the Ukrainians between the late 1980ies and early 1990ies. Through the distribution of non-censored materials, public awareness was growing, national memory was awakening, and a sense of self-identification and unity was restored. All this was a kind of preparation for the positive perception by the Ukrainians of the idea to restore the independence of their state. Despite the Soviet regime's absolute superiority in the media space by spreading its ideology and fakes, creating numerous problems for organizational and publishing work, despite the lack of personnel and technical capacities, the UHU managed to persevere, consistently spread its ideas, and contribute to the Ukrainian society's activation and radicalization.

Keywords: Viacheslav Chornovil, UHU's press-service, publication, revolution

УДК 316.4"7126"

MAIDAN AS HYBRID AGORA: NEW SOCIAL MOVEMENTS AND THE CURSE OF SPACE

Roman Horbyk,
PhD, Örebro University (Sweden)

One of the original meanings of the word “maydan” (or “meydan”) in Persian, Arabic and Turkish, later loaned into Ukrainian as “maidan”, was “a free, open, unbound space”. A closer look at numerous examples of social movements reveals their connection with space as the decisive one. In fact, any social movement always tends to occupy some space and spread as wide as possible.

However, whereas traditional social movements used to manifest themselves primarily in physical urban space – a kind of the Ancient Greek agora or so – instead, the nowadays’ so-called “new social movements”, as noted by Leah Lievrouw, have been increasingly trying to master the virtual space through new alternative medias and social networks. Nonetheless, creating new opportunities and multiplying old ones at the mobilization stage, this virtuality gets often problematic at the protest stage. As a result, such social movements as the 2020 Belarusian protests, sporadic Russian demonstrations or the recent protests in Hong Kong, constantly faced the problem of capturing and occupying the physical space, which was often thought to be unnecessary and/or harmful.

The virtual space can be considered as a kind of substitute for the physical space, while the latter becomes a curse of such movements due to uncertain and problematic nature of their relationship to space as itself: there is no clear vision of the way it should be used by the social movement.

Ukrainian Maidans, particularly the Euromaidan 2013–2014, have become an exception here due to their hybrid nature. The occupation and maintenance of physical space by means of tent camps was complemented by mobilization and protest in the cyberspace. Drawing a parallel with Andrew Chadwick’s model of hybrid media systems,

where new medias complement traditional ones rather than replace them in political communication, a model of hybrid social movement based upon some kind of “hybrid agora” appears. It combines both the physical space of protest (“space of places”, according to Manuel Castells) and the virtual space, i. e. mediated agora (“space of flows”). It enables concentration of efforts instead of their diffusion, thus creating preconditions for the success of such hybrid social movement.

It is rather ironic that both Persian “maydan” and Latin “media” are Proto-Indo-European etymological cognates.

Keywords: Maidan, media, hybrid, social space, social movements

What is *maidan*? Beyond the word’s political connotation, it denotes a plain everyday meaning of a city’s or town’s square – perhaps more specifically, some public car-free one. It is often considered as synonymous to a Ukrainian word *ploshcha*, having the same meaning of urban space as “place” – the meaning which a range of its European languages’ counterparts convey as *plaza* in Spanish, *piazza* in Italian, *der Platz* in German, *place* in French, the occasional English *place* (as in Shakespeare’s repeated remarks, i. e., “Verona. A public place” in *Romeo and Juliet*, or as in the more recent naming “Melrose Place”).

There are, however, some outliers from this paradigm in the Indo-European language family. For example, the Swedish *torg* is often construed as a loanword from the Slavic *torg* that echoes in the modern Ukrainian *torh* (“trade”) or *torhuvaty* (“to trade”), signifying not just a place, but a marketplace, i. e., a space where commerce is made. *Maidan* is another such an outlier and loan word from the Middle East.

An etymological *étude* into the origins of the word reveals some speaking connotations (Beekes 2009, Derksen 2007, McPherson 2018, Melnychuk 1989, de Vaan 2008). “*Maidan*”, an Arabic (ميدان *maydān* “distance, space” but also “battlefield” or just “field [of study/activity or game]”) or Persian (میدان *mejdān* “square, arena”) loanword, came to Ukrainian via Ottoman Turkish (*meidan* “square, arena, open space”) and probably Crimean Tatar (*māidan*). Historically, the noun was used to refer to any open space in a settlement, free from houses or other structures, later a marketplace or a bazaar. However, some dialects registered such meanings as “a glade” or a “forest clearing”, or even “a tar-works”. It even gave birth to a verb, *maydanyty*, used to describe the whirling or boiling movement of water (Melnychuk 1989, p. 361).

Another historical meaning was “excavated tomb or barrow” (open on top, like a little square) (Melnychuk 1989, p. 361), often through robbery, which makes it tempting to think of the Ukrainian *maidans* (the Revolution on Granite – the Orange Maidan – the Euromaidan) as opening the history, though long buried, anew; the redemption of forgotten victims, reconnection with the history someone used to be forcefully thrown away from, and even a re-starting the history that was paused and untimely buried in a tomb. Seen from this perspective, *maidan* fits the tradition going back to some of Taras Shevchenko’s key concepts, those of the Great Cellar (*Velykyi liokh*) and the Opened Tomb (*Rozryta mohyla*), as the great rediscovery of the history, meta-

phorically rendered through ancient burials’ excavations. The metaphors are full of colonial and power/knowledge subtexts, inspired by early archaeological studies of Ukrainian historical relics and places (primarily by the Russian empire’s scholars), but they also seem to include some other connotations, namely those of reopening “the old wounds” and reconnection with the forgotten history through knowledge as the act of violence (an intrusive excavation destroying the tomb). The Russian empire tried to bury the Ukrainian history, to halt its natural flow, but with the act of reopening these ancient barrows (and thus making them *maidans* – in archaeological connotation) history resumes its flow, the nation breaks free out of the limbo of stagnation, enabling its progress and accomplishment. It seems relevant to remind of how Walter Benjamin imagined the Angel of History: “His face is turned toward the past. Where we perceive a chain of events, he sees one single catastrophe which keeps piling wreckage and hurls it in front of his feet. The angel would like to stay, awaken the dead, and make whole what has been smashed. But a storm is blowing in from Paradise; it has got caught in his wings with such a violence that the angel can no longer close them. The storm irresistibly propels him into the future to which his back is turned, while the pile of debris before him grows skyward. This storm is what we call progress” (Benjamin 2007, p. 257–258).

Metaphorically speaking, the act of opening the tombs (*maidans*) both marks and enacts the return of the Angel of History and the resumption of the sacred wind of progress from the Paradise.

Digging deeper into the etymological tomb, a semantic archaeologist (or a tomb raider?) will eventually reach the origin of the Persian progenitor of “maidan” in the Proto-Indo-European **médʰyos* “middle”. *Maidan* is thus something standing in the middle, something central surrounded by different entities at its edges. At an even deeper level, this reconstructed word may have formed out of Proto-Indo-European **me-dʰi-* (“with, among”), eventually from **me* (“with”) that gave rise to *med* of Swedish and other Scandinavian languages, German *mit*, Greek *μετα-* and respective *meta-* prefixes (as in “*metanarrative*” and most recently in Mark Zuckerberg’s “*Metaverse*”). The concept of “maidan” thus includes several fundamental neighbouring concepts, such as both centrality and solidarity: the centre of the city and the middle of society, and ultimately a manifestation of “with-ness”, of “being-with” – or “being together”, “togetherness”.

More intriguing is that **médʰyos* transformed not only into the Persian *mejdān* but also into Latin *medius* (“middle”), from which the word “media” as “mass communication” – finally derived. It proves the words “maidan” and “media” to be not just close ones but relatives having a common origin. In a way, “maidan” as a central ground, a place for mediation and/or communication, a public forum/agora for debates, contests and manifestations of solidarity is a counterpart of the place that communication media possess in the modern deliberative democracy.

In our case, the Maydan, as civic protests’ key site in Kyiv, gave name to the protests themselves. The process is quite similar to other *maydans/meidans*, e. g. Cairo’s Tahrir or Istanbul’s Taksim. It predicates collective action through some particular place: a city square, an agora etc., where not only debates are held but also community interests are

Table 1. *Maidan* and *media*: etymologies (a simplified scheme compiled from: Beekes 2009, Derksen 2007, McPherson 2018, Melnychuk 1989, de Vaan 2008)

Proto-Indo-European roots			Branching development		Words in modern use		
*me "with"	*me-dʰi- "with, among"	*médʰyos "middle"	Proto-Indo-Iranian <i>mádʰyas</i> "middle"	Proto-Iranian <i>mádyah</i> "middle"	Persian <i>mejdan</i> "square, arena"	Arabic <i>maydān</i> "space"	
						Turkish <i>meidan</i> "square"	maidan
			Proto-Italic * <i>međjos</i> "middle"		Latin <i>medius</i> "middle"		media
			Ancient Greek μετα-			meta-	

articulated through the acts of civic disobedience and defiance. This enables interpreting *maidan* as "a public space belonging to public sphere", which Habermas defined as "the sphere of private people come together as a public" (Habermas, 1962/2011, p. 27; Habermas 2006) – a spatial metaphor for this kind of open interaction at a more abstract level referring to the entire society.

It is, of course, of secondary importance that the original German *Öffentlichkeit* ("openness") was devoided of the spatial connotation and the accompanying subtext of a delineated, separate institution or arena. The translation of the German collective noun into English as a spatial metaphor has started off a new concept that underwent terminologization and acquired the meaning of international intellectual discourse with its idea of wide access to public attention and interest.

Indeed, the Ukrainian protests, with the media's outstanding role in them, can be interpreted as the public sphere's rebellion against the government which tried to ignore it. Even in rather extreme situations, such as that broken out in the Ukrainian capital in February 2014, the media strove to increase their influence when conventional political means had proven to be ineffective or exhausted. We have already mentioned, that *maidan* in Ukrainian can also mean a water whirlpool. I find the "whirling" or "boiling" connotation especially attractive: an unstable, chaotic public space, yet still with a potential for a self-governing critical mass and a deliberative process, albeit a specific one, juxtaposed with the opened tomb of suppressed historical potentialities.

SOCIAL SPACE: GENIUS LOCI

Indeed, this lengthy etymological introduction has set the stage for the intersection of two counterparts: *media* as the *middle* of social space and *Maidan* as the *middle* of the city and protest simultaneously, a protest agora.

But if there is a centre, there must be a periphery. If there is a middle, there must be an edge. The idea of centrality, of being-in-the-middle, suggests a spatial dimension. Neither *media* nor *Maidan* are possible without space. Let us now turn to the issue of space.

What is "space"? The primal meanings of it are either everyday and common-sense or associated with contexts of geometry or nature. It is the three-dimensional geometrical entity that enables the existence of the world as we know it as well as our cognition of it. We all obviously live in a natural, physical space, imbued with the fourth dimension of time to create "space-time" as the only available means for our local frames of reference. While natural "space-time" can be heterogeneous (for example, it is curved by gravity, can be compressed or extended at large scales by enormous natural forces), it is mostly homogeneous locally and is experienced as such. From a physical perspective, any place is as good as any other, they are mostly equal and mutually *replaceable*.

However, social activities take place not only in the physical space but also in the social one. Moreover, the physical, i. e., geometrical and natural space, becomes the social by virtue of hosting social practice and action into it. The social space is a kind of superstructure to the physical space, thus the physical space is endowed and overlaid with social meaning. Unlike that natural space, the social one is not homogeneous, because places differ in purpose and importance, as famously suggested by Henri Lefebvre (1991). They do not have the same value and are not *replaceable*. Lefebvre, who is considered to be the major theoretician in this branch, coined and developed the very concept of social space by suggesting that "[...] every society [...] produces [...] its own space" (Lefebvre 1991, p. 31) which "[...] incorporates social actions..." (Lefebvre 1991, p. 33). Such space combines both objective and subjective perceptual properties that matter equally.

There are three components or "issues" of the social space. It is formed by: 1) social practice, 2) representations (how the social space is conceptualised by planners) and 3) representational means, i. e. symbols and reflections helping to represent the social space in art, culture and imagination (Lefebvre 1991, p. 39).

Space is the primary medium that hosts social issues. "Social relations, which are concrete abstractions, have no real existence save in and through space. Their underpinning is spatial" (Lefebvre 1991, p. 404).

Their overlap and interplay create spatial textures (Lefebvre 1991, p. 42), so that "social space is made up of a relatively dense fabric of networks and channels" (Lefebvre 2014, p. 525), or flows that however "constitute relatively determinate networks or chains of exchange within a space" (Lefebvre 1991, p. 403). Of course, the social space is an addition, not a replacement of the natural space: "The initial basis or foundation of social space is nature – natural or physical space. Upon this basis are superimposed – in ways that transform, supplant or even threaten to destroy it – successive stratified and tangled networks which, though always material in form, nevertheless have an existence beyond their materiality: paths, roads, railways, telephone links, and so on. Theory has shown that no space disappears completely, or is utterly abolished in the course of the process of social development – not even the natural place where that process began.

“Something” always survives or endures – “something”, that is not a **thing**” (Lefebvre 1991, p. 402–403).

This is very important for the argument developed here later, so let us pause here for a moment: social space and any elements that form it (networks, flows, nodes...) do not abolish the underlying elements and layers. Besides, it applies equally to what can provisionally be called “virtual space”, or cyberspace, which, in spite of its apparent power, does not cancel or abolish neither the underlying natural space, nor the non-virtual social space hosted in the former.

The social space is also political space. Lefebvre notes also that wars and revolutions are a key factor in shaping the social space (Lefebvre 1991, p. 412), inasmuch as they happen in both natural and social space and simultaneously restructure it. At later stages, fight for the social space and its particular articulation becomes the key point of political struggles: “Is it not social space always, and simultaneously, both a **field of action** (offering its extension to the deployment of projects and practical intentions) and a **basis of action** (a set of places whence energies derive and whither energies are directed)? Is it not at once **actual** (given) and **potential** (locus of possibilities)?” (Lefebvre 1991, p. 191). It is these possibilities and historical potentialities that were reopened while restructuring the social space by the Euromaidan, or any Ukrainian Maidan for that reason. The Maidan as the *middle*, physically central place, produced a specific, specially condensed and creative social and political space – but so did the other *middle* of the social space, the media.

THE TALE OF TWO SPACES: PLACES VERSUS FLOWS

Social space is constituted by social action. One of its components is the network of flows, including communication flows (alongside flows of goods, people, or money). However, the situation has changed significantly since the 1960s–1980s when Lefebvre formulated his theory. Already in the 1980s, Joshua Meyrowitz wrote about “a nearly total dissociation of physical place and social “place” (Meyrowitz 1985, p. 115). While “with its natural insulation, physical place was once the prime determinant of the definition of a situation” (Meyrowitz 1985, p. 124), the use of electronic media demonstrated an inherent “disrespect” for place and occasion” by virtue of which “electronic media destroy the specialness of place and time” (Meyrowitz 1985, p. 125). Seen as a rather positive and democratic development making hierarchies more reciprocal, this process was inherited from the still early forms of communication that compress distance, e. g., from telegraph to radio and television.

Since then, late modern societies have come to be characterized by mediatization, integration of media and communication technology with other spheres of life. More recently it has been defined as deep mediatization, “an advanced stage of the process in which all elements of our social world are intricately related to digital media and their underlying infrastructures” (Hepp 2020, p. 5). All activities become even more integrated with media and happen simultaneously across the distance. This and other concurrent processes (such as globalization) create an effect of “deterritorialization” (Scholte 2005), rendering territory (partly) irrelevant. The same is about the natural space, and the social space’s layers which are more closely intertwined with territory. More and more things that required an immediate presence here-and-now can be carried out at any distance, making only “now” important but no longer “here”.

Due to the advent of Internet, the situation described by Meyrowitz only extended and was theorized as inherent to the network society, where the most important structures and activities appear and take place respectively in digital networks. To distinguish the location of these social practices from the natural space (“space of places”), and emphasize that these practices can happen simultaneously without territorial dimension, Manuel Castells (1996) called it “a space of flows”.

His approach to space is very similar to Lefebvre’s, while more oriented towards integrating time. “From the point of view of social theory, **space is the material support of time-sharing social practices**” (Castells 2010, p. 441). Castells offers to separate the material support and the contiguity to account for the social actions that occur at the same time but not in the same material space (for example, online). “Thus, I propose the idea that there is a new spatial form characteristic of social practices that dominate and shape the network society: the space of flows. The space of flows is the material organization of time-sharing social practices that work through flows. By flows I understand purposeful, repetitive, programmable sequences of exchange and interaction between physically disjointed positions held by social actors in the economic, political, and symbolic structures of society” (Castells 2010, p. 442).

The space of flows as the material support of information society combines three layers: the electronic circuits, the nodes and hubs, and the spatial organization of its managerial elites. The network absorbs places and, though they do not disappear, the structural logic of the space of flows is placeless (which is the key difference from the social space as described by Lefebvre and reminds of Meyrowitz’s “placeless culture”). Spaces become uniform, replaceable, exchangeable; the meaningful relationship between architecture and society becomes blurred. Surfing is ushered in as the key mode of interaction. In contrast to the placeless space of flows, “a place is a locale whose form, function, and meaning are self-contained within the boundaries of physical contiguity” (Castells 2010, p. 453). Thus, the social space – where places, as we remember from Lefebvre, are not replaceable – is transformed into a fundamentally different space where places are indeed replaceable. The social space, which is inherently heterogeneous, becomes more homogeneous and isotropic, akin to the physical space. This process can be seen as the social space’s homogenization but also its flattening, erosion, and decay.

The space of places is thus characterized by the importance of physical contiguity. On the contrary, “the space of flows refers to the technological and organizational possibility of practicing simultaneity without contiguity. It also refers to the possibility of asynchronous interaction in chosen time, at a distance” (Castells 2013, p. 34). They are also drastically different in how self-sufficient or, conversely, network-dependent the places and their hierarchies are. “While in the space of places based on contiguity of practice, meaning, function, and locality are closely inter-related, in the space of flows places receive their meaning and function from their nodal role in the specific networks to which they belong” (Castells 2013, p. 34). The space of flows is configured through articulation between three elements: a) actual places where people are; b) material communication links, and c) content and geometry of information flows between them.

To a large extent, Castells oversimplifies the relationship between these two spaces into a clear-cut binary opposition: (evil) global elites versus (good) local people. For him, the tension between the space of places and the space of flows is the one between the authentic local and the uniform global. In Castell’s own description of his “hypothesis”, “the space of flows is made up of personal micro-networks that project their interests in functional macro-networks throughout the global set of interactions in the space of flows” (Castells 2013, p. 446). One may wonder whether we are witnessing the reshuffle

of spaces and their roles, the establishment of a completely new hierarchy – or the re-confirmation of the old one?

The oversimplification of this rather commonplace critique in the sociology of space was not evaded by O'Loughlin and Roselle (2020) in their "Spaces of War, War of Spaces" volume. They urged to refute the suggestion that the local space is authentic while the global space is abstract and cold, and thus to reject the "retreat" or "withdrawal" to the local (which Castells is strongly sympathetic of). After all, the Lefebvre's concept of social space seems to be flexible enough to embrace and subsume these two parts of the alleged dichotomy, both the space of places and the space of flows: "We are confronted not by one social space but by many – indeed, by an unlimited multiplicity or uncountable set of social spaces which we refer to generically as "social space". [...] The intertwining of social spaces is also a law. Considered in isolation, such spaces are mere abstractions. As concrete abstractions, however, they attain 'real' existence by virtue of networks and pathways, by virtue of bunches and clusters of relationships. Instances of this are the worldwide networks of communication, exchange and information. It is important to note that such newly developed networks do not eradicate from their social context those earlier ones, superimposed upon one another over the years, which constitute the various markets: local, regional, national and international markets; the market in commodities, the money or capital market, the labour market, and the market in works, symbols and signs; and lastly – the most recently created – the market in spaces themselves. [...] Thus social space, and especially urban space, emerged in all its diversity – and with a structure far more reminiscent of flaky mille-feuille pastry than of the homogenous and isotropic space of classical (Euclidean/Cartesian) mathematics" (Lefebvre 1991, p. 86).

Hence, the Castell's conceptualization may in fact seem weaker and less productive. But it still makes sense as an attempt to take into account transformations in the social space and political actions in it due to the increasing digitalization and virtualization of social practices. This is why I believe the semantic development of Castell's concepts could be more useful and applicable in the discussion on the role of the mediatized social space in social movements such as the Euromaidan. But instead of Castell's emphasis on the authenticity and conformity, the focus should be placed on the primarily territorial, topological rootedness of the space of places versus the virtual, placeless, deterritorialized space of flows. While the space of places is not just a physical/natural space but rather a form of heterogeneous social space where location and distance still matter, the space of flows is a social space that is flattened, shrunk and stuffed into a digital set of database and algorithm-driven platforms, where simultaneity (proximity in time) replaces the contiguity (proximity in space). The space of flows may be but the latest addition, the topmost layer to the *mille-feuille* pastry of the social space – but it does have consequences that are partly objective due to the migration of social practices into the digital and virtual sphere, and partly subjective due to the awareness and perception of these processes. Objectively, social processes are increasingly deterritorialized, despatialized and decorporalized, leading to the dramatic contraction of distances, which become less important, and to the compression of time down to the level of extremely fast, split-second transactions. Subjectively, our awareness of this makes us prioritize the space of flows, overestimate its importance and downplay the significance of the space of places. Moreover, being aware of the anti-spatial logic that governs the space of flows, we may tend to transfer this logic to our actions in the space of places. In this case, even the Castell's theory of information society and its popularity comes to reinforce the significance of the space of flows by strengthening our awareness of it.

Henceforth both concepts will be used in these slightly modified meanings explained here.

SOCIAL MOVEMENTS: LOST IN SPACE

Back in 1985, Meyrowitz saw positive political implications in the growing irrelevance of physical space ("place", in his terminology) for social space ("situation"). Relieving the social space from its natural physical scaffolding was regarded as a factor that would foster growing nomadism and even the return of certain features from "hunters and gatherers" societies, considered to be less hierarchical and more consensual. Likewise, the decline of "specialized place" and the rise of "placeless culture" (cf. Castells' placeless "space of flows") would work to democratize society, according to Meyrowitz. Of course, his hope may seem to be far-fetched from the perspective of 2022, nevertheless the changes of media landscape indeed caused serious transformations in political communication and activism. The development of the mediatized space of flows and its differences with the space of places, in their turn, predetermine the differences between traditional and new social movements.

Social movements have been defined as large-scale coordinated efforts by various groups focused on certain changes in society. There are different approaches to social movements. The American tradition of social movement research underscores that their goals can be diverse, for example, to bring about or resist a particular social or political change. Instead, the European tradition has defined social movements as strictly progressive campaigns with a liberal or left-wing agenda (conservative or totalitarian movements, such as fascism or jihadism, are excluded). In any case, the traditional studies of social movements have always been focused on large-scale and impactful campaigns, such as, broadly speaking, workers' movements, civil rights' movements, feminism, or environmentalism. However, more particular and time-limited political events, such as "electoral revolutions", characteristic of the post-Communist countries in the 2000s, from Serbia to Georgia, share most of the characteristics of these broadly defined social movements, such as collective identity, shared norms and values, concern with the change, and concrete political actions.

For example, the 1989 "velvet revolutions" in the Central Europe have been described as social movements. Many theories around social movements' formation and functioning emphasize the role of resource mobilization: when the members of the movement can mobilize a significant amount of resources, the movement will be able to form and bring about its agenda through various forms of space-bound protest, depending on the movement's political opportunities and how they are used (McAdam 1996).

There are also other ways to categorize social movements, and those fit better with the purposes of this essay. Whereas traditional social movements would prefer network and direct action, considering the social space as some territory, or space of places (in the meaning adopted here), where their resources are chiefly located (McAdam 1996), new social movements are apt to networking, mobilizing and acting mainly through the media, including the social media (Lievrouw 2011), thus prioritizing the placeless space of flows. Therefore, the tension between the "space of places" and "space of flows" also marks the transition from "old" to "new" social movements. Whereas classical examples such as workers' movement or civil rights movement held mobilization and took action in the space of places, new social movements tend to mobilize and act in the space of flows.

Social space thus arises as the key resource and key political opportunity for a social movement as much as political organization and action, which are required for any social movement to form and happen in the social space (be it the more "traditional", tangible space of places or the more mediatized and networked space of flows). In

either case, there is an ambition to take over some central, middle ground, be it a central square, traffic junction, or a key node in online communication flows. The difference between new and traditional social movements is in the layer of social space where the main activities are taking place. Since, as it has been established, new-added layers (such as the virtual space of flows) do not abolish or erase earlier layers, the natural space and the social space of places it supports are still there and matter, it is just that the new social movements prefer to act more in the placeless space of flows.

I propose to consider the recent protest experiences on the premise that social movements are basically structured through their relation towards space, i. e., they can be offline and physical (sit-ins, protest camps or simply street rallies that form territorial agora as the central focal point of the community's social space) and/or online and virtual (websites, forums, mailing lists, chats, channels etc). This is all the more relevant in times when the IT community announces an even deeper mediatization of social life through the concept of *Metaverse* – a new type of platform that is going to provide a seamless user experience fully in a virtual space (Brown 2021) – again with an unspoken yet implied claim to occupy society's *middle*, in a challenge to both *media* and *maidan*.

SPACES OF REVOLUTIONS: RECENT CASES AND THEIR IMPLICATIONS

Let us now turn to a few particular cases that can illustrate different types of relationship towards space seen among protest movements. While researchers have noted the role of new and social media during the Euromaidan (Onuch 2015; Horbyk 2017, Horbyk 2019), protests in Russia (Dollbaum 2020; Moroz 2020) and Belarus (Miazhevich 2020; Herasimenka and all 2020), there's still a lack of focus on the social space in their researches.

First and foremost, all major social movements and protests today have presence in both the space of places and the space of flows. This is not a question of some oversimplified and vulgarized typology of “virtual” versus “real” social movements. To begin with, the Arab Spring protests set a precedent for social movements harnessing the potential of new and social media (cf. Cottle 2006; Lotan and all 2011, among many others). All these protests had a strong offline component that was, however, reinforced through coordination via social media that also enabled access to alternative sources of information. It was after the Arab Spring that the discourse on social media as a special and unique protest tool was initiated and has ingrained so much that access to social media started to be spoken of as a human right.

The Euromaidan also sparked similar conversations. For example, Yuriy Zaliznyak (Zaloznyak 2014, p. 180) positioned the Euromaidan in the context of the Arab Spring and the Occupy Wall Street movement. He noted that, unlike the Orange Revolution, which was “a television revolution”, the Euromaidan became “a new media revolution”, though both were organized due to networked, decentralized activity.

“The official EuroMaidan page on Facebook after 8 days only had 76,000 fans and nearly 90 000 people who interacted with the page (commented, liked, distributed content). That was a new Ukrainian record. During the first days of the demonstrations the page appeared in the top 20 of Ukrainian Facebook pages and became the most “talked about”, with almost thousands of people who commented, liked or shared the page's content. Twitter [...] finally became an important source of information [...]. On Nov. 26, every one or two seconds a message with the hashtag #euromaidan was posted [...]. On

Nov. 21–28, the average number of Twitter posts that mentioned the hashtag reached 1,500–3,000 per hour” (Zaloznyak 2014, p. 181–182).

By virtue of this, sometimes attracting as many as 2,7 million simultaneous viewers in its streams (Horbyk 2017, p. 271), the Euromaidan became one of the “critical junctures in media and communication” that combine new communication technology, the illegitimacy of the conventional media system and a breakdown of the existing order (Zaloznyak 2014, p. 185).

So, is it possible to define the Euromaidan as Facebook revolution (possibly the first successful)?

While “Facebook helped me do it” (Onuch 2015), as one protester confessed after the Euromaidan that even was convened initially due to a Facebook post, it seems far-fetched to consider this social movement as primarily targeting the space of flows at the expense of the space of places. It is true that the Euromaidan did partly rely on social media as a communication and coordination platform, even though key decisions and information during the protest were transmitted orally, face-to-face or especially through the stage as the key protest management tool (Horbyk 2017). Similarly, bloggers and social media influencers as well as live streams were important, yet the protest could hardly be successful without support from much of the mainstream media (at least some of them). Finally, the Euromaidan clearly sets itself aside as a movement concerned with occupying and, above all, *holding* a significant part of social space – an agora, a square associated with the right to protest and freedom of expression. This agora was clearly situated in the space of places, in a logistically and symbolically central middle point of Kyiv's urban space, *Maidan Nezalezhnosti* (the Independence Square). Practically, the protest camp, whose perimeter was rigorously defended by the protesters against the increasingly brutal police attacks, provided security to the protesters, who could feel safe from arrest or other persecution while in the camp. Therefore, while making a full use of the placeless space of flows and the opportunities it offers, the Euromaidan was very conscious about the space of places and openly declared its spatial goals. In doing so, the Euromaidan was formed as a hybrid movement with a strong stake on the synergy of social spaces. The middle point it sought to occupy in society was both in the middle of the city and in the middle of virtual conversation: it was a *hybrid agora* that fused both key layers in the mille-feuille pastry of the present-day society – the space of places and the space of flows.

Protest movements in neighbouring post-Soviet countries, such as Navalny's political movement in Russia, and the 2020 Belarusian protests, also displayed many prominent features of new social movements. They all were heavily dependent on social media, and the 2020 Belarusian protest was even dubbed a “Telegram Revolution” (Herasimenka and all 2020). Protesters in Belarus refused to try and hold the territory of an urban camp and relied instead on decentralized network protests with constant showing up and disappearing at different places in the cities.

Both Belarusian and Russian protests had a territorial place dimension and a placeless virtual dimension, seeking to mobilize social space as a hybrid space of places/flows. The Russian protest, while endowed with a certain spatial dimension, never really went beyond a temporary occupation with “circle dances” (so memorable from the 2021 protests against Navalny's imprisonment). Even more than in Belarus, the Russian protest was divorced from the space of places, as if slightly touching upon it or gliding on its surface – surfing, indeed, as Castells would say – but never really intending to seriously contest and direct the social space against the authorities, forming a kind of hybrid place-flow space or agora instead. In March 2021, the opposition meeting in Moscow was disbanded by the police, its participants arrested, while a similar meeting went

undisturbed in the safe space of the Clubhouse app (Boyko, Horbyk 2022). Obviously, squeezing protest from the space of places into space of flows, confining it into the space of flows alone, was the strategy of the Russian authorities all the way through. It sanitized the social space and put it under the regime's control, while allowing the opposition to reap a consolation prize of seeming up-to-date and using cool fads from this new hip space of flows. Of course, the decision to largely abandon the space of places and confine protest to the placeless space of flows was only partly a conscious decision, but as well the sole option imposed by the authoritarian regimes. Still it shows, how such regimes learned from the Euromaidan's lessons and use the tactic of dominating in the space of places with its more tangible layers of the social space to disarm and defeat protests.

In any case, rather than Meyrowitz's democratization, putting the space of flows in dominant position over the space of places is a strategy that leads protests towards defeat. The space of flows does not cancel the space of places – the latter still matters, and abandoning it cedes the central, middle ground of the social space to the authorities, which, uncontested in the space of places, can gradually squeeze protesters from the space of flows, too, as it happened in Belarus and Russia with their tightly controlled media and internet. “The space of a (social) order is hidden in the order of space” (Lefebvre 1991, p. 289).

Therefore, a drastic difference can be observed between the movements that prioritized the occupation of territory to form a protest agora in the space of places (primarily the Euromaidan) and those that emphasized instead, that such striving for territorial occupation is unnecessary and even harmful, while preferring to create a virtual networked agora in the space of flows as alternative and even desirable (Belarusian and Russian protests). It is a profound and fundamental difference: “gliding” or “surfing” protests that “flow” fleetingly in the space of flows, on the one side – and those that choose to remain firmly anchored “in place” (while not necessarily refusing the potential of the space of flows), on the other. It came to its logical conclusion during the 2022 Russian invasion of Ukraine: as Ukrainians in the occupied Kherson, Enerhodar, Melitopol, Slavutych and other cities went out into the space of places to protest against armoured vehicles and heavily armed soldiers, the most massive Russian protest remained online. There was a website called RedSquareProtest.org, where anyone could register as a protester on this rigid and non-interactive wallpaper under abstract pacifist slogans. This virtual “Red Square” had gathered 74,000 protesters – all in the virtual space of flows, from the comfort of their couches and for the comfort of Putin's regime that remains snugly cushioned in the Russian social space of places. The sterility of this virtual protest space where you cannot even type in your own slogan, let alone deface walls with graffiti or cause damages to the virtual buildings in one way or another, where pre-programmed abstract “no war” signposts, rainbows and white-blue-white flags form the inflexible agenda imposed by the space's creators top-down – all these testify the low participation, creativity, and resource potential. This is the protest that Putin loves: unproductive, shallow, rigid, non-participatory, and – above all – ineffective.

Of course, the very orientation towards the space of places is no guarantee for success. The Hong Kong protests, even though ultimately unsuccessful, are notable due to their creativity, scope and significant duration in spite of harsh crackdown measures. Back in 2014, the protests entailed a prolonged occupation of several key sites in Hong Kong that the government managed to clear only after a long and exhausting confrontation. Another spatial intervention was the creation of spontaneous “Lennon Walls” using hundreds of paper stickers. The 2019–2020 protests were also expressed primarily in the space of places, for example during the storming of the Legislative Council Complex on July 1, 2019. Yet the protesters used messenger apps to coordinate and work out stra-

tegies and tactics, notably remaining anonymous during the protest due to this network tactic. It's an interesting case, that a computer game called *Liberate Hong Kong* was launched in 2019 as part of the protest activity. The game protagonist is an unarmed protester who must continue protesting and avoid getting shot or arrested by policemen that come armed with a number of offensive weapons. However, the gameplay did not feature a win scenario for the protesters, which seems significant, like a Freudian slip underscoring the hopelessness of their struggle. Like RedSquareProtest.org, *Liberate Hong Kong* did not and could not offer ways to develop and extend the protest itself; it is merely an addition that does not convert resource into impact. As the Hong Kong protesters were forced to cede the social space of places to the authorities' control and retreat to the placeless space of flows, of virtual-only rallies and online games, the protests' defeat became finalized.

These two cases demonstrate that virtual protests in the space of flows can only be effective if bound with and directed towards the space of places, if they contribute in a meaningful way to it (like coordination and information through Facebook did during the Euromaidan). Otherwise, they tend to be a waste of resources and energy, or merely turn into a secondary information or mobilization tool at best.

The retreat of new social movements from the social space of places – often willing and justified by tempting alternatives in the social space of flows – strangely coincides with the overall retreat of these movements before neo-authoritarians. It seems fair to repeat the lament of Henry Lefebvre from 40 years ago: “The political organizations of today misconstrue or are ignorant of space and of issues relating to space. Why? This question has profound implications, for it pinpoints and defines the essence of the political” (Lefebvre 1991, p. 420). This is exactly what happened to all the social movements that have ceded space to the authorities.

Unlike the Ukrainian Euromaidan that politicized the social space through asserting itself in the space of places, the Russian and Belarusian protests gave a helping hand, willingly or not, to their statepowers through depoliticizing their social spaces and by confining themselves to the space of flows. They tried to create an alternative protest space, either virtual or fleeting and flowing (decentralized and temporary, just as pop-up protests in Belarus in 2020). It may have sounded theoretically intriguing but has proved to be wrong eventually. In a way, the project to depoliticize the space of places was favored by both the authoritarian state and its opposition. The latter wanted to avoid challenging and charging that state directly, not unlike the process Lefebvre described for a different historical era: “No sooner has space assumed a political character than its depoliticization appears on the agenda. A politicized space destroys the political conditions that brought it about, because the management and appropriation of such a space run counter to the state as well as to political parties [...]” (Lefebvre 1991, p. 416).

However, some hope can be found in the recent fact that scholars reveal their interest in material and bodily dimension of media use, as an alternative to the techno-optimistic litany to the space of flows. Very often this interest is manifested in the studies of media practices in the context of war and conflict. Particularly, two aspects have been recently proposed in a volume co-edited by O'Loughlin, Maltby and Roselle (2020): bodily presence/absence and embodied participation. An interesting parallel to the problem of space in protest is thus presented by the study of space in war: “The implications of bodily presence and absence in relation to the dynamic transformative properties of the space itself” (Maltby, Perry 2020, p. 256). So when Maltby and Perry write about “de-corporalization of war as an outcome of the abstract, technological focused, rational strategic thinking required to legitimize war” (Ibid.), we have to agree that the

same technology-focused discourse of “social media revolutions” misled us into the de-corporalization of protest, and, as a result, its failure.

CAN “SPACE OF FLOWS” REPLACE “SPACE OF PLACES”?

While O’Loughlin and Roselle decry this de-corporalization, they also highlight the urgency to reinvent the importance of space in politics: “The reception of any individual to ‘influence’ by political narratives is explained to a large extent by the relationships they inhabit, and those relationships are still mostly local” (O’Loughlin, Roselle 2020, p. 4). The reinvented importance of place-space comes together with the realization that “in matters of war and conflict, geographical space can help determine outcomes” (O’Loughlin, Roselle 2020, p. 4), and it turns out to be true in matters of activism and protest as well.

Therefore, I would like to propose a few concepts that will be helpful for conversations about protest and social movements as well as about their organizing basics. The first concept is that of a **hybrid agora** as the theoretical solution for the challenge of combining spatiality and virtuality by new social movements. The hybrid agora is a Maidan-type of hybrid space, whereby the space of flows augments rather than replaces the space of places. It can be compared with the Andrew Chadwick’s concept of hybrid media system, where new media and social media complement rather than substitute “legal media”. Facebook, Instagram and TikTok neither replaced nor destroyed television or news websites. They just created a system whereby one must deploy all resources across all platforms, including *both* social media (Facebook, Instagram, TikTok etc.) and television/news websites, to achieve one’s objectives in political communication. Synergy is a key to success – in both political communication and protest – the synergy between “legal” and new media, between social spaces (the space of flows and the space of places).

The root of this idea, curiously, is already present in Lefebvre’s conceptualization of how social space comes into being, even though it is not spelled out clearly and in relation to social movements. The mille-feuille pastry of every new social space’s layers added on top of the natural space’s scaffolding never erases or replaces neither it nor any of the preceding layers; rather, it embraces and integrates them. As the key resource in society, this complex and hybrid space becomes a source of contestation and an arena of conflict between actual powers and social movements that challenge them. It is that central, *middle* ground of society that comprises the media and the *Maidan* in a *metaspace*, the battlefield of wars to come: “Space is becoming the principal stake of goal-directed actions and struggles. It has of course always been the reservoir of resources, and the medium in which strategies are applied, but it has now become something more than the theatre, the disinterested stage or setting, of action. Space does not eliminate the other materials or resources that play a part in the socio-political arena, be they raw materials or the most finished of products, be they businesses or “culture”. Rather, it brings them all together and then in a sense substitutes itself for each factor separately by enveloping it” (Lefebvre 1991, p. 410–411).

This is the second concept I am proposing here: that of *Metaspace* as the location of hybrid agora combining. It combines and integrates all spatial layers of society, from the basis of natural space through to the virtual and placeless space of flows. There is, of course, an inherent tension between the social space, where new flows are permanently created in addition to those already existing, and the natural space, which is

a finite resource that could be metaphorically compared to the chagrin skin: the more intensively it is used, the more it shrinks.

Ever more densely filled, by creating new layers, the space of places will increasingly become a subject for intensifying conflicts. Overcoming the tension between different layers of the *Metaspace* seems to be the clue to social movements’ success in the future. This concept feels especially appropriate on the backdrop of the Big Tech’s promise to enter the new reality of “metaverse”, where different platforms and offline/online activities will be seamlessly integrated to.

I suggest that this focus on relation between these two kinds of social space, i. e., the space of places and the space of flows, is a theoretical perspective endowed with a strong explanatory potential to understand protests’ differences and outcomes. Moreover, it solves a persistent difficulty in comparative analysis of protest movements through differences of political and media systems, cultures and regimes’ capabilities for suppressing the protests. By contrast, I affirm that relation to space, and particularly to territory, is a universal condition for any protest movement, and one that requires clear choices from protesters. This makes it a fundamentally comparable dimension, and enables an academic conversation on differences and similarities of dissimilar protest movements.

Based on the above, I would also like to propose a further typology of social movements and final two concepts.

One type is a **surfing social movement**. It emphasizes (or is just allowed to emphasize) the space of flows at the expense of the space of places. The other type is an **anchored (or hybrid) movement** that emphasizes the key role of the space of places as the location of social space.

Another promising direction is the phenomenology of the Maidan’s space. Its layers are numerous. It is certainly a natural place with particular geographical coordinates on the surface of the planet. It is also an urban space shaped by centuries of human activity. It is surely a complex social space that ties many activities and their vectors to some specific location. And it is likewise an important node in the space of flows. But one can also speak of some intimate space, as perceived and experienced by protesters and those who follow into their footsteps on this agora, the intimate space for which Gaston Bachelard proposed topoanalysis as a way to study it, an “auxiliary of psychoanalysis” and “the systematic psychological study of the sites of our intimate lives” (Bachelard 1994, p. 8). Indeed, the analysis of an iconic public location of social space as the location of the intimate space appears intriguing and invites further research, theorization and reflection.

And, since space is intricately bound up with time, the deep space of the Maidan presents a unique recourse to the deep time of Ukrainian society, its recovered history and its re-opened tombs. To see the crystallized and condensed history trapped within the social space of the Maidan just to be released from its tomb and relaunched into void of possibilities, contrasting with very different histories that the social space of other nations’ protest movements compress, is a logical next step in this line of intellectual inquiry. To wit, “In its countless alveoli space contains compressed time. That is what space is for” (Bachelard 1994, p. 8).

Список використаних джерел та літератури

1. Мельничук, О. (гол. редкол.). 1989. *Етимологічний словник української мови*. У 7 т. Т. 3: Кора–М. Київ: Наукова думка.
2. Bachelard, G. 1994 [1964]. *The Poetics of Space: The Classic Look at How We Experience Intimate Places*. Translated from French by M. Jolas. Boston: Beacon Press.
3. Beekes, R. 2009. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden: Brill Academic Publishers.
4. Benjamin, W. 2007 [1940]. Theses on the philosophy of history. In: Benjamin, W. *Illuminations*. Translated from German by H. Zorn. New York: Schocken Books, p. 253–264.
5. Boyko, K., Horbyk, R. 2022. A medium is born: Participatory media and the rise of Clubhouse in Russia and Ukraine during the covid-19 pandemic. *Baltic Screen Media Review*, 10, p. 8–28.
6. Brown, A. 2021. What is the metaverse – and why does Mark Zuckerberg care so much about it? [online]. Available at: <https://www.forbes.com/sites/abrambrown/2021/11/03/zuckerberg-facebook-metaverse-meta-virtual-reality-oculus/?sh=14fba1596b69> [Accessed 30 August 2022].
7. Castells, M. 2010 [1996]. *The Rise of the Network Society*. Hoboken: Wiley.
8. Castells, M. 2013. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
9. Chadwick, A. 2017. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
10. Cottle, S. 2006. *Mediatized Conflicts*. New York: McGraw-Hill Education.
11. Derksen, R. 2007. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill Academic Publishers.
12. Dollbaum, J. M. 2020. Protest trajectories in electoral authoritarianism: From Russia's "For Fair Elections" movement to Alexei Navalny's presidential campaign. *Post-Soviet Affairs*, Vol. 36, Issue 3, p. 192–210.
13. Habermas, J. 2011 [1962]. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Translated from German by T. Burger with assistance by F. Lawrence. Cambridge: Polity Press.
14. Hepp, A. 2019. *Deep Mediatization*. London – New York: Routledge.
15. Herasimenka, A. and all. 2020. There's more to Belarus's "Telegram Revolution" than a cellphone app [online]. Available at: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/09/11/theres-more-belaruss-telegram-revolution-than-cellphone-app> [Accessed 30 August 2022].
16. Horbyk, R. 2017. *Mediated Europes: Discourse and Power in Ukraine, Russia and Poland during Euromaidan*. PhD Thesis, Södertörn University, Stockholm.
17. Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. Translated from French by D. Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.
18. Lefebvre, H. 2014. *Critique of Everyday Life*. Translated from French by J. Moore, G. Elliott. London – New York: Verso.
19. Lievrouw, L. 2011. *Alternative and Activist New Media*. Cambridge: Polity Press.
20. Lotan, G. and all. 2011. The revolutions were tweeted: Information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions. *International Journal of Communication*, 5, p. 1375–1405.
21. O'Loughlin, B., Roselle, L. 2020. Introduction. In: Maltby, S. and all. *Spaces of War, War of Spaces*. New York – London: Bloomsbury, p. 3–12.
22. McAdam, D. 1996. Conceptual origins, current problems. In: McAdam, D. and all. *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 23–40.
23. McPherson, F. (ed.). 2018. *The Indo-European Cognate Dictionary*. Wellington: Wayz Press.
24. Maltby, S., Parry, K. Conclusion: Where war inhabits. In: Maltby, S. and all. *Spaces of War, War of Spaces*. New York – London: Bloomsbury, p. 247–261.
25. Meyrowitz, J. 1985. *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.
26. Miazhevich, G. 2020. Dis/engagement in post-Soviet communicative ecologies: Re-framing the "Chinatown" dissent campaign in Belarus. In: Karatzogianni, A. and all. *Protest Technologies and Media Revolutions*. Bingley: Emerald Publishing Limited, p. 83–95.
27. Moroz, O. 2020. "We will not forget, we will not forgive!": Alexei Navalny, youth protest and the art of curating digital activism and memory in Russia. In: Merrill, S. and all. *Social Movements, Cultural Memory and Digital Media*. London: Palgrave, p. 249–274.
28. Onuch, O. 2015. "Facebook Helped Me Do It": Understanding the EuroMaidan protester "Tool-kit". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 15, Issue 1, p. 170–184.
29. Scholte, J. A. 2005. *Globalization: A Critical Introduction*. London: Macmillan International Higher Education.
30. Vaan de, M. 2008. *Etymological Dictionary of Latin (and the Other Italic Languages)*. Leiden: Brill Academic Publishers.
31. Zaliznyak, Yu. 2014. The new media of EuroMaidan: Online instruments to defend democracy in Ukraine. In: Piątkowska-Stepaniak, W. *Open Europe: Cultural Dialogue Across Borders, Vol. 1: Europe of the Wary: New Communication and Information Order for Reduction of Tension within the United Europe*. Opole: Uniwersytet Opolski, p. 179–189.

References

1. Melnychuk, O. (manag. ed.). 1989. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy*. In 7 vols. Vol. 3: Kora–M. Kyiv: Naukova dumka.

Роман Горбик,

доктор філософії (PhD),
старший викладач Університету Еребру (Швеція)

Майдан як гібридна агора: нові суспільні рухи та прокляття простору

Одне з первинних значень слова «майдан» чи «мейдан» у перській, арабській і турецькій мовах, звідки воно й перекочувало в українську, – вільний, відкритий, нічим не обмежений простір. Історично цей іменник використовували для позначення будь-якого відкритого простору в населеному пункті, вільного від будинків чи інших споруд, пізніше – ринку чи базару, хоча в деяких діалектах зафіксовано такі значення, як «галявина» або навіть «смолокурня». Від цього іменника походить, певно, й українське дієслово «майданити», яке подекуди використовували при описі бурхливого плину води.

«Майдан» може означати також розкопану могилу чи курган. У цьому плані «майдан» повертає нас до таких творів Тараса Шевченка, як «Великий льох» і «Розкрита могила», та веде до своєрідного перепрочитання історії, метафорично витлумаченої через розкопки стародавніх поховань. Імперія (передусім російська) намагалася «поховати» українську історію, зупинивши її плин, але відкриття курганів зробило їх майданами в певному археологічному сенсі, коли історія відновила свою плинність, виводячи націю з позаісторичного застою. При детальнішому дослідженні слова «майдан» можна знайти його відповідник у протоіндоевропейській мові, в якій корінь цього слова означає «середина». Отже, майдан – це щось, що стоїть посередині, щось центральне, таке, що відображає центральність і солідарність, – ідеться про центр міста й осередок суспільства, що зрештою трансформуються у поняття «бути разом».

Цікавою є спорідненість слова «майдан» не лише з перським *mejdān*, а й із латинським *medius* («середина»), від якого походить слово «медія», що робить майдан і засоби комунікації не просто спорідненими, а й такими, що мають спільне походження. У певному сенсі майдан як середина, посередник і місце для посередництва або комунікації, а також як публічний форум / агора для дебатів, суперечок і вияву солідарності є аналогом того місця, що тепер посідають засоби комунікації в сучасній дискусії.

Очевидно, українські протести, особливо події 2013–2014 років, в яких медії відіграли важливу роль, може бути потрактовано як виступи активних громадян проти влади, що намагалася їх ігнорувати. Ці виступи почалися, коли інші політичні засоби виявилися неефективними або вичерпаними. В українській мові «майдан» також може означати вир. Конотація «вирування» або «кипіння» позначає публічний простір як непостійний, хаотичний. Водночас майдан як центр міста та соціальний простір виступає також агорою протесту. Якщо є центр, то має бути й периферія. Якщо є середина, то має бути й край. Ідея центральності, перебування посередині передбачає ще й просторовий вимір, а без простору неможливі ані медії, ані Майдан.

Усі основні соціальні рухи та протести сьогодні присутні як у просторі місць, так і у просторі потоків. Це не питання якоїсь надто спрощеної та вульгаризованої типології «віртуальних» соціальних рухів, на відміну від «реальних». Протести Арабської весни створили прецедент для соціальних рухів, які використовують потенціал нових соціальних медій (Cottle 2006; Lotan and all 2011 та багато інших джерел). Усі ці протести мали потужний офлайн-компонент, який посилювався завдяки координації в соціальних мережах, що також давало змогу отримати доступ до альтернативних джерел ін-

формації. Саме після Арабської весни про доступ до соціальних медій як особливого та унікального інструменту протесту почали говорити в тому ж контексті, що й про права людини.

Усі ми живемо у природному, фізичному просторі, пронизаному четвертим виміром часу. Природний простір-час може бути гетерогенним (наприклад його викривлено гравітацією, стиснуто або розширено у великому масштаб могутніми природними силами), в сенсі локальному він переважно однорідний і сприймається саме як такий.

Існують три компоненти соціального простору – соціальна практика, репрезентація простору, репрезентативні засоби.

Прискіпливий погляд на численні приклади суспільних рухів розкриває їхні відносини з простором як визначальні. Справді, суспільний рух завжди тягнє до обіймання простору та поширення в ньому. Якщо традиційні суспільні рухи виявляли себе передовсім у фізичному міському просторі – агорі, то, як зазначає Лея Ліфрау, так звані нові суспільні рухи дедалі частіше намагаються опанувати віртуальний простір нових альтернативних медій і соцмереж.

Суспільства пізньомодерного періоду характеризуються інтеграцією медій та комунікаційних технологій з іншими сферами життя, що визначено як глибока медіатизація, тісно пов'язана з цифровими медіями та їхньою інфраструктурою. Цей та інші одночасні процеси, такі як глобалізація, створюють ефект детериторіалізації (згідно з Шолте), роблячи частково нерелевантною територію, а разом із нею і природний простір та шари соціального простору, які тісніше переплетено з територією. Дедалі частіше дії, які потребували неодмінної присутності «тут і зараз», можна виконувати з будь-якої відстані, що робить важливим лише «зараз», а не «тут».

Таким чином, простір місць характеризується важливістю фізичної суміжності. Простір потоків стосується технологічної та організаційної змоги практикувати одночасність без суміжності. Вони також кардинально різняться тим, наскільки самодостатніми чи, навпаки, залежними від мережі є місця та їхні ієрархії. Потоки конфігуруються через співдію між трьома елементами: реальними місцями, в яких перебувають люди, матеріальними комунікаційними зв'язками та змістом і геометрією інформаційних потоків між ними.

Створюючи нові можливості та розширюючи попередні на етапі мобілізації, ця віртуальність, однак, часто спричиняє проблеми на етапі протестних дій. Тому суспільні рухи на кшталт білоруського протесту 2020 року, періодичних російських виступів чи нещодавніх протестів у Гонконгу постійно стикаються з проблемою захоплення й утримання фізичного простору, що часто відкидають як непотрібне або й шкідливе. Віртуальний простір може розглядатися як альтернатива, заміна фізичного простору, тоді як фізичний, невіртуальний простір стає своєрідним прокляттям таких рухів через невизначеність і проблемність їхнього ставлення до самого цього простору: немає чіткого бачення того, як має суспільний рух його використати.

Українські майдани, а надто Євромайдан 2013–2014 років, стали в цьому плані винятком завдяки своїй гібридності. Захоплення й утримання фізичного простору у вигляді табору доповнювалося мобілізацією та протестними діями у віртуальному просторі. Проводячи паралель із моделлю гібридної медіасистеми Ендрю Чедвіка, за якою в політичній комунікації нові медії доповнюють, а не заступають традиційні, можна висунути модель гібридного суспільного руху на основі гібридної агори. Вона поєднає фізичний простір протесту («простір місць», за Мануелем Кастельсом) із віртуальним простором («простором потоків») медійної агори чи майдану (звучить вельми іронічно з огляду на те, що етимологічно й перське «майдан», і латинське «медія» – протоіндоевропейські когнати). Це дає змогу концентрувати, а не розпоршувати зусилля й таким чином створювати передумови для успіху такого гібридного суспільного руху.

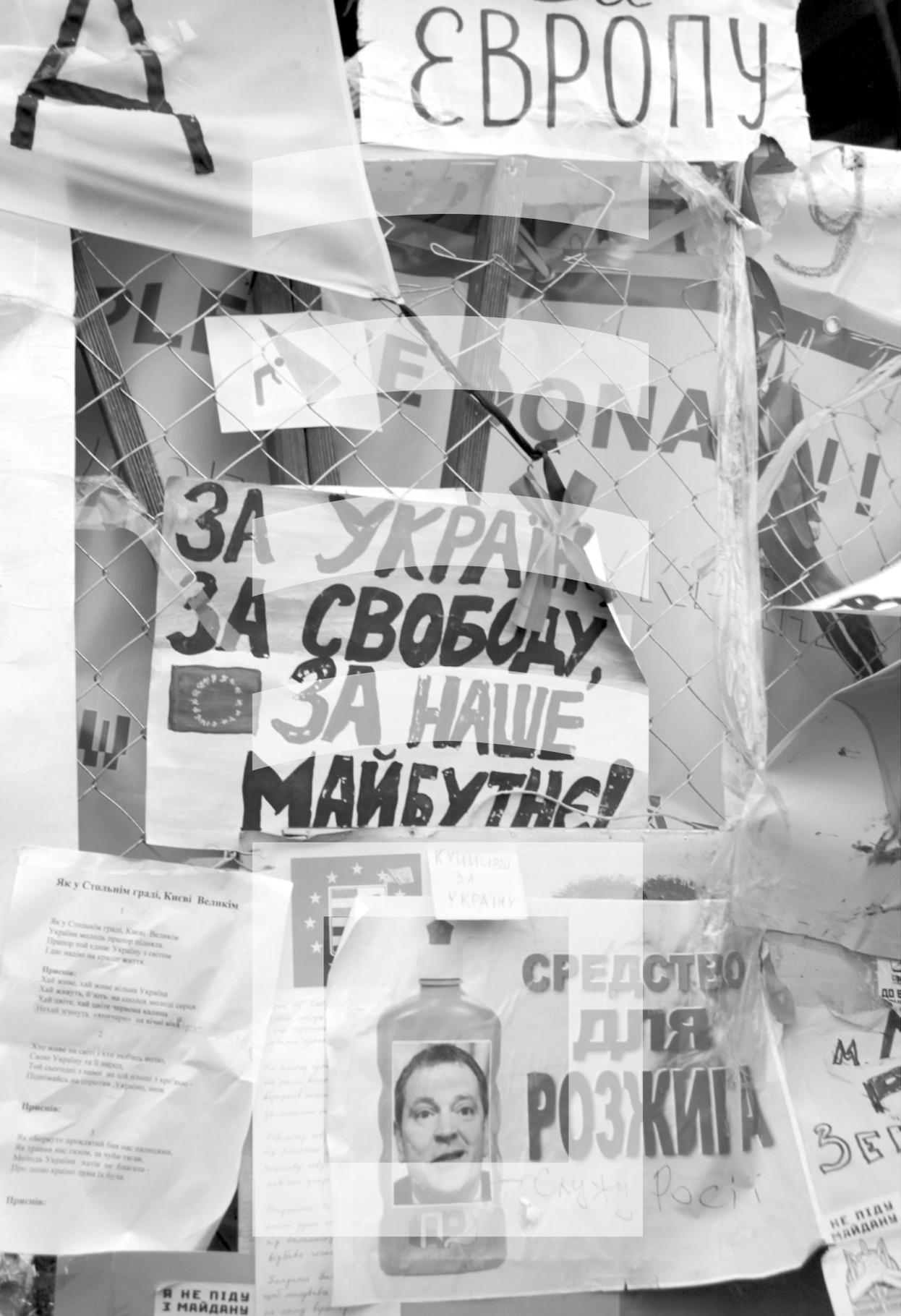
Ключові слова: Майдан, медії, гібридність, соціальний простір, соціальні рухи

ВОСКРЕСАЮТЬ ЛИШ ТАМ, ДЕ Є МОГИЛИ? ВІДТВОРЕННЯ ТА МОДЕРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІСТОРИЧНО УСТАЛЕНИХ СЮЖЕТІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОВІДНОВЛЕННЯ У СТАНІ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ

Олеся Ісаюк,

доктор філософії (PhD),
молодший науковий співробітник
Національного музею-меморіалу
«Тюрма на Лонцького»

У статті розглянуто ту частину поширених у соціальних мережах дотепів, мемів і жартів, породжених реаліями Революції Гідності та АТО, які асоціюються з історичними подіями або мають у своїй основі певні сталі сюжети, сформовані під час радянського періоду. До таких належать зокрема популярні трансформації образів класиків, трансформування жанру «анекдотів про бандерівців», плакати з візуалізацією народних прислів'їв на матеріалі воєнних сюжетів та інше. Таку історичну основу часто пропонують реципієнтові у соціальних мережах через трансформацію чорного гумору. Окрім цього, для описуваного явища характерні також прийом травестійного перенесення сформованих у радянський період автостереотипів про українців у сучасність і використання сюжетів, які пов'язано з масовою загибеллю українців у минулому. Усі ці характеристики дають змогу спробувати розглянути згадані та подібні сюжети в контексті теорії травми на прикладі українців. Як наслідок імперської політики тоталітарного срср історична пам'ять українців про власну історію є глибоко травматизованою. У дальшій перспективі в ситуаціях, які апелювали до історичної пам'яті для мотивації та формування апарату осмислення в ситуації чергової ітерації спротиву історичному ворогові, колективна історична пам'ять потребує додаткових засобів для

актуалізації. Такими засобами, мета яких – уникнути ретравматизації у процесі актуалізації, є чорний гумор і травестія, націлена на пропагандистські образи, сформовані імперією. Обидва засоби спрямовано на десакралізацію ворога та пришвидшене переосмислення змісту власної історії. У статті детально розглянуто та проаналізовано механізм і перебіг зазначених вище процесів.

Ключові слова: Революція Гідності, антитерористична операція, Голодомор, комплексний посттравматичний синдром, чорний гумор, десакралізація насильника

Протягом 2014–2018 років на просторах соціальних мереж з'явилося чимало мемів, анекдотів, дотепів, які або більш чи менш прямо апелювали до певних добре знаних сюжетів радянського часу, або обігрували чи то міфологізовані сюжети з історії України, чи то частину шкільної програми з історії. У них в око впадали дві характерні повторювані ознаки, причому настільки часто, що їх майже без сумніву можна вважати ознаками явища загалом, попри жанрову належність і сюжетні особливості кожного окремо взятого випадку.

Це насамперед препарування чи проговорення мотиву смерті або звернення до персонажів чи сюжетів вітчизняної історії. Із-поміж легендарних та міфологічних фабул чи не найширше представлено саме ті, які пов'язано з масовою загибеллю людей. Тема смерті настільки сильна у цьому пласті, що навіть гумористична його частина належить до чорного гумору. Причому комічного ефекту досягають зазвичай перенесенням контексту з тексту-в-собі у конкретний відтинок часу й контекст безпосередньо в реальності.

Другий момент – явне та безпосереднє протистояння з імперією – росією чи радянським союзом залежно від деталей конкретного сюжету. У цьому аспекті на повну силу використано легендарні та апокрифічні сюжети української історії, кажучи точніше, ту частину їх, яка вписує символічні та архетипні сюжети в реальні історичні й часто непогано досліджені події чи періоди. Такі сюжети фактично є конспектом національної колективної пам'яті й досить часто використовують та повторюють архетипи на кшталт героїчної боротьби, самопожертви, чудесного визволення тощо. В українському варіанті до таких «конспектів» належать міфи козаччини як символу свободи та хранителя української особливості; Українських січових стрільців як першої української військової формації у ХХ столітті; Української повстанської армії як сили, що протистояла одразу двом тоталітарним режимам – нацистському та комуністичному. Ці міфи є ключовим елементом для збереження колективної ідентичності на підставі спільної пам'яті, яка, у свою чергу, дає змогу ідентифікувати «свого».

Загалом ця хвиля обігрування історичних сюжетів через анекдоти, меми, фотожаби тощо справляє емоційно неоднозначне враження саме через поєднання, з одного боку, сюжетів чи то пов'язаних зі смертю, чи то тих, які є частиною «високої» національної культури, а з іншого – часто явно гумористичне трактування їх.

Навіть при тому, що події Революції Гідності та першого етапу війни за незалежність проти росії (другий етап почався 24 лютого 2022 року) цілком логічно активізували тему протистояння росії як імперії у попередні століття української історії, а чорний гумор, у принципі, є нормальною частиною побутової культури під час війни, виникає запитання, чому осмислення й усвідомлення мотивації у війні

проти росії на популярному рівні набули форми опрацювання та обігрування сюжетів про смерть у гумористичному трактуванні. Тут доречно зауважити, що такої кількості «смертних» сюжетів, як у випадку з росією, немає стосовно жодного іншого з тих народів чи держав, в яких з українцями є історичні непорозуміння, що добре схоплено в анекдоті: «У російських анекдотах українці зазвичай смішні. Росіяни в українських анекдотах переважно мертві».

У цій розвідці ми хочемо проаналізувати механізми описаного явища та спробувати пояснити його причини. Для цього варто передусім розглянути найяскравіші приклади, з одного боку, реплікацій міфологічно-історичних сюжетів, а з іншого – гумористичних травестій радянської пропаганди. Слід окремо наголосити на вагомості того факту, що маємо справу з колективною творчістю.

Утім, варто оглянути насамперед контекст, який у цьому разі визначає методологічні основи. Увесь масив популярних переспівів історичних тем у сучасному контексті з'явився на тлі повторення ситуації війни проти росії. У минулому росія як імперія, представлена на своєму останньому історичному етапі радянським союзом, є єдиним з історичних ворогів України, який не просто встановив імперське домінування над українцями, а й зробив це методами тоталітарного режиму, серед них і геноцидальними. Тому характерною рисою українського постколоніального комплексу щодо росії є його переплетіння з постгеноцидним синдромом. Характерною рисою нашої історичної травми є її подвійність – вона одночасно тоталітарна й постколоніальна, причому йдеться не про паралельність, а саме про дуальність, оскільки імперія діяла тоталітарними методами й тоталітаризм сформувався в імперії. Тоталітаризм як такий придушує альтернативні непідконтрольні ідентичності як такі й у випадку срср користувався для цього імперськими інструментами – знеціненням підкореної нації, маркуванням її культури як нижчої та «сільської», деелітизацією, меншовартістю в перспективі, вираженими, наприклад, у стереотипних образах «хохла з варениками» й таке інше, насаджував уявлення про принципову «поразковість» української історії та начебто виняткову незлостивість українців, зокрема через протиставлення «гарних і хороших радянських людей» «поганим» петлюрівцям-бандерівцям, які ще й колаборували з Гітлером.

Утім, усе це було атрибутом уже пізніших хронологічно періодів перебування України в іпостасі урср у складі тоталітарної імперії в її черговому втіленні – срср. І навряд чи таке було б можливим, якби на попередньому етапі українці не стали жертвою геноциду, спланованого та здійсненого керівництвом того ж таки тоталітарного й імперського водночас срср. Причому в такому разі геноцид треба трактувати не у вузькому значенні (Голодомор), а в значно ширшому – цілого комплексу дій, спрямованих на цілковите знищення українців як політичної нації, за Енн Епплбаум (Applebaum 2017).

Трактування геноциду українців в срср згідно з Енн Епплбаум включає в себе не тільки Голодомор, а й увесь комплекс дій влади срср, спрямований на позбавлення українців не просто атрибутів етнокультурної групи, але всіх тих рис, які притаманні політичній нації на базі етнокультурної групи з чіткою ідентичністю. Ішлося про знищення політичної та творчої еліти через масові арешти, фальшиві судові процеси й розстріли, застосування тих самих методів щодо церкви, тотальне опанування публічного простору, зокрема преси та освіти для трансляції власних ідей і виховання в належному з погляду тоталітарної системи напрямі молодшого покоління нації, та зрештою геноцид голодом задля повного розмиття ідентичності й упокорення основної маси українців. Результати геноциду 30-х років старанно підтримувалися протягом усього існування радянського союзу за допомогою регулярних секторальних репресій проти творчої та гуманітарної еліти починаючи від «ждановщини» другої половини 40-х і закінчуючи так званим Великим покосом

1972 року, постійного контролю з боку спецслужб та тотальною домінацією в інформаційному полі й адміністративних структурах.

Закономірним наслідком такої політики стало поєднання на колективному рівні постколоніального комплексу неповноцінності й посттравматичного синдрому, що включає в себе як специфічне бачення себе та колишнього й сучасного насильника, тобто росії, так і специфічний поведінковий комплекс, який виростає зі специфіки сприймання та передбачає визнання пріоритету в рішеннях за насильником, самоасоційованість із ним, мімікрію під насильника шляхом переймання його мови та повсякденних звичок передусім, утрату власної перспективи й логіки оцінювання подій, зміщення пріоритетів, розмиття ідентичності й т. ін. (Bettelheim 1991, p. 167–169).

Подолання цього стану є різноспрямованим та багатокомпонентним процесом, який описано у ряді праць на цю тему (Bettelheim 1991; Герман 2015; Рева 2018). У контексті, з одного боку, інтересу загалом до переосмислення у популярній формі саме історичних сюжетів, з іншого – специфіки прояву цього інтересу, зокрема в зацікавленості сюжетами, пов'язаними щонайперше з темою смерті прямо чи опосередковано, нашу увагу привертають два елементи цього процесу.

Перший із них є принциповим для посттравматичного відновлення як такого – ідеться про повернення собі відчуття безпеки. Оскільки стан колективного посттравматичного розладу передбачає підсвідоме переконання у всемогутності насильника, то, щоб досягнути відчуття безпеки, жертва має отримати досвід успішного долаття агресора. Такий колективний досвід українці отримали у 2014–2015 роках – і не випадково потім анекдотів, плакатів, родинних спогадів у мережі «Фейсбук» відчутно й зауважально практично для всіх, навіть для тих, хто зазвичай не стежить за такими процесами, вельми посилювся десь із другої половини 2014 року.

Другим обов'язковим елементом є відновлення власного бачення та власної оцінки тих подій. У разі колективного посттравматичного розладу це означає та передбачає уявне повернення у травмувальний момент, фактично «перепрожиття» й усвідомлення справжньої суті того, що відбулося (Герман 2015, с. 305–308). Із цього погляду сам факт того, що українці цього разу відбили агресію росії зі зброєю в руках, точніше, зупинили її на певному рубежі, є колосальної сили терапевтичним актом, оскільки дає змогу «переграти» травмувальний момент, переоцінивши його не тільки в уяві, а й у реальності.

Однак у будь-якому разі відновлення власного бачення зумовлює уявне повернення в травмувальний момент, власне, перепроживання травмувальних подій. Найімовірніше, саме ця обставина провокує велику кількість чорного гумору в окремих епізодах такого осмислення історії засобами масової культури. Та, перш ніж переходити до аналізу суті явища, варто розглянути окремі випадки.

Чи не перший приклад популярної модерної трансформації історично усталеного та значущого в контексті самоідентифікації сюжету з'явився ще на Майдані. Мова йде про постать Тараса Шевченка в образі учасника Революції Гідності, а потім і в образі учасника АТО та, беручи ширше, українського військовика (Шевченко 2021). У цьому образі Тарас Шевченко постав у малюнках, графіті й пізніше у принтах на одязі, зокрема на футболках (Чопик 2022). За зауваженням Оксани Забужко, цьому посприяв той факт, що саме на 2014 рік припала двохсот річниця від дня народження Шевченка (Майдан 2019). Утім, цей збіг усе ж таки не пояснює повністю всієї популярності нетрадиційного образу Кобзаря. Треба також зазначити, що вільне поводження з підставовим для національної культури та ідентичності поетом назагал нетипове навіть для Центральної Європи з її культом поетів. У су-

сідніх Польщі, Чехії, Угорщині є приклади, коли окремі твори знакових поетів ставали «голосом протестів». Так у Польщі 1968 року ним став третій розділ поеми Адама Міцкевича «Пан Тадеуш» «Дзяди», в Угорщині – твори Шандора Петефі, у Чехії моральною підставою спротиву були погляди творця модерної чеської держави Томаша Гарріґа Масарика, але складно уявити, наприклад, поляка чи угорця, який малює на стіні Міцкевича або Петефі в образі вуличного повстанця. Отож виникає проблема пояснення такого незвичного підходу.

Насамперед треба враховувати те, що протистояння на Майдані стосувалося не тільки майбутнього, а й минулого. Саме цим пояснюються неодноразово спостережені випадки, коли на Майдані ніби самі собою множилися алюзії до певних епізодів української історії та навіть нав'язування їх, а чинна на той час влада активно зверталася до символів офіційної радянської історії.

Окрім того, не варто забувати, що в тому числі завдяки спадщині радянської освіти Шевченко асоціюється насамперед із бунтом і повстанням. Тут можна сказати, що у більш віддаленій перспективі радянська освіта вистрелила собі в ногу, бо при всіх цензуруваннях і впиханнях Шевченка та його творів у прокрустове ложе «єдино правильної ідеології» він у будь-якому разі у масовій свідомості залишався передусім саме бунтарем.

Треба зважити на ще одну обставину: мало який поет чи письменник до такої міри став жертвою процесу, відомого під назвою «забронзування», як Шевченко. Власне, до 2014 року з незначними винятками він існував у публічному просторі лише у певному наборі образів і його належало вшановувати та сприймати у певний спосіб. Порушення негласних усталених і прописаних форм не те щоб засуджувалося, але викликало щонайменше подив. Основним об'єднувальним наслідком існування всього цього меморіально-глюорифікаційного апарату було повне знеживлення Шевченка. Варто нагадати, що в радянський період за «нетипові» й тому живі форми вшанування Шевченка можна було потрапити на допит у КДБ, а то й під арешт, свідченням чого є хоча б доля дисидента Мирослава Мариновича (Мирослав 2020).

І в цьому контексті можна вважати, що таким обігруванням образу Шевченка – власне кажучи, хуліганським, якщо порівнювати з офіційним, – поета фактично воскрешали, повертали до життя разом з усім пластом смислів і символів, які мають він і його творчість.

Дещо інший і водночас подвійний посил має серія плакатів, асоційована передусім із темою пам'яті, – зображення артилерійських систем із підписами «Пам'ятаємо кожне зерно 33-го. Українці», «Пам'ятаємо кожну сніжинку Сибіру. Українці» (Пам'ятаємо 2014) (рис. 1,2). Основний посил лежить на поверхні – це спогади про минулі трагедії, спричинниками й винуватцями яких були та є росіяни, як і нагадування про те, що саме ця колективна пам'ять є однією з найдужчих мотивацій стійкості українців у війні починаючи з 2014 року. Утім, значно істотнішим є злам постколоніального автостереотипу українців як миролюбного народу, далекого від будь-якої агресії навіть у відповідь. Також ці плакати є нічим іншим, як відновленням справедливості, цього разу втіленим у закономірній і законній відплаті за злочин.

На чому не акцентуємо, але що є логічним висновком для людини, знайомої з поняттям колективної травми, – однією з принципових умов для виходу з травми й самовідновлення є відчуття безпеки та власного контролю за подіями. У цьому контексті стає зрозумілим, що, по суті, зазначена серія плакатів документує не більше й не менше, як момент повернення собі відчуття контролю та відновлення принципу справедливого балансу.

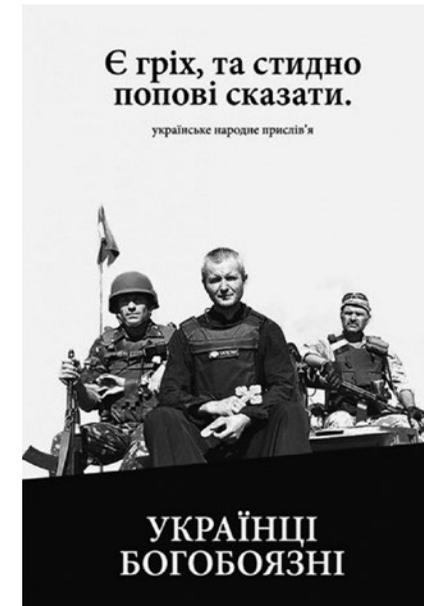
▲ Рис. 1,2.
«Хай умре» – так насправді має трактуватися «доброзичливість» стосовно колонізатора, яку намагалися прищеплювати репресивними методами

▲ Рис. 3.
Лаконічне та вичерпне пояснення суті теперішньої війни з апеляцією до минулого

Іще виразнішим сигналом про принциповий злам постколоніального автостереотипу спокійних і миролюбних українців є серія плакатів на основі українських прислів'їв та приказок (В інтернеті 2014). Ця серія виділяється композицією плакатів: у верхній частині надруковано одну з приказок, у центральній частині – світлину епізоду із зони бойових дій, а внизу білим на чорному тлі, очевидно, для додаткової виразності наведено одну з традиційних позитивних характеристик українців. Ця серія заслуговує на детальний розгляд кожного з плакатів саме у контексті подолання постколоніального комплексу як частини тоталітарної травми.

Перший плакат зі згаданої серії має заголовки «Дай, Боже, вмерти хоч і сьогодні, тільки не нам», його супроводжує такий коментар: «Українці доброзичливі» (рис. 3). Обидві фрази розділяє портрет солдата, який тримає зброю. Погляд у нього сторожкий та оцінювальний. Посил зрозумілий: українці доброзичливі, але далеко не до всіх. Або не такі вони й доброзичливі.

▲ Рис. 4.
Пасивну «богобоязність» українці сприймали з іронією

Наступна приказка – «Є гріх, та соромно попові сказати», яку супроводить коментар унизу: «Українці богобоязні» (рис. 4). Світлина до цих висловів зображає двох військовиків на танку, поміж ними – священник у рясі. Посил, очевидно, треба зчитувати так: «Українці, звісно, богобоязні, але аж ніяк не в сенсі пасивності та покладання на Божу волю».

Черговий плакат із цієї серії ілюструє твердження «Українці дружні» приказкою «Братня любов краще кам'яної стіни» та світлиною покладеного обличчям в асфальт «мижебрата» з георгіївськими стрічками та російськими триколорами. Знову прямий посил: дружба має свої умови й передбачає певні правила, за порушення яких очікує покарання.

Наступний плакат, на перший погляд, двозначний: слова «Вояка воює, а жінка з дітьми горює» супроводжуються коментарем «Українці толерантні», і все це – на тлі жінки-воячки, яка сперлася на танк. Окрім того, що стає зрозуміло: жінка в Україні – геть не обов'язково жертва війни, а часто рівноправний із чоловіками учасник бойових дій, тут обіграно поняття «толентантність». У постколоніальній реальності, щоб відповідати визначенню «толентантний», треба цілковито забути про власні вподобання й інтереси на користь теперішнього чи колишнього колонізатора. Хоча зазвичай толентантність передбачає зокрема рівні права та можливості незалежно від статі, що, власне, й демонструє плакат.

Завершує серію плакат «Українці миролюбні» з таким «побажанням»: «Бажаю тобі їжака проти шерсти родить» на тлі обвішаного військовим спорядженням дядька, який регоче, зіпершись на танк (рис. 5). Використане прислів'я є одним із низки напівгумористичних побажань у запалі сварки, які часто зчитуються як гумористична фігура, призначена в загалом миролюбного українця для «спускання» емоцій.

▲ Рис. 5.
Це виразна демонстрація того, що почуття гумору українців – жодним чином не «потешність» у колоніальній парадигмі

Світлина сигналізує: не така ця «фігура мовлення» проста і безневинна та не так уже й смішно, коли «жіака проти шерсти родить» комусь бажає водій танка.

Загалом, якщо вилаштувати в ряд характеристики, обігрувані у серії, то добре видно, що всі вони з арсеналу особливо бажаних у постколоніальній візії – миролюбні, дружні, толерантні. Зрозуміло, що самі собою ці риси абсолютно не є чимось негативним. Проблема в тому, що у постколоніальному контексті їх вимагають стосовно колонізатора, чим зокрема порушується логіка справедливості з огляду на попередні злочини проти українців протягом XX століття та ставиться під питання можливість українців як спільноти впливати на події. По суті, йдеться про сурогат миролюбності й толерантності на кшталт того, який вимагає від своєї жертви насильник.

У поєднанні зі світлинами тла та супровідними прислів'ями характеристики видаються саркастичними, й це саме так і є – плакати висміюють нав'язувані українцям псевдомиролюбність, псевдотолерантність, псевдопобожність та інше у контексті стосунків із росіянами. Адже саме вони з позиції домінанта в метрополії нав'язували українцям максимально обеззброювальні психологічно автостереотипи, що мало б забезпечити росіянам і надалі домінантне становище. Ідеться, власне, про висміювання колоніального нарративу. І момент висміювання стає моментом повернення собі влади над перебігом подій.

Варто також звернути увагу на тональність цього висміювання: сміх, який пропонує автор серії, саркастичний, а гумор тут чорний, звучать теми смерті, війни, можливої загибелі та інші. Отож перед нами зразок так званого шибеничного гумору. Обігрування й подолання постколоніального нарративу саме у саркастичному ключі відсилає до методів, якими встановлювали російське домінування в Україні. Сміх у такому контексті є способом уникнути ретравматизації через висміювання нарративу, який намагалися прищепити вороги.

Схожих пертурбацій зазнала й картина Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». У період СРСР картина популяризувалася як ілюстрація життєрадісності козацтва. При цьому, звісно ж, залишалося за кадром, що знущальний лист, який писали запорожці, адресувався володареві однієї з наймогутніших на той час держав світу та одному з регіональних лідерів. Отже, якби такий лист справді з'явився, це було би звичайним хамством і аж ніяк не свідчило б на користь козаків (Чухліб 2002, с. 175–180). Насправді в реальності такий лист існував хіба що як фольклорний витвір.

Проте в часи написання «справжнього» листа, що асоціюється переважно з кошовим отаманом Іваном Сіркою, існувала одна ситуація, в якій лексика, вжита у листі, вважалася відносно доречною. Цією ситуацією були так звані герці перед боєм, коли воїни із супротивних військ демонстративно ображали один одного, провокуючи на поєдинки перед строем обох військ у вузькій смузі, яка розділяла обидві армії до початку бою. Саме ця деталь дає змогу зрозуміти суть ефекту перенесення легендарного сюжету в сучасні умови – ідеться про виклик на герць у підкреслено іронічній манері, спрямованій на те, щоб образити супротивника. Іронічний компонент тут має функцію знецінення супротивника, який є не просто ворогом, а, як уже було сказано, поєднанням тоталітарного й колоніального насильника.

Улітку й восени 2022 року своєрідний ренесанс пережив піджанр «радянського анекдоту», відомий як «анекдоти про бандерівців». Яскравим прикладом є такий сюжет, який у різних варіаціях можна надібати досі:

«Знайшли у Карпатах криївку, а там – старий-старий бандерівець. Виводять його на світ Божий, а він і питає: «А що, хлопці, війна йде?» – «Та йде». – «А з ким воюємо?» –

«Таже з москалями». – «О, а де наші?» – «Та під Донецьком». – «О-о-о, то ми незле просунулися!»

Характерними рисами саме цього різновиду анекдотів була наявність антагоністичної пари «бандерівець» – «москаль» і виопуклювання до гротескних меж конфлікту між цими двома персонажами. Одночасно набули поширення анекдоти, де обігрується образ «кривавого бандерівця», який тільки й думає про вбивство росіян. У радянський час цей жанр виконував ряд функцій – слугував безпечним методом «випускання пари» у питанні нелюбові до радянської влади та висміювання її пропагандистських зусиль, а в ситуації «Леніна з кожного залізка» (тобто «з кожної праски») – всього-на-всього емоційної розрядки.

Як і «радянські анекдоти» загалом, «анекдоти про бандерівців» виконували відразу кілька функцій. Насамперед вони діяли як своєрідний амортизатор радянської пропаганди, в яку в 70-х та 80-х роках, тобто в час розквіту «радянського анекдоту» як жанру, вже практично ніхто не вірив, але яка проникала звідусіль, і внаслідок цього виникала потреба якимось чином згладити очевидний контраст між картинкою, котру малювала пропаганда, та реальністю. Також політичні анекдоти були відносно легальним способом подолати фрустрацію, яку породжували «хронічна» несвобода й нестаток.

В «анекдотах про бандерівців» окремо висміювалася характерна риса радянської пропаганди, коли йшлося про національні рухи загалом, – підкреслений натуралізм в описі катувань і знущань, нібито заподіяваних нацистськими колаборантами, якими зображали учасників визвольного руху. Також це був спосіб проговорити фрустрацію, яка провокувалася пригніченням зокрема української ідентичності під гаслом «дружби народів», а ще в окремих випадках хоч так передати саму можливість існування альтернативного офіційній пропаганді «портрета» визвольного руху.

Очевидно, що в реальності 2014 року всі ці функції були не те що абсолютно непотрібні, однак нерелевантні ситуації. Тоді виникає питання: звідки й, головне, чому з'явилася ця алузія на 70–80-ті роки, коли, власне, й сформувався основний набір сюжетів «анекдотів про бандерівців»?

Зрозуміло, реінкарнація жанру і близько не мала такого розмаху, як оригінальний жанр, радше її можна вважати своєрідним відкладеним епілогом. Частково це було відповіддю на тригер, спровокований активізацією російської пропаганди з її натуралізмом у кривавих подробицях, доки її нарративи остаточно не втратили зв'язок зі здоровим глуздом і навіть реальністю.

Але передусім, як і належить для епілогу в нових обставинах, кілька цих модерних обігрувань «анекдотів про бандерівців», найімовірніше, відіграли досить важливу роль. Щонайперше вони своєрідно легалізували на масовому рівні спадкоємність актуальної війни стосовно націоналістичного підпілля 1940–1950 років. Особливо в цьому разі характерний анекдот щодо «ми далеко просунулися». Посил досить прозорий: війна, що триває від 2014 року, є логічним продовженням попередніх етапів протиборства з росією як імперією. У кількох інших анекдотах та псевдобувальщинах на кшталт «Закарпатської файти в АТО» (Закарпатська 2014), окрім уже згаданого ефекту згладження емоційного впливу російської пропаганди та обігрування її тригерних ефектів, своєрідним легалізатором стало взяття на себе українцями ролі захисника. Характерно, що відносна популярність цього типу народної творчості припала, наскільки можна було спостерігати, на 2014–2015 роки, тобто період певної проби сил і – у психологічному плані – звання до нової ролі серед можливих для умовного українця: ролі вояка, солдата, захисника.

Цей самий часовий проміжок виявився принциповим для формування іншого механізму використання історії для своєрідної самореабілітації. Ідеться про те, що приблизно з 2016 року в соціальних мережах узвичаїлося таке собі «публічне згадування», яке здебільшого набуває форми переказу родинних спогадів чи власного досвіду дізнання й усвідомлення суті людського виміру українського досвіду ХХ століття. Темою таких публічних згадок переважно є Голодомор і пов'язані з ним події та процеси, чим визначено і хронологічні межі таких згадок – це зазвичай друга половина листопада. Зазначений рубіж 2016 року не означає, що раніше таких згадок не було, – загалом для доволі точного визначення початку цього процесу потрібні детальні дослідження соціальних мереж, але на базі спостережень можна досить упевнено стверджувати, що саме у 2016 році ці практики публічного проговорення стали настільки поширеними, щоб бути помітними без спеціального цільового пошуку.

З огляду на той факт, що саме 2016 рік став роком остаточної стабілізації лінії фронту в межах АТО, цілком можливо, що відбулася реалізація одного з базових принципів подолання травми, а саме створення для травмованої людини (чи спільноти) безпечних умов задля того, щоб вона змогла розговоритися стосовно своєї травми, почавши таким чином її опрацювання.

Наступним етапом закономірно стало своєрідне «повернення у травмувальний момент» через публічне проговорення родинних трагедій і драм, які сталися протягом ХХ століття. Можна сказати, що завдяки таким розповідям відзначення річниці Голодомору кілька років поспіль перетворювалося на певний сеанс національної психотерапії. Таким чином, насамперед остаточно легалізували родинні спогади про радянську реальність укупі з найстрашнішими її виявами. Другим за важливістю наслідком була нормалізація цих спогадів з усіма страшними чи принизливими деталями, які переставали бути чимось забороненим із міркувань безпеки або ганебним; тут варто нагадати, що саме страх осуду є тим, що найчастіше стримує жертву гвалту від свідчення про власний досвід та заважає їй самоцілитися. Також ці публічні спогади сприяли чіткому вибудовуванню межі, базованому на – не більше й не менше – різниці досвіду між спільнотою-катом і спільнотою-жертвою.

Окремо слід згадати випадки, коли українці спонтанно переробляли задля власної потреби вигадки російської пропаганди, покликані дегуманізувати українців через доведення до граничних значень давніх посилів про «нацистів» і таке інше. Росіяни прорахувалися в одному: вони продовжили асоціативний ряд до радянських смислів, пов'язаних із періодом окупації в роки Другої світової війни, не врахувавши того, що, по-перше, ця тема стала об'єктом чорного гумору ще в радянський період, по-друге, в реальних умовах подій 2014 року цей асоціативний ряд видавався цілковито анекдотичним.

Найяскравішими прикладами такого перероблення й фактично «обстьобування» є класичні взірці: «Два раби» (Шидловська 2014) та «Яценюк-моджахед» («Кривавий» 2015) (рис. 6). В обох випадках колективна творчість соціальних мереж пішла шляхом тотальної абсурдизації, що дуже характерно, із залученням посилів та асоціацій, характерних як для радянської дійсності 70–80-х років (періоду застою), так і для західної історії. Це особливо добре видно на «двох рабах».

Усі ці випадки разом становлять тільки невелику частину всього масиву жанрів і виявів обігрування історичних сюжетів чи перенесення їх у сучасну реальність. Якщо накласти це явище загалом на контекст першого етапу війни з росією, то стане зрозуміло, що саме цей чинник став тригером для колективних спогадів

▲ Рис. 6.
Жарти щодо Яценюка-«моджахеда» стали яскравим прикладом того, як можна обернути на власну користь недолугі вигадки ворожих пропагандистів

українців про попередні етапи протиборства з імперією, а також сприяв вибудовуванню мотивації до спротиву за допомогою історичних аргументів.

У цьому контексті важлива насамперед популярність двох варіантів подання – або гумористичного, або «прямолінійного». Небагато знайдеться прикладів, які виходять за межі цих двох варіантів.

Гумористична форма передавання глибоких історичних сенсів інколи може шокувати, особливо коли реципієнт не мав раніше досвіду тривалого сприймання явища, відомого під назвою «шибеничний, або чорний, гумор», але саме цей тип гумору виконує тут дуже важливу функцію, навіть кілька функцій.

Насамперед через гумор насильника десакралізують, знищують ореол страху та уявної вищості, за допомогою якого він значною мірою зберігав владу. Зворотний ефект цього процесу – супротивника тепер можна бити, вбивати й перемагати. Це критично важливо, позаяк уявна «вищість» і «сила» супротивника є з огляду на історичний досвід, зафіксований пам'яттю на рівні окремих людей та субнаціональних спільнот, наслідком застосованих на попередніх етапах протистояння прийомів геноциду. Надалі протистояння саме цьому супротивникові у конкретному втіленні росіян потребує додаткових зусиль, щоб подолати паралізуювальну силу колективної пам'яті й уникнути ретравматизації, адже потреба вибудувати мотивацію передбачає відповідь на запитання «За що й чому воюємо?», а ця відповідь, у свою чергу, передбачає уявне повернення у травмувальний для всієї спільноти момент. Таким чином, гумор також стає потужним способом подолати травмувальну реальність, як нинішню, так і тогочасну, в яку слід уявно «повернутися», щоб зцілитися.

Насправді гумор виконує аж ніяк не розважальну роль – він виступає тут як спосіб повернутися у травмувальний момент з метою мінімізувати повторну травматизацію. Саме тому він переважно чорний, адже його завданням є навіть не традиційне у воєнній обстановці зняття напруженості чи то послаблення хронічного стресу, а розблокування негласної заборони на проговорення травмувального досвіду – як колективного національного, так і окремих сімей та соціальних груп. Така деблокада потребує спеціальних умов чи/та прийомів, позаяк закріплена не просто репресіями, а повторюваною загрозою повторити їх (хай і в меншому обсязі порівняно з травмувальним моментом) протягом поколінь. Ця загроза фактично заблокувала змогу проговорення й подолання травми природним шляхом та зробила травму трансгенераційною, частково вбудованою у спосіб мислення й манеру поведінки наступних поколінь сім'ї чи групи, представники яких зазнали травми. Одним із наслідків такої блокади стало витіснення травми у підсвідомість і перетворення її на частину здобутого досвіду, який передали дітям та онукам. Відповідно усвідомлення й подолання травми стало включати в себе підваження родинного досвіду та авторитету старших членів сім'ї чи групи. Усе це в комплексі у серйозному трактуванні часто де-факто є непосильним завданням, і чорний гумор стосовно історичних тем виникає як реакція на складність завдання та спроби психіки компенсувати подолання всіх перелічених вище чинників.

Також треба звернути увагу на прийоми, завдяки яким досягають ефекту смішного. Це насамперед перенесення позитивної у постколоніальному чи посттоталітарному контексті характеристики на обставини сучасної війни з росією. Після такого перенесення стає зрозуміло, що, наприклад, конструкт українців як мирних і незлостивих людей є цілковито штучним, сконструйованим тоталітарним режимом для власних потреб. Іншим ефективним прийомом є абсурдизація шляхом максимального акцентування «кровожерливих» рис, які свідомим українцям приписувала спершу радянська, а пізніше й сучасна російська пропаганда. Таким чином, максимально акцентувавши та підсиливши картинку уявної кровожерливості українців, з одного боку, дають зрозуміти реципієнтові фальш російської пропаганди, з іншого – водночас запобігають власній утомі від абсурду й тотальності пропаганди. З огляду на контекст подолання травми критично важливий передусім сам факт своєрідного розвінчання посилу, який іде з боку призвідника травми, саме через гумор. Варто нагадати, що в срср політичні дотепи дорівнювали антирадянській пропаганді й відповідно каралися.

Ще одна важлива особливість – те, що такий гумор став елементом щоденності й частково входить зокрема у словник безпосередньо причетних до війни людей («рабовласники», «каратели» та подібне).

Інший спосіб подавання – підкреслено «прямолінійний» – виконує ряд додаткових функцій. Насамперед це відновлення тяглості через апелювання до попередніх поколінь українців. Також ідеться про відновлення й остаточну кристалізацію ідентичності у хронологічному вимірі. Насправді формується й закріплюється уявна лінія «ми, хто протистоїть росії, – попередники «нас, хто загинув від рук росії». Така логіка, окрім усього іншого, дає потужну мотивацію морального порядку.

У контексті позбавлення травми основним у такому підході є саме гранична лаконічність, яка не залишає простору для іншотлумачень і непорозумінь. Це сигнал про відновлення справедливості та війна не тільки як відповідь на останню атаку. Водночас цей прийом спрямовано на вибивання з арсеналу насильника різноманітних прийомів газлайтингу й заборони на агресію. Саме у формулюваннях на кшталт «Пам'ятаємо кожне зерно 33-го» проводиться свого роду ментальна межа між перебуванням у стані жертви та стані месника за те, що зробило з жертви жертву. Власне, перед нами – дуже прямолінійне повідомлення самим собі та сві-

тові про те, що ми з росією перебуваємо в жорстокому протистоянні екзистенційного рівня, яке не можна припинити домовленостями саме тому, що в цьому протистоянні ми здійснюємо відплату за попередні смерті з нашого боку.

Винятково важливий також той факт, що все описане вище є масовим явищем, основний простір якого – соціальні мережі. Таким чином, емоції та логіка сприйняття себе і світу, описані у фольклорі, стають елементом щоденності й нормальності та перестають бути закріпленими за уявними й «інакшими» «героями», «предками» тощо. Оскільки не настає покарання, що неминує настало б, якби українці як спільнота й далі перебували під контролем тоталітарної машини, то поступово приходять усвідомлення нормальності того, що національне у популярній модерній формі стає елементом щоденності та зникає ефект стигматизації ознак національної ідентичності. Таким чином, сам по собі факт поширення описаних меседжів через соціальні мережі уже становить потужний чинник самовідновлення після тоталітарної травми. Через соціальні мережі поступово до процесу відновлення долучаються нові учасники – аж до моменту, коли процес стає незворотним.

Підсумовуючи, можна наважитися на констатацію того, що перед нами – випадок стихійного самовідновлення після тоталітарної травми, каталізований повторенням загрози з боку політичних та ідейних спадкоємців тих, хто свого часу застосував проти українців як спільноти геноцид. Усе описане вище є, власне, звільненням від постколоніальних комплексів, а якщо розглядати цей пласт суто в категоріях масової культури, то це певна народна форма протидії імперській ідеології. Явище своєрідної травестії історії на потребу дня стало інструментом як осмислення актуальної реальності, так і вибудовування її взаємозв'язків із попередніми етапами боротьби за ідентичність та/чи державність.

Список використаних джерел та літератури

1. В інтернеті з'явилися патріотичні демотиватори із українськими прислів'ями [online]. 2014. Режим доступу: <https://www.volynpost.com/news/40693-v-interneti-ziavylysia-patriotychni-demotyvatory-iz-ukrainskymy-prysliviamy-foto> [Дата звернення 12 серпня 2022].
2. Герман, Дж. 2015. *Психологічна травма та шлях до видужання*. Львів: Видавництво Старого Лева.
3. Годзінець, А. 2020. Мирослав Маринович про дисидентство, ГУЛАГи та постколоніальне українське суспільство [online]. Режим доступу: <http://mnk.org.ua/novini/marinovich> [Дата звернення 12 серпня 2022].
4. Закарпатська файта у зоні АТО [online]. 2014. Режим доступу: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=786787.5> [Дата звернення 12 серпня 2022].
5. «Кривавий» прем'єр: соцмережі відреагували на хвилю кремлівської пропаганди про Яценюка у Чечні [online]. 2015. Режим доступу: <https://www.unian.ua/curiosities/1120178-krivaviy-premer-sotsmereji-vidreaguvali-na-hvilyu-kremlivskoji-propagandi-pro-yatsenyuka-u-chechni.html> [Дата звернення 12 серпня 2022].
6. Маслюкова, І, Гарань, В. 2019. Майдан увімкнув відчуття Шевченка. Оксана Забужко та Євген Бистрицький про Кобзаря [online]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/zabuzhko-pro-shevchenka/29809460.html> [Дата звернення 12 серпня 2022].

7. Пам'ятаємо кожне зерно 33-го і кожну сніжинку Сибіру: у мережі з'явився вражаючий «маніфест» українців [online]. 2014. Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2014/12/18/26815/view> [Дата звернення 12 серпня 2022].
8. Рева, І. 2018. *Місія третього покоління*. Київ: Темпора.
9. Чопик, Р. 2022. Шевченко-2022 [online]. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/111045> [Дата звернення 12 серпня 2022].
10. Чухліб, Т. 2002. Секретна зброя наших пращурів. В: Горобець, В., Чухліб, Т. *Незнайома Кліо. Українська історія в таємницях і курйозах. Козацька доба*. Київ: Наукова думка.
11. Шевченко та Майдан: 5 появ митця на революції [online]. 2021. Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1438> [Дата звернення 12 серпня 2022].
12. Шидловська, Є. 2014. «Ой, на горі #два раби»: реакція соцмереж на російське ТБ [online]. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/11/141105_zsh_national_guard_slaves_trending_zsh [Дата звернення 12 серпня 2022].
13. Applebaum, A. 2017. *The Red Famine*. New York.
14. Bettelheim, B. 1991. *Informed heart. A study of the psychological consequences of living under extreme fear and terror*. London: Penguin Books.

References

1. V interneti zavylysia patriotychni demotyvatory iz ukrainskymy prysliviamy [online]. 2014. Available at: <https://www.volynpost.com/news/40693-v-interneti-zavylysia-patriotychni-demotyvatory-iz-ukrainskymy-prysliviamy-foto> [Accessed 12 August 2022].
2. Herman, Dh. 2015. *Psychologichna travma ta shliakh do vyduzhannia*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.
3. Hodzinets, A. 2020. Myroslav Marynovych pro dysydentstvo, GULAGy ta postkolonialne ukrainske suspilstvo [online]. Available at: <http://mnk.org.ua/novini/marinovich> [Accessed 12 August 2022].
4. Zakarpatska feita v zoni ATO [online]. 2014. Available at: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=786787.5> [Accessed 12 August 2022].
5. "Kryvavyi" premier: sotsmerezhi vidreahuvaly na chvyliu kremlivskoi propahandy pro Yaceniuka v Chechni [online]. 2015. Available at: <https://www.unian.ua/curiosities/1120178-krivavyi-premier-sotsmerezhi-vidreaguvali-na-hvilyu-kremlivskoji-propagandi-pro-yatsenyuka-u-chechni.html> [Accessed 12 August 2022].
6. Masliukova, I., Haran, V. 2019. Mайдан uvimknuv vidchuttia Shevchenka. Oksana Zabuzhko ta Yevgen Bystrytskyi pro Kobzaria [online]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/zabuzhko-pro-shevchenka/29809460.html> [Accessed 12 August 2022].
7. Pamiataємо кожне зерно 33-го і кожну сніжинку Сибіру: у мережі з'явився вражаючий «маніфест» українців [online]. 2014. Available at: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2014/12/18/26815/view> [Accessed 12 August 2022].
8. Reva, I. 2018. *Misiia tretioho pokolinnia*. Kyiv: Tempora.
9. Chopyk, R. 2022. Шевченко-2022 [online]. Available at: <https://zbruc.eu/node/111045> [Accessed 12 August 2022].

10. Chukhlib, T. 2002. *Sekretna zbroia nashych prashchuriv*. In: Horobets, V., Chukhlib, T. *Neznaioma Klio. Ukrainska istoriia v taiemnytsiach i kuriozach. Kozatska doba*. Kyiv: Naukova dumka.

11. Shevchenko ta Maidan: 5 poiav myttsia na Revolutsii [online]. 2021. Available at: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1438> [Accessed 12 August 2022].

12. Shydlovska, Ye. 2014. "Oi, na gori #dva raby": reaktsiia sotsmerezh na rosiiske TB [online]. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/11/141105_zsh_national_guard_slaves_trending_zsh [Accessed 12 August 2022].

Olesia Isaiuk,

PhD (history),
Junior Research Fellow of the National Memorial Museum "Prison on the Lontsky St."
Lviv, Ukraine

Do They Resurrect Only There Where Graves Are? Reproduction and Modern Transformation of Historical Plots in Social Networks as a Means for Self-Recovering in the State Of Collective Trauma

The proposed text researches jokes and memes shared via social networks posts, all of them inspired by the Revolution of Dignity's and/or the Anti-Terrorist Operation's (ATO) realities in Ukraine between 2014 and 2018. They are associated with historical events or based upon certain stereotypical plots created and used in the Soviet times. These posts include but are not limited to popular re-thinking the classics, transformation of the "anecdotes about Bandera-supporters", posters visualizing folk proverbs via scenes of military life, etc. This kind of historical content is often presented through the dark humor. The above mentioned phenomenon is also characterized by transferring the Ukrainians' self-imagining under the Soviets into modern times and using the storylines appealing to the mass killings of Ukrainians in the past.

All these characteristics enable considering this phenomenon through the trauma theory. Due to the Soviet imperial policy, Ukrainians have got a shared trauma caused by the historical memory of their past. Now the Ukrainians use the collective historical memory as an additional means to form their spirit of resistance to the historical enemy. It goes through actualization of the past including the dark humor and travesty targeting propaganda images formed by the empire. The aim is both to desacralize the enemy and accelerate rethinking of the Ukrainian history. The article examines and analyzes in detail the mechanism and course of the process described above.

Keywords: Revolution of Dignity, anti-terrorist operation, Holodomor, complex post-traumatic disorder, black humor, desacralization of predators

УДК [07:316.77]

СУЧАСНІ МЕДІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НОВОГО ТИПУ: ІНТЕРАКТИВНІСТЬ, ІНТЕРПАСИВНІСТЬ, ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТИ?

Алла Киридон,

доктор історичних наук, професор,
директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»

Медії існують у певному комунікативному просторі, зумовлені його специфікою та відображають його стан. Ретроспективний погляд на розвиток медій дає підстави стверджувати, що сучасні медії є як засобом формування культури нового типу, так і самі трансформуються відповідно до запитів часу. Ідеться про взаємозалежність та взаємозумовленість продукування, циркуляції, засвоєння й застосування інформації / знання, типу комунікацій та формування культури нового типу. Медіакультура в системі нових інформаційних процесів набуває нових рис і впроваджує нові естетичні та ціннісні характеристики в культуру загалом, здійснюючи соціально-перетворювальну репрезентацію реальності. Бурхливий розвиток і трансформація масової комунікації, повсякденних комунікативних практик, становлення соціальних мереж, розгортання потенціалу цифрових медій, розширення медіапростору формує нові горизонти можливостей та створює нові виклики, пов'язані з постійною потребою опанувати нову реальність, докорінно змінює соціокультурну ситуацію. Історично синхронною інформаційному суспільству є відповідно культура сучасності, значною мірою сформована / сконструйована саме завдяки розвитку сучасних медій. Нові медії трансформують медіакультуру, вони впливають не лише на традиційні засоби передавання інформації, а й на весь спектр соціальних комунікацій, змінюючи їхню форму та зміст, а також впливаючи на повсякденне життя, культурну, мовну, політичну, економічну, когнітивну й інші сфери людської діяльності.

Ключові слова: медії, медіакультура, культура нового типу, соціальні комунікації, інформаційний контент

Сучасний світ із його динамічними трансформаційними процесами увиразнює перед науковою спільнотою ряд питань, які потребують глибокого осмислення та детального дослідження. Із-поміж них – роль медій (акцентуємо увагу на вживанні саме форми множини: «медії», що використовується поряд з узвичаєним варіантом «медіа». – Авт.) у формуванні культури нового типу сучасних постіндустріальних суспільств. Саме вагома роль інформації у сучасному постіндустріальному суспільстві підставою характеризує його як інформаційне. Істотними ознаками такого суспільства є:

- пріоритет інформації й інформаційних технологій як провідних, стратегічних чинників розвитку продуктивних сил;
- глобалізація процесів та явищ, що формує єдиний інформаційний простір і сприяє діалогу та взаємопроникненню культур;
- зміна ролі особистості, актуалізація знань і кваліфікації як головного джерела оновлення світу;
- розширення сфери культури (нова комунікація, полікультурність, віртуалізація тощо) й виникнення нових культур (електронної, мережевої, мультимедійної та інших);
- інноваційний стиль мислення; еволюційно-синергетичний і системно-інформаційний підходи;
- гуманізація й гуманітаризація знання; виникнення інформаційно-екологічних проблем, загроза психофізичному здоров'ю людей та інше (Гриценко 2011; Трач 2016, с. 114).

Інформаційну революцію, яка розпочалася наприкінці ХХ століття, пов'язано з повсюдним упровадженням інформаційних систем у сферу виробництва, управління й комунікації, на провідні позиції виходить «обмін інформацією та знаннями» (Белл 2004, с. 1). Ця революція загалом прискорила всі цивілізаційні процеси та спричинила кардинальну трансформацію сутнісних характеристик суспільства. Разом із процесами інформатизації відбувається активний розвиток нової форми культури – інформаційної. Важливу роль у цих процесах відіграють медійні засоби, які постійно трансформуються під впливом науково-технічного прогресу. Урешті йдеться про формування медійної культури як домінуючої культури інформаційного суспільства, яка забезпечує формування соціокультурної картини світу за допомогою різних образів, що генеруються традиційними та електронними засобами масової інформації. Нині медії визначають, «якими смислами наповнюється культура, а домінування окремих медій тісно пов'язане з моделлю суб'єкта, притаманною тій чи іншій добі» (Доброносорова 2017, с. 29).

Гіпотеза. Медії існують у сфері певного комунікативного простору, зумовлені його специфікою та відображають його стан, нав'язують соціальні й культурні моделі, виступають «примусовою соціалізацією» (Ж. Бодріяр) як системи соціального контролю. М. Маклюен увиразнює роль масмедій як соціального трансформатора (Маклюен 2003, с. 347).

Основною гіпотезою дослідження виступає припущення щодо взаємозалежності та взаємозумовленості продукування, циркуляції, засвоєння, застосування інформації / знання, типу комунікацій і формування культури нового типу. Медії є складником комунікаційного середовища сучасного інформаційного суспільства та невід'ємними компонентами буття сучасної людини, основними засобами її долучення до подій навколишнього світу, посередниками у формуванні культури. Під впливом медій відбуваються процес трансформації суспільної думки, світоглядних установок, культури загалом і духовні зміни. На підставі обґрунтованої ще Г. Тардом

безпосередньої залежності між характером передавання інформації та суспільним устроєм висновуємо: впровадження нових різновидів медій змінює не лише характер життяустрою, а й упливає на сприйняття, спосіб мислення, комунікування, формування нової культури тощо; водночас і медії формуються відповідно до викликів епохи, науково-технічного поступу та запитів соціуму.

Метою статті є окреслення атрибутивних ознак медій в історико-гносеологічному зрізі, визначення характеру взаємовпливів і взаємозв'язку розвитку сучасних медій та культурних і ціннісних трансформацій, які зумовлюють формування й утвердження культури нового типу.

Дослідники початку ХХІ століття доволі часто використовують термін «медіа» / «медії» (зазвичай маються на увазі засоби масової інформації) для маркування та осмислення актуальних процесів, які формують сучасну культуру. Окрім цього поширеного визначення медій, існують і інші. Так, у ширшому розумінні медії можуть означати фізичний носій комунікаційних процесів. Це визначення поступово виходить за межі маркування технологічних аспектів обміну інформацією та стає точкою відліку для формування альтернативних генеральній, «критичній» лінії стратегії розуміння медій (Петренко 2015, с. 99). Множинність трактувань понятійно-предметного ряду та складність пізнання медіакомунікаційного контексту визначає міждисциплінарність дослідження, методологічною основою якого є праці з історії та теорії медіакомунікацій, антропології й соціології медій, культурології, медіапсихології тощо. Актуальність міждисциплінарних досліджень медій пов'язано передусім із тим, що сьогодні різноманітні медії мають потужний соціокультурний потенціал та активно змінюють повсякденні практики комунікації й культурні практики, беручи участь у творенні смислів.

Для розкриття порушеної проблеми застосовано підходи історико-ретроспективний (для аналізу становлення медій), феноменологічний (із метою розгляду медій як феномена культури), аксіологічний (для з'ясування змістового й ціннісного статусу медійної культури), інтерпретативний (осмислення напрацювань у царині історіографічних досліджень медій) тощо.

Історіографічний простір. Актуалізація досліджень медій у зарубіжній і вітчизняній гуманітаристиці спостерігається від останньої чверті ХХ століття й репрезентується значним обсягом праць у різних аспектах. Для розуміння процесу формування проблемного поля досліджень медіакультурного простору вагоме значення мають наукові розвідки, в яких акцентовано зв'язок трансформацій постіндустріального типу та становлення інформаційно-медійних технологій.

Теоретичним підґрунтям дослідження медій, атрибутивних ознак, специфіки діяльності медій в умовах становлення й розвитку інформаційного суспільства, характеру суспільних змін у зв'язку з появою нових масмедій, впливу нових технологій на зміни у соціальних відносинах, ролі медій у культурно-історичному розвитку, визначенні сутнісних ознак постіндустріального інформаційного суспільства тощо стали праці Т. Адорно, К.-О. Апея, Д. Белла, П. Бергера, Ж. Бодріяра, П. Бурдьє, Ю. Габермаса, Е. Гідденса, Л. Джеймса, Г. Інніса, М. Кастельса, Р. Катца, Ф. Кіттлера, З. Кракауера, Н. Лумана, М. Маклюена, Л. Мановича, Й. Масуди, А. Моля, Н. Постмана, Л. Садоула, Т. Стоуньєра, Е. Тоффлера, Ф. Вебстера, В. Флюссера та інших.

Роль медій у поступі суспільства, їхньому впливу на культуру та суспільну свідомість, а також культурологічні імплікації медіадискурсу висвітлено в потужному історіографічному доробку. Зазначені питання проаналізовано у наукових розвідках М. Бутиріної, О. Гресько, О. Гриценко, Ф. Власенка, А. Данько-Сліпцової, С. Демченко, Н. Гірліної, Л. Зайко, Н. Зражевської, Н. Кирилової, Н. Ковтун, Д. Коломієць, Н. Костенко, Т. Кузнецової, М. Лисинюк, Л. Ороховської, Д. Петренка, О. Поліщук,

Б. Потятиника, В. Різун, О. Сенченко, М. Тимошика, Ю. Трач, О. Холода, В. Шевченко та інших; механізми впливу масмедій на суспільну свідомість і маніпулювання індивідуальною та суспільною свідомістю за допомогою засобів масової інформації репрезентовано в роботах А. Білітвіної, О. Бойка, В. Вижлакова, Ю. Запісоцького, О. Заславської, О. Зубчика, С. Кара-Мурзи, П. Лісовського, Б. Мотузенка, Л. Найдьонової, Г. Почепцова, Л. Танської, В. Шейнова, А. Щербини та інших. Чимало ґрунтовних праць присвячено аналізу медій у поступі суспільства, ролі новітніх медій, особливостям і типам медіакультури, впливу її на особистість, мережевим комунікаціям, інформатизації суспільства тощо, зокрема це роботи Я. Засурського, В. Савчука, Н. Зражевської, Я. Кунденко, О. Прудникова, О. Сусської та інших.

Доволі репрезентативні характеристики дослідницького поля згаданих проблем та аналіз досліджень різних аспектів сучасної медіакультури свідчать, що різноманітну природу та розмаїтий спектр соціокультурного смислу медій широко представлено у просторі міждисциплінарних досліджень. Водночас такий стан історіографічного дискурсу говорить про нагальну потребу подальшого аналізу впливу новітніх медій на суспільну свідомість, формування культури нового типу та її ціннісних трансформацій; залишається відчутним значний дефіцит методологічних обґрунтувань окреслених проблем. Тому важливим методологічним завданням стає рефлексія щодо сукупності вже виконаних науково-теоретичних розробок задля з'ясування стану дослідженості проблеми та вдосконалення концептуального підґрунтя для її розв'язання.

У сучасному суспільстві, розвиток якого нерозривно пов'язано з інформаційно-комунікаційними технологіями (масштаби поширення їх зростають у геометричній прогресії), кожен новий різновид медій вбудовується в новий контекст та умови світоустрою. Цей процес відповідно змінює усталені форми соціальної взаємодії, руйнує звичні уявлення, і пов'язано його з феноменом медіакультури як чинника інформаційної цивілізації. Однак чіткого визначення цього явища не існує (Лисинюк 2020, с. 39).

Концептуальним підходом до зазначеного вище має стати насамперед обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію поняття медій. Медії – засоби, прийом і інструменти зберігання та передавання інформації / повідомлення й даних для індивідуальної чи/та масової аудиторії, способи й засоби передавання інформації, а також середовище, яке вони утворюють. При цьому пам'ятаємо, що будь-яке комунікування – особливий тип активного взаємообміну інформацією та джерело розвитку комунікативних можливостей особистості.

Ґрунтовний розгляд питання розвитку та зміни типів комунікацій, розвинутості й розгалуженості цієї системи узалежнено від специфіки діяльності, рівня знань, конфігурацій, моделі життєсвіту тощо, онтологічного зв'язку медій та культури подано в працях М. Маклюєна (Маклюєн 2007, с. 423, 464). Автор підходив до характеристики медій як до способу розширення комунікативного діапазону.

Зауважимо, що в поняттєвому дискурсі зустрічається й інше інтерпретування терміна, яке пов'язано з буквальною трактуванням слова: «медіа» означає «посередник» або «середина» та вказує на функцію медіатора – сполучної ланки, носія інформації у процесі її передавання між суб'єктами комунікації (отримувачем інформації та тим, хто її надає). Основна мета комунікаційного процесу – забезпечити розуміння інформації у процесі обміну повідомленнями. При обміні інформацією відправник та одержувач проходять кілька взаємопов'язаних етапів – від зародження ідеї, її кодування до передавання й декодування інформаційного повідомлення. З огляду на посередництво виникає своєрідна додаткова ланка / додатковий чинник між партнерами комунікування. Тоді або виникає так званий

інформаційний шум (те, що впливає на якість і зміщує смислові акценти), або посередник стає суб'єктом комунікативної дії, отож не лише передає, а й створює інформацію, що вможливорює маніпуляцію засобами медій тощо.

Актуалізуючи питання взаємозумовленості медій та культури, на основі поєднання процесуальності й технічності Д. Петренко пропонує таке визначення: «Медіа – це множина процесів виробництва, фіксації, створення, ретрансляції і відтворення образів і знаків, актуалізованих і підтримуваних за допомогою техніки» (Петренко 2015, с. 100–101).

Отже, в широкому розумінні будь-яка знакова система, зафіксована в певній формі, є медією (наприклад усна мова, зображення, друкований текст тощо). Проте зазвичай під медіями мають на увазі технічні засоби та канали комунікації, які формують особливе середовище комунікації, своєрідний різновид спілкування, що забезпечує донесення інформації до споживача / аудиторії.

Усі медії мають свої особливості, що визначають характер і мету інформації з огляду на цільову аудиторію, для якої ця інформація передається. Майже будь-який засіб передавання інформації (медії) може стати масовим (перетворитися на масмедії). Чим менше зусиль споживач витрачає на отримання інформації, тим масовішим буде використання конкретного різновиду медій. Функціонально масмедії виступають чинником комплексних змін у суспільстві: зміни, пов'язані з упровадженням нових різновидів медій, упливають не тільки на умови життя, а насамперед на спосіб мислення й на сприйняття сучасної людини, що загалом веде до змін у соціумі.

Поширеність медій залежить від технічного прогресу епохи загалом та відповідних різновидів медійних винаходів (книжки, періодична преса, фотографія, радіомовлення, телебачення, інтернет тощо). Із них найменш придатним до масового поширення є книжка, оскільки вона потребує певного, досить високого рівня грамотності й освіти, а також порівняно тривалого часу для опрацювання вміщеної в ній інформації. Також створення книжки потребує значного часу та ресурсів, а тому коштує порівняно дорого, до того ж змоги швидко реагувати на події при цьому не буде. Періодична преса (газети, журнали) пропонує інформацію різного характеру, згруповану за тематичними блоками та проілюстровану, вона менша за обсягом, дешевша, й періодика може досить швидко реагувати на події.

Радіомовлення оперативно передає інформацію, але позбавлене видовищності, доступної кіно й телебаченню. В умовах сьогодення радіо є менш популярним засобом масмедій. Телебачення та кінематограф пропонують доступний загалом медіатекст, який поєднує функції інформування та розважання аудиторії. Завдяки сучасним технологіям телебачення може не просто реагувати на події, а й вести прями трансляції, таким чином долучаючи свою аудиторію до них, що сприяє емоційному контакту глядача з людьми «по той бік екрана» (Поняття 2017).

Поява медійної культури видається цілком закономірним етапом культурно-історичного розвитку суспільства (Кумелашвили 2011, с. 8). Як зауважив М. Кастельс, наші історично побудовані системи вірувань та кодів під впливом нової технологічної системи культури з часом дедалі більше зазнають фундаментального перетворення (Кастельс 2000, с. 608). Медії, медіальність поступово нарощували свою присутність у культурі, тривалий час посилювали свій вплив на соціокультурні процеси, доки не стали домінувати. Таку позицію медійна культура зайняла внаслідок актуалізації в суспільстві проблеми інформатизації, диверсифікації та інтенсифікації, що за часом збіглися з посиленням експансії екранних форм культури та комп'ютеризацією всіх сфер сучасного життя. Іntenсифікація суспільних проце-

сів потребувала не конвенціонально позначених форм інформації, які виникали при використанні друкованих текстів (слів, цифр), а конкретної, унікальної й достовірної документальної інформації, конкретної й унікальної, що ґрунтується на можливостях зображення. Невипадково наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття потужно заявило про себе телебачення як комунікативний засіб, що поєднав у собі інформаційну потужність слова й зображення, можливості візуальних (фотографія), аудіальних (радіомовлення, грамплатівок тощо) та аудіовізуальних (кіномистецтво) текстів – текстів нового типу, які сьогодні звично називають медійними. Почалася ера домінування аудіовізуальної культури або нових медій – телебачення, відеографії, мультимедій, інтернету.

Із появою в ХХ столітті електронних медій значну частину традиційних функцій засобів усної та друкованої комунікації було замінено новими, які здійснюються за допомогою мультимедійних інтерактивних медій. Нові медії переважно інтегровано в мережу «Інтернет». Тобто подальшим каталізатором цього процесу став розвиток комп'ютерних технологій, які інтегрували в собі комунікативні можливості традиційних друкованих і нових медійних текстів. Мультимедійні й мережеві засоби комп'ютерних технологій урізноманітнили та варіювали процес передавання інформації, зробили його дієвим і при цьому оперативним та глобальним завдяки віртуальності своїх повідомлень (Лисинюк 2020, с. 38–48).

Під потужним впливом нової комунікаційної системи, опосередкованої соціальними інтересами, політикою урядів та стратегіями бізнесу, як зазначає М. Кастельс, народжується нова культура – *культура реальної віртуальності* (Кастельс 2000а, с. 608).

Д. Мак-Квейл називає такі основні характеристики нових медій: вони ґрунтуються на комп'ютерних технологіях; гнучкі, гібридні; мають інтерактивний потенціал; виконують як приватні, так і публічні функції; характеризуються низьким ступенем регуляції; внутрішньо інтегровані, нелокалізовані та всюдисущі; мають доступ до інших комунікацій; є середовищем і масового, й індивідуального спілкування (McQuail 2010, р. 632).

Нові технології дають змогу не просто передавати інформацію чи швидко знайти її в мережі «Інтернет», а й сприяють як здійсненню тотального контролю за індивідуальною та колективною свідомістю, так і трансформації цієї свідомості. Глобалізоване суспільство стикнулося з тією проблемою, що медії, диктуючи певні стандарти, насаджують ті чи інші взірці, за якими вибудовується життя соціуму.

- стандартизуються навички та вміння у сфері професійної діяльності;
- поширюються певні стандарти поведінки й манери спілкування людей, які не пов'язано з їхньою національною та культурною належністю;
- поведінка соціальних суб'єктів стає програмованою та прогнозованою через нав'язані масмедіями стандарти;
- забезпечується інтеграція індивідів у соціальні та політичні інститути суспільства;
- формуються конформістське ставлення до політики, одновимірність мислення (Ороховська 2017, с. 26).

Медіареальність стає окремим формотворчим складником соціальної реальності: вона певним чином структурує, впорядковує та організує повсякденний світ людини. Повідомлення, за допомогою яких сучасні медії організують комунікативний простір суспільства, мають силу соціального впливу (Сорокіна 2020).

Функціонування медіакультури безпосередньо впливає на соціальне життя суспільства. Масмедії як складник медіакультури виконують, по-перше, функції опосередкування, які оприявнюються у когнітивних процесах і накопиченні життєвого досвіду індивідів; по-друге, функції посередництва, налагодження комунікації на різних рівнях соціальної взаємодії – від міжособистісних до публічної сфери; по-третє, релаксаційні (розважальні) функції.

Завдяки комп'ютерним технологіям зросли можливості накопичення та примноження інформації, що посилює інформативно-комунікаційну функцію медій. Ця функція в умовах поширення електронних ЗМІ, що забезпечують взаємозв'язок предметного й сенсорного значень, дедалі більше набуває вигляду символічного обміну та здійснюється символічними формами – це мова, малюнок, літературний образ, релігійний символ, алегорія тощо, які конструюють певні соціальні сенси, певну медіареальність. Когнітивний процес реалізується через опосередкування, забезпечуючи формування певної моделі медіареальності. Стаючи посередниками між тими, хто презентує інформацію, задаючи її сутнісні характеристики, й тими, хто цю інформацію сприймає, масмедії досягають певних соціальних цілей (Ороховська 2015, с. 334).

Отже, інформаційно-комп'ютерні технології сприяли формуванню нового типу медіакультури – екранної (аудіовізуальної) або електронної, яка розвивається в нерозривній єдності трьох різновидів культури: писемної, візуальної та аудіальної. Завдяки електронним медіям розширено географію надання інформації та змістово-видові характеристики інформаційних потоків.

В умовах утвердження «культури реальної віртуальності» (М. Кастельс) та видозміни соціальних комунікацій відбувається трансформація / зміна свідомості суспільства. Серед індикаторів змін:

- 1) прагматизування власної поведінки;
- 2) мультимедійність мислення;
- 3) нав'язування обов'язкових контентів;
- 4) конфлікти між бажаними та обов'язковими контентами мультимедійних потоків;
- 5) надлишкова засміченість мультимедійних потоків;
- 6) відсутність навичок самостійного формування мультимедійних потоків;
- 7) копіювання чужих мультимедійних потоків;
- 8) поява штампів мультимедійних потоків;
- 9) втручання через штамповані мультимедійні потоки у свідомість соціально незрілих особистостей та їхні ще не структуровані соціальні комунікації;
- 10) ускладнення й розгалуження різновидів, підвидів і варіантів зразків розважального контенту;
- 11) поява нових різновидів бізнес-структур, які виготовляють, пропагують та поширюють розважальний мультимедійний контент;
- 12) поява нових робочих місць, спрямованих на трансформацію соціальних комунікацій;
- 13) формування нового мультимедійного контенту, спрямованого на відбір персоналу та його приймання на роботу в галузі мультимедійних комунікацій;
- 14) переструктурування освітніх програм за змістом і формою презентації, що суттєво вплине на структуру соціальних комунікацій;

- 15) трансформація форм і методів освітніх процесів;
- 16) поява дистанційних форм процесуальної дії (наприклад винесення вироку та дистанційне управління процесом виконання покарань за злочини);
- 17) поява об'єктивної потреби зміни соціальних норм співіснування (карного кодексу, цивільного кодексу, земельного кадастру тощо);
- 18) мультимедійний доступ до архівів бібліотек і цивільних баз даних (перелік послуг таксі, гіпермаркетів, бібліотек, кінотеатрів, театрів, автомобільне обслуговування тощо);
- 19) поява нових форм самоідентифікації особи в мультимедійних мережах за змістовими критеріями;
- 20) поява нових форм просування товарів на мультимедійному ринку;
- 21) перехід потенційних покупців у мультимедійні торгові мережі;
- 22) поява нових форм комунікації у глобальних і локальних мультимедійних мережах у діаді «громадянин – влада»;
- 23) поява потреби об'єднуватися в соціальні спілки та спільноти завдяки мультимедійним системам зумовить появу нових норм і санкцій такого спілкування та об'єднання;
- 24) поява соціальної стратифікації всередині глобального мультимедійного простору (Холод 2018, с. 90–91).

ЗМІ є виявом нашої культури, а наша культура діє здебільшого через матеріали, які подають ЗМІ (Кастельс 2000, с. 608). Актуальність використання новітніх медій у процесі формування суспільної свідомості полягає в наповненні контенту позитивними загальнолюдськими ціннісними смислами: це смисл цінності життя, смисл цінності взаємоповаги та взаєморозуміння в суспільстві, підтримка людей, які потребують моральної й фінансової допомоги, формування почуття патріотизму, актуалізація екологічних проблем і спільний пошук шляхів вирішення їх, обговорення та прийняття спільного рішення з актуальних проблем громад і країни загалом тощо. Отже, масмедії є одним із чинників формування суспільної свідомості (Зайко 2016, с. 38). Масмедії є соціальним інститутом, який має вплив на формування моралі суспільства. Вони беруть активну участь у формуванні та розвитку особистості. У зв'язку з такими перевагами новітніх медій, як оперативність, мультимедійність і вибірковість потрібної інформації, відбувається полегшення організації комунікації. Інформаційне середовище перетворюється на нову форму культури, в якій комунікація стає своєрідним способом існування людей. При цьому під комунікацією в широкому сенсі маємо на увазі і процес взаємодії (а також способи спілкування, що дають змогу створювати, передавати та приймати різноманітну інформацію), і систему, в якій здійснюється взаємодія.

Сучасна медіакультура є особливою новою формою медіакомунікації, що проникає в усі сфери життя людини – бізнес, освіту, політику, культуру. Нові медії створюють культуру, в якій віртуальність і симулятивність стають нарівні з реальністю, тобто мають однаковий онтологічний зміст. Віртуалізація, ігрофікація, неієрархічність, блицкомунікація, персоналізація зумовлюють процес сучасних культурних змін.

В інформаційну епоху медії / масмедії виконують функцію прихованого програмування інтерпретацій реальності, коли сприйняття подій та оцінки задаються ззовні, але при цьому здійснюють їх самі суб'єкти соціально-політичних відносин. При дослідженні такого феномена особливу увагу приділяють створенню та інтерпретації образів соціального життя, які в сукупності утворюють певну систему смислів, що

забезпечують усвідомлення та роз'яснення ціннісних суджень про світ і суспільство (Сорокіна 2020). Чинники, які викликають зміни інформаційної сфери, ведуть до формування єдиного нового глобального медіасередовища та сприяють виникненню соціальної реальності штучної природи, що пов'язано з ефектами маніпулятивного впливу. Комунікативні повідомлення за допомогою як вербальної, так і невербальної комунікації створюють свою особливу штучну соціальну реальність, що має ілюзію природності.

Ідеться про те, що з погляду соціального конструктивізму П. Бергера й Т. Лукмана реальність соціально конструюється: реальність – «якість, властивість феноменів мати буття, незалежне від нашої волі та бажання» (Бергер 1995, с. 9). Отож медії не відображають реальність, а конструюють її (при цьому процес конструювання реальності зумовлено соціальними причинами й особливостями професійної техніки). Так, У. Ліпман оперує поняттям «псевдонавколишнє середовище» та зауважує, що, наприклад, ЗМІ змушені використовувати стереотипи, вибираючи певні стандарти, близькі до цінностей та потреб аудиторії, оскільки ЗМІ працюють із величезним інформаційним потоком. Тому «без стандартизації, без стереотипів, без абсолютно безжального спрощення складнощів будь-який редактор невдовзі помер би від перзбудження» (Липпман 2004, с. 384).

У розмові про вплив медій на суспільство, суспільну свідомість, конструювання реальності тощо, доречно пригадати думку Ж. Бодріяра стосовно статусу репрезентацій і реальності в сучасній культурі, в якій домінують симулякри (він викриває симулятивний характер усіх соціальних і культурних феноменів). Особливо це стосується інформації, що не виробляє ніякого смислу, а лише «розігрує» його, оскільки підміняє комунікацію симуляцією спілкування. Це й породжує специфіку світосприйняття сучасного масмедійного стану суспільства та суспільної свідомості. Віртуальна реальність – новий щабель у створенні ілюзії реальності.

Медії мають необмежені можливості щодо конструювання у свідомості споживачів певної картини світу. При цьому реальність, представлена в масмедіях, набуває нової якості. Медії конструюють і форматують реальність. Наприклад, відповідно до гіпотези «встановлення порядку денного» (*agenda-setting*), сформульованої М. Маккомбсом і Д. Шоу, висвітлення / актуалізація подій у ЗМІ підносять їхню значущість та акцентують сприйняття аудиторії. Таким чином, у свідомості аудиторії формується відповідний «порядок денний», тобто особлива медіареальність, картина світу, яка фільтрується через засоби масової інформації (Дьякова, Трахтенберг 2021). Реальність має безліч інтерпретацій.

Поширеність цифрового інформаційного середовища дає змогу імітувати несправжню реальність, що впливає на органи чуття як справжня, і людина поринає в неї. Віртуальна реальність спонукає до нового осмислення співвідношення символу та образу, конкретно-чуттєвого й абстрактно-розумового пізнання. Її можна розглядати як нову техніку репрезентації, яка багато в чому визначає естетичний досвід. Фундаментальним питанням є розмежування реальності й віртуальності, яка є медійно та технологічно сформованою подієвістю (Денисюк 2016). П. Вірлію підкреслює, що «віртуальна перспектива оптоелектричної присутності не протистоїть реальній перспективі оптичної присутності, але зливається з нею в перспективі реального часу телекомунікації, викликаючи «ефект поля», коли актуальне й віртуальне разом створюють новий тип рельєфу, схожого зі звуковим ефектом високих і низьких частот» (Віриліо 2002, с. 96).

Водночас варто зважати й на суб'єктивні чинники конструювання соціальної реальності при формуванні інформації медіями. Ідеться про те, що добір подій і фактів не може бути незаангажованим, адже інформацію готують, відбирають, структу-

рують фахівці із соціальних комунікацій. Ці фахівців, у свою чергу, є заангажованими, мають власні комплекси, переваги, хвороби, симпатії тощо. За будь-якими нейтральними на перший погляд фактами все одно стоїть певне бачення, уявлення про реальність. Як зауважив К. Поппер, у світі ЗМІ немає нетенденційної, тобто «не-навантаженої» тими чи іншими перевагами, очікуваннями, визначеними поглядами та позиціями інформації, яку пов'язано з епістемологією. Немає «фактів самих собою». За твердженням К. Поппера, те, що називається словом «факт», завжди так чи інакше осмислене, включене до того чи іншого уявлення чи системи уявлень. Саме тому не може бути й чистої інформації, яка спирається тільки на факти (Холод 2018, с. 85).

Тотальне заповнення соціального простору засобами медіазв'язку, що багатократно відтворюють і тиражують власні продуковані образи, зумовлює певну специфіку організації життя людини, її почуттєвості, яка щоденно є включеною в потоки комунікативних моделей і стереотипів.

Серед найхарактерніших ознак віртуального світу та його об'єктів О. Шликова називає інтерактивність, що включає глядача-користувача в такий режим сприйняття, коли від нього очікується дія, постійне прийняття технічних рішень (Шлыкова 2004, с. 273). Віртуальний світ, створюючи ілюзію свободи репрезентації людини в ньому, свого «Я», моделюючи це «Я» відповідно до власних бажань, виходячи за межі цієї конституційованої ідентичності, водночас чинить серйозний вплив на світосприйняття, людську психіку, свідомість тощо. Реальність сприймання віртуального світу створює потужні можливості для маніпуляцій свідомістю, змін в особистісній інтерпретації тощо. Комунікаційні мережі нині дають індивідові безліч можливостей для включення в різного роду віртуальні співтовариства, які формуються за певними правилами самопрезентації та здатні формувати нові ідентичності особистості (Денисюк 2016). Засоби масової комунікації як транслятори потоку масової культури пропонують різні рекламні сюжети, формують «події дня» з певними акцентами у відеоряді, представляють людині специфічні стратегії та моделі поведінки найрізноманітніших соціальних груп, які відповідно викликають бажання ідентифікуватися з ними або, навпаки, бути в опозиції до них. Такі ситуативні / фрагментарні ідентичності поступово формуються в певну смислову концепцію, яка водночас виступає доволі рухомою структурою, концепцію, узалежену контекстуально й ситуативно.

В умовах глобального поширення інформаційних медіапотоків, що дедалі більше наповнюють суспільно-культурні практики людини, індивідуальна ідентичність людини є не константною категорією, а постійним динамічним і мінливим процесом. Ідентичність у віртуальному просторі, яку вибирає людина, частково співвідноситься з елементами гри, хоча й допомагає вирішити певні психологічні проблеми й подолати бар'єри, та може набувати множинності. Такий ігровий компонент віртуальності, яка виступає світом плюралістичних виявів, вільним від обмежень, дає людині змогу репрезентувати себе в мережі в кількох образах, змінити стать, вік, національність, конструювати будь-які гібриди. Можливою стає дифузна ідентичність, негативна ідентичність, відтворення фантастичного «Я» (Зудилина 2012, с. 68–74).

Віртуальна реальність дедалі більше стає середовищем спілкування та соціалізації індивідів. Об'єднані в окремі субкультури інтернет-спільноти сприяють самореалізації особистості, надаючи їй як можливості вербального самовираження, так і засоби візуальної самопрезентації. Такі віртуальні співтовариства в мережі компенсують глобальний дефіцит спілкування для осіб, які потребують корекції, соціалізації, інтеграції. Інтернет-спільноти – це ще й нові можливості ідентичності, включення в які формує відчуття належності, виводить людину з національно-культурної або статусно-неповноцінної ідентичності у простір глобального світу. Загалом, як зазначають

дослідники, «універсалізація спілкування через електронні засоби сприяє тому, що людина як учасник сучасного історичного процесу набуває нових соціально-психологічних характеристик, які відтворюються в усіх співучасників глобального інформаційного простору» (Злобіна 2002, с. 34). Н. Зудилина вважає доречним говорити про «конструювання» не нової ідентичності, оскільки «конструкт» має виявлятися поведінково, а віртуальної оболонки для неї (маються на увазі нік, аватар, персонаж гри), наділяючи її певними параметрами (віком, статтю, професією тощо). Тобто здійснюється психологічна проекція на уявний віртуальний об'єкт певних бажань, якостей, почуттів, яких бракує індивідові (Зудилина 2012, с. 70–71).

З огляду на таку ситуацію С. Хоружий говорить про появу нового типу людини – *homo virtualis*, що прагне замкнутися в горизонті віртуальної реальності, із зусиллям її покидає та виробляє специфічні «віртуалістичні» стереотипи поведінки й діяльності (Хоружий 1997, с. 67). Водночас віртуальна гра зі створенням уявних ідентичностей з усвідомленим процесом вибору, хоча й дещо ілюзорним щодо повної свободи дій, є способом вияву самореалізації людини, її можливостей шляхом пізнання її внутрішнього потенціалу, внутрішнього «Я», подолання психологічних труднощів.

Інтерактивність нових медій дає традиційному споживачеві їх безмежні можливості вибору. Але одночасно з цим користувач онлайн-медій стає почасти редактором, почасти навіть творцем нових медіапродуктів. У його особі поєднуються і споживач, і виробник, інтегруються різні ролі та функції (Зражевська 2013, с. 71). Г. Ласвелл, розмірковуючи про вплив комунікацій, виокремив:

- 1) поведінковий ефект;
- 2) оцінні (аксіологічні) ефекти;
- 3) емоційний ефект (вплив на почуття людини);
- 4) пізнавальний (когнітивний) ефект (Laswell 1948, p. 32–51).

Зауважимо ще й той факт, що нова комунікаційна система радикально трансформує простір та час, фундаментальні виміри людського життя. Як зазначив М. Кастельс, місцевості позбавляються свого культурного, історичного, географічного значення й реінтегруються у функціональні мережі чи образні колажі, викликаючи до життя простір потоків, що замінює простір місць. Час стирається в новій комунікаційній системі: минуле, сучасне та майбутнє можна програмувати так, щоб вони взаємодіяли одне з одним у тому самому повідомленні. Матеріальним фундаментом нової культури є простір потоків і позачасовий формат. Ця культура передбачає різноманітність систем відображення та реальну віртуальність, де уявний світ є вигадкою у процесі свого створення (Кастельс 2000).

За цих обставин можемо припустити, що в умовах розвитку нових інформаційних технологій саме міжкультурні комунікації відіграватимуть найважливішу роль у процесі вироблення та соціальної нормативізації цінностей. В основі явної та неявної інтерсуб'єктивності практики, що поєднує (цілком природно) цінності й комунікацію, власне, в кожній дії, лежить «процес трансляції смислів (що характеризує динаміку культурного простору життєвого світу), процес розуміння (що характеризує прийняття та засвоєння значень і смислів), процес породження екзистенційних смислів (що характеризує динаміку внутрішнього світу особистості)» (Шипунова, Бунеева 2012, с. 47).

Моделі світу, які формуються у суспільній свідомості соціуму, здебільшого наповнюються змістом, що базується не на сприйнятті реальних об'єктів, а на абстрактних світоглядних моделях чи на інтересах власників ЗМІ. За допомогою масмедій вони нав'язують певні уявлення, забезпечують певну спрямованість думок, фор-

мують у свідомості людини віртуальний світ, відмінний від реального. Виникає невідповідність між реальним світом і тим, яке уявлення про нього людина отримує через медії. У результаті суспільна свідомість, що виконує функцію дзеркала світу для суспільства, стає кривим дзеркалом історії. Від медіакультури суспільства залежить, чи будуть мислені образи, що формуються масмедіями, об'єктивно відображати буття, чи ці образи конструюватимуть медіареальність із метою формування певних настроїв у суспільстві, певної оцінки ситуації або політичних програм (Ороховська 2017, с. 30).

Розглядаючи медії в контексті соціального комунікування, увиразнимо інформаційний (раціональний), емоційно-ціннісний (іраціональний) і праксеологічний (діяльний) аспекти. При цьому акцентуємо увагу Ю. Габермаса, який вважав визначальним для розуміння комунікативної дії мову, що забезпечує порозуміння між дієвцями: «Поняття комунікативної дії покладає мову як медіум, через який відбувається порозуміння, у процесі чого учасники, здійснюючи зв'язок зі світом, домагаються одне від одного значущості, що... може бути прийнято або відхилено» (Habermas 1981, s. 148).

Сучасні медії створюють можливість інформаційного й технологічного маніпулювання свідомістю – непомітного насадження певних поглядів через поринання людини у певне інформаційне середовище. У цьому теж криється криза медіакультури. Незважаючи на поширений у суспільстві міф про плюралізм масмедій, насправді їх контролюють держава та великий бізнес, які за допомогою коментарів-маніпуляцій подають матеріал у потрібному для себе вигляді. Засоби масової комунікації формують «масову людину», для якої характерними є спрощеність, посередність, підвищена навіюваність. У свідомість такої людини ЗМІ легко вносять твердження, які створюють думки та установки, що визначають і регламентують реакції, оцінки, поведінку публіки. В умовах, коли свідомість індивіда постійно зазнає обробки засобами масової інформації, які безперервно завантажують її різними новинами та сенсаціями, виникають стан знервованості, відчуття перманентної кризи. Тоді підвищується здатність впливати на свідомість людей і знижується їхня здатність до критичного мислення (Ороховська 2015, с. 262).

Здійснений побіжний ретроспективний огляд розвитку медій та окремих сегментів формування медійної культури дає підстави для відповідей на поставлені в назві статті запитання, які узагальнимо у висновках.

Висновки

Бурхливий розвиток і трансформація масової комунікації та повсякденних комунікативних практик, становлення соціальних мереж, розгортання потенціалу цифрових медій, розширення медіапростору формують нові горизонти можливостей і створюють нові виклики, пов'язані з постійною потребою опанувати нову реальність, що докорінно змінює соціокультурну ситуацію. Історично синхронною інформаційному суспільству є культура сучасності, значною мірою сформована / сконструйована саме завдяки розвитку сучасних медій. Нові медії трансформують медіакультуру, вони впливають не лише на традиційні засоби передавання інформації, а й на весь спектр соціальних комунікацій, змінюючи їхню форму та зміст і впливаючи також на повсякденне життя, культурну, мовну, політичну, економічну, когнітивну й інші сфери людської діяльності. Спостерігаються трансформації соціокультурної та антропологічної царини.

На порушене в назві статті запитання маємо відповісти ствердно в усіх трьох його сегментах. Сучасні медії формують інтерактивне середовище й уможливають

своєрідне програмування суспільства на відповідний тип розвитку. Інформаційне середовище перетворюється на нову форму культури, в якій комунікація стає своєрідним способом існування людей.

Медії, зокрема повсякденні практики спілкування зі ЗМІ, моделюють спосіб визначення соціальної дії як певної системи організації та самоорганізації в суспільстві, модифікують поведінку, ритуал, соціалізують, упливають на повсякденні життєві ситуації, виступають своєрідними культурними індикаторами, конструюють свідомість і тип культури тощо.

Трансформації відбуваються й у плані аксіологічному¹: в кожному епоху виробляється визначальна й загальноприйнята система зразків та орієнтацій (за визначенням Т. Парсонса, «сполучна ланка між культурою, особистістю й соціальними системами») (Парсонс 1965, с. 25–67). Ціннісні орієнтації виступають найважливішим чинником мотивації поведінки людини та лежать в основі її соціальних учинків.

У сучасному інформаційному суспільстві медії здійснюють соціально-перетворювальну репрезентацію реальності: пізнання реального світу відбувається через переживання певних медіаобразів. Це мінімалізує процес рецепції культурних цінностей сучасного медіапростору та формування культурного еталону чи матриці відповідності (наприклад у галузях моди, віртуальних послуг, для поширення знання тощо). При цьому акцентуємо увагу на глибокій інтегрованості ціннісного світу особистості в соціокультурну систему суспільства (Танська 2021, с. 202).

З огляду на превалювання медійного інформативного потоку в конкретних умовах та на впливовість і заангажованість власників медій (нагадаємо твердження французького соціолога П. Бурд'є стосовно того, що розуміння ієрархії цінностей суспільства насправді зумовлено «символічним насильством» влади), при всій інтерактивності споживач виступає інтерпасивним (здебільшого споживачем, а не виробником інформації).

Медіакультура в системі нових інформаційних процесів набуває нових рис і впроваджує нові естетичні й ціннісні характеристики в культуру загалом, здійснюючи соціально-перетворювальну репрезентацію реальності. Ретроспективний погляд на розвиток медій дає водночас підстави стверджувати, що сучасні медії є засобом формування культури нового типу й самі змінюються відповідно до запитів часу. Тому вважаємо обґрунтованою висунуту гіпотезу дослідження щодо взаємозалежності та взаємозумовленості продукування, циркуляції, засвоєння, застосування інформації / знання, типу комунікацій і формування культури нового типу.

Список використаних джерел та літератури

1. Адорно, Т. 2001. *Исследование авторитарной личности*. Под общ. ред. В. Култыгина. Москва: Серебряные нити.
2. Адорно, Т. 2011. *Негативная диалектика*. Пер. с нем. Е. Петренко. Москва: Академический проект.
3. Апель, К.-О. 2009. *Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі*. Пер. з нім. В. Купліна. Київ: Дух і Літера.

¹Аксіологія – вчення про цінності, теорія загальнозначущих принципів, які визначають спрямованість людської діяльності, мотивацію вчинків.

4. Белл, Д. 2004. *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Academia.
5. Бергер, П., Лукман, Т. 1995. *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: Медиум.
6. Бодрияр, Ж. 2004. *Симулякри і симуляція*. Пер. з фр. В. Ховхун. Київ: Основи.
7. Бурдьє, П. 2002. *О телевидении и журналистике*. Пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; отв. ред., предисл. Н. Шматко. Москва: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии.
8. Бутиріна, М. 2009. *Стереотипи масової свідомості: особливості формування та функціонування у медіасередовищі*. Дніпропетровськ: Слово.
9. Власенко, Ф. 2013. Цінності інформаційного суспільства й розвиток сучасної особистості. *Гуманітарний часопис*, 4, с. 56–63.
10. Вирилио, И. 2002. *Информационная бомба. Стратегия обмана*. Пер. с фр. И. Окуневой. Москва: Гнозис, Прагматика культуры.
11. Габермас, Ю. 1996. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. Пер. з нім. Л. Ситниченко. В: *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, с. 84–91.
12. Гидденс, Э. 2005. *Устройство общества: очерк теории структуризации*. Москва: Академический проект.
13. Гресько, О. 2016. Нові медіа і телерадіомовлення України: виклики та інновації. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, 3, с. 106–111.
14. Гриценко, О. 2006. Українські ЗМІ в контексті глобальних процесів на початку XXI століття. В: *Україна на шляху до Європи*. Київ: Етнос, с. 265–380.
15. Гриценко, С. 2005. *Информационная культура личности в постиндустриальном обществе*. Автореферат диссертации канд. филос. наук, Пермская государственная сельскохозяйственная академия имени академика Д. Н. Прянишникова, Пермь, 24 с. [online]. Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/informatsionnaya-kultura-lichnosti-v-postindustrialnom-obschestve> [Дата звернення 30 жовтня 2022].
16. Гірліна, Н. 2020. *Соціально-філософський аналіз медіакультурного простору соціалізації*. Дисертація канд. філос. наук, Запорізький національний університет, Запоріжжя, 232 с.
17. Данько-Сліпцова, А. 2014. Нові медіа: історія, типологія. Освіта регіону. *Політологія. Психологія. Комунікації*, 1–2, с. 80–85.
18. Демченко, С. 2011. *Масова комунікація у процесі розбудови громадянського суспільства: історія, теорія, українські реалії*. Автореферат дисертації докт. наук із соц. комунікацій, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики, Київ, 34 с.
19. Демченко, С. 2004. *Медіаполітична система в сучасній Україні (інтегрована комунікаційна модель)*. Дисертація канд. політ. наук, Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ, 203 с.
20. Денисюк, Ж. 2016. Віртуальність масової культури як поле конструювання уявних ідентичностей. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 1, с. 8–12 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2016_1_4 [Дата звернення 30 жовтня 2022].
21. Джеймс, Л. 2002. *Масмедіа, комунікація, культура: глобальний підхід*. Київ: К.І.С.
22. Доброносова, Ю. 2017. Екзистенціальні аспекти самоздійснення в контексті сучасного розмаїття медіа. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, вип. 16, с. 29–32 [online]. Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11665/Dobronosova%20Yu.%20D.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Дата звернення 30 жовтня 2022].
23. Дьякова, Е., Трахтенберг, А. 2021. Позитивистский подход к проблеме конструирования реальности: гипотеза «agenda-setting» [online]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/353927474_QUESTIONS_OF_CONSTRUCTIVISM_IN_THE_THEORIES_OF_MASS_COMMUNICATIONS [Дата звернення 30 жовтня 2022].
24. Зайко, Л. 2014. Інформаційний продукт засобів масової інформації в сучасному глобалізованому світі. В: Сауха, П. (ред.). *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі*. Житомир: Видавець ФОП Євенок О. О., с. 157–159.
25. Зайко, Л. 2015. Суспільна свідомість як об'єкт маніпулювання засобами масової інформації. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*, вип. 21, с. 219–240.
26. Зайко, Л. 2016. Специфіка впливу новітніх масмедіа на суспільну свідомість в умовах розвитку інформаційних технологій. *Гілея: науковий вісник*, вип. 113, с. 255–259.
27. Зайко, Л. 2016. Масмедіа як чинник формування суспільної свідомості. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, вип. 14, с. 36–39.
28. Зайко, Л. 2019. *Масмедіа як чинник формування суспільної свідомості: соціально-філософський аналіз*. Дисертація канд. філос. наук, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 204 с. [online]. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/30374/1/dys_Zajko.pdf [Дата звернення 30 жовтня 2022].
29. Злобіна, О. 2002. «Екранна версія» життя і зміни особистісної суб'єктивності. В: *Круглий стіл «Особистість у контексті глобалізації»*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2, с. 33–38.
30. Зражевська, Н. 2012. *Розуміння медіакультури: комунікація, постмодерн, ідентичність, ідеологія, медіаконтроль*. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А.
31. Зражевська, Н. 2013. Нові медіа і нові форми комунікації в медіакulturі. *Актуальні питання масової комунікації*, вип. 14, с. 70–75.
32. Зудилина, Н. 2012. Манифестации идентичности в интернете: виртуальные проекции. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 1, с. 68–74.
33. Кастельс, М. 2000. *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. Москва: ГУ ВШЭ.
34. Кастельс, М. 2000а. *Информационная эпоха* [online]. Режим доступу: <http://www.mashka-inc.narod.ru/books/castels.htm> [Дата звернення 30 жовтня 2022].
35. Кастельс, М. 2004. *Галактика Интернет: размышления об интернете, бизнесе и обществе*. Екатеринбург: У-Фактория.
36. Кастельс, М. 2016. *Власть коммуникации*. Пер. с англ. Н. Тылевич под ред. А. Черных. Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Москва: Издательский дом ВШЭ.
37. Кириллова, Н. 2008. *Медиакультура: теория, история, практика*. Учебное пособие. Москва: Культура, Академический проект.

38. Киттлер, Ф. 2009. *Оптические медиа. Берлинские лекции 1999 г.* Пер. с нем. О. Никифорова и Б. Скуратова. Москва: Логос, Гнозис.
39. Костенко, Н. 1998. *Ценности и символы в массовой коммуникации.* Київ: Наукова думка.
40. Кузнецова, Т. 2010. *Аксіологічні моделі масмедійної інформації.* Суми: Університетська книга.
41. Кракауэр, З. 1974. *Природа фильма. Реабилитация физической реальности.* Сокр. пер. с англ. Д. Соколовой, вступ. ст. Р. Юренева. Москва: Искусство.
42. Кумелашвили, Н. 2011. История медиакультуры: самоопределение от древности до Нового времени. *Культура и цивилизация*, 1, с. 8–12.
43. Липпман, У. 2004. *Общественное мнение.* Москва: Институт фонда «Общественное мнение».
44. Лисинюк, М. 2020. Медіакультура: сутнісні особливості і функції. *Питання культурології*, вип. 36, с. 38–48.
45. Луман, Н. 1995. Что такое коммуникация? *Социологический журнал*, 3, с. 114–128.
46. Луман, Н. 1999. *Теория общества. Фундаментальные проблемы.* Под общ. ред. А. Филиппова. Москва: Канон-Пресс-Ц.
47. Луман, Н. 2000. *Невероятность коммуникации.* Пер. с нем. А. Ложеницина под ред. Н. А. Головина. В: *Проблемы теоретической социологии*, вып. 3. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ [online]. Режим доступа: http://soc.pu.ru.8101/publication/pts/luman_c.html [Дата звернення 30 жовтня 2022].
48. Луман, Н. 2005. *Реальность массмедиа.* Пер. с нем. А. Антоновского. Москва: Праксис.
49. Луман, Н. 2007. *Социальные системы. Очерк общей теории.* Санкт-Петербург: Наука.
50. Луман, Н. 2010. *Реальность массмедиа.* Пер. з нім. В. Климченко за ред. В. Иванова та М. Мінакова. Київ: ЦВП.
51. Луман, Н. 2010. *Реальность массмедиа.* Пер. с англ. В. Николаева, загл. ст. М. Вавилова. Москва–Жуковский: Канон-Пресс-Ц, Кучково поле.
52. Маклюэн, М. 2003. *Галактика Гутенберга: сотворение человека печатной культуры.* Київ: Ніка-Центр.
53. Маклюэн, М. 2007. *Понимание медиа: внешние расширения человека = Understanding Media: The Extensions of Man.* Москва: Кучково поле.
54. Манович, Л. 2018. *Язык новых медиа.* Москва: Ад Маргинем Пресс.
55. Моль, А. 2008. *Социодинамика культуры.* Пер. с фр., предисл. Б. Бирюкова. 3-е изд. Москва: Издательство ЛКИ.
56. Ороховська, Л. 2011. Масмедіа як складова людської комунікації. *Вісник НАУ. Серія «Філософія. Культурологія»*, 1, с. 124–138.
57. Ороховська, Л. 2015. *Медіакультура у дзеркалі філософії історії.* Київ: Центродрук.
58. Ороховська, Л. 2017. Трансформації суспільної свідомості під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. *Вісник НАУ. Серія «Філософія. Культурологія»*, 2, с. 26–30.
59. Парсонс, Т. 1965. *Общетеоретические проблемы социологии.* В: Мертон Р. К., Брум Л., Котрелл С. (ред.). *Социология сегодня: проблемы и перспективы.* Москва: Прогресс, с. 25–67.
60. Петренко, Д. 2015. Медіальний поворот у філософії. *Грані*, 5, с. 89–99.
61. Поняття масмедіа. 2017. Роль інформації та медіа у сучасному світі. Різновиди медіа та їхній вплив на розвиток. Реклама. Вплив масмедіа на формування громадської думки [online]. Режим доступа: https://history-teacher.com/civil_education/257-ronjattja-mas-meda-rol-nformacyi-ta-meda-u-suchasnomu-svt-rznovidi-meda-ta-yihnj-vpliv-na-rozvitok-reklama-vpliv-mas-meda-na-formuvannja-gromadskoyi-dumki-10-klas.html [Дата звернення 30 жовтня 2022].
62. Потятиник, Б. 2012. Прогнозування розвитку масмедій: нові підходи. *Теле- та радіожурналістика*, вип. 11, с. 65–68.
63. Різун, В. 2010. Проблеми й перспективи розвитку журналістської освіти в умовах нестабільного суспільства. В: *Світові стандарти журналістики.* Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., с. 59–67.
64. Сенченко, О. 2014. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*, 7, с. 44–49.
65. Сорочіна, Г. 2020. Комунікативне повідомлення як засіб конструювання соціальної реальності [online]. Режим доступа: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23450/1/tezis_sorokina.pdf [Дата звернення 30 жовтня 2022].
66. Сусська, О. 2017. Сучасні підходи до еволюції комунікаційних процесів в контексті трансформації медіасистем. *European Political and Low Discourse*, Vol. 4, Issue 2, р. 197–203.
67. Танська, Л. 2021. Культурологічні виміри функціонування медіакультури на пострадянському просторі. *Питання культурології*, вип. 37, с. 202–210.
68. Тимошик, М. 2007. *Історія видавничої справи.* 2-ге вид. Київ: Наша культура і наука.
69. Тоффлер, Э. 2003. *Метаморфозы власти.* Пер. с англ. Москва: ООО «Издательство АСТ».
70. Трач, Ю. 2016. Нові інформаційні технології та інформаційна культура в глобалізованому світі. *Культура України*, вип. 52, с. 112–119 [online]. Режим доступа: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura52/14.pdf [Дата звернення 30 жовтня 2022].
71. Уэбстер, Ф. 2004. *Теории информационного общества.* Пер. с англ. М. Арапова, Н. Малыхиной под ред. Е. Вартановой. Москва: Аспект Пресс.
72. Хабермас, Ю. 2000. *Моральное сознание и коммуникативное действие.* Санкт-Петербург: Наука.
73. Хабермас, Ю. 2001. *Вовлечение другого. Очерк политической теории.* Санкт-Петербург: Наука.
74. Холод, О. 2018. *Соціальні комунікації: тенденції розвитку.* Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Білий тигр.
75. Хоружий, С. 1997. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности. *Вопросы философии*, 6, с. 65–69.

76. Шипунова, О., Бунеева, А. 2012. Принцип отнесения к ценности в интерсубъективной практике социального контроля. В: *Ценности и коммуникация в современном обществе*. Санкт-Петербург: Издательство Политехнического института.
77. Шлыкова, О. 2004. *Культура мультимедиа*. Учебное пособие. Москва: Фаир-Пресс.
78. Bell, D. 1967. Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*, 7, p. 102–118.
79. Bourdieu, P. 1994. *Raisons pratiques*. Sur la théorie de l'action. Paris: Seuil.
80. Flusser, V. 2002. *Writings*. Translated from German by E. Eisel. Minneapolis–London: University of Minnesota Press.
81. Flusser, V. 2011. *Into the universe of technical images*. Trans. from German N. Roth. Minneapolis–London: University of Minnesota Press.
82. Giddens, A. 1993. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. Stanford University Press.
83. Habermas, J. 1974. *Theory and Practice*. Boston: Beacon Press.
84. Habermas, J. 1981. Theorie des kommunikativen Handelns. In Bd. 1: *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
85. Habermas, J. 1981. Theorie des kommunikativen Handelns. In Bd. 2: *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
86. Habermas, J. 1995. *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
87. Innis, H. A. 2022. *Empire and Communications*. Ed. by W. J. Buxton; Introduction by W. J. Buxton. University of Toronto Press.
88. Katz, R. L. 1988. *The Information Society: an International Perspective*. New York.
89. Kittler, F. 1999. *Gramophone, film, typewriter*. Translated from German by G. Winthrop, M. Wutz. Stanford: Stanford University Press.
90. Laswell, H. 1948. The Structure and Function of Communication in Society. *The Communication of Ideas*, 4, p. 32–51.
91. Manovich, L. 2001. *The Language of New Media*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
92. Masuda, Y. 1981. *The information Society as Post-Industrial Society*. Washington.
93. McLuhan, M. 1967. *Quentin Fiore the Medium is the Message: An Inventory of Effects*. United Kingdom, Penguin Books.
94. McLuhan, M. 1962. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press.
95. McLuhan, M. 1964. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Canada, McGraw-Hill.
96. McLuhan, M., McLuhan, E. 1988. *Laws of Media: The New Science*. University of Toronto Press.
97. McQuail, D. 2010. *Mass Communication Theory*. 6th edition. London: SAGE.
98. Postman, N. 1992. *Technopoly: the surrender of culture to technology*. New York: Knopf.
99. Sadoul, G. 1946. L'Invention du cinéma. *Historie générale du cinéma*, Vol. 1, Paris, p. 8–68.
100. Stonier, T. 1983. *The Wealth of Information*. London: Thomas Methuen.

References

1. Adorno, T. 2001. *Issledovaniie avtoritarnoi lichnosti*. Under gen. Ed. V. Kultugin. Moskva: Serebrianyie niti.
2. Adorno, T. 2011. *Negativnaia dialektika*. Translated from German by E. Petrenko. Moskva: Akademicheskii proekt.
3. Apel, K.-O. 2009. *Dyskurs i vidpovidalnist: problema perekhodu do postkonventionalnoi morali*. Translated from German by V. Kuplina. Kyiv: Dukh i Litera.
4. Bell, D. 2004. *Griadushcheie postindustrialnoie obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniia*. Translated from English. 2th edition, cor. and suppl. Moskva: Academia.
5. Berher, P., Lukman, T. 1995. *Sotsialnoie konstruirovaniie realnosti. Traktat po sotsiologii znaniia*. Moskva: Medium.
6. Bodriar, Zh. 2004. *Simuliakry i symuliatsiia*. Translated from French by V. Khovkhun. Kyiv: Osnovy.
7. Burde, P. 2002. *O televidenii i zhurnalistike*. Translated from French by T. Anysymova, Yu. Markova; respons. Ed., Preface N. Shmatko. Moskva: Fond nauchnykh issledovani "Pragmatika kultury", Institut eksperimentalnoi sotsiologii.
8. Butyrina, M. 2009. *Stereotypy masovoi svidomosti: osoblyvosti formuvannia ta funktsionuvannia u mediaseredovishchi*. Dnipropetrovsk: Slovo.
9. Vlasenko, F. 2013. Tsinnosti informatsiinoho suspilstva i rozvytok suchasnoii osobystosti. *Humanitarnyi chasopys*, 4, p. 56–63.
10. Virilio, Y. 2002. *Informatsionnaia bomba. Strategiia obmana*. Translated from French by Y. Okuneva. Moskva: Gnozis, Pragmatika kultury.
11. Habermas, Yu. 1996. Komunikatyvna diia i dyskurs – dvi formy povsiakdennoi komunikatsii. Translated from German by L. Sytnychenko. V: *Pershodzherela komunikativnoii filosofii*. Kyiv: Lybid, p. 84–91.
12. Hyddens, E. 2005. *Ustroieniie obshchestva: ocherk teorii strukturatsii*. Moskva: Akademicheskii proekt.
13. Hresko, O. 2016. Novi media i teleradiomovlennia Ukrainy: vyklyky ta innovatsii. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, 3, p. 106–111.
14. Hrytsenko, O. 2006. Ukrainski ZMI v konteksti hlobalnykh protsesiv na pochatku XXI stolittia. V: *Ukraina na shliakhu do Yevropy*. Kyiv: Etnos, p. 265–380.
15. Grytsenko, S. 2005. *Informatsionnaia kultura lichnosti v postindustrialnom obshchestve*. Abstract of Ph. D. Thesis, Permskaia gosudarstvennaia selskokhoziaistvennaia akademiia imeni akademika D. N. Prianishnikova, Perm, 24 p. [online]. Available at: <http://cheloveknauka.com/informatsionnaya-kultura-lichnosti-v-postindustrialnom-obshchestve> [Accessed 30 October 2022].
16. Hirlina, N. 2020. *Sotsialno-filosofskii analiz mediakulturnoho prostoru sotsializatsii*. Ph. D. Thesis, Zaporizkyi natsionalnyi universytet, Zaporizhzhia, 232 p.
17. Danko-Sliptsova, A. 2014. Novi media: istoriia, typolohiia. Osvita rehionu. *Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii*, 1–2, p. 80–85.
18. Demchenko, S. 2011. *Masova komunikatsiia u protsesi rozbudovy hromadianskoho suspilstva: istoriia, teoriia, ukraïnski realii*. Abstract of Ph. Dg. Thesis in social commun.,

Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Instytut zhurnalistyky, Kyiv, 34 p.

19. Demchenko, S. 2004. *Mediapolitychna systema v suchasni Ukraini (intehrovana komunikatsiina model)*. Ph. D. in polit. Thesis, Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet, Dnipropetrovsk, 203 p.

20. Denysiuk, Zh. 2016. Virtualnist masovoi kultury yak pole konstruiuvannya uiavnykh identychnosti. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 1, p. 8–12 [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2016_1_4 [Accessed 30 October 2022].

21. Dzheims, L. 2002. *Masmedia, komunikatsiia, kultura: hlobalnyi pidkhdid*. Kyiv: K.I.S.

22. Dobronosova, Yu. 2017. Ekzystentsialni aspekty samozdiisnennia v konteksti suchasnoho rozmaittia media. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, Issue 16, p. 29–32 [online]. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11665/Dobronosova%20Yu.%20D.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed 30 October 2022].

23. Diakova, E., Trakhtenberg, A. 2021. Pozitivistskii podkhdod k probleme konstruiuvannia realnosti: gipoteza “agenda-setting” [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/353927474_QUESTIONS_OF_CONSTRUCTIVISM_IN_THE_THEORIES_OF_MASS_COMMUNICATIONS [Accessed 30 October 2022].

24. Zaiko, L. 2014. Informatsiinyi produkt zasobiv masovoi informatsii v suchasnomu hlobalizovanomu sviti. V: Saukha, P. (ed.). *Aktualni problemy suchasnoi filosofii ta nauky u hlobalizovanomu sviti*. Zhytomyr. Vydavets FOP Yevenok O. O., p. 157–159.

25. Zaiko, L. 2015. Suspilna svidomist yak ob'ekt manipuluvannya zasobamy masovoi informatsii. *Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turyzmu, ekonomiky i prava*. Kyiv: KUTEP, Issue 21, p. 219–240.

26. Zaiko, L. 2016. Spetsyfika vplyvu novitnikh masmedia na suspilnu svidomist v umovakh rozvytku informatsiinykh tekhnologii. *Hileia: naukovyi visnyk*, Issue 113, p. 255–259.

27. Zaiko, L. 2016. Masmedia yak chynnyk formuvannya suspilnoi svidomosti. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, Issue 14, p. 36–39.

28. Zaiko L. 2019. *Masmedia yak chynnyk formuvannya suspilnoi svidomosti: sotsialno-filosofskyi analiz*, Ph. D. Thesis, Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, Zhytomyr, 204 p. [online]. Available at: http://eprints.zu.edu.ua/30374/1/dys_Zajko.pdf [Accessed 30 October 2022].

29. Zlobina, O. 2002. “Ekranna versia” zhyttia i zminy osobystisnoi subiektyvnosti. V: *Kruhlyi stil “Osobystist u konteksti hlobalizatsii”*. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, 2, p. 33–38.

30. Zrazhevskaya, N. 2012. *Rozuminnia mediakultury: komunikatsiia, postmodern, identychnist, ideologhiia, mediakontrol*. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. A.

31. Zrazhevskaya, N. 2013. Novi media i novi formy komunikatsii v mediakulturi. *Aktualni pytannia masovoi komunikatsii*, Issue 14, p. 70–75.

32. Zudylyna, N. 2012. Manifestatsii identychnosti v internete: virtualniye proektsii. *Teoriia i praktika upravlinnia sotsialnyimi systemamy*, 1, p. 68–74.

33. Kastels, M. 2000. *Informatsionnaia epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura*. Moskva: GU VShE.

34. Kastels, M. 2000a. Informatsionnaia epokha [online]. Available at: <http://www.mashka-inc.narod.ru/books/castels.htm> [Accessed 30 October 2022].

35. Kastels, M. 2004. *Galaktika Internet: razmyshleniia ob internete, biznese i obshchestve*. Ekaterinburg: U-Faktoriia.

36. Kastels, M. 2016. *Vlast komunikatsii*. Translated from English by N. Tulevich under the Ed. A. Chernykh. Natsionalnyi issledovatel'skii universitet “Vysshiaia shkola ekonomiki”. Moskva: Izdatel'skii dom VShE.

37. Kirillova, N. 2008. *Mediakultura: teoriia, istoriia, praktika: uchebnoie posobiie*. Moskva: Kultura, Akademicheskii proekt.

38. Kyttiler, F. 2009. *Opticheskie media. Berlinskii lektzii 1999 g.* Translated from German by O. Nikiforov. Moskva: Logos, Gnozis.

39. Kostenko, N. 1998. *Tsennosti i simvolny v masovoi komunikatsii*. Kyiv: Naukova dumka.

40. Kuznetsova, T. 2010. *Aksiologichni modeli masmediinoi informatsii*. Sumy: Universytetska knyha.

41. Krakauer, Z. 1974. *Priroda filma. Reabilitatsiia fizicheskoi realnosti*. Reduced Translated from English by D. Sokolova, introduct. Art. R. Yurenev. Moskva: Iskusstvo.

42. Kumelashvili, N. 2011. Istoriia mediakultury: samoopredelenie ot drevnosti do Novogo vremeni. *Kultura i tsivilizatsiia*, 1, p. 8–12.

43. Lippman, U. 2004. *Obshchestvennoiemneniie*. Moskva: Institut fonda “Obshchestvennoie mneniie”.

44. Lysyniuk, M. 2020. Mediakultura: sutnisni osoblyvosti i funktsii. *Pytannia kulturolohii*, Issue 36, p. 38–48.

45. Luman, N. 1995. Chto takoe kommunikatsiia? *Sotsiologicheskii zhurnal*, 3, p. 114–128.

46. Luman, N. 1999. *Teoriia obshchestva. Fundamentalnyie problemy*. Under gen. Ed. A. Filippov. Moskva: Kanon-Press-Ts.

47. Luman, N. 2000. Neveroiatnost kommunikatsii. Translated from German by A. Lozhenitsina under Ed. N. A. Golovin. V: *Problemu teoreticheskoi sotsiologii*, Issue 3. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SPbHU [online]. Available at: http://soc.pu.ru.8101/publication/pts/luman_c.html [Accessed 30 October 2022].

48. Luman, N. 2005. *Realnost massmedia*. Translated from German by A. Antonovskii. Moskva: Praksys.

49. Luman, N. 2007. *Sotsialnyie sistemy. Ocherk obshchei teorii*. Sankt-Peterburg: Nauka.

50. Luman, N. 2010. *Realnist masmedia*. Translated from German by V. Klymchenko under Ed. V. Ivanov and M. Minakov. Kyiv: TsVP.

51. Luman, N. 2010. *Realnost massmedia*. Translated from English by V. Nykolaeva, cover Art. M. Vavilov. Moskva–Zhukovskii: Kanon-Press-Ts, Kuchkovo pole.

52. Makliuen, M. 2003. *Galaktyka Gutenberga: sotvoreniie cheloveka pechatnoi kultury*. Kyiv: Nika-Tsentr.

53. Makliuen, M. 2007. *Ponimaniie media: vneshniie rasshireniia cheloveka = Understanding Media: The Extensions of Man*. Moskva: Kuchkovo pole.

54. Manovich, L. 2018. *Yazyk novykh media*. Moskva: Ad Marginem Press.

55. Mol, A. 2008. *Sotsiodinamika kultury*. Translated from Franch by B. Biriukov. 3th edition. Moskva: Izdatel'stvo LKY.

56. Orokhovska, L. 2011. Masmedia yak skladova liudskoi komunikatsii. *Visnyk NAU. Seriia "Filosofii. Kulturolohiia"*, 1, p. 124–138.
57. Orokhovska, L. 2015. *Mediakultura u dzerkali filosofii istorii*. Kyiv: Tsentrodruk.
58. Orokhovska, L. 2017. Transformatsii suspilnoi svidomosti pid vplyvom novitnikh informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii. *Visnyk NAU. Seriia "Filosofii. Kulturolohiia"*, 2, p. 26–30.
59. Parsons, T. 1965. Obshcheteoreticheskie problemy sotsiologii. V: Merton, R. K., Brum, L., Kotrell S. (ed.). *Sotsiologiya segodnia: problemy i perspektivy*. Moskva: Progress, p. 25–67.
60. Petrenko, D. 2015. Medialnyi povorot u filosofii. *Hrani*, 5, p. 89–99.
61. *Poniattia masmedia*. 2017. Rol informatsii ta media u suchasnomu sviti. Riznovydy media ta yikhni vplyv na rozvytok. Reklama. Vplyv masmedia na formuvannya hromadskoi dumky [online]. Available at: https://history-teacher.com/civil_education/257-ponjattja-mas-meda-rol-nformacyi-ta-meda-u-suchasnomu-svt-rznovidi-meda-ta-yihnj-vplyv-na-rozvitok-reklama-vplyv-mas-meda-na-formuvannja-gromadskoyi-dumki-10-klas.html [Accessed 30 October 2022].
62. Potiatynyk, B. 2012. Prohnozuvannya rozvytku masmedii: novi pidkhody. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, Issue 11, p. 65–68.
63. Rizun, V. 2010. Problemy u perspektyvy rozvytku zhurnalistskoi osvity v umovakh nestabilnogo suspilstva. V: *Svitovi standarty zhurnalistyky*. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. A., p. 59–67.
64. Senchenko, O. 2014. Struktury, zasoby i modeli zastosuvannya konstsiientalnoi zbroi v systemi sotsialnykh komunikatsii. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, p. 44–49.
65. Sorokina, H. 2020. *Komunikatyvne povidmlennia yak zasib konstruiuvannia sotsialnoi realnosti* [online]. Available at: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23450/1/tezis_sorokina.pdf [Accessed 30 October 2022].
66. Susska, O. 2017. Suchasni pidkhody do evoliutsii komunikatsiinykh protsesiv v konteksti transformatsii mediasystem. *European Political and Low Discourse*, Vol. 4, Issue 2, p. 197–203.
67. Tanska, L. 2021. Kulturolohichni vymiry funktsionuvannya mediakultury na postradianskomu prostori. *Pytannia kulturolohii*, Issue 37, p. 202–210.
68. Tymoshyk, M. 2007. *Istoriia vydavnychoi spravy*. 2th edition. Kyiv: Nasha kultura i nauka.
69. Toffler, E. 2003. *Metamorfozy vlasti*. Translated from English. Moskva: OOO "Izdatelstvo AST".
70. Trach, Yu. 2016. Novi informatsiini tekhnolohii ta informatsiina kultura v hlobalizovanomu sviti. *Kultura Ukrainy*, Issue 52, p. 112–119 [online]. Available at: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura52/14.pdf [Accessed 30 October 2022].
71. Uebster, F. 2004. *Teorii informatsionnogo obshchestva*. Translated from English by M. Arapov, N. Malukhina under the Ed. E. Vartanova. Moskva: Aspekt Press.
72. Khabermas, Yu. 2000. *Moralnoie soznaniie i kommunikativnoie deistviie*. Sankt-Peterburg: Nauka.
73. Khabermas, Yu. 2001. *Vovlechenie drugogo. Ocherk polytycheskoi teorii*. Sankt-Peterburg: Nauka.

74. Kholod, O. 2018. *Sotsialni komunikatsii: tendentsii rozvytku*. Navchalnyi posibnyk. 2th edition, cor. and suppl. Kyiv: Bilyi tyhr.

75. Khoruzhii, S. 1997. Rod ili nedorod? Zametky k ontologii virtualnosti. *Voprosy filosofii*, 6, p. 65–69.

76. Shipunova, O., Buneieva, A. 2012. Printsip otnesenii k tsennosti v intersubiektivnoi praktike sotsialnogo kontroliia. V: *Tsennosti i kommunikatsiia v sovremennom obshchestve*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Politekhnikheskogo instituta.

77. Shlykova, O. 2004. *Kultura multimedia*. Uchebnoie posobiie. Moskva: Fair-Press.

Alla Kyrydon,

Doctor of History, PhD in History (Doctor of Historical Science), Professor, Director of the State Research Institution "Encyclopedia Press" Kyiv, Ukraine

Modern Media as a Means of Forming a New Type of Culture: Interactivity, Interpassivity, Response to Challenges?

Media exist in a certain communicative space, are determined by its specificity, and reflect its state. A retrospective look at the media's development provides a reason to assert that the modern media are both a means of forming a new type of culture and are themselves formatted in accordance with the requirements of time. It is about the interdependence of production, circulation, perception, application of information/knowledge, the type of communications, and the formation of a new type of culture.

Media culture in the system of new information processes acquires new features and introduces new aesthetic and value characteristics into the culture in general, carrying out a socially transforming representation of reality. The mass communications' intensive development and transformation, everyday communication practices, the formation of social networks, the deployment of the digital media's potential, and the expansion of media space – they all form new horizons of possibilities and create new challenges associated with the constant need to overtake a new reality. These factors radically change the social and cultural situation. Historically synchronous with the information society is, accordingly, the culture of modernity, largely formed/constructed due to the development of the modern media. The latter transform media culture and affect not only traditional means of information transmission, but also the entire spectrum of social communications. Their form and content are changing as well as influencing everyday life, cultural, linguistic, political, economic, cognitive, and other spheres of human activity.

Keywords: media, media culture, new type of culture, social communications, information content

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ «БІБЛІОТЕКА МАЙДАНУ»

Вікторія Колеснікова,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Національного меморіального
комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

У статті розглянуто вплив соціальних мереж (передусім фейсбук-сторінки) на процес становлення та діяльність громадської ініціативи «Бібліотека Майдану». Ініціатива виникла в Українському домі 26 січня 2014 року. На прикладах доведено, що започаткування сторінки у фейсбуці одночасно з появою ініціативи відіграло ключову роль у її розвитку. Висвітлено, як завдяки існуванню фейсбук-сторінки аудиторія ініціативи впливала на її роботу. Пояснено, яке джерелознавче значення має сьогодні існування цієї сторінки.

Ключові слова: Майдан, Бібліотека Майдану, соціальні мережі, фейсбук-сторінка, книжки

Сьогодні інформаційні технології є важливою компонентою соціальної реальності та чинником, що впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства. Соціальні мережі – невід’ємна частина нашого життя, завдяки їм можна миттєво поширювати інформацію, згуртувати та мобілізувати громадян. Завдяки інформаційним технологіям підсилюється спроможність людей об’єднуватися для спільних дій через горизонтальні зв’язки.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відіграли значну роль у розгортанні та перебігу протестних демократичних рухів в Україні у 2013–2014 роках (Мороз 2020, с. 5).

Дослідження підтверджують, що соціальні мережі, зокрема «Твіттер» і «Фейсбук», слугували важливими інструментами для обміну інформацією між протестувальниками та координації їхніх дій під час протестів в Україні (Jost 2018). Використання соціальних мереж під час протестних акцій ставало основним джерелом інформації

про протести всередині країни та за її межами (Ronzhyn 2014). Також дослідники наголошують, що ініціативи, які виникли під час протестів і спиралися на використання ІКТ, мали довготривалі успіхи та інколи навіть трансформувалися у сталі організації після завершення Майдану (Bohdanova, Moroz 2018).

Порівняно з Помаранчевою революцією під час Революції Гідності інтернет значно спростив організацію протестів і підвищив рівень політичної участі в них населення, тобто значна роль ІКТ у протестах XXI століття є беззаперечною.

Це стало можливим у тому числі завдяки масовому поширенню інтернету. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології підтверджують, що на вересень 2013 року кожен другий мешканець України (49,8 %) уже користувався інтернетом (Динаміка 2013).

Визначною особливістю цього періоду є те, що, незважаючи на відсутні проблеми зі свободою слова в Україні, інтернет часів президентства Януковича залишався простором свободи. Громадяни України мали безперешкодний доступ до нього. Уряд не звертав на соцмережі особливої уваги – його більше непокоїла робота незалежних онлайн-медій. На початку протестів 2013 року в Україні соціальні мережі набували дедалі більшої популярності й розглядалися громадянами як простір можливостей, вільний від цензури. На той час в Україні домінували «ВКонтакте» та «Однокласники». У лютому 2013 року кількість українських користувачів мережі «ВКонтакте» становила 9,3 млн. Водночас аудиторія мережі «Фейсбук» того року нараховувала 2,3 млн (Мороз 2020, с. 14).

Протести, про які інформували в соцмережах безпосередні учасники їх, у свою чергу, сприяли зростанню популярності цих інтернет-платформ серед українських громадян. Євромайдан привів у соцмережі багатьох нових користувачів. Від початку протестів у листопаді 2013 року тисячі нових користувачів зареєстрували свої акаунти у соціальних мережах, щоб стежити за подіями в інтернеті (Мороз 2020, с. 19).

У цифрову епоху кожен протестувальник із доступом до інтернету, кожна громадська ініціатива зі створеною фейсбук-сторінкою фактично ставали медійними ресурсами та прямо доносили ідеї й символи протесту до громадськості як усередині країни, так і за її межами. Децентралізована структура інтернету, принцип взаємодії «всі до всіх» давали простір для креативності протесту, різноманіття форм комунікації, реалізації ініціатив за принципом гуртування однодумців чи професіоналів. Відповідно десятки ініціатив, за якими можна було стежити як офлайн, так і за допомогою інтернету (медики Майдану, освітні ініціативи Майдану, жіноча сотня, сотні Самооборони, студентські спілки, Автомайдан тощо), створювали спільний символічний простір репрезентації протесту з його різноманітністю груп, об'єднаних спільними рисами (Мороз 2020, с. 28).

Оскільки відчуття спільноти є однією з наскрізних ознак протестів як у фізичному просторі, так і в онлайн-форматі, активність у соцмережах нерідко відчувалася громадянами як безпосередня участь у протестах і таким чином давала змогу долучитися до них тим, хто фізично не міг цього зробити з різних причин.

У цій статті розглядається роль фейсбук-сторінки у діяльності громадської ініціативи «Бібліотека Майдану» (БМ).

Основними джерелами для підготовки статті стали інтерв'ю з учасниками ініціатив Майдану («Бібліотека Майдану», «Пошта Майдану», «Відкритий університет Майдану»), проведені автором у межах усноїсторичного проекту Національного музею Революції Гідності «Ініціативи Майдану. Люди, події, свідчення»; аналіз

► Рис. 1.
Процес виготовлення інформаційного стенда Бібліотеки Майдану із зазначенням адреси фейсбук-сторінки. Світлина з фейсбук-сторінки БМ

фейсбук-сторінки «Бібліотека Майдану», спостереження автора як одного зі співорганізаторів ініціативи.

Ініціативи, що виникли під час Майдану, по-різному висвітлювали свою діяльність. Частина з них одразу зорганізувала власні сторінки в соціальних мережах, наприклад «Євромайдан SOS»: <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS> (сторінку створено 30 листопада 2013 року); група «Автомайдан»: <https://www.facebook.com/groups/AUTOMAIDAN/about> (сторінку створено 1 грудня 2013 року); «Автомайдан»: <https://www.facebook.com/automaiddan> (сторінку створено 19 грудня 2013 року) тощо. Частина робила це пізніше, виходячи на новий рівень комунікації, наприклад «Пошта Майдану»: <https://www.facebook.com/maidanpost>, сторінку якої було створено 9 квітня 2014 року. Частина ініціатив спершу користувалася для поширення інформації про свої заходи партнерськими сторінками: Відкритий університет Майдану розміщував свої оголошення на фейсбук-сторінці Інформаційного центру «НЕ ЗЛИЙ Майдан»: <https://www.facebook.com/NZMaidan> (сторінку створено 4 грудня 2013 року).

Сторінку громадської ініціативи «Бібліотека Майдану» було створено одночасно з постановом самої ініціативи – 26 січня 2014 року: <https://www.facebook.com/MaidanLibrary>.

«Бібліотека Майдану» – це громадська ініціатива, організована в Українському домі одразу після того, як він перейшов до рук протестувальників. Її метою було стати тим місцем на Майдані, де люди читають, мислять, говорять та діють, а також духовно відновлюються. Бібліотека пропрацювала у режимі 24/7 до липня 2014 року. Детальніше з історією БМ можна ознайомитися у статті В. Колеснікової (Колеснікова 2019).

Рис. 2.
Готовий інформаційний стенд про Бібліотеку Майдану із зазначенням адреси фейсбук-сторінки. Світлина з фейсбук-сторінки БМ

Напевно, одночасне створення фейсбук-сторінки, систематичне наповнення її дописами та фотографіями, фіксація всіх подій, тобто доволі системний підхід до організаційних моментів при започаткуванні ініціативи, були результатом того, що «батьками» цієї ініціативи стали люди з бізнес-освітою – подружжя Віктор та Інна Бісовецькі.

Уже наступного дня, 27 січня, в Українському домі з'явився й інформаційний стенд, на якому було зазначено координати фейсбук-сторінки БМ. Він увесь час був при вході в Український дім на підвищенні біля сходів праворуч. Виготовлення цього об'єкта показано на рис. 1, а готовий стенд – на рис. 2.

28 січня на сторінці БМ з'явився пост, в якому було пояснено мету створення ініціативи та наголошено, що революція має відбуватися не лише на вулиці, а й у головах, тобто опосередковано підкреслювався основний вектор протестного руху – цивілізаційний та ціннісний вибір (рис. 3).

Так само у перші дні (27 січня 2014 року) в коментарях до допису з'явилася ідея створення логотипа БМ – один із дописувачів тегнув Іллю Стронговського, автора відомої листівки з «Йолкою», й запропонував йому створити логотип для Бібліотеки Майдану (рис. 4).

Орієнтовно за два тижні логотип, зроблений Стронговським за мотивами малюнка Юрія Журавля, був готовий, про що повідомляла у дописі від 10 лютого (рис. 5). І з того ж дня цей логотип з'явився на обкладинці фейсбук-сторінки Бібліотеки Майдану. Так само ідеєю дописувачів було виготовити печатку БМ із цим логотипом, що і було незабаром реалізовано. Надалі всі книжки БМ мали саме такий штамп.

Тобто від початку існування сторінки вона не лише стала майданчиком, через який Бібліотека Майдану повідомляла своїй аудиторії про новини, заходи тощо, а на-

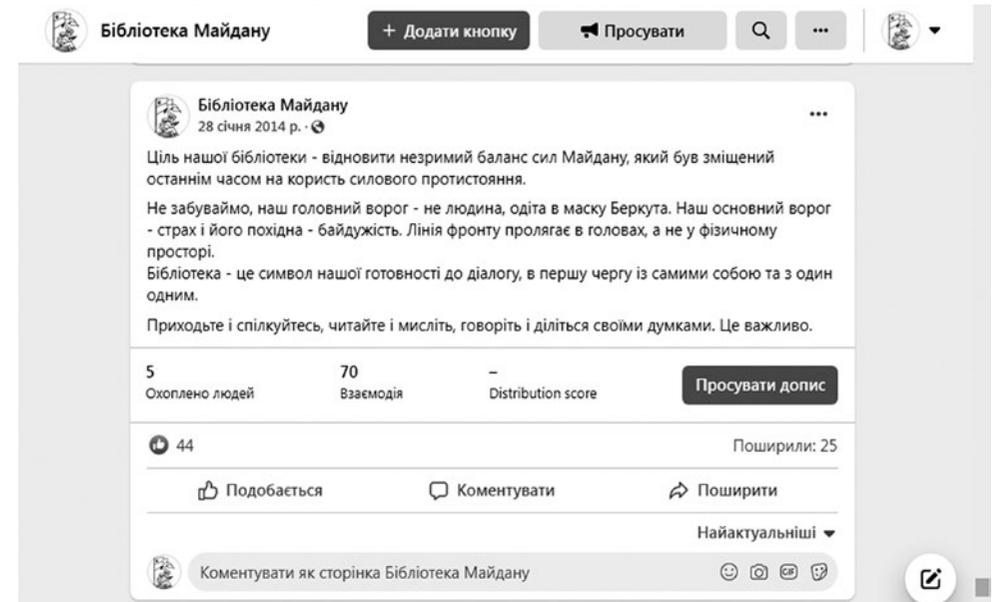

Рис. 3.
Скриншот допису з фейсбук-сторінки БМ від 28 січня 2014 року з роз'ясненням мети діяльності Бібліотеки Майдану

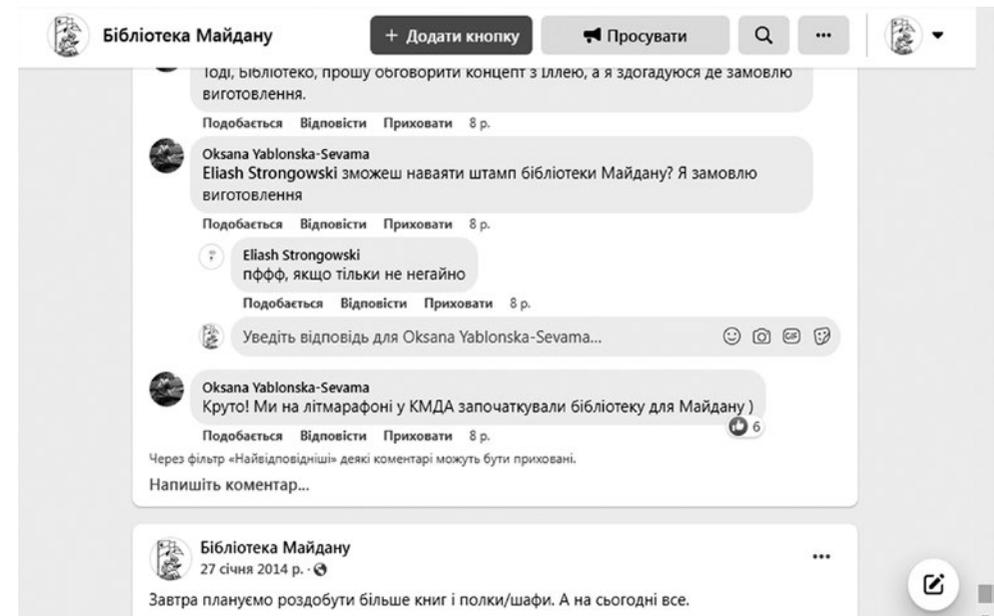
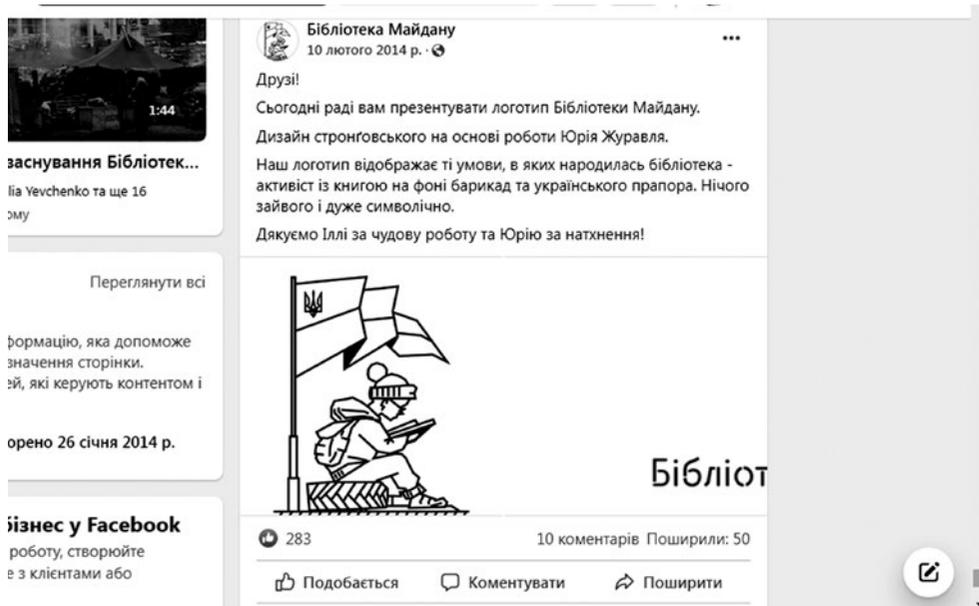

Рис. 4.
Скриншот коментарів до допису з фейсбук-сторінки БМ зі зверненням до Іллі Стронговського щодо створення штампа Бібліотеки Майдану

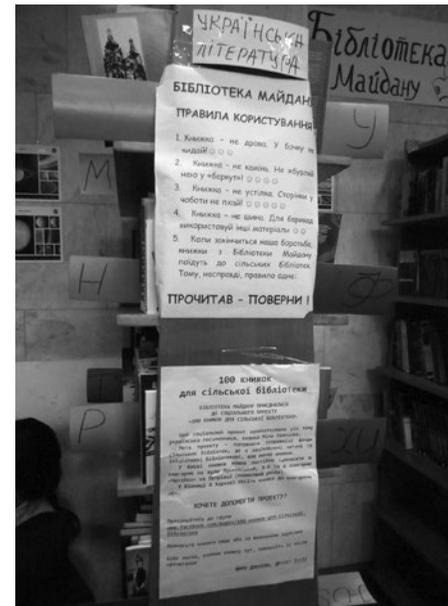
▲ Рис. 5. Скриншот допису з фейсбук-сторінки БМ про створення логотипа Бібліотеки Майдану

лагодився і зворотний зв'язок. Аудиторія БМ, у свою чергу, впливала на розвиток ініціативи.

Адміністраторами сторінки БМ, окрім Віктора та Інни Бісовецьких, які, працюючи на той час у Дніпропетровську (нині Дніпро), навідувалися до Києва лише інколи, були ще троє активних волонтерів.

Через фейсбук-сторінку, в тому числі через месенджер, зголошувалися волонтери, дописували журналісти, які мали бажання зняти сюжети про Бібліотеку Майдану (а таких було чимало, в тому числі іноземних), висувалися пропозиції. Наприклад, через повідомлення на фейсбук-сторінці наприкінці січня 2014 року надійшла інформація про можливість отримати списані бібліотечні стелажі для Бібліотеки Майдану; у квітні 2014 року – запрошення взяти участь у «Книжковому Арсеналі», щоб розповісти про ініціативу та продовжити збирання книжок.

На фейсбук-сторінці оголошували правила користування книжками (рис. 6), зміни до них, якщо в таких виникала потреба (досить швидко стало зрозуміло, що книжки активно розбирають студенти, тому було затверджено правило, що книжки «із собою» видаються лише протестувальникам, які живуть на Майдані). Так само у дописі від 29 січня йшлося про нове правило – матеріалізоване чесне слово, яке мало бути написано на папірці та вкинуто у спеціальну коробочку (рис. 7). Коментарі рясніли схвальними відгуками. «Це геніально», – зазначила зокрема письменниця Міла Іванцова. А 7 лютого «Вавилон'13» зняв про це короткий сюжет (детальніше про це можна дізнатися за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=JJAYsugdIlg>).

▲ Рис. 6. Правила Бібліотеки Майдану, які розробила Владислава Осьмак. Світлина Міли Іванцової

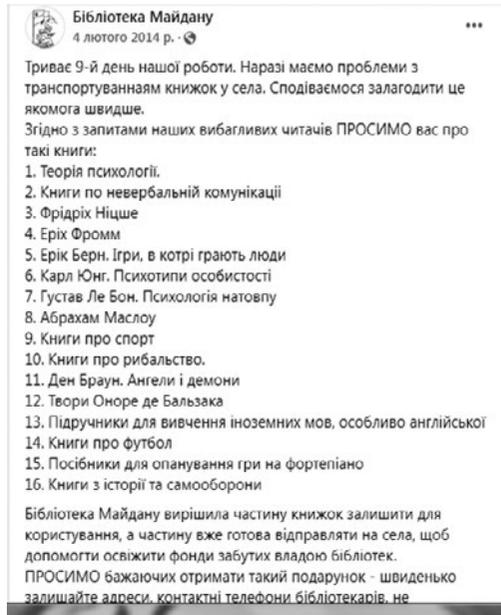

▲ Рис. 7. Коробочка, в яку складали папірці з «чесним словом». Світлина Міли Іванцової

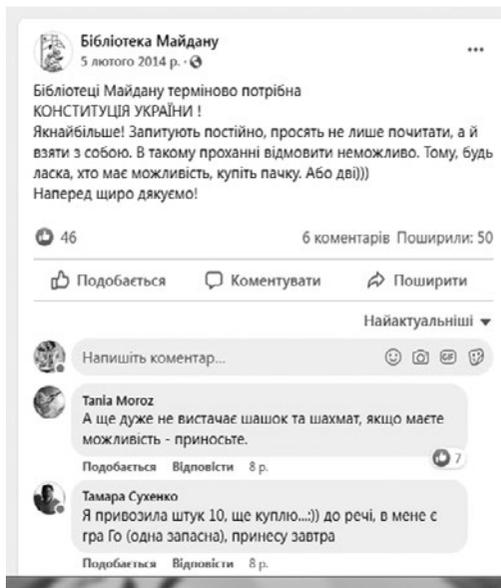
Однією з основних функцій фейсбук-сторінки Бібліотеки Майдану під час активної фази подій було інформування підписників щодо потреб БМ. Передусім це списки книжок, які замовляли читачі. Такі списки публікувалися постійно (рис. 8–9). Інколи розміщували повідомлення про інші потреби – пакувальну тару (картонні коробки), допомогу в логістиці, настільні ігри (шахи, шашки) тощо. Зазвичай ці прохання виконувалися дуже швидко. Буквально впродовж кількох годин книжки, які були в опублікованому переліку, вже приносили до БМ.

На сторінці Бібліотеки Майдану розміщували також інформацію про заходи, які майже одразу після початку діяльності (від 30 січня) організувала БМ, – історико-краєзнавчі лекції «Околицями Майдану» від відомої киевознавиці та волонтерки БМ Владислави Осьмак, зустрічі з письменниками й митцями Юрієм Андруховичем, Василем Шклярем, Мілою Іванцовою, Іреною Карпою, Антіном Мухарським, Сашком Лірником, Левом Скопом та іншими (рис. 10–15). Опісля заходів оприлюднювали фотозвіти. Таке поінформування давало змогу широкій аудиторії дізнатися про заходи й відповідно долучитися до них. Для декого, може, вперше в житті випала нагода поспілкуватися у реальному часі зі знайомими письменниками, митцями, лідерами думок. На жаль, не було технічної можливості робити стрими тих зустрічей, хоча дописувачі таким цікавилися.

На фейсбук-сторінці публікувалася велика кількість фотографій, які фіксували читачів, відвідувачів, дарувальників, наочно демонстрували кількість та склад книжок, які приносили до БМ (рис. 16–17). Це давало змогу користувачам майже в режимі реального часу стежити за роботою Бібліотеки Майдану, мати підтвердження щодо обсягу отриманих книжок, наявності відвідувачів, зацікавленості у роботі БМ. Також інколи на сторінці розміщувалися посилання на

▲ Рис. 8. Скриншот дописів із фейсбук-сторінки БМ щодо списків побажань від читачів

▲ Рис. 9. Скриншот дописів із фейсбук-сторінки БМ щодо списків побажань від читачів

інтерв'ю та відеосюжети, які робили про Бібліотеку Майдану різні ЗМІ.

31 січня 2014 року, на п'ятий день від започаткування ініціативи, кількість підписників сторінки перевищила 1500, про що БМ із гордістю повідомила.

1 лютого 2014 року було створено також сторінку Бібліотеки Майдану в мережі «ВКонтакте». З огляду на заборону цієї мережі в Україні з 2017 року відомостей про активність цієї сторінки БМ у статті не наведено.

У трагічні дні 18–20 лютого 2014 року фейсбук-сторінка БМ повідомляла про вимушене залишення Українського дому та про повернення до нього, публікувала фотографії того жахливого стану, в якому волонтери застали Бібліотеку Майдану після повернення. Через фейсбук-сторінку закликали всіх охочих у конкретний час прийти на поміч у прибиранні й там-таки дякували за надану допомогу.

Окремою темою на фейсбук-сторінці були дописи про передавання Бібліотекою Майдану книжок до сільських бібліотек. Ці дописи залінковувалися зі сторінкою іншої ініціативи, започаткованої письменницею Мілою Іванцовою, – «100 книжок для сільської бібліотеки».

Після завершення активної фази Майдану фейсбук-сторінка Бібліотеки Майдану тривалий час і далі була доволі активною. На ній повідомляли про започатковані БМ ініціативи: збирання книжок та відправку їх до сіл і містечок, звідки походили Герої Небесної Сотні; збирання книжок про Майдан. Саме на сторінці БМ 20 травня 2014 року вперше з'явилася назва цієї книжкової колекції [МАЙДАН У КНИЖКАХ]. Розповідалося про участь БМ у «Книжковому Арсеналі»

▲ Рис. 10. Скриншот допису зі сторінки БМ про виступ Василя Шкляра

та Львівському книжковому форумі, організацію виставок до річниці Майдану, презентації книжок про Майдан.

Активна фаза функціонування фейсбук-сторінки завершилася річницею створення Бібліотеки Майдану. Із пізніших дописів, які заслуговують на увагу, – перепост зі сторінки Національного музею Революції Гідності про передавання колекції книжок та артефактів від Бібліотеки Майдану (рис. 18), а також повідомлення про те, що громадська ініціатива «Бібліотека Майдану» отримала своє продовження як складник Національного музею Революції Гідності.

Нині сторінка продовжує функціонувати, але дописів на ній значно поменшало. Переважно це тематичні репости.

Отже, сторінки у соціальних мережах підтверджують, що організаційна структура Майдану вибудовувалася навколо громадських ініціатив, які діяли як у фізичному просторі, так і через інструменти ІКТ, що давало змогу швидко інформувати та долучати до протесту «віртуальних» учасників. Саме ці горизонтальні структури були одними з чинників, які забезпечували стійкість протестної діяльності Майдану.

▲ Рис. 11. Скриншот допису зі сторінки БМ про виступ Міли Іванцової

▲ Рис. 14. Виступ Антіна Мухарського в Українському домі. Світлина Міли Іванцової

▲ Рис. 12. Юрій Андрухович у просторі Бібліотеки Майдану. Світлина Міли Іванцової

▲ Рис. 13. Оголошення на стіні у просторі Бібліотеки Майдану про зустріч з Юрієм Андруховичем. Світлина Міли Іванцової

▲ Рис. 15. Оголошення про виступ Антіна Мухарського в Українському домі. Світлина Міли Іванцової

▲ Рис. 16. Простір Бібліотеки Майдану. Початок лютого 2014 року. Світлина Міли Іванцової

▲ Рис. 17.
Простір Бібліотеки Майдану. Кінець січня 2014 року. Світлина Міли Іванцової

Национальний музей Революції Гідності • Maidan Museum
★ вибране • 19 березня 2016 р. •
Цього тижня Музей Майдану поповнився збіркою Бібліотеки Майдану: видання, стелажі, щити, каска, яку "попросили" з Українського Дому. Широ вдячні цій майданівській ініціативі в особах Насті Макаренко та Вікторії Колеснікової!

▲ Рис. 18.
Скриншот допису з фейсбук-сторінки БМ про передання матеріалів Бібліотеки Майдану до Національного музею Революції Гідності

Основні особливості використання соціальних мереж (Мороз 2020, с. 73) охарактеризовано таким чином:

- можливість координації дій протестувальників, активістів, небайдужих громадян (у центрі Києва, в усьому просторі міста, поза його межами, загалом у країні) в режимі реального часу,
- побудова горизонтальних структур протестних акцій;
- відчуття солідарності з іншими активістами;
- ефект масової участі в протесті;
- швидка мобілізація протестувальників;
- доступ до альтернативних джерел інформації.

У розрізі розгляду окремих ініціатив до цього переліку варто також додати:

- вплив аудиторії / підписників сторінки ініціативи на розвиток самої ініціативи;
- можливість двостороннього зв'язку між волонтерами ініціативи та аудиторією (через месенджер і коментарі під дописами);
- вплив на формування та подальше існування активного волонтерського ядра ініціативи;
- взаємний вплив споріднених ініціатив, груп, сторінок;
- збереження пам'яті про діяльність ініціативи.

З огляду на важливість останнього чинника для збереження пам'яті про Майдан варто зупинитися на ньому окремо.

В історичній пам'яті протести часто асоціюються з візуальними символами, які поширювалися в інформаційному просторі на момент події. Онлайн-ресурси дають змогу підтримувати історичну пам'ять, продовжуючи циркуляцію ідей та символів протесту через перегляди фото- й відеоконтенту, спогадів очевидців та архівних публікацій у соцмережах, на ютубі й на інших ресурсах. Отже, весь масив інформації, створений за допомогою інструментів ІКТ, як-от відео- та фотоматеріали, візуальна символіка, дописи, стає основою для політики пам'яті через документування та архівацію протестів із дальшим осмисленням їх у формі наукових розвідок, художньої та документальної літератури, кінофільмів тощо (Мороз 2020, с. 29).

Отже, інформаційно-комунікаційні технології, як показує приклад Майдану 2013–2014 років, мають принципово важливе значення для організації та розвитку протестів, у тому числі для діяльності окремих ініціатив, а також для дальшого збереження пам'яті про протести. Інструменти ІКТ дають змогу впродовж тривалого часу архівувати факти щодо протестів, відстежувати хронологію протесту й особливості його форм, знаходити та досліджувати різнопланові персональні історії, документувати час створення тих чи інших артефактів, які вже стали музейними предметами, описувати їхню історію, базуючись на перевіреному джерелі, уточнювати дати / час / місце / учасників тих чи інших подій тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Динаміка використання інтернет в Україні. 2013. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=2&y=2013> [Дата звернення 1 серпня 2022].
2. Колеснікова, В. 2019. Бібліотека Майдану: шлях від революційної читальні до бібліотеки Музею Революції Гідності. *Бібліотечний вісник*, 2, с. 24–32. Режим доступу: http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2019_2_6 [Дата звернення 1 серпня 2022].
3. Мороз, В. 2020. Роль інтернет-технологій у розвитку продемократичних рухів. Кейси протестів в Україні 2013–2014 та Білорусі 2020. ГО «Інтерньюз-Україна». Режим доступу: <https://internews.ua/files/2021/reportICTprotestua.pdf> [Дата звернення 1 серпня 2022].
4. Bohdanova, T., Moroz, V. 2018. Organizing with Organizations: Factors that Contribute to the Sustainability of Internet-Based Civil Society Initiatives. *Civil society in post-Euromaidan Ukraine: From revolution to consolidation*. Ibidem Press, p. 297–325.
5. Jost, J. and all. 2018. How Social Media Facilitates Political Protest: Information, Motivation, and Social Networks. *Advances in Political Psychology*, Vol. 39, p. 85–118.
6. Ronzhyn, A. 2014. The use of Facebook and Twitter during the 2013–2014 protests in Ukraine. *Proceedings of the European Conference on Social Media*, p. 442–449.

References

1. Dynamika vykorystannia internet v Ukraini. 2013 [online]. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=2&y=2013> [Accessed 1 August 2022].
2. Kolesnikova, V. 2019. Biblioteka Maidanu: shliakh vid revoliutsiinoi chytalni do biblioteki Muzeiu Revoliutsii Hidnosti. *Bibliotechnyi visnyk*, 2, p. 24–32 [online]. Available at: http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2019_2_6 [Accessed 1 August 2022].
3. Moroz, V. 2020. Rol internet-tekhnologii u rozvytku prodemokratychnykh rukhiv. Keisy protestiv v Ukraini 2013–2014 ta Bilorusi 2020. HO "Interniuz-Ukraina" [online]. Available at: <https://internews.ua/files/2021/reportICTprotestua.pdf> [Accessed 1 August 2022].

Viktoriia Kolesnikova,

PhD (history), Senior Research Fellow of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and the Revolution of Dignity Museum Kyiv, Ukraine

Role of Social Networks in the Activities of Public Initiative "Maidan Library"

Today, information technologies form an important component of social reality and are a factor affecting all spheres of social life. With their help, it becomes possible to spread information instantly, rally up and mobilize citizens. Information technologies enhance the ability of people to come together for joint actions through horizontal contacts. The modern information and communication technologies (ICT) played a significant role in the development and course of democratic protest movements in Ukraine in 2013–2014. Social networks' pages and accounts confirm that the Maidan's organizational structure was built around public initiatives. These very horizontal structures were one of the factors ensuring the maintenance of the Maidan's protests. In turn, ICT tools made it possible to quickly inform, support the network and involve "virtual" participants in the protest.

This article researches the Maidan Library Facebook page started by a cognominal public initiative. Through live examples, it is proved that the page launched simultaneously with the initiative played a key role in the latter's development. It is examined how the page's audience influenced the initiative's work. The page's significance as a historical source is described as well.

Information and communication technologies, as proved by the Maidan 2013–2014, are fundamentally important for the organization and development of protests, including individual initiatives, as well as for the further preservation of memory about the protests. ICT tools make it possible to preserve the memory of protests for a long time, trace protests' chronology and the peculiarities of their forms, fix the time of creation of certain artifacts, describe their history based upon verified sources, precise the dates/time/places of certain events and their participants' names, etc.

Keywords: Maidan, Maidan Library, social networks, Facebook pages, books

УДК [94:32](0)

ПОСТПРАВДА ЯК ЗАГРОЗА ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ТА ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Кирило Мелєкесцев,

кандидат історичних наук,
старший викладач Донецького
національного університету
імені Василя Стуса

У статті продемонстровано результати сучасних закордонних досліджень феномена постправди у різних інтерпретаціях із дальшим обговоренням наслідків цього явища в поєднанні з історичною політикою чи політикою пам'яті. З огляду на іноземний досвід зроблено висновки про ефективність «історичної постправди» як чинника внутрішньої політики та зовнішньої політики, а також про причину викривлення уявлень народу про своє минуле внаслідок політизації «правильної» історичної пам'яті.

Ключові слова: історія України, медії, міжнародні відносини, пропаганда, політика пам'яті

Феномен постправди наприкінці 10-х років XXI століття виник у світовому медіапросторі, а нині з огляду на активне використання цього терміна в науковому дискусіоні вельми поширився в різних галузях – від гуманітарних дисциплін аж до медицини. Сприйняття кризь призму постправди історичних подій також є важливою частиною досліджень, до того ж нерозривно пов'язаною з основною функцією постправди – задоволенням певних політичних інтересів.

При обговоренні цієї теми практично неможливо уникнути запитання: а що ж відрізняє дефініцію постправди від дефініції пропаганди з історичного досвіду людства? За словами філософа М. Бахтіна, ще в комуністичних режимах минулого утвердився «монологічний» дискурс, в якому «істину» формували абстрактно та на основі домінуючої ідеології, що виключало можливість альтернативних поглядів (Bakhtin 1981, p. 15). Проте чи перегукується це із сучасною постправдою? Ми можемо побачити перегук із нею у москвофільській риторичній політиці, котрих часто пов'язують

із цим феноменом, але перш за все подібність буде у схожій політичній меті – створенні атмосфери, в якій «кожен має свою правду», оскільки до картини світу «альтернативних фактів», побудованій на конспірології та відчутті власного героїчного спротиву системі, вимагають такої ж самої поваги, як до об'єктивної реальності, – знову ж таки це нагадує ситуацію з вимогою шанобливого ставлення до «соціалістичної системи» часів холодної війни. Такий зв'язок легко помітити дослідникам із країн колишнього «східного блоку». Наприклад, чеський автор Д. Чернін зазначив зростання псевдонаукових теорій і фальшивих наративів в історії та інших гуманітарних науках у «добу постправди» другої половини 10-х років XIX століття (Černín 2018).

Американські дослідники здебільшого асоціюють цей термін із перебігом у них президентської передвиборчої кампанії 2015–2016 років, що потім далось взнаки й у всьому світі, – постійний потік фейкових новин, які легко розвінчати, але вони все одно поширюються, теорія змови та відверта брехня, котру опоненти сприймають «буквально, однак несерйозно», а прихильники – «алегорично, але всерйоз» (Sismondo 2017). Американські автори також звертаються до східноєвропейської тематики, зазначаючи спільні риси трампістського й путінського підходів до пропаганди – ідеалізації президента та підконтрольного йому апарату як альтернативи «владі олігархів», створення неологізмів для уникнення порівнянь із негативними образами («суверенна демократія» замість «диктатури», «альтернативні факти» замість «фальшивих даних», «правдива гіпербола» замість «бахвальства та наклепів» тощо): «Чи вдалося росії підштовхнути Трампа та інших демагогічних лідерів до копіювання своїх методів? Згадуючи слова Келлієн Конвей щодо «альтернативних фактів», не можна не помітити аналогію до орвелівських суперечностей у російській політиці» (Skillen 2019). Останні монографічні дослідження феномена висвітлюють вплив культури постмодерну на створення недовіри до преси та науки, і в результаті «альтернативні факти» замінюють реальні факти, а почуття мають більшу вагу, ніж докази (McIntyre 2018). Є й ґрунтовні роботи, в яких узагалі поставлено під сумнів те, чи треба дослідникам хвилюватися щодо ґрунтовних відмінностей у методах боротьби з дезінформацією в межах «нової ери пропаганди», але при цьому стверджується: просто чекати на те, що «тренд сам собою відійде», теж неправильно (D'Ancona 2017, p. 8–9).

Оригінально пояснює постправду Д. Наллі в есеї 2022 року: замість єдиної дефініції запропоновано перелік характерних особливостей явища постправди, зокрема це дезінформація, «клімат антиінтелектуалізму», а також фрагментована соціокультурна згуртованість (Nally 2022, p. 277–278). На думку автора статті, істотна відмінність «доби постправди» від попереднього досвіду пропаганди полягає в значно більших можливостях споживачів постправди отримати правдиву інформацію порівняно з історичним досвідом жертв пропаганди, які були технологічно та політично обмежені щодо змоги отримати новини про зовнішній світ із джерел поза контролем держави.

Мережа «Інтернет» та глобалізація порушили традиційні кордони між інфопросторами. Наприклад, для одержання інформації поза межами державного контролю жителю Московщини достатньо сьогодні познайомитися з технологією VPN (із безпечним передаванням інформації за допомогою шифрування задля доступу до заблокованих державою та постачальниками інтернет-послуг вебсайтів) і мати доступ до російськомовних сайтів новин, незважаючи на блокування Роскомнагляду, а в соціальних мережах є широкі можливості одержати інформацію безпосередньо від жителів інших країн. Проте в ситуації гіпотетично необмеженого доступу до інформації такі нескінченні повідомлення з усього світу втрачають важливість для користувача. Перенасиченість інформацією змушує ігнорувати певну її частину,

споживати її у скороченому вигляді (читання «гучних» заголовків, які привертають увагу, та невеличких повідомлень замість розгорнутих статей). Окрім того, у цій ситуації при виборі ЗМІ для отримання більшої частини інформації людина орієнтується не на якісні параметри чи об'єктивну потребу вивчення новин про певну країну, а на власне когнітивне упередження. Людина намагається обрати близькі до себе джерела з огляду на походження, освіту, етнічну, релігійну та національну ідентичність. У цій ситуації походження отриманої інформації з «патріотичного» джерела вже буде позитивом для одних осіб і негативом для інших, до того ж, наприклад, американські комуністи та прихильники 45-го президента США Дональда Трампа радше довірятимуть прокремлівським ЗМІ, аніж повідомленням чинної президентської адміністрації у США. Тенденцію до обрання «близьких» споживачеві ЗМІ навіть в умовах існування вибору доведено ще в 2008 році експериментальним шляхом (Wise, Bolls, Schaefer 2008).

Отже, хоча ряд авторів стверджує, що новим терміном «постправда» лише намагається інакше назвати наявні методи впливу, в сучасному контексті глобалізації та інформатизації пропагандистська діяльність отримує справді нові характеристики. Історія як пріоритетна дисципліна з погляду обґрунтування сучасної політичної діяльності через апеляцію до історичного досвіду посідає чи не найважливіше місце в цьому контексті. Відповідно політики в добу постправди намагаються використовувати історичну пам'ять як ідеологічну основу для утвердження своєї влади. Їхні «екскурси» в історію можуть суперечити фактам, тут вагоміші влучність висловів, упевненість промовця та відповідність його повідомлення картині світу споживача. Важливою є змога «вхопитися» за окремі факти, висмикнувши їх із ширшого контексту. Яскравий приклад – апелювання ньюйоркця Дональда Трампа до позитивних рис постаті генерала конфедератів Роберта Лі з орієнтуванням на почуття виборців з історичного Півдня США, особливо батьківщини Лі Вірджинії. Однак ці дії не допомогли Трампові виграти вибори у Вірджинії, а забезпечили йому підтримку лише у штатах, які вже були «глибоко червоними» електорально, тобто такими, в яких здебільшого голосували за Республіканську партію США. Та це якраз і характеризує пропаганду в умовах постправди: менший акцент зроблено на отриманні нових прихильників завдяки апеляції до фактів, а більший – на радикалізації наявної, реальної бази прихильників, на підтвердженні того, що кандидат розуміє та сприймає історію на інтуїтивному рівні, як і вони (McLaughlin 2021).

Очевидно, що безапеляційні твердження про історичні образи, втрату територій і доконечну потребу їх повернути цілком укладаються в поведінку москви на міжнародній арені; уже проаналізовано стосовно відвертої та неявної фальсифікації історичних фактів статті та промову путіна як ідеологічні засади політики Кремля (Knispel 2022). Проте активного спротиву населення насадуванню такої політики, заснованої на фальсифікації історії, не помічено, натомість за умови відчуття відсутності відплати населення швидше підтримує таку політику та ідеологічно готове повірити у місію «героїчної боротьби проти Заходу» (Smeltz, Wojtowicz 2022). Схожі результати з консолідації влади режимом, побудованим на постправді, європейські дослідники вивчали на прикладі Угорщини (Krekó 2019). Як і у випадку з путінським режимом, уряд прем'єра Віктора Орбана комфортно почувається в атмосфері «обґрунтованих» історичною політикою територіальних претензій до сусідів, серед них – претензії на всю територію Хорватії, без якої для Угорщини неможливо мати вихід до моря, і такі заяви не зустрічають значного спротиву населення (Kuzmanovic 2022).

У чому ж причини успішності постправди в історичній політиці? Дослідження австрійськими авторами угорського досвіду так званої лабораторії постправди, який неважко пов'язати й із московськими реаліями, свідчить: спочатку влада дома-

галася отримання якомога більшого контролю над доступними людям засобами масової інформації, а потім уже у створеному інформаційному кліматі радикалізувала суспільство вірою в «історичні образи», проти чого намагаються боротися представники владної партії. Це відрізняється від американського досвіду, коли в суспільстві є конкурентні варіанти історичної пам'яті (їх можна визначити як «юніоністський» та «повстанський»), до яких звертаються політики-конкуренти, причому жоден засіб масової інформації не має повного контролю над інфопростором країни, а державні ЗМІ де-факто відсутні. Критикуючи вищезгадані режими, треба визнати, що з погляду історичної політики методи поширення постправди вимальовують спокусливу перспективу забезпечення ідеологічної єдності нації. Створення ідеологічно-інформаційного клімату, в якому історія складалася лише з героїзму «наших» та образ і захоплення територій «іншими», сприяє внутрішній стабільності. Це стосується не лише авторитарних режимів, а й демократій: зміна у Польщі партій при владі від «Солідарності» до «Громадянської платформи» та до «Права і справедливості» відбувалася при збереженні єдиної національної історично-ідеологічної платформи. Постправа ж пришвидшує залучення споживачів медій та зростання їхньої впевненості у правильності ідеології.

Продемонстровані результати посилення внутрішньої єдності можуть посилити інтерес до тиражування пропагандистської версії історії завдяки сучасним методам поширення постправди в інформатизованому суспільстві. Маючи контроль над ЗМІ та забезпечуючи фінансово недороге проникнення у соціальні мережі лояльних агентів впливу, можна закріплювати впевненість населення у героїчності власної історії та можливості сучасної влади помститися «іншому» за «образи минулого». Проте це оманлива перспектива. При всіх потенційних можливостях постправди для історичної політики вона становить загрозу автентичній історичній пам'яті. Вивчення історичної пам'яті може продемонструвати ту частину історії народу чи території, яка не вкладається в парадигму державоцентричної історії. Якщо історики-дослідники можуть зберегти та проаналізувати ці елементи історичної пам'яті з академічних позицій, то постправа оминатиме гострі кути. Звідси – забування фактів, наприклад в Угорщині про спротив народів «Великої Угорщини» угорському пануванню, у Польщі – про результати політики «паціфікації», на Півдні США – про рабовласництво Роберта Лі, а на Московщині – про геноцид черкесів, чеченців, українців, про масові репресії, про найбільшу порівняно з іншими республіками срср кількість колаборантів із нацистською Німеччиною. Це добровільний вибір на користь кривди та омани.

Характерним є те, що таку історичну політику можуть легко викрити й деконструювати сусіди, ті самі «інші», які «призначаються» ворогами в інформаційному просторі постправди. І на прикладах України та Москви, Хорватії й Угорщини ми бачимо, що у ширшому, «глобалізованому» англомовному інформаційному просторі симпатії людей та організацій поза контрольованим пропагандистами інфопростором будуть на боці не того, хто посилається на історію для підтвердження територіальних претензій, а того, кому загрожують саме тепер. Московська пропаганда проти України всередині свого інфополя посилюється від історичної політики в контексті постправди. Проте на міжнародній арені моментально спричиняють зневіру спроби пояснювати свою політику не лише претензіями на «захист своїх співгромадян» (це могло б викликати, як мінімум, паузу через потребу з'ясувати, чи є в Україні анти-московські ексцеси), а й згадками про «історично наші землі» та «насправді єдиний народ». Це одразу викриває нещирість заяв про «захист», агресивність намірів та націленість на експансіонізм.

Практичні рекомендації стосовно розв'язання зазначеної проблеми варто враховувати всім, хто впливає на формування історичної політики в державі. Хоча уявити

ситуацію, коли в країні не ведуть жодної пропаганди стосовно історичного минулого, неможливо (країни, нації за своєю природою потребують міфу про власну тяглість крізь віки), ми точно маємо відмовитися від бажання повторити досвід історичної політики, заснованої на постправді, незважаючи на певні можливості для об'єднання та стабілізації нації. Самовпевненість народу та влади може задорого коштувати у реальній конфронтації з антагонізованими «іншими». Тому у визначенні майбутніх пріоритетів зовнішньої політики України варто не повторювати помилок сусідів та апелювати до сучасних реалій і засад міжнародного права, а не до давніх претензій і кількасотрічних образ. Це, однак, не виключає демонстрації позитивних сторінок історії Русі-України для внутрішньої та зовнішньої аудиторії, особливо таких, що зводять нанівець інформаційний вплив решток європейської історіографії доби імперій.

Список використаних джерел та літератури / References

1. Bakhtin, M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. University of Texas Press.
2. Černín, D. 2018. *Role historie v době post-faktické. Člověk v postfaktické společnosti*. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové. DOI: <https://doi.org/10.26806/fd.v11i1.302>.
3. D'Ancona, M. 2017. *Post-truth: The new war on truth and how to fight back*. Random House.
4. Knispel, S. 2022. Fact-checking Putin's claims that Ukraine and Russia are "one people". *University of Rochester*, 3 March 2022 [online]. Available at: <https://www.rochester.edu/newscenter/ukraine-history-fact-checking-putin-513812> [Accessed 15 May 2022].
5. Krekó, P. 2019. Hungary: a laboratory of illiberalism and post-truth. *The Vienna Institute for International Economic Studies*. 18 February 2019 [online]. Available at: <https://wiiw.ac.at/hungary-a-laboratory-of-illiberalism-and-post-truth-e-416.html> [Accessed 15 May 2022].
6. Kuzmanovic, J. 2022. Orban Condemned by Neighbor Croatia Over Territorial Remarks. *Bloomberg Europe Edition*. 10 May 2022 [online]. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-10/croatia-condemns-hungarian-leader-for-territorial-aspirations> [Accessed 15 May 2022].
7. McIntyre, L. 2018. *Post-truth*. MIt Press.
8. McLaughlin, E. C. 2021. Trump characterizes Robert E. Lee as a unifier and premier war strategist. Here's what history shows. *CNN*, 12 September 2021 [online]. Available at: <https://edition.cnn.com/2021/09/12/us/trump-robert-e-lee-statue/index.html> [Accessed 15 May 2022].
9. Nally, D. 2022. Theorising post-truth in the COVID era. *Journal of Educational Change*, Vol. 23, p. 277–289; doi: <https://doi.org/10.1007/s10833-022-09457-3>.
10. Skillen, D. 2019. Post-Truth and Normalised Lies in Russia. *Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies*, eds. E. Polońska, C. Beckett, Palgrave Macmillan, p. 359–382.
11. Smeltz, D., Wojtowicz, L. 2022. Russians think they're engaged in a heroic struggle with the West. *The Washington Post*, 14 April 2022 [online]. Available at: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/04/14/russia-public-opinion-putin-ukraine> [Accessed 15 May 2022].

12. Sismondo, S. 2017. "Post-truth?" *Social Studies of Science*, Vol. 47, Issue 1, p. 3–6; doi: <https://doi.org/10.1177/0306312717692076>.

13. Wise, K., Bolls, P. D., Schaefer, S. R. 2008. Choosing and Reading Online News: How Available Choice Affects Cognitive Processing. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. Vol. 52, Issue 1, p. 69–85; doi: <https://doi.org/10.1080/08838150701820858>.

Kyrylo Mieliekiestsev,

PhD (history), Senior Lecturer
of the Vasyl Stus Donetsk National University
Donetsk, Ukraine

Post-Truth as a Threat to Historical Memory and Prospect for Historical Policy

The article reviews the results of the latest studies on the phenomenon of "post-truth" by the researchers from several countries in different interpretations, particularly those considering the combination of this phenomenon with the so-called "historical/memory policy". Using examples from American, Muscovite, Hungarian, and, partially, Polish experience, the article reveals the relative effectiveness of the "historical post-truth" as a functional factor in domestic policy. It can help to rally, increase and radicalize the existing base of support, alongside short- and long-term stabilization of the country, provided that the most-consumed media in the local information space are influenced by the loyalist propaganda. However, this "historical post-truth" is also an inevitable threat to a country's foreign policy. It results in an eventual confrontation with neighboring countries blamed for their historical grievances that the ruling government of this country is supposedly preoccupied to solve. Furthermore, the post-truth paradigm and methods enable distorting people's perceptions of their past due to the politicization of the "correct", politically "improved" and approved historical memory. Aside from scholarly concerns, this can cause a rise of presumptive overconfidence in a nation and its leadership, which leads to the aforementioned problems in foreign policy. Any government urging its nation for "historical reconquest" makes threats to the neighbor countries and the whole international community and leads to losing their goodwill.

Therefore, a practical advice for Ukrainian policy-makers from the analysis of foreign cases of "post-truth-experience" is that in determining the priorities of Ukraine's foreign policy, one should appeal to modern, down-to-earth realities and stand firmly upon the foundations of international law, rather than upon historical claims and centuries-old grievances.

Keywords: history of Ukraine, media, international relations, propaganda, politics of memory

ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА КОМУНІКАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЮ СУСПІЛЬСТВА

Юрій Олійник,

кандидат політичних наук,
керівник дослідницьких програм
Недержавного аналітичного центру
«Українські студії стратегічних досліджень»

У статті розглянуто проблему застосування новітніх засобів комунікації для зміцнення авторитарних режимів на прикладі тенденцій останнього десятиліття, ризики контролю за громадянами та вплив на інформаційну сферу.

Ключові слова: комунікації, пропаганда, електронний контроль

Новітні засоби комунікацій спершу стали важливим елементом революцій (наприклад роль соціальної мережі «Твіттер» під час Арабської весни або «Фейсбук» під час Революції Гідності), який допомагав оперативно мобілізувати протестувальників. Цей засіб продовжує діяти, зокрема варто згадати діяльність телеграм-каналів під час антиурядових виступів у білорусі. Однак авторитарні режими диверсифікують реакції. Тепер це не лише загроза блокування окремих ресурсів чи доступу до мережі в регіоні, а й використання дезінформації, спрямованої на розчарування в опозиційних політиках та конфлікти через малоактуальні теми й атомізацію суспільства. Зокрема опозиціонерам приписують дикі з погляду суспільного консенсусу твердження, які подають нібито від імені їхніх прихильників, а насправді ботів чи підставних осіб. Характерний приклад – діяльність російської пропаганди, що дискредитує будь-які альтернативи владі. Водночас відбувається використання протестних настроїв у сусідніх країнах для розгортання хаотизації, що спрощуватиме досягнення інтересів Москви.

Робота з пошуковими системами набуває тонших та малопомітних моментів, зокрема замість блокування сайтів чи цілих сегментів мережі використовується фільтр за конкретними словосполученнями, наприклад браузері, встановлені за замовчуванням на смартфонах китайського виробництва «Хіаомі», мають

функцію відстеження та цензурування висловів на зразок «Вільний Тибет», «Хай живе незалежність Тайваню», «рух за демократію», загалом близько 449 слів та термінів (US designates 2021).

У середньостроковій перспективі загрозою залишається збільшення електронного контролю за поведінкою людей (система «соціального кредиту», яка реалізується в КНР, система «перевиховання» уйгурів). Небезпечним в авторитарних державах стає перехід до системи *cashless*, що обмежує використання готівки, – збільшуються можливості обмежити опозиціонерам доступ до засобів підтримання життєдіяльності при достатньому контролі влади над банківською системою країни.

Білоруський провладний політолог Пьотр Пьотровський у 2021 році пропонував запровадити у республіці білорусь китайську систему так званого соціального кредиту, що розглядається як спроба тоталітарного контролю суспільства за допомогою електронного інструментарію XXI століття, фактично цифровий концтабір. Система передбачає збір інформації про всі дії громадян аж до рівня «викинув сміття – доніс до урни». Відповідно даються бали, які в теорії мають забезпечувати додаткові соціальні можливості для законослухняних та ініціативних людей. На практиці, як видно з локального застосування (із 2017 року по окремих містах, а з 2020-го планувався повний перехід на цю систему всієї КНР), забезпечується небачений раніше контроль уряду за діями людей. Особливо жорсткі прояви помічено в Сінцзян-Уйгурському автономному районі, де фактично здійснюють політику культурного етноциду уйгурів-мусульман.

В останні десять років значно погіршилася ситуація з правами людини в Китаї, зокрема в аспекті свободи віровизнання, особливо в період правління Сі Цзіньпіна, який узяв курс на реанімацію ідейного компоненту доби Мао Цзедуна. Це досить прямо корелюється зі спробами реабілітувати сталінізм у сучасній путінській росії. Особливо кричуща ситуація спостерігається в Сінцзян-Уйгурському автономному районі, в якому щодо мусульман-уйгурів застосовують перевиховання дітей в інтернатах та стерилізацію неблагонадійних осіб.

На відміну від ісламу, християнство поширене в корінних регіонах Китаю, але стикається з не меншими проблемами, які, щоправда, не дуже гучно озвучують на міжнародних майданчиках. Можливо, там немає концтаборів, але провадиться активна робота із протидії діяльності незареєстрованих, а отже, й непідконтрольних християнських громад. Ідеться не лише про змогу доступу до інформації в мережі (завдяки «великому фаєрволу» у КНР система інтернету фактично відокремлена). Численні камери фіксують обличчя людей, на основі чого потім здійснюють розшук підозрілих елементів.

За оцінками експертів, у Китаї є 570 мільйонів камер відеоспостереження, зокрема в численних храмах. У багатьох є програмне забезпечення для розпізнавання облич. Звісно, найбільша густина та найкраща якість камер – у Сінцзяні, встановлені там прилади здатні ідентифікувати людей за райдужною оболонкою ока. Також проєктується система так званого цифрового юаня, що виключатиме використання паперових елементів. Усі транзакції та чеки є доступними Центробанку. Це дасть змогу по-справжньому контролювати тіньовий бізнес та остаточно запровадити систему соціального кредиту.

Іще з 2017 року Пекін виступив з ідеєю встановлення камер спостереження в християнських церквах задля «протидії тероризму» у місті Веньчжоу провінції Чжецзян, де живе чи не найбільша громада християн (до мільйона осіб). Після початку епідемії ця практика розширюється й на інші провінції. За публічній проповіді чи згадки про християнську віру часто затримують і допитують у поліції, в легальних церквах забороняють продавати Біблії. Згідно з рядом свідчень, чим частіше камери помічають людину, яка перебуває в церкві чи заходить до неї, тим більший шанс зарахування її до «радикалів». Згідно зі звітом «Open Doors» 5 566 церков було закрито через відмову встановлювати камери (China 2017).

Очевидний і вплив Китаю на політичну культуру залежних від Пекіна держав через їхні тісні взаємозв'язки. Особливо помітний він в Африці, яка стала центром зусиль у межах китайської стратегії «Один пояс, один шлях», що передбачає формування системи приблизно із 65 держав Азії, Африки та Європи (білорусь), орієнтованих на китайський ринок та політичне домінування.

Загалом більшості африканських держав бракує технологічних ресурсів та достатнього рівня охопленості населення, щоб упроваджувати китайські практики. Однак на рівні політичної філософії сама ідея поступово легалізується. Наприклад, у Кенії висловлюють думки про китайську модель соціального кредиту як засіб боротьби з корупцією. Її просував Пітер Кагванія – директор Африканського інституту політики. Для нього навіть знаходять історичні «передумови» в африканській політичній традиції, зокрема возвеличенні Справедливості / Маат у Давньому Єгипті. Звісно, він критикує зловживання накопиченими *big data* з метою обмеження доступу дітей громадян із низькими балами до шкіл, переслідування громадських активістів. Однак дикий капіталізм та розгул корупції – інший полюс зла. Тому нібито варто шукати золоту середину, яка забезпечить «цілісність» суспільства, що як мету зафіксовано зокрема навіть у кенійській Конституції.

У практичному плані китайці допомагають розширити інтеграцію населення в цифрове середовище, беруть під контроль розвиток сектору комунікацій. В Ефіопію, на ринку якої домінує китайський гігант «ZTE Corporation», інвестовано понад \$1,5 мільярда позик передусім для прокладання оптоволоконних кабелів у сільській місцевості. Згідно зі статистикою з 2006 року рівень охоплення мережею в цьому регіоні збільшився з 0,22 % до 16 %. Інший приклад – Гана, куди Пекін інвестував \$180 мільйонів виключно для розроблення системи електронного врядування.

Ряд окремих технологічних ланок для підготовки системи загального стеження потроху впроваджується в багатьох африканських країнах. Ідеться насамперед про активне використання систем розпізнавання облич на основі програмного напрацювання з того ж таки Китаю. Системи оцінювання громадян розробляються в Гані, Руанді, Тунісі, Уганді та Зімбабве, відштовхуючись від китайського погляду на управління обліковими даними.

У Зімбабве після листопадового перевороту 2017 року та приходу до влади Емерсона Мнангаґві відбувається посилення взаємозв'язків із Китаєм. У 2018 році підписано угоду з китайською корпорацією «Cloud Walk» про розміщення камер у країні із системою розпізнавання облич та формування національної бази даних (Implementation of Cloud Walk). У «Cloud Walk», до речі, було інвестовано близько \$300 мільйонів урядом провінції Гуанчжоу. За твердженням експертів,

подібні системи можуть, у тому числі за вкладеними алгоритмами, розпізнавати окремі соціальні групи, зокрема етнічні меншини.

Очевидно, всуціль демонізувати китайський вплив теж не варто – на ринку технологій спостереження суттєвим є місце ліцензій технологій, імпортованих із ЄС і США. Однак політичний приклад та ідеологічне оформлення переважно транслуються саме з Пекіна.

Список використаних джерел і літератури / References

1. US designates Huawei, four other Chinese tech firms national security threats. 2021. DW.com [online]. Available at: <https://www.dw.com/en/us-designates-huawei-four-other-chinese-tech-firms-national-security-threats/a-56860474> [Доступно 2 Август 2022].
2. China installs security cameras in churches by force. 2017. Mashable.com [online]. Available at: <https://mashable.com/article/china-surveillance-cameras-christians> [Доступно 2 Август 2022].
3. Implementation of CloudWalk facial recognition technology in Zimbabwe progressing in stages. 2018. Biometric Update.com [online]. Available at: <https://www.biometricupdate.com/201805/implementation-of-cloudwalk-facial-recognition-technology-in-zimbabwe-progressing-in-stages> [Доступно 2 Август 2022].

Yurii Oliinyk,

PhD (political studies), Head of Research Programs
of the non-governmental Analytical Center “Ukrainian Studies on Strategic Researches”
Kyiv, Ukraine

Electronic Devices and Means of Observation and Communication as Tools for Control over Society

The article considers the problem of new communication facilities that could be used by authoritarian regimes to strengthen their position. Trends observed over the last decade include the risks of control over citizens and distortion of publicly broadcast information. Systems of “social credit” and Uighurs’ “re-education” implemented in China hint at a potential threat of electronic control over people’s behavior in the near future. Another risk zone lies within the increasingly popular cashless system. As more and more people keep their money in bank accounts, the state gets an opportunity to limit cash access for opposition members. The authoritarian regimes can strongly influence people’s livelihoods by restricting access to the banking system.

Quickly developing means and devices of communication became an important element of revolutions (for example, Twitter for the Arab Spring or Facebook for the Revolution of Dignity). Social networks were useful and powerful tools for the mobilization of protesters. The social networks’ efficiency made them popular among the organizers and activists of anti-government protests in Belarus, who mainly used Telegram channels. However, this new trend hasn’t gone unnoticed by the authoritarian regime. Its reaction ranged from banning certain channels and restricting access to certain platforms to using disinformation about the opposition, fueling conflicts about minor issues and atomization of society. An eloquent example of the latter is propaganda activities by the Russian Federation. The main goal of these campaigns is to discredit any alternatives to the current government. At the same time, through carefully curated narration, Moscow depicts protests in neighboring countries as chaotic, which helps the Kremlin to push for its interests.

Keywords: communication, electronic control, propaganda

ТЕМА РЕВОЛЮЦІЇ НА ГРАНІТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ТА СУСПІЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В ДОБІРЦІ ГАЗЕТ 1990–1991 РОКІВ ІЗ ФОНДІВ НМРГ¹

Антоніна Піпко,

молодший науковий співробітник
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідности

Представлено колекцію газет «Літературна Україна» 1990–1991 років із фондової збірки Національного музею Революції Гідности, проведено детальний огляд публікацій, що стосуються теми свободи, державности, демократії, студентської Революції на граніті як першого масштабного масового протесту в новітній період історії. Проаналізовано, які актуальні питання було порушено на шпальтах цього періодичного видання чи не вперше в офіційних засобах масової інформації української рср.

Ключові слова: Революція на граніті, масовий протест, фондова збірка, «Літературна Україна», політична та суспільна ситуація, Народна Рада, Збройні сили України, союзний договір

1990-й – рік, коли в Україні в серці Києва відбувся перший у новітній період історії масштабний масовий протест, який пізніше дістане назву «Революція на граніті». Саме ця студентська революція дала назву «майдан Незалежності» центральному київському майданові, замінивши советську назву «площа Жовтневої революції» (Радіо Свобода 2020, 46:39–46:54), що провістило процес декомунізації топоніміки нашої столиці. Саме вона започаткувала низку українських Майданів як велелюдних тривалих мирних протестних акцій.

Фондова збірка НМРГ має у своєму складі колекцію з дев'яти чисел газети «Літературна Україна» за 1990 рік, в яких містяться друковані матеріали як про саму Революцію на граніті, так і про її суспільно-політичне тло. Добірку газет за 1990 рік

¹Автор статті дотримується затверджених у новій редакції правопису варіантів написання за харківським правописом.

тематично доповнюють число 27 «Літературної України» за 1991 рік, в якому висвітлено обговорення проекту нового союзного договору, а також вирізка з газети «Вечірній Київ» за 1990 рік, де описано згортання наметового містечка студентів після завершення акції.

Цінність цієї колекції для музейного фонду безперечна, бо хоч віддаляє нас від Революції на граніті й не надто великий часовий проміжок, проте не так легко знайти матеріальні свідчення про ці події тридцятирічної давнини. Окрім числа газети, в якому надруковано статтю про саму студентську акцію голодування, наведено перелік вимог протестувальників та описано всенародну підтримку їх, варти ми уваги є числа газети, де висвітлюється політична та суспільна ситуація в Україні в 1990 році, а особливо в її столиці. Інформація з цих газет є яскравим контекстом студентського протесту. Адже той час – «перестройка» – був часом початку демократичних змін у політичному житті, висвітлення «білих плям» в історії, пробудження громадянської свідомості, перших мітингів, демонстрацій, пікетів. Ба навіть вимоги студентів-голодувальників не виникли з нічого. Питання, що ввійшли до переліку вимог, такі як служба в армії українських юнаків на території України, непідписання нового союзного договору та інші, й раніше порушували громадськість і депутати з Народної Ради. Зазначені питання цілком відповідали найсуттєвішим бажанням активної частини суспільства (Терен 1990, с. 1), тому студентський протест і мав потужну народну підтримку. І хоч став він лише частково переможним, найістотнішим його результатом було те, що громадськість відчула смак боротьби та переконалася, що захищати свої права не лише можливо, а й доконечне потрібно.

Варто зазначити, що тоді, наприкінці 80-х і на початку 90-х років ХХ століття, «Літературна Україна» була чи не єдиною офіційною газетою, яка правдиво подавала актуальну інформацію, а також відкривала сторінки забороненого раніше письменства та замовчуваної історії.

Дослідження колекції газет проведено за артефактоцентричним принципом. Кожне число газети розглянуто як цілісний об'єкт зі спектром усіх публікацій, що стосуються теми свободи, демократії, незалежності та боротьби за ці цінності. Такий підхід видається логічним іще й тому, що тоді боротьба в різних формах та за різні цінності – за українську мову, свободу слова, свободу вибору, свободу зібрань, проти нового союзного договору – велася в суспільстві одночасно, а отже, відтворювалася в матеріалах кожного числа газети в усій повноті. Як самовидець того буремного часу маю зазначити, що спрагла правди громадськість із неабиякою цікавістю та незмінною увагою сприймала такий калейдоскоп новин, дописів, статей, роздумів. Кожне число газети читали від першої до останньої шпальти.

Ми ж проаналізуємо лише ті публікації «Літературної України» із зазначеної колекції основного фонду Національного музею Революції Гідності, котрі стосуються теми цього дослідження.

«Літературна Україна» № 12, 22 березня 1990 року

Матеріал «Хроніка минулого тижня» інформує про присягу обраного президентом срср М. С. Горбачова на вірність «уселюдським ідеалам перебудови», завершення другого кола виборів до Верховної Ради та місцевих рад української срср тощо.

«Відкритий лист до депутатів Верховної Ради срср» керівництва Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН урср закликає не допустити ухвалення союзного закону про мови, що має імперський характер. За дорученням колективу відкритого листа

підписали директор Інституту мовознавства, академік АН урср В. Русанівський, секретар парторганізації та голова профкому інституту (Русанівський 1990, с. 1).

Допис «Їх обрав народ» наводить перелік письменників, які в результаті другого туру виборів до нового українського парламенту стали народними депутатами урср. Цей допис стосується боротьби за свободу вибору. Адже фактично справжні вибори, коли на кожне місце народного депутата балотувалися кілька осіб, було проведено вперше. Тому перемога письменників, які сповідували демократичні цінності та були виразниками інтересів українства, стала дуже важливою – вона свідчила про те, що громадськість прагне демократичних перетворень у суспільстві. Це практично означало перемогу суспільства над комуністичною системою, яка позбавляла людей права вибору.

Письменник Павло Мовчан у своєму виступі «Свобода зовнішня і внутрішня» на другій регіональній конференції Міжнародного ПЕН-клубу, що відбулася 27 лютого 1990 року у Відні, озвучує філософські роздуми про категорії зовнішньої та внутрішньої волі, наводить докази того, що державність України важлива для Європи, називає проблеми та виклики національного відродження (Мовчан 1990, с. 2).

«Літературна Україна» № 23, 7 червня 1990 року

У матеріалі під заголовком «Свобода – як вибір долі» кореспондент газети після обрання Голови Верховної Ради України ділиться роздумами про стосунки більшості й меншості в парламенті, потребу «підприємчої свободи» тощо (Грабовський 1990, с. 1, 3).

«Не бажаємо бути телерадіоконсерваторами» – заявляють працівники Українського телебачення і радіо у відкритому листі до народних депутатів урср. У ньому йдеться про диктат Держтелерадіо щодо подавання інформації на Українському телебаченні і радіо, що «продовжує самодержавно утримувати право на інформацію», формування художніх смаків, створення громадської думки засобами телебачення й радіо. Лист закликає більше довіряти журналістам-професіоналам, щоб національне телебачення та радіо було зорієнтовано на потреби співвітчизників, а не державного апарату. Лист підписали 84 працівники Українського телебачення і радіо.

«Літературна Україна» № 24, 14 червня 1990 року

Допис «Діалектика часу теперішнього» інформує про пікетування Верховної Ради України, неоднакову реакцію на це різних депутатів та деякі моменти в роботі сесії Верховної Ради, зокрема про створення постійних комісій із національної політики, з прав людини, з питань гласності й інформації, законності та правопорядку тощо (Грабовський 1990, с. 1, 8).

Під заголовком «Народна Рада в парламенті України» наведено поіменно та згруповано за областями склад блоку демократичних сил «Народна Рада», загалом 125 прізвищ. Головою Народної Ради обрано І. Р. Юхновського. Уперше у Верховній Раді урср утворено фактично парламентську фракцію, що ламало раніше встановлений порядок безумовної одностайності всіх народних депутатів.

У «Заяві Демократичного блоку» йдеться про те, що, оскільки Головою Верховної Ради зігноровано рекомендацію цього блоку про висунення на посаду першого заступника Голови Верховної Ради УРСР кандидатури академіка І. Р. Юхновського, Демократичний блок участі у виборах на цю посаду не братиме й переходить у парламентську опозицію. Дата заяви – 6 червня 1990 року.

«Декларація Демократичного блоку» повідомляє про те, що, оскільки фактично владу у Верховній Раді захопив цк кпу та що обраний без участі Демократичного блоку Головою Верховної Ради перший секретар цк кпу є передусім виразником вузькопартійних інтересів кпрс, а не прагнень українського народу до демократії та незалежності, Демократичний блок вважає найправильнішою тактикою перехід до конструктивної парламентської опозиції, яку буде оформлено у вигляді Народної Ради. Дата Декларації Демократичного блоку – 6 червня 1990 року. Перехід Народної Ради до опозиції – новий революційний крок до побудови справжнього парламентаризму. А вже в попередніх скликаннях Верховної Ради урср про опозицію не могло бути й мови.

«Свобода і суверенність – неминучі» – виступ президента Українського ПЕН Миколи Вінграновського на 55-му конгресі Міжнародного ПЕН – інформує про трагічну долю української мови й культури, утиски та репресії інакодумців і висловлює надію на національне відродження та вдячність за сприяння цьому Міжнародному ПЕН (Вінграновський 1990, с. 8).

«Літературна Україна» № 37, 13 вересня 1990 року

На особливу увагу заслуговують матеріали під загальним заголовком «Збройні сили урср: Парламентський міф чи близька реальність?». Тут і добірка світлин із маніфестації киян за те, щоб українські юнаки служили лише в Україні, і зібрані під тим самим заголовком полемічні інтерв'ю народних депутатів урср Івана Драча й Лариси Скорик, народного депутата срср Юрія Щербака та члена Військової ради, начальника політуправління Київського військового округу генерал-лейтенанта В. Шаригіна щодо перспективи створення республіканського війська. А вже згідно з розділом IX Декларації про державний суверенітет України, що починається з твердження: «Українська рср має право на власні Збройні сили» (Декларація 1990, с. 429), постало питання, а якими ці Збройні сили мають бути та з чого починати їх створення.

Генерал-лейтенант В. Шаригін висловився негативно щодо ідеї власних Збройних сил України, стверджуючи, що Україна неспроможна створити таке потужне військо, яке має срср. Він наголосив на потребі підписання нового союзного договору вже в поточному році, що й пояснює його ставлення до цього питання.

Іншу позицію висловили народні депутати урср. Іван Драч підкреслив, що без Збройних сил України «то ніякий не суверенітет» і першим кроком у їх становленні є постанова Верховної Ради урср про те, «щоб діти України служили на її території». Він також зазначив, що майбутнє українське військо має поєднати традиції українського воїнства та модерні військові технології.

Лариса Скорик нагадує, що «суверенна держава неможлива без власної армії», та стверджує, що приблизно сімдесят відсотків офіцерського складу союзної армії – українці, «отже, це ми потрібні союзним Збройним силам, а не вони – нам». На її думку, ми повинні мати власну невелику числом професійну армію. Лариса Скорик переконана, що підписання нового союзного договору не відбудеться.

Юрій Щербак вважає, що Збройні сили радянського союзу переживають глибоку системну кризу, проте проблема радикальних змін в обороні дуже складна. Він підтримує рішення Верховної Ради урср про повернення в Україну військовослужбовців, які перебувають у віддалених регіонах, а надто в «гарячих» точках, високо оцінює український офіцерський корпус у складі Радянської армії, підкреслює незламність, відважність, вірність обов'язку офіцерів-українців. Депутат зазначає складність проблеми переходу від союзних Збройних сил до республіканських і

наголошує на потребі професійного дослідження та обговорення цього питання на відповідних конференціях, симпозиумах тощо. Розмову з депутатами вів і сторінку приготував Юрій Пригорницький (Пригорницький 1990, с. 1, 4–5).

«До українського народу та всього українського громадянства» – так починається заклик Народної Ради прийти 1 жовтня до парламенту, щоб сказати «Ні!» союзному договору.

Звернення групи народних депутатів срср від України до всіх народних депутатів срср від України закликає «підтримати Декларацію про державний суверенітет України і в своїй діяльності зробити все, щоб втілювати в життя принципи, покладені в основу Декларації, захищати інтереси України». Звернення підписали Ю. Щербак, М. Амосов, О. Гончар, І. Вакарчук та інші, загалом 22 особи.

«Літературна Україна» № 39, 27 вересня 1990 року

Звернення Народної Ради «До громадян України» засуджує заборону Президії Верховної Ради урср проводити збори, мітинги, демонстрації, пікетування, вуличні походи, інші масові заходи в радіусі 1000 метрів навколо будинку Верховної Ради під час її засідань. «Народна Рада вважає таку заборону за грубе порушення демократичних прав громадян» (До громадян 1990, с. 1) і кличе всіх, кому не байдужа доля України, до Верховної Ради 1 жовтня та в усі дні роботи Верховної Ради, щоб підтримати своєю присутністю парламентські змагання Народної Ради. Документ наочно демонструє протистояння консервативних советських органів влади та Народної Ради як виразника інтересів громадськості у питанні свободи зборів, мітингів, демонстрацій.

«Літературна Україна» № 41, 11 жовтня 1990 року

У статті «Голос молоді України. У Києві триває голодування українського студентства» йдеться про те, що початок другої сесії Верховної Ради урср 1 жовтня супроводжувався велелюдною маніфестацією та мітингом біля стін парламенту. Однак уже наступного дня центр протесту перемістився на площу Жовтневої революції, де розпочалося голодування студентів із вишів Києва, Львова, Рівного, Івано-Франківська, Сум та інших міст України. Наведено перелік вимог голодувальників. Описано наметове містечко, названо гасла протестувальників. Зазначено солідарність зі студентами народних депутатів із Народної Ради та демократичного блоку депутатів Київської міськради, широку підтримку протесту звичайними людьми. Статтю ілюстровано п'ятьма чорно-білими світлинами студентської протестної акції. Дата написання – 7 жовтня 1990 року (Козак 1990, с. 1).

Під заголовком «Виборювати суверенітет... Але – як?» подано міркування О. Ємця, Л. Танюка, І. Юхновського та інших депутатів Народної Ради про ситуацію у Верховній Раді та Україні в цілому, усвідомлення економічної кризи в Україні й неспроможності голови уряду В. Масола вивести Україну з неї, доконечну потребу ухвалення законів про перехід на ринкову систему, про партії, про КДБ та МВС й інші гарячі питання. Записані Юрієм Пригорницьким міркування парламентарів доповнено оглядом велелюдних мітингів і демонстрацій, якими почався цей політичний місяць включно з голодуванням студентів «на гранітнім майдані» (Пригорницький 1990, с. 1).

Відозва групи письменників «Вимоги студентів – вимоги народу» зазначає, що вимоги студентів актуальні, справедливі й відповідають бажанням більшості укра-

їнського народу, та закликає Верховну Раду урсср негайно задовольнити вимоги студентів, які голодують. Відозву підписали В. Терен, П. Мовчан, І. Драч, Л. Костенко й ще дев'ять письменників (Терен 1990, с. 1).

«Літературна Україна» № 43, 25 жовтня 1990 року

«Потрібен уряд народного довір'я» – наголошує у своєму виступі Юрій Щербак у парламенті України 10 жовтня 1990 року (Щербак 1990, с. 1). У цьому виступі студентів-голодувальників названо совістю та майбутнім нашого народу. Зазначено, що треба сказати правду про фінансовий крах країни та стан економіки й представити чіткі стратегічні програми структурних змін у промисловості, енергетиці, аграрному комплексі. Автор виступу запропонував рішуче підтримати вимогу відставки голови уряду та вніс іще чотири пропозиції.

«Переможців не судять» – так названо інтерв'ю з першим заступником міністра вищої й середньої спеціальної освіти урсср Л. Канищенком, в якому він наводить кількість студентів, що взяли участь у голодуванні та страйку по окремих містах: у Києві – близько 30 тисяч із 85 тисяч студентів стаціонару, у Львові – майже 50 тисяч із 65 тисяч, у Тернополі та Івано-Франківську – практично всі студенти, а їх по 10 тисяч у цих містах. Загалом із 510 тисяч студентів стаціонару України в голодуванні та страйку взяли участь майже 100 тисяч осіб, тобто кожен п'ятий студент. Перший заступник міністра запевнив, що ані переслідувань, ані репресій, ані якихось каральних заходів до учасників акції не застосують (Татаренко 1990, с. 1).

«Літературна Україна» № 46, 15 листопада 1990 року

У дописі «Причини і наслідки», що в рубриці «Парламентські враження», кілька народних депутатів діляться думками про демонстрацію під червоними прапорами біля стін Верховної Ради. Як сказано в публікації, «переважала барва багряної осені Півдня». Як виявив один із депутатів, цю акцію активно готували міськкоми й райкоми компартії України на Одещині, вочевидь як і в інших областях. Щоправда, учасники цього «протесту» дуже швидко розійшлися – за пів години. Із цього ж самого допису дізнаємося про спроби декого пропагувати ідеї так званої новоросії та її відокремлення від України. Проте депутат від Херсона Б. Марков стверджує, що в його виборців такої ідеї ніколи не виникало. На його думку, «її можна силоміць «розпалювати»; очевидно, певні кола це робитимуть; а від народу це не йде» (Пригорницький 1990, с. 1).

«Літературна Україна» № 49, 5 грудня 1990 року

Допис «Як на полі бранному» в рубриці «Парламентські враження» інформує про візит до Києва й виступ у Верховній Раді України начальника Генерального штабу Збройних сил урсср, генерала М. Мойсеева, висловлену ним «незгоду з прийняттям парламентом рішенням щодо проходження служби юнаків з України в межах своєї республіки» (Кирилюк 1990, с. 1), реакцію на це депутатів і Голови Верховної Ради урсср, який підсумував, що «ми не збираємося скасовувати свої постанови», а «наші рішення спираються на волю переважної більшості виборців». «Діалог рівних, гідне слово Голови Верховної Ради республіки» – так характеризує цю дискусію в парламенті автор публікації, парламентський кореспондент «Літературної України» Вітольд Кирилюк.

«Літературна Україна» № 27, 4 липня 1991 року

«Обговорити і схвалити» в рубриці «Парламентські враження» – допис про обговорення у Верховній Раді України проекту нового союзного договору. «Проект союзного направляє до Верховних Рад республік для обговорення і схвалення» – саме так залунало з ефіру й із газет, щойно над ним завершилася робота в Ново-Огарьово (поблизу Москви. – Автор), на це відводився день. Під час обговорення в парламенті тривають демонстрації під синьо-жовтими прапорами, спрямовані проти союзного договору, на площі Незалежності та біля заводу «Арсенал». Верховну Раду охороняє незліченна кількість міліції та «змпівців». Беззастережно схвалює проект союзного договору С. Гуренко, перший секретар ЦК компартії України, проте більшість тих, хто виступає, схиляються до думки, що треба все добре зважити, у перерві діляться своїми думками депутати-письменники Роман Іваничук, Степан Пушик, Роман Лубківський, Петро Осадчук. Усі вони гостро критикують документ, характеризують його як імперський, алогічний, називають зразком лицемірства та обману. Оскільки є дві кардинально протилежні пропозиції – зняти питання з обговорення або, не гаючись, готуватися підписувати, вирішено ще «помудрувати» й відкласти рішення до 15 вересня (перша пропозиція президії була відкласти до 1 серпня). «Прибуває гідности, чуття господаря власної долі» – робить висновок автор публікації, парламентський кореспондент «Літературної України» Вітольд Кирилюк (Кирилюк 1991, с. 1, 3).

«Не для вільних людей і не для вільного народу» – цей виступ Дмитра Павличка щодо нового союзного договору викриває лицемірство та брехливу фразеологію цього документа починаючи з преамбули: «Держави, які уклали цей договір...», адже республіки урсср не є повноцінними державами. «Договір», який не просто перекреслює нашу Декларацію, а намагається обернути її в мошкарку² покори й рабства» (Павличко 1991, с. 3) – такий висновок стосовно проекту Союзного договору робить Дмитро Павличко.

«Це угода між провінціями «єдиної і неподільної» – виступ Леся Танюка, який озвучив висновки Комісії з питань культури про новий союзний договір. У висновках зазначено, що він є значно консервативнішим за всі попередні варіанти та неякісним. Згідно з ним Україна не матиме жодних прав суверенної держави. Леся Танюк підтримав пропозицію президії Верховної Ради «віддати договір у комісії, доручити АН урсср опрацювати його» й винести у вересні на обговорення (Танюк 1991, с. 3).

Вирізка з газети «Вечірній Київ» № 240, 18 жовтня 1990 року

Допис «Урок політграмоти. Його дали голодуючі студенти» розповідає про візит журналістки Валентини Писанської до наметового містечка голодувальників після завершення акції, про розмову з начальником медпункту табору Тарасом Семуцаком та з Маркіяном Іващишиним (у дописі Іванишиним), про те, як реагували на студентську акцію депутати Верховної Ради урсср, міліція, органи народодовладдя Києва. «Студенти пішли. А ми? Ми стали іншими?» – запитує насамкінець авторка (Писанська 1990, с. 1).

Отже, підсумуємо викладене вище: загалом добірка з фондів Національного музею Революції Гідности, яка містить 10 чисел газети «Літературна Україна» та вирізки з «Вечірнього Києва», є важливим інформаційним джерелом стосовно передумов відновлення незалежності нашої держави, що склалися в другій половині 1990-го – першій половині 1991 року, та першій в новітній історії України масштабної про-

² Так в оригіналі.

тестної акції – Революції на граніті, яка стала потужним поштовхом для здобуття Україною незалежності.

Чи не вперше в ЗМІ української рср на шпальтах газет порушено питання:

- цінности свободи як категорії зовнішньої та внутрішньої;
- важливости державности України для Європи;
- ідей щодо створення Збройних сил України (на той час урср);
- важливости мови як чинника української ідентичности;
- свободи слова;
- свободи зборів, мітингів, демонстрацій;
- потреби підприємницької свободи.

Уперше висвітлено факт організації комуністичною партією України провладного мітингу, на якому озвучено ідею так званої новоросії та її відокремлення від України.

Простежується початок справжнього парламентаризму в Україні від перших виборів у Верховну Раду урср на багатопартійній основі до створення парламентської опозиції у вигляді Народної Ради.

Аналіз публікацій із цієї колекції свідчить про те, що студентська Революція на граніті стала логічним апогеєм демократичних перетворень у політичному й суспільному житті України, започаткованих «перестройкою» та підготовлених цілою епохою україноцентричної боротьби частини української інтелігенції, зокрема шістдесятників, які, ставши парламентарями, підтримали вимоги студентського протесту. Властиво, вимоги – актуальні, справедливі, такі, що відповідали бажанням більшості українського народу, – стали основною причиною широкої підтримки студентів громадськістю.

Оглянуті вище періодичні видання прислужаться як для формування тематичних виставок та експозиції Музею Майдану, так і для глибшого вивчення цього періоду істориками-дослідниками.

Список використаних джерел та літератури

1. Грабовський, В. 1990. Діалектика часу теперішнього. *Літературна Україна*, 14 червня, с. 1, 8.
2. Грабовський, В. 1990. Свобода – як вибір долі. *Літературна Україна*, 7 червня, с. 1, 3.
3. Вінграновський, М. 1990. Свобода і суверенність – неминучі. *Літературна Україна*, 14 червня, с. 1, 8.
4. Декларація про державний суверенітет України. Документ 55-XII. 1990. *Відомості Верховної Ради урср (ВВР)*, № 31, с. 429.
5. До громадян України. Народна Рада. 1990. *Літературна Україна*, 27 вересня, с. 1.
6. Кирилюк, В. 1991. Обговорити і схвалити. *Літературна Україна*, 4 липня, с. 1, 3.
7. Кирилюк, В. 1990. Як на полі бранному. *Літературна Україна*, 6 грудня, с. 1.
8. Козак, С. 1990. Голос молоді України. У Києві триває голодування українського студентства. *Літературна Україна*, 11 жовтня, с. 1.

9. Мовчан, П. 1990. Свобода зовнішня і внутрішня. *Літературна Україна*, 22 березня, с. 2.
10. Павличко, Д. 1991. Не для вільних людей і не для вільного народу. *Літературна Україна*, 4 липня, с. 3.
11. Писанська, В. 1990. Урок політграмоти. Його дали голодуючі студенти. *Вечірній Київ*, 18 жовтня, с. 1.
12. Пригорницький, Ю. 1990. Виборювати суверенітет... Але – як? *Літературна Україна*, 11 жовтня, с. 1.
13. Пригорницький, Ю. 1990. Збройні сили урср: парламентський міф чи близька реальність? *Літературна Україна*, 13 вересня, с. 1, 4–5.
14. Пригорницький, Ю. 1990. Причини і наслідки. *Літературна Україна*, 15 листопада, с. 1.
15. Революція на граніті. Чого і як домоглися учасники студентського голодування у жовтні 1990? 2020. *Радіо Свобода* [online]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=k_iDCuXz0co [Дата звернення 12 серпня 2022].
16. Русанівський, В. 1990. Відкритий лист до депутатів Верховної Ради срср. *Літературна Україна*, 22 березня, с. 1.
17. Танюк, Л. 1991. Це угода між провінціями «єдиної і неподільної». *Літературна Україна*, 4 липня, с. 3.
18. Татаренко, В. 1990. Переможців не судять. *Літературна Україна*, 25 жовтня, с. 1.
19. Терен, В., Божко, О., Мовчан, П. 1990. Вимоги студентів – вимоги народу. *Літературна Україна*, 1 жовтня, с. 1.
20. Щербак, Ю. 1990. Потрібен уряд народного довір'я. *Літературна Україна*, 25 жовтня, с. 1.

References

1. Hrabovskiy, V. 1990. Dialektyka chasu teperishnioho. *Literaturna Ukraina*, 14 June, p. 1, 8.
2. Hrabovskiy, V. 1990. Svoboda – yak vybir doli. *Literaturna Ukraina*, 7 June, p. 1, 3.
3. Vinhranovskiy, M. 1990. Svoboda i suverennist – nemynuchi. *Literaturna Ukraina*, 14 June, p. 1, 8.
4. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. Dokument 55-XII. 1990. *Vidomosti Verkhovnoi Rady ursr (VVR)*, N 31, p. 429.
5. Do hromadian Ukrainy. Narodna Rada. 1990. *Literaturna Ukraina*, 27 September, p. 1.
6. Kyryliuk, V. 1991. Obhovoryty i skhvalyty. *Literaturna Ukraina*, 4 July, p. 1, 3.
7. Kyryliuk, V. 1990. Yak na poli brannomu. *Literaturna Ukraina*, 6 December, p. 1.
8. Kozak, S. 1990. Holos molodoi Ukrainy. U Kyievi tryvaie holoduvannia ukrainskoho studentstva. *Literaturna Ukraina*, 11 September, p. 1.
9. Movchan, P. 1990. Svoboda zovnishnia i vnutrishnia. *Literaturna Ukraina*, 22 March, p. 2.
10. Pavlychko, D. 1991. Ne dla vilnykh liudei i ne dla vilnoho narodu. *Literaturna Ukraina*, 4 July, p. 3.

11. Pysanska, V. 1990. Urok polithramoty. Yoho daly holoduiuchi studenty. *Vechirni Kyiv*, 18 October, p. 1.
12. Pryhornytskyi, Yu. 1990. Vyboriuvaty suverenitet... Ale – yak? *Literaturna Ukraina*, 11 October, p. 1.
13. Pryhornytskyi, Yu. 1990. Zbroini syly ursr: parlamentskyi mif chy blyzka realnist? *Literaturna Ukraina*, 13 September, p. 1, 4–5.
14. Pryhornytskyi, Yu. 1990. Prychyny i naslidky. *Literaturna Ukraina*, 15 November, p. 1.
15. Revoliutsiia na hraniti. Choho i yak domohlysia uchasnyky studentskoho holoduvannia u zhovtni 1990? 2020. *Radio Svoboda* [online]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=k_iDCuXz0co [Accessed 12 August 2022].
16. Rusanivskyi, V. 1990. Vidkryty lyst do deputativ Verkhovnoi Rady ursr. *Literaturna Ukraina*, 22 April, p. 1.
17. Taniuk, L. 1991. Tse uhoda mizh provintsiiamy "iedynoi i nepodilnoi". *Literaturna Ukraina*, 4 July, p. 3.
18. Tatarenko, V. 1990. Peremozhtsiv ne sudiat. *Literaturna Ukraina*, 25 October, p. 1.
19. Teren, V., Bozhko, O., Movchan, P. 1990. Vymohy studentiv – vymohy narodu. *Literaturna Ukraina*, 11 October, p. 1.
20. Shcherbak, Yu. 1990. Potriben uriad narodnoho doviria. *Literaturna Ukraina*, 25 October, p. 1.

Antonina Pipko,

Junior Research Fellow of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and the Revolution of Dignity Museum Kyiv, Ukraine

Theme of the Revolution on Granite in the Context of Political and Social Situation in Ukraine in a Selection of Newspapers (1990–1991) from the National Museum of the Revolution of Dignity's (NMRD) Collection

The first mass peaceful protest took place in Kyiv, in 1990. It was named the Revolution on Granite. It was this student revolution that gave the name "The Independence Square" to the central Kyiv Maidan. And it was the first one to initiate a bulk of further Ukrainian Maidans as large-scale, long-lasting peaceful protest actions.

The newspaper collection of the National Museum of the Revolution of Dignity archive includes a set of ten issues of the "Literary Ukraine" ("Literaturna Ukraina") dated between 1990 and 1991. The set includes printed materials covering both the Revolution on Granite itself and its social and political background. The value of this set is incon-

testable for the National Museum. Besides the issues of the newspapers informing about the students' hunger strike and its mass support, the issues covering the political and social situation in Ukraine in 1990, and especially in its capital, are worthy of attention.

The students' demands, such as the service of Ukrainian youths in the Soviet Army on the territory of Ukraine, non-signing the new union treaty with Russia, and others, had been previously raised by the public and parliamentarians from the People's Council. They fully corresponded to the most important wishes of the active part of Ukrainian society, which is why the student protest gained strong popular support.

Maybe for the first time, the Ukrainian rsr media highlighted the following issues:

- value of freedom as both external and internal category;
- importance of Ukraine's statehood for Europe;
- creation of the Armed Forces of Ukraine (at that time the Ukrainian rsr);
- importance of the Ukrainian language as a factor of Ukrainian identity;
- freedom of speech;
- freedom of assembly, meetings, demonstrations;
- need for entrepreneurial freedom.

For the first time, the idea of the so-called Novorossia and its separation from Ukraine, proclaimed by a pro-government meeting organized by the Communist Party of Ukraine, was covered.

The analysis of publications from this collection displays a fact, that the students' Revolution on Granite became the logical apogee in democratic transformations of the

political and social life of Ukraine in 1990. They were primarily initiated by the policy of "perestroika", but previously prepared by the whole era of Ukraine-centric struggle of the part of Ukrainian intelligentsia, particularly "the Sixtiers", who later became parliamentarians and supported the demands of the students' protest.

The newspapers could be used both for making thematic exhibitions and expositions of the Maidan Museum, and for a deeper studies of this period by historians.

Keywords: *Revolution on Granite, mass protest, stores collection, "Literary Ukraine" ("Literaturna Ukraina"), political and social situation, People's Council, Armed Forces of Ukraine, union treaty*

СОЦІАЛЬНІ МЕДІАРЕСУРСИ В УСНОІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ ІЗ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Тетяна Привалко,

кандидат історичних наук,
координатор регіональних записів проєкту «Майдан: усна історія»,
головний спеціаліст сектору обліку та збереження усних джерел
Українського інституту національної пам'яті

Представлено результати вивчення усноісторичних свідчень про події Революції Гідності щодо ролі соціальних мереж у комунікаціях протестного середовища. Проаналізовано зібрані Українським інститутом національної пам'яті записи спогадів активістів регіональних Майданів та дописи з профілів соціальних мереж активних учасників протесту. З'ясовано структурованість протестного середовища за комунікативними бульбашками. Визначено негативне значення такої структурованості для розвитку українського суспільства.

Ключові слова: усна історія, протест, Майдан, Революція Гідності, соціальна мережа, фейсбук, комунікативна бульбашка, відкрите суспільство

В Українському інституті національної пам'яті наявні понад 1200 записів усних історій учасників та очевидців масових протестних акцій листопада 2013-го – лютого 2014 року. Ці записи зібрано в Києві та по різних областях України, а також від вимушених переселенців із тимчасово окупованих територій. Авторами розповідей виступили й активні учасники Майдану, й ті, хто у різний спосіб виявляв підтримку протестувальникам, не беручи безпосередньої участі у протестах.

В усних історіях містяться розповіді, за якими можна визначити роль соціальних мереж як важливого новинного ресурсу під час Революції Гідності. Влада, намагаючись придушити протест, здійснювала тиск на традиційні ЗМІ, не приділивши належної уваги соціальним мережам. Ті ж, виступаючи альтернативою для знаходження оперативної та неупередженої інформації, набули широкої популярності.

Донесення правдивої інформації про протест до закордонних ЗМІ, політиків і впливових діячів західного світу стало можливим зокрема через соціальні мережі. Така інформаційна робота протидіяла поширенню фейків, організованих російською

владою, та забезпечила сприйняття Заходом Майдану й нової української влади як легітимних.

Соціальні медіаресурси також стали важливим засобом організації протесту. Із допомогою їх відбувалися мобілізація протестувальників, координація щодо забезпечення усім потрібним для підтримки Майдану (житлом, продуктами, одягом, транспортом, медикаментами, дровами, наметами тощо). Через соціальні мережі здійснювалися контакти з українською діаспорою та закордонною демократичною спільнотою, яка відгукнулася на підтримку Майдану.

Так загалом можна охарактеризувати роль соціальних мереж у Революції Гідності. Ми знаємо, що Майдан пройшов певну еволюцію за кілька етапів свого розвитку. Як змінювався сам протест, так само змін зазнавала роль онлайн-мереж у цьому протесті. Неможливо охопити весь спектр тих сюжетів усноісторичних інтерв'ю, які стосуються соціальних мереж. За обраним нами напрямом дослідження важливість усних свідчень полягає у відображенні, можливо, значно суттєвіших явищ – комунікаційних процесів усередині протестного середовища. Такі процеси приховано від широкого загалу, проте, на нашу думку, вони вплинули на характер самого протесту й визначили багато інших аспектів Революції Гідності, які потребують окреслення та вивчення.

Усні історії про події Майдану ми записували вже після його завершення, й на той час соціальні мережі набули досить великої поширеності. Їхня поліфункціональність сприймалася як усталене явище, і, мабуть, тому в розповідях оповідачів на них увага акцентується мало. У спогадах майданівських активістів сюжети про якісь внутрішні комунікації майже не містять увиразнених згадок про соціальні мережі, хоча насправді більшість протестних активностей відбувалася через соцмережі та за допомогою їх.

Для звуження дослідження ми взяли початковий етап Майдану – з 21 до 30 листопада 2013 року. З усних свідчень виокремлено регіональні записи як найбільш опрацьовані. Також проглянуто профілі у соцмережах понад 30 учасників Революції Гідності, які активно виявили себе під час протесту та стали згодом лідерами громадської думки.

У період Майдану найпопулярнішими серед соцмереж були «Фейсбук», «Твіттер», «Однокласники» та «ВКонтакте». Оскільки два останні ресурси є забороненими в Україні й законні способи їх дослідження відсутні, а твіттер фактично використовувався для короткого викладу повідомлень, розміщених у фейсбуці, або просто для перепощування посилань з інших ресурсів, основну нашу увагу в цій розвідці приділено фейсбукові.

Відомо, що соціальна мережа «Фейсбук», заснована у 2004 році, початково діяла в університетах США. Поступово вона поширилася в Європі й також в Україні. Профілі найпомітніших учасників Революції Гідності Ганни Гопко, Олександри Дворецької, Андрія Зелінського, Владислава Кириченка, Сергія Кузана, Валерія Пекаря, Наталії Попович, Юлії Тичківської, Ярослава Юрчишина та інших у фейсбуці було відкрито у 2010 році. Попри те, що в зазначений час ці люди вже були громадськи активними, ця їхня діяльність вкрай мало відображалася в їхніх дописах. Низька мережева активність спостерігалася й у перший тиждень Майдану.

Нагадаємо, що 29 листопада 2013 року було не підписано угоду про асоціацію України з Євросоюзом. У своїх спогадах активісти розповідають, що після непідписання ситуація щодо дальших дій була невизначена. Різні осередки безпосередньо на Майдані пропонували певні рішення, проте одностайності не вдалося досягнути.

Соціальні мережі не містять ані переліку рішень, обговорюваних на Майдані, ані якихось альтернативних пропозицій.

Кримчанка Олександра Дворецька у своєму інтерв'ю згадує, як зранку 30 листопада із соцмереж вона дізналася: окрім розгону столичного Майдану, стався напад на її знайомого Максима Кицюка (Привалко 2017, с. 29). Він у той час перебував в Івано-Франківську, проходив екзаменаційну сесію заочного навчання й долучився до організації студентських протестів у тому місті. Через серйозні непорозуміння з чільником обласної державної адміністрації, який підтримував президента, на Максима скоїли напад і побили (йому перебили ноги) (Усні свідчення Кицюка Максима 2017).

Напередодні 29 листопада 2013 року в соцмережах повідомили про напад на житомирських протестувальників і побиття їх, зокрема Дмитра Ткачука (Допис Дмитра Ткачука 2013). У перший тиждень протестів у багатьох містах була досить напружена ситуація: влада або вдавалася до переслідування активних учасників, або видавала заборони на проведення зібрань у певних місцях.

Найгостріше влада реагувала на встановлення наметів. Співорганізаторка миколаївського Майдану Євгенія Матейчук у своїй розповіді згадує, як у ніч на 23 листопада міліція знесла намети, які вона разом з іншими протестувальниками встановила у своєму місті на площі:

«22 числа ми вийшли. І залишилися на ніч. Десь до 11-ї години було тихо, спокійно. Хтось приніс гітару. Люди, які жили поруч, просто винесли нам якусь їжу, чай, каву, бутерброди. Десь приблизно об 11-й годині прийшли представники з виконкому міськради. Людиною, яка намагалася скласти на нас протокол, був Дмитро Ніконов. Пізніше ми дізналися, що він очолював Антимайдан, всі сепаратистські акції в місті. Він тоді прийшов і намагався скласти на нас протокол, що ми нібито незаконно встановили намети на площі.

Там було всього лише три намети, і то такі, що встановлюються дуже легко – така конструкція, що швидко складається й жодним чином не псує асфальтне покриття. Ми встановили їх... Це була для нас візуалізація якогось такого протестного духу. І вони намагалися їх забрати: спочатку вони хотіли скласти на нас протокол, потім міліція намагалася їх забрати.

І було настільки дико дивитися, коли на нас... Нас було десь 30 осіб, а з їхнього боку – приблизно 80, тобто їх у рази було більше. І вони пішли на нас, намагаючись забрати ці намети. Ми взялися в ланцюг і перегородили їм рух до наметів. У тодішньої влади намети викликали страх, а для нас було справою принципу тримати своє і не віддавати.

І почалася така давка фактично. Перший раз, другий... Вони такими наступами йшли. Це все зайняло певний час. Зрештою вони таки зламали кілька наметів і забрали. А один залишився в нас, здається. І нам вдалося їх трохи... Врешті вони відступили. Ну, власне, пішли. І вже ми там до ранку були на площі» (Привалко 2018, с. 49–50).

25 листопада знесли наметове містечко в Чернігові: міліція забрала намети, все обладнання, яке там було, в тому числі й підсилювальну апаратуру (Привалко 2018, с. 398–399). У ніч на 25 листопада відбувся розгін одеського Євромайдану. Міліціанти зачистили наметове містечко, затримали й активістів Олексія Чорного, В'ячеслава Шкрібляка, Віталія Устименка. Учасниця одеського протесту Віра Грузова про це так згадує:

«Ідучи додому в один зі спокійних днів Майдану біля Дюка, жартома сказала Андрію Юсову і Сергію Гуцалюку: «Но пасаран!» Тоді почувалася спокійно, «як завжди», трохи

навіть весело, хоч і майнула думка: «В кожному жарті лише частина жарту...» – несвідомо так.

Навряд чи колись забуду той жах, коли почула, що знесли наше наметове містечко. Мені о 5-й ранку дзвонив Льоша Чорний, і я почула у слухавці гвалт: як б'ють людей, як кричать від болю і люті мої друзі, як їх «пакують» – за те, що прямо дозволено громадянам 39-ю статтею Конституції.

Був жах і від усвідомлення, що в міліції мені не допоможуть, адже це конкретне правопорушення вчиняє саме міліція. Кому дзвонити?» (Привалко 2018, с. 78–79).

Повідомлення про переслідування протестувальників та розгін місцевих майданів поширювалися здебільшого всередині невеликих спільнот, до яких входили причетні до цих подій активісти. Ці повідомлення озвучувалися й на столичному Майдані, проте це не призвело до якоїсь належної реакції, як, наприклад, звернення до влади з вимогою припинити переслідування.

У ніч на 30 листопада чимало регіональних активістів, не розуміючи рішення, прийнятих столичним Майданом, вирушили до Києва й уже в дорозі через соціальні мережі дізналися про розгін протестувальників під стелою.

З усних свідчень активістів, які прийшли 30 листопада на Михайлівську площу в Києві, складається стале враження, що те зібрання було надміру емоційним. Тоді виявилось не лише обурення жорстким нічним розгоном, а й нерозуміння послідовності дій влади стосовно активістів загалом у країні. Градація емоцій варіювалися від думки, що Майдан «злили», до пропозицій самим «злити» його, тобто самоусунутися від організації протесту й перекласти всю відповідальність на політиків.

У кожному явищі зазвичай можна побачити переваги й вади. Те, що у Революції Гідності не було ані спільного політичного, ані спільного громадського центру управління, зробило протест мобільним, гнучким та багатоліким. Окремі середовища, у чомусь навіть конкуруючи між собою, наповнили Майдан великою кількістю цікавих активностей і заходів. Це робило протест привабливим для значних мас. Досить влучно про це розповідає майданівка Олена Подобєд-Франківська:

«Не варто уявляти, що був якийсь вузлик, який усе зв'язував. Був більший вузол, був менший вузлик, був зовсім крихітний вузлик. Але вони всі були. Можливо, я би це уявляла не як моток ниток, не як клубок, а як, наприклад, рибальську сітку, де є дуже багато вузликів. Вони ніби кожен окремо, але загалом насправді вони – одна велика сітка. Власне, десь так воно виходило» (Усні свідчення Подобєд-Франківської Олени 2014).

З іншого боку, для влади зокрема Майдан видавався анархічним і сприймався несерйозно. Проте через відсутність серед протестувальників одного лідера на Майдан важко було тиснути й тим паче його ліквідувати. Власне така структура протестного середовища стала відображенням суспільної структури України загалом, яка сформувалася впродовж століть – за відсутності власної держави. Комунікувати лише з найближчим оточенням і довіряти лише йому – це виробилося на поколіннєвому рівні та стало для українців стратегією виживання.

У соціогуманітаристиці наявне таке поняття, як інформаційна бульбашка або бульбашка фільтрів (Вікіпедія). Під цим розуміють стан інтелектуальної ізоляції, спричинений результатами персоналізованого відбору (за інтересом, досвідом, упередженням тощо). У такому стані люди дистанціюються від інформації, яка не відповідає їхнім поглядам. При розгляді осередків, що діяли на Майдані, й загалом структури українського суспільства варто говорити про комунікативні бульбашки.

Це, на нашу думку, ширше поняття, бо в таких бульбашках здійснюється не лише відбір потрібної інформації, а й приймаються та реалізуються рішення.

Імовірно, структурованість за комунікативними бульбашками характерна для багатьох суспільств, подібних до українського. Вона пояснюється історичними перипетіями й за умов демократичного поступу має бути етапною. Про небезпечність такої структуризації говорив Мирослав Маринович. У своєму слові на молодіжному круглому столі «Суспільний договір в Україні: який він і з якими цінностями?», що відбувся в Українському католицькому університеті 4 листопада 2021 року (опубліковано в інтернет-газеті «Збруч»), він зазначив:

«Досі чимало українців керувалися загалом слушною логікою: «Ми не зможемо змінити всю Україну, але нам під силу змінити простір довкола себе. І ця тактика виявилась цілком виграшною: під цю пору в країні сформовано чимало успішних інституцій, структур та осередків, які функціонують уже за новими цивілізованими правилами. Проте існують вони у власноруч створених «бульбашках», а тому не стали елементами розгалуженого і впливового каркаса. На якомусь етапі «бульбашки» були неминучими, бо ж треба було якось відгородитися від токсичного оточення. Але тепер така відгородженість також щораз більше стає гальмом. Бо сьогодні замало бути важливими клітинами нового суспільного організму – треба ставати опорним його хребтом» (Маринович 2021).

Опорним хребтом і рушіями протестного руху в Україні, в тому числі й Помаранчевої революції та Революції Гідності, які заблокували можливість повернення країни до нового радянського союзу, стали представники проукраїнськи налаштованих студентства, середнього класу, громадського середовища та політикуму. Після перемоги останнього Майдану чимало з них узялися за реформування різних суспільних галузей, водночас залишаючись у власних комунікативних бульбашках.

Наслідком такої сепарації стала поразка постмайданної влади на президентських і парламентських виборах 2019 року. Підтвердженню цієї думки також слугують результати соціологічних досліджень щодо ставлення українців до Майдану. Так, відповідно до загальнонаціонального дослідження громадської думки населення України, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із Київським міжнародним інститутом соціології з 9 до 18 жовтня 2014 року, понад 30 % опитаних вважали Майдан державним переворотом (Річниця Майдану 2014). Приблизно такою ж була думка українців і через шість років – за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Українці про Революцію Гідності: учасники, події, пам'ять», проведеного на замовлення Національного музею Революції Гідності з 4 до 18 грудня 2020 року (Матеріали 2021).

Розширення комунікативних бульбашок аж до нівелювання їх може сприяти загальносуспільному діалогу та відкритості. Відкрите суспільство є важливим чинником побудови демократичного устрою. Для України це ще й засіб для подолання спадку тоталітарного та колоніального режимів, під якими українському народу довелося жити століттями. У сучасному світі є чимало інструментів формування відкритого суспільства. Серед них помітне місце посідають соціальні мережі, адже з часом збільшується кількість і мереж, і їхніх користувачів. Урізноманітнення функціоналу онлайн-мереж дає змогу звертатися до різних аудиторій, пропонувати інформацію, різну за змістом і формою. Соціальні мережі також можуть стати важливим інструментом спростування неправдивої інформації про події Майдану та збереження пам'яті про них.

Список використаних джерел та літератури

1. Привалко, Т. (ред.). 2017. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір*. Вип. 3. Ч. 1. АР Крим – Луганська область. Київ: К.І.С., Український інститут національної пам'яті.
2. *Усні свідчення Кицюка Максима про події Революції Гідності, записані 8 березня 2017 року*. Поточний архів усної історії Українського інституту національної пам'яті.
3. Допис Дмитра Ткачука від 29 листопада 2013 року у Фейсбуці [online]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/dmytro.tkachuk/posts/10202065643634050> [Дата звернення 30 серпня 2022].
4. Привалко, Т. (ред.). 2018. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір*. Вип. 3. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області. Київ: К.І.С., Український інститут національної пам'яті.
5. *Усні свідчення Подобєд-Франківської Олени про події Революції Гідності, записані 21 серпня 2014 року*. Поточний архів усної історії Українського інституту національної пам'яті.
6. Бульбашка фільтрів. Вікіпедія [online]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бульбашка_фільтрів [Дата звернення 30 серпня 2022].
7. Маринович, М. 2021. Чи зміниться чинний суспільний договір без наших зусиль? [online]. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/108577> [Дата звернення 30 серпня 2022].
8. Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки. 2014. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [online]. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki> [Дата звернення 30 серпня 2022].
9. Матеріали соцдослідження «Українці про Революцію Гідності: учасники, події, пам'ять». 2021. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності [online]. Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1422> [Дата звернення 30 серпня 2022].

References

1. Pryvalko, T. (ed.). 2017. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir*. Issue 3. Part 1. AR Krym – Luhanska oblast. Kyiv: K.I.S., Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty.
2. *Usni svidchennia Kytsiuca Maksyma pro podii Revoliutsii Hidnosti, zapysani 8 bereznia 2017 roku*. Potochnyi arkhiv usnoi istorii Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty.
3. Dopys Dmytra Tkachuka vid 29 lystopada 2013 roku u Feisbutsi [online]. Available at: <https://www.facebook.com/dmytro.tkachuk/posts/10202065643634050> [Accessed 30 August 2022].
4. Pryvalko, T. (ed.). 2018. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir*. Issue 3. Part 2. Lvivska – Chernihivska oblasti. Kyiv: K.I.S., Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty.
5. *Usni svidchennia Podobied-Frankivskoi Oleny pro podii Revoliutsii Hidnosti, zapysani 21 serpnia 2014 roku*. Potochnyi arkhiv usnoi istorii Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty.
6. Bulbashka filtriv. Vikipediia [online]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бульбашка_фільтрів [Accessed 30 August 2022].

7. Marynovych, M. 2021. Chy zminytsia chynnyi suspilnyi dohovir bez nashykh zusyly? [online]. Available at: <https://zbruc.eu/node/108577> [Accessed 30 August 2022].
8. Richnytsia Maidanu – opytuvannia hromadskoi ta ekspertnoi dumky. 2014. Fond "Demokratychni initsiatyvy" imeni Ilka Kucheriva [online]. Available at: <https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki> [Accessed 30 August 2022].
9. Materialy sotsdoslidzhennia "Ukrainci pro Revoliutsiiu Hidnosti: uchasnyky, podii, pamiat". 2021. Natsionalnyi memorialnyi kompleks Heroiv Nebesnoi Sotni – Muzei Revoliutsii Hidnosti [online]. Available at: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1422> [Accessed 30 August 2022].

Tetiana Pryvalko,

PhD (Candidate of Historical Sciences),
 Coordinator of the Regional Project "Maidan: Oral History",
 Chief Specialist of the Sector of Accounting and Preservation of Oral Sources of the Ukrainian
 Institute of National Remembrance
 Kyiv, Ukraine

Social Media as an Oral History Resource for Researching the Revolution of Dignity's History

The Ukrainian Institute of National Remembrance has more than 1200 records of Maidan participants' and witnesses' oral testimonies. According to them, social networks were used for several purposes during the Revolution of Dignity. They were viewed as an important news source, a channel for conveying truthful information abroad, and an effective means of protest organization. The importance of oral testimonies lies in reflecting, perhaps, much more significant phenomena – communication processes within the protest environment.

To narrow down the research, we have concentrated on the oral testimonies from the initial stage of the Maidan and singled out the regional records as the most elaborated.

We have also viewed the social media profiles of over 30 participants of the Revolution of Dignity.

At the beginning of the Maidan, the situation in many cities was quite tense: the authorities resorted to persecution of active participants, and issued bans on holding meetings in certain places. Most acutely the authorities reacted to the installation of tents.

Reports on the persecution of protesters and the dispersal of local Maidans were mostly shared within small communities that included activists involved in these events.

These messages were also voiced on the capital's Maidan, but it never caused any proper reaction.

From the oral testimonies of the activists who came to the Mykhailivska Square in Kyiv on November 30, one gets the impression that the gathering was overly emotional.

At that time, not only indignation at the harsh night crackdown was manifested, but also misunderstanding the authorities' actions against the activists in general across the country.

The fact that the Revolution of Dignity never had neither a common political nor a common public management center made the protest mobile, flexible, and multifaceted. Separate environments, somewhat even competing with each other, filled the Maidan with a large number of interesting activities and events. However, the authorities viewed the Maidan as anarchic and never took it seriously. Due to the absence of one leader among the protesters, it was difficult to put pressure on the Maidan neither to eliminate it.

When considering the communities that operated on the Maidan and the structure of the Ukrainian society in general, one has to mention the concept of communicative bubbles.

Typically, these bubbles are used for sharing the necessary information. However, in the Maidan, decisions were made and implemented within the bubbles. After the Maidan's victory, many of its residents took up reforming various social sectors, while remaining in their own communication bubbles.

The result of such separation was the post-Maidan government's defeat in the 2019 presidential and parliamentary elections. This statement can also be confirmed by the results of sociological research on the attitude of Ukrainians to the Maidan. Both in 2014 and in 2022, about 30 % of the Ukrainians polled by sociologists considered the Maidan as a coup d'état.

Expanding the communication bubbles to the point of flattening them can promote public dialogue and openness. Among the tools for forming an open society, social networks occupy a prominent place. They can become an important tool for refuting false information about the Maidan events and preserving the memory about them.

Keywords: oral history, protest, Maidan, Revolution of Dignity, social network, Facebook, communication bubble, open society

СТАНОВЛЕННЯ МАЙДАНОЗНАВСТВА ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ГАЛУЗІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Катерина Романова,

кандидат історичних наук,
завідувач відділу науково-дослідної роботи
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

Під час Революції Гідності та після Майдану з'явилися нові слова на позначення реалій протестних подій. Одним із них стало слово «майданознавство», яке спершу мало негативні конотації. Ця стаття має на меті поширити й закріпити в інформаційному просторі визначення майданознавства на позначення нової галузі наукових досліджень Майданів. Із цією метою здійснено комплексний огляд та аналіз наукових публікацій, в яких розглянуто різні аспекти масових суспільно-політичних протестів у новітній історії України. Відповідно до дисциплін, що на основі виробленого в їхніх межах методологічного інструментарію аналізують Майдан, виокремлено такі групи досліджень: соціологічні, медіазнавчі, компаративні, релігієзнавчі, культурологічні та соціально-антропологічні, мистецтвознавчі.

Розмаїття підходів до вивчення масових суспільно-політичних протестів в останнє тридцятиліття та стабільний інтерес до цієї теми дають змогу говорити про усталення майданознавства як окремої галузі наукового знання, котра вивчає революції нового типу в Україні. Його функція – розв'язувати актуальні питання термінології, формувати теоретичну базу та методологічний апарат задля глибокого розуміння специфіки й сенсів Майдану, його місця та ролі в історії України та інших країн.

Ключові слова: майданознавство, Майдан, Революція Гідності, Євромайдан, теорія революцій, масові суспільно-політичні протести

Під час і після Революції Гідності в медійному просторі з'явилася низка похідних слів, пов'язаних із масовими протестами в Україні («Євромайдан», «беркути», «януковощ», «тітушки», «правосеки» тощо). Частина з них має позитивні конотації, частина – негативні. Деякі слова залежно від суб'єкта, який їх уживає, можуть мати й позитивні, й негативні конотації. Серед таких слів – і «майданознавство». Воно не є часто вживаним та вперше зустрічається у дописі блогера «Живого журналу», датованому 25 липня 2015 року, саме у негативному значенні – в контексті зневажливої характеристики Майдану та його учасників (Майданознавство 2015). Інший дописувач у коментарі під новиною про презентацію у грудні 2018 року видання Українського інституту національної пам'яті «Майдан від першої особи. Регіональний вимір» пояснює виникнення такого терміна словотвором на радянський штиб (У Черкасах 2018).

Але є й інше трактування майданознавства, яке було озвучено під час першого наукового форуму Національного музею Революції Гідності того ж таки 2018 року. Ідеться про безпосереднє розуміння майданознавства як окремої галузі досліджень, пов'язаних із вивченням різних аспектів масових суспільно-політичних протестів в Україні. Ця стаття є спробою закріпити в науковому обігу та в інформаційному просторі загалом саме таке визначення майданознавства, яке допомогло б йому стати рівноправним серед інших міждисциплінарних галузей наукового знання, таких як «шевченкознавство», «києвознавство» та ін.

Метою статті є аналіз поточного стану й окреслення перспективних напрямів досліджень масових суспільно-політичних рухів у новітній історії України для сприяння подальшому ствердженню та розвитку майданознавства як окремої галузі наукових знань.

Основним матеріалом аналізу є роботи, опубліковані на популярних онлайн-ресурсах, передусім Academia.edu, та інших відкритих онлайн-платформах. Окрему увагу приділено традиційним виданням, без яких огляд досліджень і розуміння тенденцій розвитку майданознавства будуть неповними. Водночас через неможливість проаналізувати в одній статті весь масив публікацій на зазначену тему основну увагу зосереджено на тих, що найповніше розкривають ті чи інші аспекти Майдану або висвітлюють специфічні ракурси проблеми.

Як соціально-політичний феномен Майдан привернув увагу вітчизняних і зарубіжних учених після подій в Україні 2004 року, що отримали назву «Помаранчева революція». Інтерес до масових протестів посилювався після Революції Гідності. Саме останній Майдан змінив історичний поступ України та вплинув на світову безпеку й геополітику. Масштабність протестів і наслідків Революції Гідності спричинили появу в Україні та за кордоном великої кількості наукових розвідок, в яких досліджуються різні виміри Майдану – від політичних до культурних.

Основний масив досліджень – це статті, опубліковані у вітчизняних та іноземних виданнях, більшість з яких доступні в онлайн-форматі. Набагато менше спеціальних видань, збірників і монографій, де комплексно досліджуються різні аспекти Майдану – суспільно-політичні, правові, релігійні, культурологічні або Майдан аналізується у конкретному розрізі. Відповідно публікації може бути розподілено на кілька основних груп:

- соціологічні дослідження, зосереджені на теоретико-методологічних і термінологічних проблемах, питаннях громадянського активізму та самоорганізації, активності різних соціальних груп тощо;
- медіазнавчі дослідження, пов'язані з висвітленням ролі ЗМІ та соціальних мереж під час масових протестів;

- компаративні дослідження (Майдан у світовому й історичному контекстах);
- релігієзнавчі дослідження, які висвітлюють роль церкви та її представників у подіях Революції Гідності;
- культурологічні й соціально-антропологічні дослідження, зосереджені на вивченні ідей, цінностей, уявлень та моделей поведінки учасників Майдану;
- мистецтвознавчі дослідження, що розкривають тему мистецтва як одного з інструментів спротиву та віддзеркалення протестів.

Окремі дослідження пов'язано з усною історією – важливим напрямом, спрямованим на розроблення методології усної історичної опитувань із метою формування репрезентативної джерельної бази.

Нижче буде розглянуто основні концептуальні підходи до дослідження Майдану, представлені в кожній із зазначених груп.

Майдан у соціологічному вимірі

Після Помаранчевої революції, що привернула увагу до масових протестів в Україні, одним з основних стало питання щодо правомірності визначення таких протестів як революції.

Зокрема Юрій Мацієвський у статті «Помаранчева революція» крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень» вважає хибним поширене трактування подій листопада–грудня 2004 року в Україні як революційних. Натомість він пропонує аналіз їх крізь призму транзитології, що, на думку автора, дає змогу коректніше визначити суть протестів через категорію переходу. Автор зазначає: «В транзитології розрізняють два типи переходу – радикальний та поміркований. Радикальним шляхом перехід відбувався там, де стара еліта повністю втратила легітимність. Режим змінювався або шляхом абдикації (відречення від влади), як це сталося 1989 року в Чехословаччині та НДР і 1993 року в Грузії, або насильницьким шляхом – як 1989 року в Румунії та 2005 року в Киргизстані. Поміркований тип переходу передбачає перемогу на виборах опозиції, яка або веде переговори зі старою елітою щодо шляхів та методів здійснення реформ, або допускає проникнення представників старої еліти до владних структур. Останній шлях найтриваліший і найважчий. Саме цим шляхом розвивалися події в Україні після 1991 року та більшості інших пострадянських країн» (Мацієвський 2005, с. 18). В Україні після проголошення незалежності, як і в більшості пострадянських країн, цей перехід відбувся не до кінця. Натомість сформувався новітній пострадянський різновид авторитаризму, що «виріс за фасадом слабковиражених демократичних інститутів», не відбулася зміна еліт (Мацієвський 2005, с. 20). Таким чином, Помаранчева революція стала новим етапом не завершених після 1991 року суспільних трансформацій, який охарактеризовано співпрацею різних верств суспільства та демонстрацією громадянської мужності, без чого перемога опозиції на президентських виборах була б неможливою (Мацієвський 2005).

Питання термінологічного визначення розглядають також деякі автори видання 2015 року фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва «Україна після Євромайдану: досягнення та виклики». Серед низки публікацій, в яких розглянуто трансформацію політичної системи, зміни у зовнішньополітичній орієнтації населення та виклики, що постали перед українцями внаслідок агресії росії проти України, можна виокремити статтю Максима Яковлева «Революція Гідності: теоретичні підходи до вивчення її передумов, змісту та наслідків». Дослідник оперує по-

няттям «політична криза», характеризуючи сутність Революції Гідності, й зокрема зазначає, що Євромайдан був «настільки комплексною політичною кризою, що в ній синергетично переплелися кілька підвидів криз» (Яковлев 2015, с. 13). Ідеться про кризу легітимності режиму Януковича, кризу ідентичності, яка «більшою мірою крилася у ставленні до радянського минулого, до орієнтації на західний вектор розвитку, до ідентифікації громадянами України себе як єдиного політичного тіла – нації не в етнічному, а в громадянському розумінні» (Яковлев 2015, с. 14), кризу політичної участі, пов'язану зі «створенням політичною елітою штучних перепон для включення до політичного життя певних соціальних груп» (Яковлев 2015, с. 15) та кризу проникнення, що виникає в результаті «розбіжності між реальною політикою і проголошеними цілями» (Яковлев 2015, с. 17).

Інші дослідники, аналізуючи масові протести останніх десятиліть, користуються визначенням «революція», однак при цьому звертаються до розширених пояснень цього феномена. Зокрема харківський дослідник Олександр Романюк розглядає Помаранчеву революцію в контексті «кольорових революцій», прагнучи визначити їхні типологічні риси, характер та закономірності, а також з'ясувати можливість повторення таких революцій в інших країнах (Романюк 2005, с. 16). Порівнюючи масові суспільно-політичні протести в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані з «оксамитовими революціями» у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії, автор зазначає: якщо метою їх були повалення комуністичних режимів та остаточна детоталітаризація суспільства, то завданням революцій в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані стала «демократизація посткомуністичних систем, які в процесі системної трансформації відхилилися від демократичного вектора суспільно-політичного розвитку» (Романюк 2005, с. 17). Відповідно дослідник пропонує виокремити революції в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані в особливий посткомуністичний тип, «оскільки вони ставили специфічні завдання, були породжені специфічними умовами, а отже, викликані іншими, специфічними причинами» (Романюк 2005, с. 17).

Як другу посткомуністичну політичну революцію О. Романюк кваліфікує події листопада 2013-го – лютого 2014 року. На відміну від революцій першої хвили, ця, хоча так само мала на меті спротив авторитаризації політичного режиму, супроводжувалася жорстким протистоянням між владою та опозицією, застосуванням зброї, що призвело до численних людських жертв з обох боків конфлікту (Романюк 2014, с. 16).

Завершенням «пострадянського» періоду в історії України та результатом емансипації українського суспільства від комуністичного минулого називає Революцію Гідності Олексій Полегкий. Розглядаючи її у зв'язку з попередніми протестами, такими як Революція на граніті 1990 року, акції «Україна без Кучми» 2001 року, Помаранчева революція 2004 року, він зазначає, що всі ці події «мають однакову генетику, пов'язану не лише з утвердженням України як суверенної держави, а насамперед із завершенням радянської доби та ліквідацією залишків тоталітаризму»¹ (Polegkyi 2015, р. 157). Дослідник стверджує, що «у 2013–2014 роках українці зробили другу спробу завершити незавершені революції 1991² та 2004 років. Для багатьох українців, які протестували на Євромайдані, європейський вибір стосувався не лише європейських «мрій» чи реальної євроінтеграції України. Головний протест мав на меті зміни політичної системи, а не політичних лідерів» (Polegkyi 2015, р. 160).

Аналогічними щодо визначення сутності Помаранчевої революції та Революції Гідності є висновки Станіслава Кульчицького, який розглядає динаміку протестів у

контексті «революції розпаду», що пов'язано з подоланням радянської ментальності українського соціуму (Кульчицький 2020).

Ілля Герасимов визначає Майдан 2013–2014 років як постколоніальну революцію, під час якої люди набувають власного голосу та в процесі цього акту самоствердження формують нову українську націю як спільноту солідарних дій самосвідомих індивідів (Gerasimov 2014, р. 23).

Питання про правомірність оперування поняттям «революція» при дослідженні Євромайдану ставить Юрій Шведа, один з авторів виданого наприкінці 2014 року в Берні збірника «Україна після Євромайдану: виклики та сподівання» («Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes»). Він певен, що всі визначення революції можна звести до загального, відповідно до якого революцією є «успішна спроба підірвати наявний політичний режим, фундаментальна трансформація та легітимізація політичної влади, яка здійснюється шляхом нелегітимних або насильницьких дій народних рухів і принаймні частково відповідно до висунутих ними вимог» (Shveda 2014, р. 83). Однак Революцію Гідності, на думку дослідника, було пов'язано не стільки зі зміною конкретної влади, скільки загалом із суспільно-політичними трансформаціями як основною вимогою протестувальників. Шведа розглядає Революцію Гідності як продовження незавершеної Помаранчевої революції та чергову спробу українського суспільства не лише змінити керівну еліту, а й змусити її реалізувати свою революційну програму та наголоше на тому, що будь-яка революція є, по суті, переходом від традиційного типу легітимності до раціонального (Shveda 2014, р. 93).

У тому самому збірнику вміщено статтю Миколи Рябчука та Андрія Лушницького, які називають Майдан класичною соціальною революцією, вбачаючи у ньому, як і згадані вище дослідники, спробу завершити незавершену справу східноєвропейських антиавторитарних та антиколоніальних повстань 1989 року (Riabchuk, Lushnycky 2014, р. 49).

У монографії Михайла Винницького «Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності», вперше виданій англійською мовою 2019 року та перекладеною українською 2021-го, представлено хронологію подій і науковий аналіз, за допомогою якого автор намагається визначити сутність Майдану та його зв'язок із російсько-українською війною. Автор, з одного боку, вписує події Революції Гідності в ширші історичний та геополітичний контексти, а з іншого – осмислює в руслі теорій революції, викладених зокрема у класичних працях Ганни Арендт «Про революцію», де втілено ідеалістичну концепцію суспільних змін, і Теди Скочпол «Держави та соціальні революції», в якій розглянуто матеріалістичні (структурні) причини політичних революцій. Не ставлячи під сумнів те, що Євромайдан був революцією, М. Винницький аналізує її в межах концепції Арендт, яка вважає, що саме поширення нових ідей, пов'язаних із незалежними формами організації суспільства, є й каталізатором, і кінцевим результатом політичних потрясінь (Винницький 2021, с. 43). На думку дослідника, останній Майдан був одночасно і національною, і буржуазною, і постмодерною революціями. Народження під час протестів української нації й те, що українці усвідомили себе громадянами України, які мають свою мову та власний ідентичнісний наратив, дають змогу визначити Революцію Гідності як національну революцію (Винницький 2021, с. 314, 340). Оперуючи визначенням «буржуазна революція» Винницький зазначає важливу роль українських підприємців, які виступили проти пострадянської моделі політичного правління (Винницький 2021, с. 21). Нарешті, кажучи про постмодерний характер Майдану, дослідник акцентує увагу на тому, що, почавшись із вимог підписання Угоди про асоціацію з ЄС, пізніше Майдан набув ціннісно орієнтованого характеру, поставивши у центр уваги поняття гідності, самоорганізації, свободи, справедливості (Винницький 2021).

¹Тут і далі переклад з англійської автора.

²Очевидно, тут помилка, мається на увазі Революція на граніті 1990 року.

Для М. Винницького революції є не подією, а процесом суспільних змін, який може тривати десятиліття та вилитися або у терор, або в інституціоналізацію цінностей протестувальників (Винницький 2021, с. 422–423).

Термінологічні питання розглянуто у збірниках Національного музею Революції Гідності, які містять матеріали наукових форумів «Революція Гідності: на шляху до історії»³. Зокрема Віталій Нахманович, досліджуючи Майдан у широкому контексті «кольорових революцій», на відміну від Михайла Винницького, розглядає це явище не як тривалий процес глибинних перетворень у суспільстві, а як безпосередньо масові виступи, що здійснюються з метою цих перетворень у майбутньому (Нахманович 2021, с. 151). Проаналізувавши 65 таких протестів, які відбувалися по всьому світу впродовж останніх 35 років, автор дійшов висновку, що «кольорові революції» та Майдан зокрема «є наслідком глобального поширення ідей про демократію та ненасильницьке розв'язання конфліктів як найвищі форми політичного устрою та суспільно-політичної стратегії» (Нахманович 2021, с. 165), а глибинною причиною таких революцій є не стільки прагнення демократії, скільки вимоги справедливості, як її розуміють учасники протестів.

Аналогічну оцінку сучасних революцій як таких, що мають ціннісно орієнтований характер, представлено 2021 року в доповіді Ярослава Грицака «Десять тез про революцію», який зазначає, що варто відійти від спроби характеризувати сучасні революції в межах парадигми великих революцій, подібних до французької 1789 року. Під час протестів у Франції 1968 року склався новий архетип революції. Він характеризується тим, що основу протестувальників становить середній клас, який бореться не за матеріальні блага, а за певні цінності. Цим протестам притаманний горизонтальний спосіб соціальної мобілізації (це особливо характерно для Революції Гідності та Арабської весни), і їх спрямовано переважно на ненасильницьке розв'язання конфлікту (Грицак 2021, с. 41–42).

На ціннісних аспектах протестів, зокрема Євромайдану, акцентує увагу Ірина Грабовська, зазначаючи, що під час цих подій «у сфері масової свідомості та морально-етичних засад життя української спільноти відбулися справді революційні зміни» (Грабовська 2014, с. 39).

Аналогічні трактування протестів в аксіологічному ключі представлено в дослідженні Святослава Святненка та Олександра Виноградова, які пишуть про своєрідний європеїзм цінностей Майдану (Sviatnenko, Vinogradov 2014).

Частина дослідників для характеристики Майданів оперує поняттям «протестні рухи». Відповідне визначення використано у роботі Тетяни Метельової, яка зосереджує увагу на визначенні характерних рис подібних рухів. Досліджуючи масові суспільно-політичні протести в Україні кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ століття у світовому контексті, дослідниця виділяє такі спільні риси:

- горизонтальна неієрархічна структура, яка функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів – соціальних мереж в інтернеті, внаслідок чого підвищується незалежність перебігу протестних подій від ступеня висвітлення їх у ЗМІ;
- децентралізованість, відсутність явних лідерів, що, своєю чергою, знижує можливість ведення переговорного процесу між ними та владою;
- значна дистанція між протестними рухами та інституціоналізованими складниками громадянського суспільства (профспілками, неурядовими організаціями) та політичними партіями, які не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їхнього перебігу (Метельова 2015, с. 3).

Серед інших чинників Т. Метельова називає мирний характер протестів і застосування насильства лише у відповідь на репресивні силові дії влади, а також пріоритетність ціннісної сфери над соціальною та політичною, адже протестувальники виступають на захист базових демократичних цінностей (права людини, громад тощо на протигагу соціально-економічним вимогам) (Метельова 2015, с. 3). Ці риси, за твердженням дослідниці, характеризують і українські Майдани від Революції на граніті 1990 року до Революції Гідності 2013–2014 років, які є, по суті, формою прямої демократії (Метельова 2015, с. 4).

Загалом питання термінологічного визначення Майданів досі залишається дискусійним. Очевидно, що масові протести кінця ХХ – початку ХХІ століття, які мають антиколоніальний та антидиктаторський характер і спрямовані на утвердження демократичного розвитку держави, не вписуються в парадигму «великих революцій», котрі мали класову основу та призводили до стрімких і глибоких змін державних та класових структур суспільства. Масові суспільно-політичні протести, що відбувалися у тому числі в пострадянських країнах, можуть розглядатися як революції нового типу, в якому, за словами американського соціолога Джека Голдстоуна, революційний крах старого режиму поєднується з відносно ненасильницьким переходом до демократії (Голдстоун 2006).

Значний масив досліджень у межах соціологічного напряму представлено публікаціями, в яких розглядається один із найпомітніших феноменів Майданів, передусім Революції Гідності, – самоорганізація громадян. Це явище привернуло до себе увагу багатьох учених, які побачили у ньому свідчення того, що в Україні відбулося формування та становлення громадянського суспільства.

Яскравим прикладом такої самоорганізації стала низка майданних ініціатив. Аналізуючи чинники, які забезпечували ефективну діяльність цих ініціатив, дослідники, зокрема Анна Прохорова (Прохорова 2017), Світлана Красинська та Ерік Мартін (Krasynska, Martin 2017), виділяють такі: відсутність ієрархії, горизонтальні зв'язки та функціональна спеціалізація учасників ініціатив.

Детально діяльність майданних ініціатив досліджено на прикладі медичних служб, участі яких у подіях Революції Гідності присвячено статтю «Медична допомога Євромайдану: хто рятував життя протестувальників?» («Medical Care on the Euromaidan: Who have saved the lives of the protesters?») 2014 року. Дослідники зазначають, що, з одного боку, завдяки горизонтальним зв'язкам і фаховості медиків-волонтерів було врятовано сотні життів активістів. З іншого боку, робота медичних служб виявила проблеми системного характеру, зокрема заполітизованість медичної сфери, результатом чого стала відмова деяких лікарень приймати поранених через страх адміністративного покарання, що багатьом протестувальникам коштувало здоров'я й навіть життя (Stepurko and all 2014).

³Міждисциплінарний науковий форум було ініційовано 2019 року Національним музеєм Революції Гідності разом із партнерами з метою активізації й синхронізації зусиль різних інституцій та окремих учених задля закріплення теми Революції Гідності в історичному дискурсі й утвердження та розвитку майданознавства як окремої галузі наукових досліджень. Перший форум пропонував для обговорення широке коло питань – від теоретико-методологічних та джерелознавчих аспектів досліджень до комеморації та репрезентації теми Майданів загалом і Революції Гідності зокрема в музейних експозиціях. Це давало змогу проаналізувати актуальний стан та основні проблеми дослідження протестних рухів у новітній історії України. На підставі цього аналізу було розроблено концепції наступних форумів, які зосереджувалися навколо вузких питань, що, на думку організаторів, мало усунути певні диспропорції у дослідженнях феномена Майдану. Зокрема тему форуму 2020 року було визначено як «Революції доби постмодерну. Майдан у контексті світових протестних рухів кінця ХХ – початку ХХІ століття», 2021-го – «Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі», 2022-го – «Майдани і російсько-українська війна в національному та глобальному вимірах».

Студентству як активному рушієві протестів під час Майданів від Революції на граніті до Революції Гідності присвячено статтю Тома Джунса (Junes 2016). Дослідник вважає саме студентство каталізатором політичних протестів. Ролі українського студентства у подіях Революції Гідності, особливо на першому її етапі, присвячено також статтю Євгенія Сафар'янса. Він, як і Т. Джунс, вказує, що саме студентство стало важливою рушійною силою в перші дні протесту, усвідомлюючи ризики відходу від курсу на євроінтеграцію (Сафар'янс 2020, с. 314).

Воєнна агресія росії, що почалася у 2014 році, та виправдання кремлівським керівництвом своїх дій поширенням в Україні під час Майдану й після нього ідеології націоналізму (або, як кажуть російські пропагандисти, нацизму) актуалізують важливість дослідження участі у подіях Революції Гідності радикальних угруповань. Цій темі присвячено цілу низку публікацій, серед яких є й такі, що просувають російські наративи⁴.

Про роль правих організацій під час подій Революції Гідності пише Володимир Іщенко, зазначаючи, що вони були найактивнішими у протестах. А постійне висвітлювання їхньої діяльності вплинуло на сприйняття тих осіб, які від самого початку були налаштовані проти Майдану (Ishchenko 2016).

В іншій статті «Ексклюзивність громадянського націоналізму: подієвий націоналізм Євромайдану в Україні» («Exclusiveness of civic nationalism: Euromaidan eventful nationalism in Ukraine») Володимир Іщенко разом з Олегом Журавльовим аналізує інші аспекти виявів націоналізму на Майдані та каже про подієвий націоналізм «як ідеологію, яка легітимізується не відданістю політичним ідеям і програмам, а прихильністю до конкретного досвіду спільної участі в колективних діях під національними символами, що може легітимізувати різні націоналістичні дискурси включно з ексклюзивними та етнокультурними» (Zhuravlev, Ishchenko 2020, р. 240–241). Насправді учасниками Майдану були люди різних національностей, які говорили різними мовами, об'єднані тільки участю у протестах та активною позицією, що відрізняло їх від пасивних учасників так званого Антимайдану. Особливістю такого націоналізму є те, що він формується суспільством, а не є доктринальним, нав'язаним ізгори (Zhuravlev, Ishchenko 2020, р. 240–241).

У цьому ж році вийшла і стаття В. Іщенка «Ліва дивергенція, права конвергенція: анархісти, марксиста та націоналістична поляризація в українському конфлікті, 2013–2014 рр.», де автор доводить, що ідеї націоналізму й робота організацій, які діяли на основі націоналістичної ідеології, були впливовішими на Майдані, аніж ідеї лівих партійних організацій (Ishchenko 2020).

Взаємодії ліберальних та правих сил під час Майдану присвячено статтю Костянтина Федоренка. Дослідник аналізує взаємодії політичних організацій різного спрямування та наголошує, що під час Євромайдану існували два окремі рухи протесту, які взаємодіяли, а не єдиний унітарний рух. До того ж, оскільки головні вимоги Майдану були не соціальними, а політичними, зокрема щодо євроінтеграції та виходу зі сфери впливу росії, відчутнішу підтримку мали саме праві сили, ідеологія яких більше відповідала сутності протестів (Fedorenko 2015).

Інший підхід до питання впливу правих сил на події Революції Гідності в американського дослідника Вільяма Джея Ріша. Вивчаючи історію гасел, які лунали на Майдані та які супротивники Майдану визначали як націоналістичні, автор зазначає: насправді для учасників протесту використання цих гасел було лише формою спротиву владі, що зневажала Конституцію, ігнорувала закони, маніпулювала вибо-

рами, переслідувала пресу та створювала умови для корупції. Подальші ж вибори реально продемонстрували низьку підтримку правих сил серед українського суспільства (Risch 2015).

Низку публікацій українських та іноземних дослідників присвячено гендерним питанням, передусім участі й ролі жінок у Революції Гідності. Більшість авторів вказує на існування гендерних стереотипів, які виявлялися у тому, що жінок не сприймали як активних і самодостатніх суб'єктів Майдану. За ними, особливо на першому етапі протестів, закріплювалися традиційні функції – готувати їжу, прибирати, виступати у ЗМІ в ролі дружини, матері чи доньки когось з активістів (Onuch, Martsenyuk 2014, Petrenko 2016, Khromeychuk 2016, Channell-Justice 2017). Однак подальший розвиток подій призвів до зміни ролі жінок на Майдані, що було засвідчено створенням у структурі Самооборони Майдану спершу жіночої чоти, а потім і Жіночої сотні, завдяки чому жінкам удалося заявити про рівні права з чоловіками (Onuch, Martsenyuk 2014).

Важливим для розуміння Революції Гідності як соціально-політичного феномена є врахування динаміки протесту та його різноманітності. Цьому зокрема присвячено дослідження Ольги Онух та Гвендолін Сасс. На підставі зібраних і проаналізованих свідчень учасників Майдану авторки дійшли висновку, що на різних етапах Революції Гідності її суб'єкти та їхні вимоги не залишалися незмінними. Однак жодна з чотирьох ключових груп акторів – режим Януковича, політична опозиція, активісти та самоорганізовані громадяни – не усвідомила наявності цього різноманіття та важливості контролю над ним (Onuch, Sasse 2016).

Майдан і медіа

Революція Гідності стала певним викликом для багатьох представників ЗМІ – як вітчизняних, так і закордонних. Ситуацію, в якій опинилися українські журналісти під час та після Майдану, досліджують Галина Будівська та Дарія Орлова. Зокрема вони вказують, що розвиток подій Революції Гідності змусив багатьох українських журналістів не просто виконувати свої професійні обов'язки, а стати активними учасниками протесту. Це зумовило так званий інтервенціонізм, по суті, стирання кордонів між журналістською роботою та громадянським активізмом, що тільки поглибилося з початком російської агресії на сході України (Budivska, Orlova 2017, р. 152–153).

Стан ЗМІ та їхню роль під час Революції Гідності досліджено у публікації Йоанни Шостек. Оскільки протистояння відбувалося зокрема на рівні наративів, які формували в тому числі й представники ЗМІ, авторка визначила три моменти, які розхитали позиції Януковича в «битві за наративи»: 1) незгода та активність серед професійної журналістської спільноти України; 2) автономний характер і зростання доступності онлайн-комунікації; 3) чутливість олігархів-власників ЗМІ до громадської та міжнародної думки (Szostek 2014).

Про вплив подій Майдану та війни росії проти України на журналістську діяльність писала також Марта Дичок, зазначаючи, що від початку Революції Гідності питання журналістських стандартів, етики, цензури, самоцензури та пропаганди вийшли за межі конференцій та круглих столів і пов'язувалися з питаннями національної безпеки, а в багатьох випадках і особистої безпеки. А в умовах розгортання інформаційної війни принциповими для журналістської діяльності стали достовірність і точність інформації (Dyczok 2016).

⁴Такими є зокрема дослідження Івана Качановського, розміщені на сайті Academia.edu.

Інший медійний аспект Майдану пов'язано з визначенням його як мережевої революції. Визнаючи важливу роль соціальних мереж, що стали інструментом консолідації учасників протесту та швидкого поширення інформації, дослідники кажуть і про певні загрози. Ольга Онух зокрема зазначає, що соціальні мережі могли відігравати й негативну роль через можливість швидкого поширення випадкових чи навмисне тривожних чуток, що створювало хаос і сприяло дезінформації та посилювало відчуття розгубленості в суспільстві. Іншою небезпекою, на яку вказує дослідниця, є змога вистежування через соціальні мережі активістів і переслідування їх (Onuch 2015, Onuch 2015a).

Єгор Лебедев та Микола Махортих дослідили особливості висвітлення подій Майдану в соціальних мережах залежно від мови інформування – української, англійської та російської. На відміну від англійського й українськомовного потоків інформування, які репрезентували Майдан у позитивному ключі, російськомовні потоки давали амбівалентну інтерпретацію протесту з позицій як Майдану, так і Антимайдану. Це створювало можливість використання негативних фреймів антиукраїнськими силами, що призвело зокрема до анексії Криму (Lyebuyedyev, Makhortyk 2018).

Нарешті, властивість соціальних мереж слугувати одним з інструментів координації учасників протестів, а також бути вмістилищем щодо фіксації фактів і рефлексій стосовно подій Майдану численними користувачами привернула увагу істориків. Вони зокрема порушили питання про інформаційний потенціал цього специфічного джерела, яке фіксує події живої історії (Калиниченко 2015).

На важливості збереження дописів фейсбуку часів Революції Гідності як нового за типом джерела наголошує Оксана Юркова (Юркова 2015). Дослідниця аналізує структуру фейсбуку з погляду інформативності та пропонує алгоритм збереження даних цього ресурсу.

Порівняльні аспекти Майдану

В історії сучасної України Революція Гідності є важливим етапом, що радикально змінив вектор розвитку нашої країни. Водночас масові протести листопада 2013-го – лютого 2014 року не є ізольованими та мають розглядатися як у ширшому історичному контексті, так і в контексті світових суспільно-політичних протестних рухів останніх десятиліть ХХ – перших десятиліть ХХІ століття.

Низку порівняльних досліджень Революції Гідності в історичній ретроспективі та у світовому контексті провела Ольга Онух. У 2015 році дослідниця публікує роботу «Минуле та сьогодні Майданів: порівняння Помаранчевої революції та Євромайдану» («Maidans Past and Present: Comparing the Orange Revolution and the EuroMaidan»), в якій виділяє кілька критеріїв, що відрізняють останній Майдан від Майдану 2004 року. Це, по-перше, швидкість мобілізації суспільства, яка була вищою під час Помаранчевої революції. По-друге, це локалізація та географія протесту. Якщо 2004 року в Києві була єдина зона протесту, а з погляду регіонального протест проти фальсифікації виборів відбувався переважно у Києві та містах Західної України, то під час Революції Гідності, особливо на перших етапах, фіксувалося розділення зон протесту (Майдан політиків і Майдан без політиків), а сам протест охопив усю Україну. По-третє, якщо Помаранчевий Майдан мав лідера, то під час Революції Гідності такого лідера не існувало. О. Онух вважає, що останній факт призвів до застосування насильства з боку влади. І це стало четвертим та найважливішим чинником, який відрізняє події 2013–2014 років від подій 2004 року (Onuch 2015).

Уже напередодні Революції Гідності О. Онух підготувала дослідження, в якому порівнювала процеси масової мобілізації населення під час протестів в Україні 2004 року та в Аргентині 2001 року, додавши згодом розділ про події Революції Гідності (Onuch 2014). Масова мобілізація не раз ставала предметом вивчення дослідниці. Узагальнені висновки вона виклала у статті «Масова мобілізація в світі та українські Майдани» (Онух 2021). Аналізуючи світові протести початку ХХІ століття в Аргентині, Єгипті, Венесуелі, Білорусі, Україні, О. Онух розвінчує кілька міфів щодо масових протестів. Передусім вона зазначає, що масштабність протесту не завжди зумовлює масову мобілізацію, коли формується коаліція «різних класів, різних вікових груп, різної статі, різних етнічних і мовних груп і навіть різних політичних / ідеологічних уподобань, які вмить об'єднуються під час масової мобілізації» (Онух 2021, с. 48), що, власне, й відбувалося під час протесту в Єгипті 2011 року та Євромайдану 2013–2014 років.

На підставі статистичних даних, отриманих під час польових досліджень та інтерв'ювання протестувальників, дослідниця спростовує твердження про те, що основним рушієм протестів є молодь, зокрема студентство, зазначаючи, що загалом середній вік протестувальників становить 30+. Також О. Онух зазначає, що протестувальники не завжди є прихильниками опозиційних партій, а часто голосують за провладні політичні сили. Так само дослідниця спростовує міф стосовно того, що більшість протестувальників становлять приїжджі, й доводить, що зокрема під час Революції Гідності більшість на столичному Майдані становили саме кияни. Те ж саме властиве й протестам в Аргентині чи в Єгипті, хоча, як зазначає О. Онух, інша ситуація склалася під час протестів у Мінську, де велика частина протестувальників були приїжджими. Четвертим міфом, який розвінчує дослідниця, є міф про важливість економічних чинників, адже здебільшого для мобілізації протестувальників першорядними були порушення громадянських прав (Онух 2021, с. 53). Нарешті, дослідниця вкотре говорить про роль соціальних мереж у масовій мобілізації протестувальників, визнаючи, що ці мережі можуть як сприяти мобілізації, так і використовуватися проти протестувальників.

Порівнянню масових протестів у Болгарії 2013 року та в Україні 2013–2014 років присвячено працю болгарської дослідниці Марії Попової «Страх і ненависть на посткомуністичній вулиці: чому болгарський протест #DANSwithme провалився, а на українському Майдані відбулася ескалація насильства» («Fear and Loathing on the Post-Communist Street: Why Bulgaria's #DANSwithme Protest Fizzled Out, but Ukraine's Euromaidan Escalated»). У центрі уваги дослідниці – стан судової системи в обох країнах. На думку М. Попової, ескалацію конфлікту, яка призвела до загибелі людей в Україні, було спричинено в тому числі й політизацією судової системи. Це загрожувало кримінальною відповідальністю тій стороні, яка програє. Натомість ані мітингувальники, ані уряд Болгарії не мали підстав побоюватися судових наслідків, і це суттєво знизило їхні ставки на перемогу та зрештою зумовило те, що питання, порушені протестувальниками, не було розв'язано (Popova 2016).

До цієї категорії порівняльних досліджень можна віднести й уже згадану статтю Віталія Нахмановича, який залучає українські Майдани у світовий контекст «кольорових революцій» і на підставі узагальнення статистики та результатів «кольорових революцій» за хронологічним і культурно-географічним принципами визначає умови поразок та перемог (культурні, соціальні, внутрішньо- й зовнішньополітичні), місце «кольорових революцій» у світовому історичному процесі загалом і в українському зокрема (Нахманович 2021).

Особливий ракурс порівняння Майдану з іншими протестами у світі представлено у статтях богословів Андрія Хомишина та Томаша Мільо. Перший розглядає

Революцію Гідності як продовження традиції ненасильницького опору, ідеологами якої були Магатма Ганді та Мартін Лютер Кінг' (Хомишин 2018). Томаш Мільо, порівнюючи ідеологію Майдану з ідеологією польського руху «Солідарність», вказує на месіанізм, що виявився у боротьбі об'єднаного суспільства зі злом (Мільо 2018).

Релігійний аспект Майдану

Він є важливим для аналізу ролі церков різних конфесій та їхньої пастви у становленні громадянського суспільства й у суспільно-політичному житті держави в момент переламних для неї моментів. Водночас дослідники, значну частину яких репрезентовано священнослужителями й теологами різних конфесій, акцентують увагу на впливі Революції Гідності на релігійне життя в Україні.

Незважаючи на те, що з часів роботи Еміля Дюркгайма релігія розглядається як вияв соціального життя (Дюркгайм 2002), релігієзнавчі дослідження доцільно виокремити у спеціальну групу, адже йдеться про специфічний і цілком самодостатній аспект Майдану.

Революція Гідності вивела питання віри у публічну площину, і це вплинуло на переосмислення ролі церкви в суспільстві. Хоча церкви та церковні лідери не стали рушіями протесту на початку Революції Гідності, але вони були серед тих, хто визначав порядок денний, брав участь у формуванні публічного дискурсу навколо Майдану та легітимізував саму протестну діяльність (Panuch 2015).

Аналізові взаємного впливу суспільства на церкву й навпаки присвячено кілька окремих видань. Серед них збірник «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка» 2014 року видання, де поруч із хронологією подій та офіційними документами вміщено студії релігієзнавців.

Дослідники зазначають зокрема, що можливість спостерігати за суспільною діяльністю церкви на Майдані підвищила очікування людей щодо релігійних організацій. У майбутньому виграють ті церкви, які оперативно реагуватимуть на виклики часу (Недавня 2014).

Проаналізувавши активність релігійних організацій під час Революції Гідності, Оксана Горкуша дійшла висновку, що, на відміну від світської влади, яка не усвідомила, що суспільство рухається вперед, релігійні організації змогли продемонструвати «свою готовність і можливість бути духовним натхненням майбутньої України» (Горкуша 2014, с. 73).

Український католицький університет видав 2018 року збірник «Бог і Майдан: аналіз і свідчення», частину якого, окрім спогадів очевидців, становлять наукові дослідження. Як і у збірнику «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка», автори досліджують ті виклики, що поставив Майдан перед релігійними організаціями. Йдеться зокрема про «активність та креативність у служінні, близькість до проблем та потреб людей, критичність, авторефлексію та вчасне реагування на зміни у суспільстві» (Олійник 2018, с. 72).

Тетяна Калениченко у своєму дослідженні «Публічна релігія Майдану в Україні» («Public Religion During the Maidan Protests in Ukraine») аналізує різні прояви релігійності під час Майдану та наслідки протестів для релігійних організацій. Дослідниця показує, що феномен публічної релігії, який виявився під час подій Майдану, коли релігійний складник виступав як культурний ресурс для українського суспільства, нівелював відмінності між основними релігійними групами. Однак подальші події спричинилися до посилення конкуренції в релігійній сфері та політизації релігії (Kalenychenko 2017, p. 35).

Церкву не як конфесійну інституцію, а як цілісну духовно-релігійну систему різних віросповідань, що ефективно взаємодіяли зі спільнотою Майдану, реагуючи на її духовні та релігійні потреби, розглянуто у дослідженні Оксани Горкуші та Людмили Филипович. Водночас, аналізуючи зокрема участь Української православної церкви Московського патріархату у подіях Революції Гідності, авторки зазначають, що внутрішньорелігійні проблеми часто мають геополітичне або світсько-політичне походження, а не суто релігійне та що позиція УПЦ МП бути нібито поза політикою вже найближчим часом поставить її перед серйозним соціально-історичним викликом (Horkusha, Fylypovych 2015, p. 354).

Низка публікацій із релігієзнавчою тематикою в різних виданнях висвітлювала участь представників різних конфесій у подіях Майдану.

Зокрема огляд активності єврейських громад під час Революції Гідності представлено у статті Юліани Смілянської «Євреї України: минуле і сучасність» («The Jews of Ukraine: Past and Present») (Smilianskaya 2015); мусульманським громадам в Україні під час Майдану присвячено статтю Михайла Якубовича «Українські мусульмани і Майдан» (Якубович 2014).

У публікаціях Олени Панич (Панич 2014), Михайла Черенкова (Черенков 2014, Cherenkov 2015, Cherenkov 2015a) та Олексія Гордєєва (Гордєєв 2018) досліджено участь у Революції Гідності українських протестантських громад.

Михайло Черенков, зазначаючи, що під час масових протестів народилася нова форма релігійності – коли громадянська церква бачить себе частиною громадянського суспільства, а суспільство бачить церкву «своєю» (Черенков 2014, с. 127), підкреслює, що Майдан дав унікальний шанс протестантським церквам «стати частиною суспільно-політичного руху, масштабних та глибоких процесів, які змінюють Україну як країну та націю. Завдяки протестантській активності на Майдані відкрилася можливість демаргіналізації протестантизму в Україні та його прийняття як українського протестантизму, як однієї з національних церков, визнаних іншими конфесіями та шанованих суспільством» (Черенков 2014, с. 139).

Ще в одній публікації дослідник аналізує вплив подій Майдану на протестантські спільноти в Україні, що позначився зокрема на світоглядних позиціях українських протестантів та розділив їх на умовні групи: тих, хто зберіг «нейтралітет» і залишився поза межами часу; тих, хто підтримав Антимайдан і зостався в межах пострадянського минулого; тих, хто сприйняв Майдан як покликання та шанс зміцнити суспільні зв'язки та будувати європейську Україну (Cherenkov 2015a). Певною мірою такі оцінки може бути застосовано й до українського суспільства загалом.

Олексій Гордєєв, визначаючи, що вплинуло на зменшення кількості аполітичних протестантів, називає серед причин цього деполітизацію та етизацію Майдану (Гордєєв 2018, с. 110).

Культурологічні та соціально-антропологічні виміри Майдану

Їх пов'язано передусім із низкою практик, що виникли під час протестів, і з його характеристиками як символічного простору.

Метафізичному та символічному аспектам Майдану присвячено статтю Олени Чебанюк, в основу якої покладено аналіз усноісторичних інтерв'ю з учасниками Революції Гідності. Вивчаючи розповіді протестувальників, дослідниця описує простір Майдану в межах дихотомії «свій» – «чужий», де «своїм» був простір наметового містечка, а «чужим» – простір за його периметром (Чебанюк 2020, с. 354). Цей

«свій» простір, який протестувальники порівнювали із Запорозькою Січчю, породжував низку відповідних практик посвячення тих, хто прагнув стати його частиною, – «постриження» (створення певної зачіски, переважно козацького оселедця), посвячення у козаки та отримання нового імені (Чебанюк 2020, с. 356). Нарешті символічний простір Майдану сприймався тими, хто перебував у його межах, як модель ідеального суспільства (Чебанюк 2020, с. 357).

Інший підхід до дослідження семіосфери Майдану представлено у статті Олександра Шульги. Події Революції Гідності показано як конфлікт і процес соціального конструювання в символічній сфері, під час яких відбувалося стикання модифікованих моделей радянського всесвіту, що зберігалися в Україні у всі роки незалежності, та українського всесвіту, що сформувався в нашій країні за останні десятиліття (Shulga 2015).

Тамара Гундорова розглядає Майдан як соціальний та культурний перформанс, що породив нові громадські ініціативи та нові культурно-естетичні форми, такі як «Вавилон'13», «Бібліотека Майдану», «Музей Майдану» та різноманітні перформанси. Дослідниця зазначає, що Євромайдан був «політичною та революційною подією, яка підкреслила тісний зв'язок між культурними та політичними практиками. Важливо те, що Євромайдан продемонстрував, що в епоху постпостмодерну перформанс залишається не лише справжнім мистецьким явищем, а й формою соціальної практики, що несе потужні соціокультурні та політичні меседжі» (Hundorova 2016, р. 167).

Як сакральний простір визначають Майдан Василь Рудейко та Гелен Зоргдрагер. Для першого з дослідників літургійний вимір Майдану пов'язано з досвідом присутності та співпраці людей під час протестів. В. Рудейко зокрема порівнює одну з ключових практик літургійного досвіду церкви – стояння, стовпництво зі стоянням – і в прямому, і в переносному сенсі – на Майдані, та трактує стояння як стійкість заради обстоювання громадянських і суспільних цінностей (Рудейко 2018, с. 202–203).

Так само з відчуттям єдності пов'язує літургійність Майдану Гелен Зоргдрагер, яка у лютому 2014 року стала свідком прощання із загиблими активістами. Використовуючи теоретичні підходи та поняття зі сфери літургійної обрядовості, дослідниця зазначає, що цей жалобний ритуал перетворив Майдан на єдиний літургійний простір, в якому не існувало кордонів. Учасники подій, які виносили своїх полеглих побратимів на сцену, викликали у присутніх відчуття нової сім'ї, родини Майдану. Сам ритуал мав підкреслити гідність загиблих, а пізніше сприяв меморіалізації подій. Власне, створення пам'ятних місць, на погляд дослідниці, було засобом збереження тієї спільності, яка виникла на Майдані під час прощання із загиблими (Zorgdrager 2016, р. 184). Водночас авторка вказує на потенційні загрози подальшій ритуалізації та меморіалізації, а саме використання цих процесів політиками, що може перетворити сакральний простір Майдану на простір боротьби. Запобіжником мають стати усвідомлення важливості ролі релігійних символів і практик та обережне і критичне ставлення до цієї спадщини Майдану (Zorgdrager 2016).

Через поняття «Небесна Сотня» аналізує сутність Майдану Віллем Блейкер, концентруючись на традиції мартирологічного мислення в українській культурі та меморіальних практиках. Блейкер зокрема вважає, що ідеї мучеництва, повністю сформовані в українській культурі у XIX столітті у творах Тараса Шевченка, у XXI столітті найповніше виявилися саме під час Революції Гідності. Він пропонує враховувати ці ідеї для включення мартирології Майдану в урбаністичний простір Києва (Blacker 2015, р. 284). І подібно до того, як свого часу місце поховання Шевченка слугувало мартирологічним локусом концентрації національної свідомо-

сті наприкінці XIX століття, так і меморіал Героїв Небесної Сотні має стати ключовим пунктом у «семіотичній мережі сучасності» (Blacker 2015, р. 286).

Дослідженню впливу історичних наративів про козацтво, добу УНР та період Другої світової війни, а також фольклору на формування наративу про Небесну Сотню присвячено публікацію Наталії Безбородової. Дослідниця визначає формування цього наративу як частину так званого протестного фольклору, що побутував на Майдані, сприяючи консолідації майданної спільноти (Bezborodova 2018).

Мистецтвознавчі дослідження Майдану

Революція Гідності як протест реалізувалася не лише у відповідних діях мітингувальників. Останній Майдан, під час якого творчість стала однією з форм опору режимові Януковича, спричинив переосмислення ролі сучасного мистецтва та розвитку всіх його різновидів – від літератури до кінематографу, а також появу та популяризацію нових різновидів, таких як стритарт.

Серед вітчизняних дослідників низку публікацій, присвячених мистецтву періоду Революції Гідності, у тому числі монографію, підготувала Наталія Мусієнко (Moussienko 2015, Мусієнко 2015, Мусієнко 2020). У книжці «Мистецтво Майдану» дослідниця простежила шлях, який пройшло мистецтво під час подій, – від карнавального до сакрального, органічно поєднавши в собі елементи авангарду, масової культури та високої класики.

Досліджуючи живопис, літературу, плакатне мистецтво та фотографію, театр і кінематограф, музику й численні перформанси Майдану, Н. Мусієнко визначає сам Майдан як художній простір спротиву та розлучий артефакт, результат «фантастичного креативного вираження як професійних митців, так і загалом учасників Майдану» (Мусієнко 2015, с. 12).

Водночас мистецтво Майдану стало поштовхом до розвитку культурної дипломатії як інструменту створення іміджу та популяризації України у світі. Після 2014 року у світі виник запит на глибше знайомство з Україною, й саме культурні проекти допомагають пояснити світові, чим є Україна та чого вона прагне (Мусієнко 2020, с. 228).

Майдан також активізував розвиток нових мистецтв, зокрема мистецтва стритарту. Цій темі присвячено дослідження Еви Сулек, яка вважає, що зазначений різновид мистецтва почався з розмальовування касок, щитів, барикад та був, по суті, формою політичного протесту. Надалі саме зміст стритарту, на думку дослідниці, сприятиме формуванню образу сучасної України (Sulek 2017).

Важливому аспекту висвітлення травматичного досвіду українського суспільства в дитячій літературі присвячено роботи Матеуша Светлицького (Światlicki 2018) та Наталії Марченко (Марченко 2020). Автори аналізують спричинені Майданом виклики, які постали перед авторами дитячих книжок, зокрема щодо представлення наративу про сучасних героїв.

Висновки

Наведений вище огляд є однією з перших спроб систематизації досліджень масових протестних рухів у новітній історії України й запровадження терміна «майданознавство» в науковий обіг та в інформаційний простір із метою закріпити за ним визначену дефініцію.

Очевидно, що це не вичерпний перелік робіт із цієї теми. Однак масив досліджень, присвячених масовим суспільно-політичним протестам в Україні, продемонстрував, що осмислення ролі Майдану в новітній історії України як історичної події та суспільно-політичного феномена, вивчення його багатозаровості дає підстави виокремити майданознавство як спеціальну галузь наукових знань. Сьогодні вона включає комплекс наукових праць, спрямованих на вивчення історії та специфіки українських революцій кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ століття, розв'язання питань їхньої термінологічної визначеності, формування теоретичної бази та методологічного апарату.

Предметом дослідження майданознавства є, власне, Майдан – і як узагальнене поняття на позначення масових суспільно-політичних протестів 90-х років ХХ століття – 10-х років ХХІ століття, і як позначення кожного з цих протестів – Революції на граніті, Помаранчевої революції, Революції Гідності.

Огляд наукових публікацій демонструє, що дослідження Майдану є багатоаспектним, провадиться методами соціальних та гуманітарних дисциплін, зокрема таких, як соціологія, політологія, історія, релігієзнавство, літературознавство, фольклористика, соціальна антропологія та культурологія, мистецтвознавство тощо. При цьому лише останній Майдан – Революція Гідності – опинився у центрі уваги вчених, натомість майже не розкрито особливості попередніх протестів 1990 та 2004 років.

На нинішній час майданознавчі дослідження ще на початковому етапі, більшість питань лишаються дискусійними, потребують подальшого осмислення, а також удосконалення методологічного апарату. Перспективним є розвиток майданознавства на стику дисциплін, що має забезпечувати глибше розуміння феномена Майдану, його осмислення як події та процесу через персональний досвід його учасників, досвід суспільства й держави.

У межах соціологічних досліджень Майдану серед першочергових завдань – подальший розвиток теоретичних праць, спрямованих на розв'язання термінологічних проблем. У цьому контексті аналіз Майданів має стати важливим внеском у розуміння природи та сутності масових суспільно-політичних протестів у новітній історії України і світу та сприяти розвитку теорії сучасних революцій.

Якщо ми маємо загальне уявлення про принципи самоорганізації Майдану та вивчення різних соціальних груп, у тому числі й релігійних, то менш розкритими залишаються питання взаємодії величезної кількості політичних сил, громадських організацій та активістів, лідерів думок, присутність яких на Майдані дає змогу визначити його, слідом за М. Яковлевим, як «поліліт», тобто такі структури влади у спільнотах, коли для кожної окремої сфери її можна виділити свої владні центри, в яких також є «сила солідарності добровільних об'єднань» (Яковлев 2015, с. 20).

Подальшого розвитку потребує дослідження Майдану як суспільно-політичного конфлікту, зокрема представленості у ньому тих груп, які стояли по інший бік барикад.

Медіазнавчі дослідження розкривають роль журналістів у подіях Майдану та розглядають її як важливий чинник, що вплинув на переосмислення функції медій у суспільстві. Водночас відкритими залишаються питання щодо етичних аспектів висвітлення тих чи інших моментів протестів, здатність медій генерувати та транслювати нові соціальні сенси.

Особливої ваги набуває вивчення Майдану як в історичному контексті національних визвольних змагань українців, так і в контексті світових протестних рухів. Воєнна агресія росії як реакція на перемогу Революції Гідності порушує питання

щодо правомірності включення Майданів у контекст визвольної боротьби та зв'язку Майдану з російсько-українською війною.

Аналіз Майдану в світовому контексті потребує розроблення спеціальної методології, яка дасть можливість визначити вплив глобальних тенденцій на розгортання протестних рухів у світі, зв'язок або типологічну схожість їх, розуміння причин, що зумовлюють наявність цієї схожості або, навпаки, відмінності сутності та перебігу протестів.

Нарешті, широкі можливості розкриваються для дослідження Майдану методами соціальної антропології, етнології та фольклористики. Наявні дослідження демонструють розмаїття підходів до вивчення українських масових протестів у межах цих дисциплін та дають змогу зосередити увагу на вивченні артефактів, ідей, моделей поведінки, культурно зумовлених принципів самоорганізації тощо.

Список літератури

1. Винницький, М. 2021. *Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності*. Пер. з англ. Р. Клочка. Львів: Видавництво Старого Лева.
2. Голдстоун, Дж. 2006. К теорії революції четвертого покоління. Текст лекції. 1984. Пер. с англ. Н. Эдельмана. *Логос*, 5 [online]. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/library/articles/1703> [Дата звернення 25 листопада 2022].
3. Гордєєв, О. 2018. Майдан як виклик протестантській аполітичності. В: *Бог і Майдан: аналіз і свідчення*. Львів: Український католицький університет, с. 100–122.
4. Горкуша, О. 2014. Євромайдан як індикатор трансформації релігійної функціональності, або Революція Гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною та Людиною. В: *Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. Київ: Саміт-Книга, с. 61–75.
5. Грабовська, І. 2014. Єврореволюція як Революція Гідності в контексті цивілізаційної проблематики. *Філософська думка*, 6, с. 39–45.
6. Грицак, Я. 2021. Десять тез про революцію. В: *Революція Гідності: на шляху до історії. Революції доби постмодерну: Майдан у контексті світових протестних рухів кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 39–43.
7. Дюркгайм, Е. 2002. *Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії*. Пер. з фр. Г. Філіпчука та З. Борисюк. Київ: Юніверс.
8. Калиниченко, Г. 2015. Євромайдан в Україні: огляд інформативного потенціалу мережі Facebook (листопад 2013 – лютий 2014). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 25, с. 7–30 [online]. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=sidptm_2015_25_3 [Дата звернення 25 листопада 2022].
9. Кульчицький, С. 2020. «Революція розпаду» 1991 року й наступні революційні спалахи в Україні: закономірності пострадянської динаміки українського суспільства. В: *Революція Гідності: на шляху до історії*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 167–179.
10. Майданознавство. 2015. 13 законів Андрея Ваджры [online]. Режим доступу: <https://andreyvadja.livejournal.com/474166.html> [Дата звернення 25 листопада 2022].

11. Марченко, Н. 2020. Революція Гідності в українській книжці для дітей та юнацтва. В: *Революція Гідності: на шляху до історії*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 215–225.
12. Мацієвський, Ю. 2005. «Помаранчева революція» крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень. *Політичний менеджмент*, 6, с. 7–22.
13. Метельова, Т. 2015. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства й форма прямої демократії: світові тренди та український досвід. *Віче*, 4, с. 2–5.
14. Мільо, Т. 2018. Майдан, месіанізм та рух «Солідарність». В: *Бог і Майдан: аналіз і свідчення*. Львів: Український католицький університет, с. 158–176.
15. Мусієнко, Н. 2020. Артпроект «Мистецтво Майдану» як інструмент культурної дипломатії України. В: *Революція Гідності: на шляху до історії*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 227–236.
16. Мусієнко, Н. 2015. *Мистецтво Майдану*. Київ: Майстер-принт.
17. Нахманович, В. 2021. «Кольорові революції» – начерки до системного аналізу. В: *Революція Гідності: на шляху до історії. Революції доби постмодерну: Майдан у контексті світових протестних рухів кінця XX – початку XXI століття*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 151–173.
18. Недавня, О. 2014. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. В: *Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. Київ: Саміт-Книга, с. 168–185.
19. Олійник, А. 2018. Майдан як знак часу: зауважити, розпізнати, відповісти... В: *Бог і Майдан: аналіз і свідчення*. Львів: Український католицький університет, с. 59–74.
20. Онух, О. 2021. Масова мобілізація в світі та українські Майдани. В: *Революція Гідності: на шляху до історії. Революції доби постмодерну: Майдан у контексті світових протестних рухів кінця XX – початку XXI століття*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 45–57.
21. Панич, О. 2014. Майдан і українські євангельські церкви: суспільні виклики для релігійної самосвідомості. В: *Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. Київ: Саміт-Книга, с. 155–159.
22. Прохорова, А. 2017. Самоорганізація волонтерських ініціатив під час подій на Майдані 2013–2014 рр. *Соціологічні студії. Соціальні реальності в емпіричних дослідженнях*, 2, с. 47–54 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2017_2_10 [Дата звернення 25 листопада 2022].
23. Романюк, О. 2014. Друга посткомуністична революція в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 1111, вип. 26, с. 14–22 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHIPPO_2014_1111_26_5 [Дата звернення 25 листопада 2022].
24. Романюк, О. 2005. Посткомуністичні революції. *Політичний менеджмент*, 4, с. 16–28.
25. Рудейко, В. 2018. Літургійний вимір Майдану. В: *Бог і Майдан: аналіз і свідчення*. Львів: Український католицький університет, с. 200–210.
26. Сафар'янс, Є. 2020. Студентський страйк 2013 року: початок Євромайдану. В: *Революція Гідності: на шляху до історії*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 303–325.
27. У Черкасах відбулася презентація видання Інституту національної пам'яті про регіональний вимір Майдану. 2018. *Прочерк* [online]. Режим доступу: <https://procherk.info/news/7-cherkassy/68422-u-cherkasah-vidbulasja-prezentatsija-vidannja-institutu-natsionalnoyi-pamjati-pro-regionalnij-vimir-majdanu-foto>. [Дата звернення 25 листопада 2022].
28. Хомишин, А. 2018. «Стратегія теплого океану», втілена в майданівському русі, як продовження традиції ненасильницького опору в XX столітті. В: *Бог і Майдан: аналіз і свідчення*. Львів: Український католицький університет, с. 147–157.
29. Чебанюк, О. 2020. Простір Майдану: символічний та метафізичний аспекти. В: *Революція Гідності: на шляху до історії*. Київ: Національний музей Революції Гідності, с. 353–360.
30. Черенков, М. 2014. «Миссиология после Майдана»: шанс для украинских протестантов. *Христианская мысль. Церковь и политика*, 8, с. 127–141.
31. Юркова, О. 2015. Facebook як новий тип історичного джерела: спроба характеристики та практичні завдання архівування документів. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 25, с. 31–48 [online]. Режим доступу: <https://www.academia.edu/12812739> [Дата звернення 25 листопада 2022].
32. Яковлев, М. 2015. Революція Гідності: теоретичні підходи до вивчення її передумов, змісту та наслідків. В: *Україна після Євромайдану: досягнення та виклики*. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, с. 10–28.
33. Якубович, М. 2014. Українські мусульмани і Майдан. В: *Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. Київ: Саміт-Книга, с. 160–163.
34. Bezborodova, N. 2018. Nebesna Sotnia: Formation of a New Narrative from Protest Lore to Institutionalized Commemorative Practice. *Ethnologies*, Vol. 40, Issue 1, p. 101–138 [online]. Available at: <https://doi.org/10.7202/1054314ar> [Accessed 25 November 2022].
35. Blacker, U. 2015. Martyrdom, Spectacle, and Public Space: Ukraine's National Martyrology from Shevchenko to the Maidan. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, Vol. 1, Issue 2, p. 257–292 [online]. Available at: https://www.academia.edu/26399982/Martyrdom_Spectacle_and_Public_Space_Ukraine_s_National_Martyrology_from_Shevchenko_to_the_Maidan [Accessed 25 November 2022].
36. Budivska, H., Orlova, D. 2017. Between Professionalism and Activism: Ukrainian Journalism after the Euromaidan. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 3, p. 137–156 [online]. Available at: <https://doi.org/10.18523/kmlpj120120.2017-3.137-156> [Accessed 25 November 2022].
37. Channell-Justice, E. S. 2017. “We’re Not Just Sandwiches”: Europe, Nation, and Feminist (Im)Possibilities on Ukraine’s Maidan. *Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 42, Issue 3, p. 717–741 [online]. DOI: 10.1086/689639.
38. Cherenkov, M. 2015. Protestantism and Protest: Socio-Theological Reidentification of Ukraine and Ukrainian Protestantism in the Context of Maidan. In: *Religion, State, Society, and Identity in Transition Ukraine*, p. 319–341 [online]. Van der Laarse, R., Cherenkov, M., Proshak, V. and Mykhalchuk, T. (eds), Oisterwijk. Available at: https://www.academia.edu/23556924/RELIGION_STATE_SOCIETY_AND_IDENTITY_IN_TRANSITION_Ukraine_Editors [Accessed 25 November 2022].
39. Cherenkov, M. 2015a. Ukrainian Protestants After Maidan. *Euxeinos*, 17, p. 42–48 [online]. Available at: https://www.academia.edu/12018456/Protestant_Churches_after_the_Maidan_Euxeinos_Religious_and_Political_Crisis_in_Ukraine_17_2015 [Accessed 25 November 2022].

40. Dyczok, M. 2016. Ukraine's Euromaidan Broadcasting through Information Wars with Hromadske [online]. Bristol. Available at: https://www.academia.edu/23668440/Ukraines_Euromaidan_Broadcasting_through_Information_Wars_with_Hromadske_Radio [Accessed 25 November 2022].
41. Fedorenko, K. 2015. The Two Movements: Liberals and Nationalists During Euromaidan. *Ideology and Politics*, 1, p. 4–35.
42. Gerasimov, I. 2014. Ukraine 2014: the First Postcolonial Revolution. Introduction to the Forum. *Ab Imperio*, 3, p. 22–44.
43. Horkusha, O., Fylypovych, L. 2015. Ukrainian Dignity Revolution as a Civil Church Locus of Action. In: *Religion, State, Society, and Identity in Transition Ukraine*, p. 345–355 [online]. Van der Laarse, R., Cherenkov, M., Proshak, V., and Mykhalchuk, T. (eds), Oisterwijk. Available at: https://www.academia.edu/23556924/RELIGION_STATE_SOCIETY_AND_IDENTITY_IN_TRANSITION_Ukraine_Editors [Accessed 25 November 2022].
44. Hundorova, T. 2016. Ukrainian Euromaidan as Social and Cultural Performance. In: *Revolution and War in Contemporary Ukraine. The Challenge of Change*, p. 161–179. Bertelsen, O. (ed.), Stuttgart.
45. Ishchenko, V. 2016. Far right participation in the Ukrainian Maidan protests: an attempt of systematic estimation. In: *European Politics and Society*, p. 1–20.
46. Ishchenko, V. 2020. Left divergence, right convergence: anarchists, Marxists, and nationalist polarization in the Ukrainian conflict, 2013–2014. *Globalizations*, Vol. 17, Issue 5, p. 820–839 [online]. Available at: 10.1080/14747731.2020.1722495 [Accessed 25 November 2022].
47. Junes, T. 2016. Euromaidan and the Revolution of Dignity: a Case Study of Student Protest as a Catalyst for Political Upheaval. *Critique and Humanism*, Vol. 46, Issue 2, p. 73–96 [online]. Available at: https://www.academia.edu/27462294/Euromaidan_and_the_Revolution_of_Dignity_A_Case_Study_of_Student_Protest_as_a_Catalyst_for_Political_Upheaval [Accessed 25 November 2022].
48. Kalenychenko, T. 2017. Public Religion During the Maidan Protests in Ukraine. *Euxeinos*, 24, p. 23–38 [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/323357256_Public_Religion_During_the_Maidan_Protests_in_Ukraine [Accessed 25 November 2022].
49. Khromeychuk, O. 2016. Negotiating Protest Spaces on the Maidan: A Gender Perspective. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society; Gender, Nationalism, and Citizenship in Anti-Authoritarian Protests in Belarus, Russia, and Ukraine (Special Issue)*, 2/1, p. 9–47 [online]. Available at: https://www.academia.edu/25770298/Negotiating_Protest_Spaces_on_the_Maidan_A_Gender_Perspective_Journal_of_Soviet_and_Post-Soviet_Politics_and_Society_2_no_1_2016_9_47 [Accessed 25 November 2022].
50. Krasynska, S., Martin, E. 2017. The Formality of Informal Civil Society: Ukraine's EuroMaidan. *Voluntas*, 28, p. 420–449.
51. Lyebedyev, Ye., Makhortykh, M. 2018. Euromaidan: Quantitative Analysis of Multilingual Framing 2013–2014 Ukrainian Protests on Twitter. In: *IEEE Second International Conference on Data Stream Mining & Processing*, August 21–25, 2018, Lviv, Ukraine, New York: IEEE, p. 276–280 [online]. Available at: https://www.academia.edu/37290403/Euromaidan_Quantitative_Analysis_of_Multilingual_Framing_2013_2014_Ukrainian_Protests_on_Twitter [Accessed 25 November 2022].
52. Moussienko, N. 2015. Art and Revolution: Kyiv Maidan of 2013–2014. In: *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes (Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe)*, Bern, p. 257–264.
53. Onuch, O. 2015. Maidans Past and Present: Comparing the Orange Revolution and the EuroMaidan. *Ukraine's Euromaidan: Analyses of a Civil Revolution*. Marples, D., and Mills, F. (eds). Columbia University Press: New York, p. 27–56 [online]. Available at: https://www.academia.edu/9695411/Maidan_Past_and_Present_comparing_the_2004_Orange_Revolution_and_2013_14_EuroMaidan_in_Ukraine_ [Accessed 25 November 2022].
54. Onuch, O. 2015a. "Facebook Helped Me Do It": Understanding the EuroMaidan Protester "Tool-Kit". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 15, Issue 1, p. 170–184. DOI: 10.1111/sena.12129.
55. Onuch, O. 2014. Mapping Mass Mobilization: Understanding Revolutionary Moments in Argentina and Ukraine. London. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137409775>.
56. Onuch O., Martsenyuk, T. 2014. Mothers and Daughters of the Maidan: Gender, repertoires of violence, and the division of labour in Ukrainian protests. *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan*, 1, p. 105–126.
57. Onuch, O., Sasse, G. 2016. The Maidan in Movement: Diversity and the Cycles of Protest. In: *Europe-Asia Studies*, p. 1–32. DOI: 10.1080/09668136.2016.1159665.
58. Panych, O. 2015. Churches at Euromaidan: In Search for Leadership. In: *Religion, State, Society, and Identity in Transition Ukraine*, p. 395–413 [online]. Van der Laarse, R., Cherenkov, M., Proshak, V. and Mykhalchuk, T. (eds), Oisterwijk, Available at: https://www.academia.edu/20138226/Churches_at_Euromaidan_in_Search_for_Leadership [Accessed 25 November 2022].
59. Petrenko, O. 2016. History and Gender in the Euromaidan Protests. In: *Engaging Crimea and Beyond: Perspectives on Conflict, Cooperation and Civil Society Development* (Global Dialogues 11). Carment, D. and Nikolko, M. (eds.), Duisburg: Käte Hamburger Kolleg / Centre for Global Cooperation Research, p. 38–42 [online]. Available at: https://www.academia.edu/21817135/History_and_Gender_in_the_Euromaidan_Protests_in_David_Carment_and_Milana_Nikolko_eds_Engaging_Crimea_and_Beyond_Perspectives_on_Conflict_Cooperation_and_Civil_Society_Development_Duisburg_2015_Global_Dialogues_11_Käte_Hamburger_Kolleg_Centre_for_Global_Cooperation_Research_KHK_GCR21_9 [Accessed 25 November 2022].
60. Poleyki, O. 2015. The end of post-Soviet Ukraine: meanings and outcomes of revolution 2013–2014. *The Process of Politicization: How Much Politics Does a Society Need? Series: Copernicus Graduate School Studies*, 5, Cambridge Scholars Publishing, p. 147–161.
61. Popova, M. 2016. Fear and Loathing on the Post-Communist Street: Why Bulgaria's #DANSwithme Protest Fizzled Out, but Ukraine's Euromaidan Escalated. *Critique and Humanism*, Vol. 46, Issue 2, p. 109–126 [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/313374585_Fear_and_Loathing_on_the_Post-Communist_Street_Why_Bulgaria%27s_DANSwithme_Protest_Fizzled_Out_but_Ukraine%27s_Euromaidan_Escalated [Accessed 25 November 2022].
62. Riabchuk, M., Lushnycky, A. 2015. Ukraine's Third Attempt. In: *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes (Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe)*, Bern, p. 47–57.
63. Risch, W. J. 2015. What the Far Right Does t Tell Us about the Maidan. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 16, Issue 1, p. 137–144. DOI: 10.1353/kri.2015.0011.
64. Shulga, O. 2015. Consequences of the Maidan: War of Symbols, Real War and Nation Building. In: *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes (Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe)*, Bern, p. 231–239.

65. Shveda, Yu. 2015. The Revolution of Dignity in the Context of Theory of Social Revolutions. In: *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes (Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe)*, Bern, p. 83–94.
66. Smilianskaya, Yu. 2015. Jews of Ukraine: Past and Present. *Euxeinos*, 17, p. 20–34 [online]. Available at: https://www.academia.edu/12018456/Protestant_Churches_after_the_Maidan_Euxeinos_Religious_and_Political_Crisis_in_Ukraine_17_2015 [Accessed 25 November 2022].
67. Stepurko, T. and all. 2014. Medical Care on the Euromaidan: Who have saved the lives of the protesters? *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan*, 1, p. 80–104.
68. Sułek, E. 2017. Aesthetics of the revolution or a new form of nationalism? Street art in Kyiv 2013–2016. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Arte et Educatione*, Vol. XII. Visual culture as a discursive element of public space, Cracow [online]. Available at: https://www.academia.edu/38262462/Aesthetics_of_the_revolution_or_a_new_form_of_nationalism_Street_art_in_Kyiv_2013_-2016 [Accessed 25 November 2022].
69. Sviatnenko, S., Vinogradov, A. 2014. Euromaidan Values from a Comparative Perspective. *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan*, 1, p. 41–61.
70. Świetlicki, M. 2018. “Oh, What a Waste of Army Dreamers...”: The Revolution of Dignity and War in Contemporary Ukrainian Picturebooks. *Filoteknos*, 8, p. 119–130. DOI: 10.23817/filotek.8-9.
71. Szostek, J. 2014. The Media Battles of Ukraine’s EuroMaidan. *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media*, 11, p. 1–19 [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/281321651_The_Media_Battles_of_Ukraine%27s_EuroMaidan [Accessed 25 November 2022].
72. Zhuravlev, O., Ishchenko, V. 2020. Exclusiveness of civic nationalism: Euromaidan eventful nationalism in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, Vol. 36, Issue 3, p. 226–245. DOI: 10.1080/1060586X.2020.1753460.
73. Zorgdrager, H. 2016. Epiphany between the Barricades. The Ukrainian Maidan as a Sacred Space. *Jaarboek voor liturgieonderzoek*, 32, p. 167–185 [online]. Available at: https://www.academia.edu/36475887/Epiphany_between_the_Barricades_the_Ukrainian_Maidan_as_a_Sacred_Space [Accessed 25 November 2022].

References

1. Vynnytskyi, M. 2021. *Ukrainskyi Maidan, rosiiska viina. Khronika ta analiz Revoliutsii Hidnosti*. Translated from English by R. Klochko. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.
2. Goldstoun, Dzh. 2006. K teorii revoliutsii chetviortoho pokoleniia. Tekst leksii. 1984. Translated from English by N. Edelman. *Logos*, 5 [online]. Available at: <https://gtmarket.ru/library/articles/1703> [Accessed 25 November 2022].
3. Hordieiev, O. 2018. Maidan yak vyklyk protestantskii apolitychnosti. In: *Boh i Maidan: Analiz i svidchennia*. Lviv: Ukrainskyi katolytskyi universytet, p. 100–122.
4. Horkusha, O. 2014. Yevromaidan yak indyikator transformatsii relihiinoi funktsionalnosti abo Revoliutsiia Hidnosti yak sytuatsiia spovidi pered Bohom, Ukrainoiu ta Liudynoiu. *Maidan i tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka*. Kyiv: Samit-Knyha, p. 61–75.
5. Hrabovska, I. 2014. Yevrorevoliutsiia yak Revoliutsiia Hidnosti v konteksti tsyvilizatsiinoi problematyky. *Filosofska dumka*, 6, p. 39–45.

6. Hrytsak, Ya. 2021. Desiat tez pro revoliutsiiu. In: *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii. Revoliutsii doby postmodernu: Maidan u konteksti svitovykh protestnykh rukhiv kintsia XX – pochatku XXI stolittia*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 39–43.
7. Diurkhaim, E. 2002. *Pervisni formy relihiinoho zhyttia. Totemna systema v Avstralii*. Translated from French H. Filipchuk and Z. Borysiuk. Kyiv: Yunivers.
8. Kalynychenko, H. 2015. Yevromaidan v Ukraini: ohliad informatyvnoho potentsialu merezhi Facebook (lystopad 2013 – liutyi 2014). *Spetsialni istorichni dystsyplyny: pytannia teorii ta metodyky*, 25, p. 7–30 [online]. Available at: http://history.org.ua/LiberUA/sid_2015_25/sid_2015_25.pdf [Accessed 25 November 2022].
9. Kulchytskyi, S. 2020. “Revoliutsiia rozpadu” 1991 roku y nastupni revoliutsiini spalakhy v Ukraini: zakonmirnosti postradianskoi dynamiky ukrainskoho suspilstva. In: *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 167–179.
10. Maidanoznavstvo. 2015. 13 zakonov Andreia Vadghry [online]. Available at: <https://andreyvadja.livejournal.com/474166.html> [Accessed 25 November 2022].
11. Marchenko, N. 2020. Revoliutsiia Hidnosti v ukrainskii knyzhtsi dlia ditei ta yunatstva. *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 215–225.
12. Matsiievskiy, Yu. 2005. “Pomarancheva revoliutsiia” kriz pryizmu mizhdystsyplynarykh sotsialnykh doslidzhen. *Politychnyi menezhment*, 6, p. 7–22.
13. Metelova, T. 2015. Protestni rukhy yak sehment hromadianskoho suspilstva y forma priamoi demokratii: svitovi trendy ta ukrainskyi dosvid. *Viche*, 4, p. 2–5.
14. Milo, T. 2018. Maidan, mesianizm ta rukh “Solidarnist”. In: *Boh i Maidan: analiz i svidchennia*. Lviv: Ukrainskyi katolytskyi universytet, p. 158–176.
15. Musiienko, N. 2020. Artproiekt “Mystetstvo Maidanu” yak instrument kulturnoi dyplomatii Ukrainy. In: *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 227–236.
16. Musiienko, N. 2015. *Mystetstvo Maidanu*. Kyiv: Maister-prynt.
17. Nakhmanovych, V. 2021. “Kolorovi revoliutsii” – nacherky do systemnoho analizu. In: *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii. Revoliutsii doby postmodernu: Maidan u konteksti svitovykh protestnykh rukhiv kintsia XX – pochatku XXI stolittia*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 151–173.
18. Nedavnia, O. 2014. Tserkovno-relihiinyi faktor Yevromaidanu v otsinkakh yoho uchasnykiv ta prykhylnykiv. In: *Maidan i tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka*. Kyiv: Samit-Knyha, p. 168–185.
19. Oliinyk, A. 2018. Maidan yak znak chasu: zauvazhyty, rozpiznaty, vidpovisty... In: *Boh i Maidan: analiz i svidchennia*. Lviv: Ukrainskyi katolytskyi universytet, p. 59–74.
20. Onukh, O. 2021. Masova mobilizatsiia v sviti ta ukrainski Maidany. In: *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii. Revoliutsii doby postmodernu: Maidan u konteksti svitovykh protestnykh rukhiv kintsia XX – pochatku XXI stolittia*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 45–57.
21. Panych, O. 2014. Maidan i ukrainski yevanhelski tserkvy: suspilni vyklyky dlia relihiinoi samosvidomosti. In: *Maidan i tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka*. Kyiv: Samit-Knyha, p. 155–159.
22. Prokhorova, A. 2017. Samoorhanizatsiia volonterskykh initsiatyv pid chas podii na Maidani 2013–2014 rr. *Sotsiologichni studii. Sotsialni realnosti v empyrychnykh doslidzhenniakh*, 2, p. 47–54.

23. Romaniuk, O. 2014. Druha postkomunistychna revoliutsiia v Ukraini. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Pytannia politolohii"*, Vol. 1111, Issue 26, p. 14–22.
24. Romaniuk, O. 2005. Postkomunistychni revoliutsii. *Politychnyi menedzhment*, 4, p. 16–28.
25. Rudeiko, V. 2018. Liturhiinyi vymir Maidanu. In: *Boh i Maidan: analiz i svidchennia*. Lviv: Ukrainnyi katolytskyi universytet, p. 200–210.
26. Safaryians, Ye. 2020. Studentskyi straik 2013 roku: pochatok Yevromaidanu. In: *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 303–325.
27. U Cherkasakh vidbulasia prezentatsiia vydannia Instytutu natsionalnoi pamiaty pro rehionalnyi vymir Maidanu. 2018. *Procherk* [online]. Available at: <https://procherk.info/news/7-cherkassy/68422-u-cherkasah-vidbulasja-prezentatsija-vidannja-institutu-natsionalnoyi-pamjati-pro-regionalnij-vimir-majdanu-foto> [Accessed 25 November 2022].
28. Khomyshyn, A. 2018. "Stratehiia teploho okeanu", vtilena v maidanivskomu rusi, yak prodovzhennia tradytsii nenasylnytskoho oporu v XX stolitti. In: *Boh i Maidan: Analiz i svidchennia*. Lviv: Ukrainnyi katolytskyi universytet, p. 147–157.
29. Chebaniuk, O. 2020. Prostir Maidanu: symvolichnyi ta metafizychnyi aspekty. *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii*. In: Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, p. 353–360.
30. Cherenkov, M. 2014. "Myssylohyia posle Maidana": shans dlia ukrainskikh protestantov. *Khrystyanskaia mysl. Tserkov i politika*, 8, p. 127–141.
31. Yurkova, O. 2015. Facebook yak novyi typ istorychnoho dzherela: sprobha kharakterystyky ta praktychni zavdannia arkhivuvannia dokumentiv. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 25, p. 31–48 [online]. Available at: http://history.org.ua/LiberUA/sid_2015_25/sid_2015_25.pdf [Accessed 25 November 2022].
32. Yakovliev, M. 2015. Revoliutsiia Hidnosti: teoretychni pidkhody do vyvchennia yii peredumov, zmistu ta naslidkiv. In: *Ukraina pislia Yevromaidanu: dosiahnennia ta vyklyky*. Kyiv: Fond "Demokratychni initsiatyvy" imeni Ilka Kucheriva, p. 10–28.
33. Yakubovych, M. 2014. Ukrainski musulmany i Maidan. In: *Maidan i tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka*. Kyiv: Samit-Knyha, p. 160–163.

Kateryna Romanova,

PhD (Candidate of Historical Sciences), a Head of Research Department of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

The Establishing of Maidan Studies as an Interdisciplinary Field of Scientific Researches

Having reviewed the scientific researches and investigations of mass social and political protests in Ukraine between the late 20th and the first decades of the 21st centuries (the Revolution on Granite, the Orange Revolution and the Revolution of Dignity), commonly known

as "Maidans", this article affirms that the emergence of Maidan studies as a separate field of scientific researches has taken place.

The Maidan is treated as both a historical event and socio-political phenomenon, which has become a catalyst for important socio-political transformations in Ukraine, particularly: formation of national identity, democratization of political and social institutions, rethinking of the past, resistance against the russian aggression, recognition of the subjectivity of Ukraine by the world.

The relevance of these studies is determined by the need of providing the most effective scientific understanding of the Maidans, in particular by highlighting a special kind of scientific field – Maidan studies.

The purpose of the article is both to analyze the current state of research of mass social and political movements in the contemporary history of Ukraine, and to outline promising directions for further researches of the Maidans which would contribute to the additional confirmation and development of the Maidan studies.

For the first time, a comprehensive review and analysis of the scientific publications, where various aspects of mass social and political protests in the contemporary history of Ukraine are investigated, has been made in this article. The works analyzing the Maidans may be divided into the following research groups:

- *sociological (theories of revolutions, issues of society's self-organization, activity of various social groups, etc.);*
- *media studies (highlighting the role of mass media and social networks during mass protests);*
- *comparative (Maidan in world and national historical contexts);*
- *religious studies (role of the church and its representatives during the Revolution of Dignity, transformation of religious communities);*
- *cultural and socio-anthropological (study of ideas, values, perceptions and behavior patterns of Maidan participants);*
- *art studies (art as a reflection of protests and as one of the tools of resistance).*

Special attention is paid to the issue of the terminological definition of the Maidan in scientific publications.

It was concluded that the variety of approaches to the study of mass social and political protests in Ukraine in the 1990s–2010s and the steady interest in this topic allow to talk about establishing the Maidan studies as a separate branch of scientific researches. Its function is to resolve the topical issues of terminological certainty, to form theoretical base and methodological apparatus for deeper understanding the specifics and sense of the Maidans, their place and role in the history of Ukraine.

Keywords: *Maidan studies, Maidan, Revolution of Dignity, Euromaidan, theory of revolutions, mass social and political protests.*

УДК [07:32](477+476)

НЕЗАЛЕЖНІ МЕДІЇ, ЦИФРОВИЙ ФОРУМ ТА АНТИПРЕЗИДЕНТСЬКІ ПРОТЕСТИ В УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ (КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН)

Наталія Стеблина,

доктор політичних наук,
професор кафедри журналістики та соціальних комунікацій
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті проаналізовано показники цифрових форумів України та білорусі за 2005–2020 роки. Показники, важливі для ефективності цифрового форуму, нижчі для Білорусі. З огляду на отримані результати опозиційні політики не були настільки помітними на цьому форумі й не мали традиції взаємодії із суспільством упродовж тривалого часу, не завжди були здатні виробляти політичні меседжі, які привертали б увагу значної аудиторії. Для отримання показників було використано комп'ютерний аналіз політичних новин (мова Python).

Ключові слова: антипрезидентські протести, політичні новини, комп'ютерний аналіз, Україна, білорусь, Революція Гідності

Дискусії про те, яку роль цифрові технології відіграють у протестних рухах, точаться вже давно. Іще з часів Арабської весни вчені поділилися на кілька груп. Одні кажуть, що цифрові технології є принципово важливими, інші вважають, що вони відіграють швидше допоміжну роль. Так, зазначено, що цифрові інструменти важливі для організації та мобілізації соціальних і політичних рухів в усьому світі (Brantly 2019), а також що вони спричинили зростання нових форм громадської непокори, що змінює та підриває наявні уявлення про форми політичної акції (Züger, Milan, Tanczer 2015). Тим часом зазначають те, що цифровий активізм не завжди переро-

стає в активізм реальний, зводиться до «кліктивізму» чи «слактивізму» (Янченко 2013; Roberts 2015).

Ми в Україні також можемо дослідити тему та зробити певні висновки щодо того, наскільки цифрові технології важливі. Для цього достатньо порівняти Помаранчеву революцію та Євромайдан / Революцію Гідності. Але все ж таки для протестних акцій важлива не просто наявність цифрових технологій, а використання їх, здатність протестувальників об'єднатися з їхньою допомогою, поширювати інформацію, обговорювати зроблене, долучати прихильників. Іншими словами, важливий цифровий форум – ґрунт, на якому проростають сучасні протестні рухи.

І він з'явився ще на початку 2000-х років та моделювався за принципом публічної сфери Юргена Габермаса. Вважалося, що за допомогою мережевих технологій можна створити такий собі ідеальний простір, в якому освічені, поінформовані цифрові громадяни долучатимуться до суспільної дискусії, керуючись суспільним благом. Це має привести до модифікації розподілу балансу сил, до більшої участі цифрових громадян у процедурі ухвалення рішень та більшому впливі на неї (Gurevitch, Coleman, Blumler, 2009). Проте з того часу багато що змінилося, модифікувалося й поняття цифрового форуму. Відповідно стало зрозуміло, що у цифрі де в чому відтворюється й логіка давньогрецького форуму, до якого могли долучатися не всі, хто того забажає, а тільки громадяни. Для цифрового форуму також принципово важливою є участь цифрових громадян – їхнє вміння досягати успіху завдяки застосуванню новітніх технологій, отримуючи таким чином можливість для просторово необмежених політичних артикуляцій та їхніх цифрових компетентностей (Couldry and all 2014; Margetts and all 2015). Учені виокремлюють цілу низку таких компетентностей, потрібних для сучасних політичних акторів (Udupa, Venkatraman, Khan 2020).

Чому вміння та навички цифрових громадян настільки важливі? Це можна пояснити специфікою функціонування цифрового форуму. Найкраще для цього підійде концепція Шредера про лімітований простір політичної уваги (Schroeder 2018). Дослідник зазначає, що простір цієї уваги постійно зменшується, адже в мережі, окрім політичного контенту, є ціла низка інших повідомлень, які можуть видатися корисними та цікавими, а політика, вирішення справ громади не є тим єдиним заняттям, до якого готові долучатися користувачі. Тож у відкритих суспільствах цифрові громадяни та політичні актори мають бути готові до постійної конкуренції – не тільки між собою, а й із величезними обсягами неполітичного контенту. Для того, щоб достукатися до громадян, цю конкуренцію треба виграти.

Тож просто наявності цифрового форуму, цифрових технологій недостатньо. Важливе вміння їх використовувати або ж можливість здолати цифровий розрив – застосувати цифрові технології для досягнення успіху, в тому числі у протесті.

Керуючись вищезазначеними теоріями та концепціями, сформулюємо показники, які можуть указувати на більшу чи меншу ефективність цифрового форуму, для того щоб на підставі цих показників здійснити компаративний аналіз двох цифрових форумів: того, що було сформовано до Євромайдану (і репрезентантом якого вважаємо одне з найстаріших мережевих видань – «Українську правду»), та того, що було сформовано в Білорусі (репрезентантом тут так само буде одне з найстаріших видань «Наша Ніва»).

Для з'ясування особливостей функціонування цифрових форумів в Україні та Білорусі важливо буде виявити:

- наскільки політичні актори, в тому числі опозиційні, є видимими у дискурсі (політичні актори мають бути постійно присутніми, впізнаваними);

- чи мають опозиційні політичні актори змогу конкурувати з представниками влади, чи співмірні показники присутності їх у дискурсі;
- чи здатні політичні актори виробляти емоційний контент (емоційність – важливий складник сучасної політичної мережевої комунікації, саме з огляду на це зазначений контент може транслюватися на цифровому форумі, у мережах користувачів);
- чи наявний негативний контент (чи присутні альтернативні меседжі).

Щоб виміряти зазначені особливості, візьмемо кілька показників:

- експлікованість політичних акторів (наявність політичних акторів визначатимуть через словники політиків та політичних інститутів);
- збалансованість уваги (визначатимуть через співвідношення уваги до топових політиків / політичних інститутів);
- емоційність (вираховуватимуть відсоток новин, які мали за інфопривід емоцію);
- негативізм (визначатимуть через аналіз тональності тексту – через словник слів із негативною конотацією).

Для отримання показників використовуватимуть комп'ютерний аналіз, методику якого (алгоритм, код, формування словників) описано у монографії «Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку» (Стеблина 2020).

Перейдемо до аналізу результатів. В Україні до Революції Гідності тривалий час на цифровому форумі переважали новини, ньюзмейкерами щодо яких виступали політичні інститути та окремі політики. У Білорусі спостерігалася менш інтенсивна присутність політичних акторів (рис. 1).

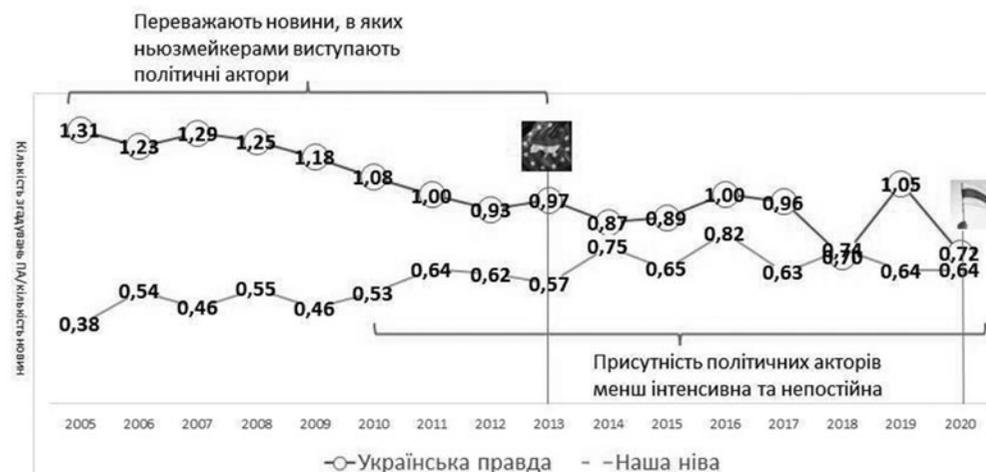

Рис. 1. Присутність політичних акторів на цифрових форумах України та білорусі

За рік до антипрезидентських протестів та в рік цих протестів в Україні присутність опозиційних акторів на цифровому форумі значно більша (рис. 2). Дуже активно була Юлія Тимошенко, кількість згадок про неї була навіть вищою, ніж про В. Януковича. Окрім неї, активність виявляли А. Яценюк, Ю. Луценко, В. Кличко, адвокат Тимошенко С. Власенко, а також «Блок Юлії Тимошенко». Тож навіть переслідування опозиціонерів під час президентства Януковича не призвело до витіснення їх із цифрового форуму. Увага до них постійно підтримувалася. Протилежну картину бачимо у випадку білорусі. Такі політичні актори, як С. Тихановська, В. Бабарико, В. Цепкало, майже не були присутні в інформаційному просторі у рік перед протестом, увага до них зросла лише незадовго до цих подій.

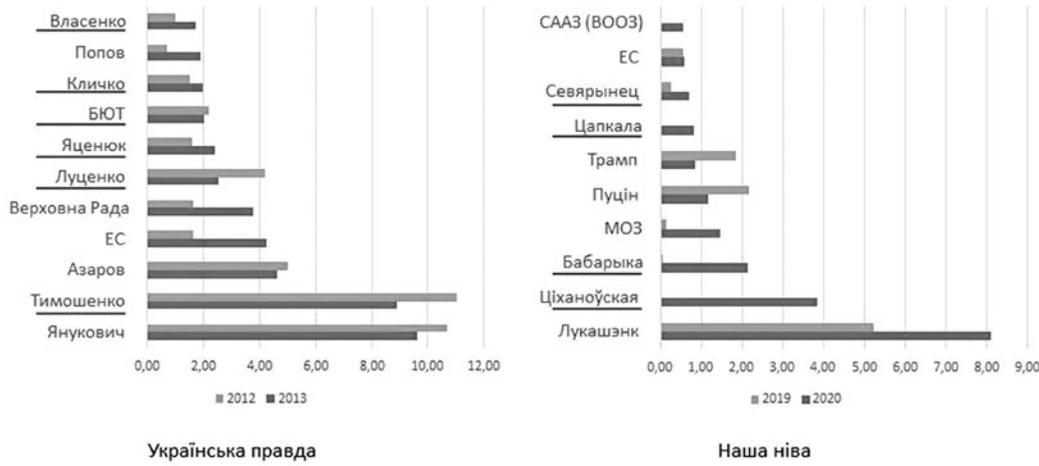

Рис. 2. Присутність опозиційних політичних акторів у першій десятці

Щодо показника збалансованості бачимо, що він є значно вищим стосовно українського цифрового форуму (рис. 3), особливо перед Революцією Гідності, причому Ю. Тимошенко та В. Янукович мають практично однакові показники (0,94; 1; 0,92), хоча під час президентського терміну В. Ющенка цей показник є волатильним (0,59; 0,98; 0,77 тощо), що може вказувати на поступове падіння його рейтингу, політичну нестабільність. Це, у свою чергу, відбивалося й на увазі, яку йому приділяли. Натомість у Білорусі показники були значно нижчі. До того ж опозицію О. Лукашенку утворюють не вітчизняні, а зарубіжні політики. І тільки у 2020 році з'являється С. Тихановська на другій позиції. Це говорить про те, що опозиційні політичні актори у білоруському цифровому форумі тривалий час витіснялися зарубіжними, тож не були помітними та впізнаваними для широкої аудиторії.

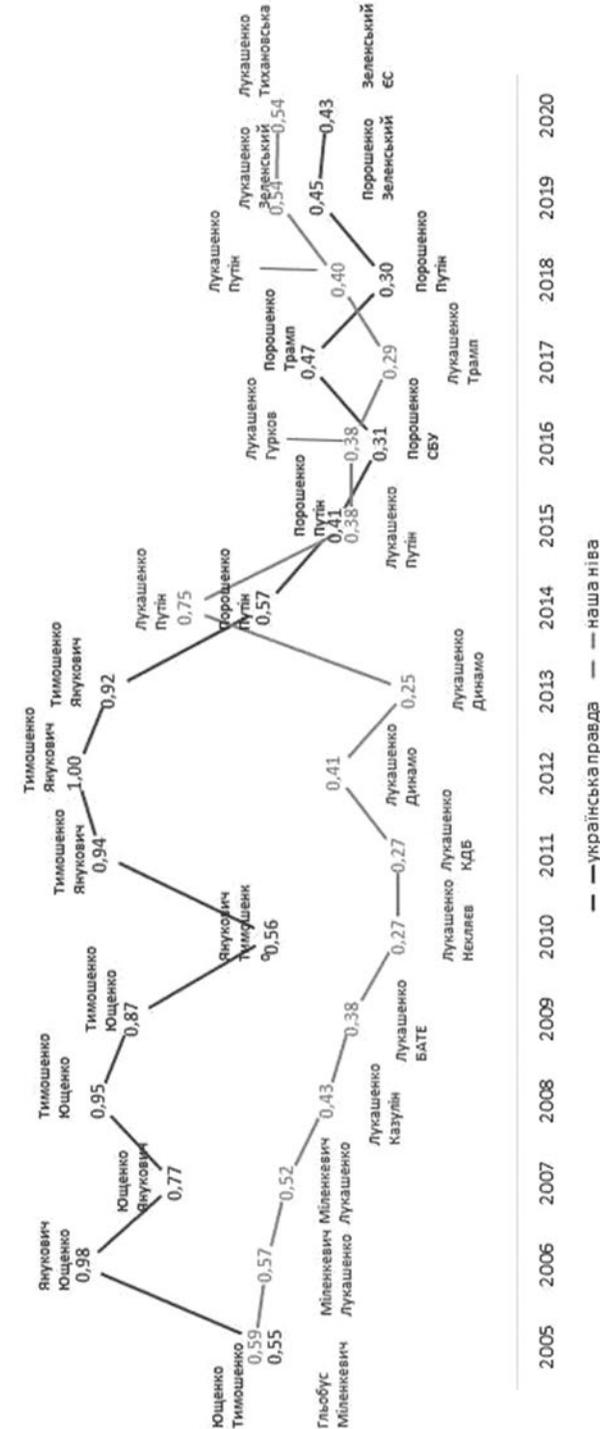

Рис. 3. Збалансованість українського та білоруського цифрових форумів

За показниками емоційності та негативізму бачимо схожі картини: український цифровий форум значно емоційніший, ніж білоруський (рис. 4). Також у ньому більше негативізму (рис. 5).

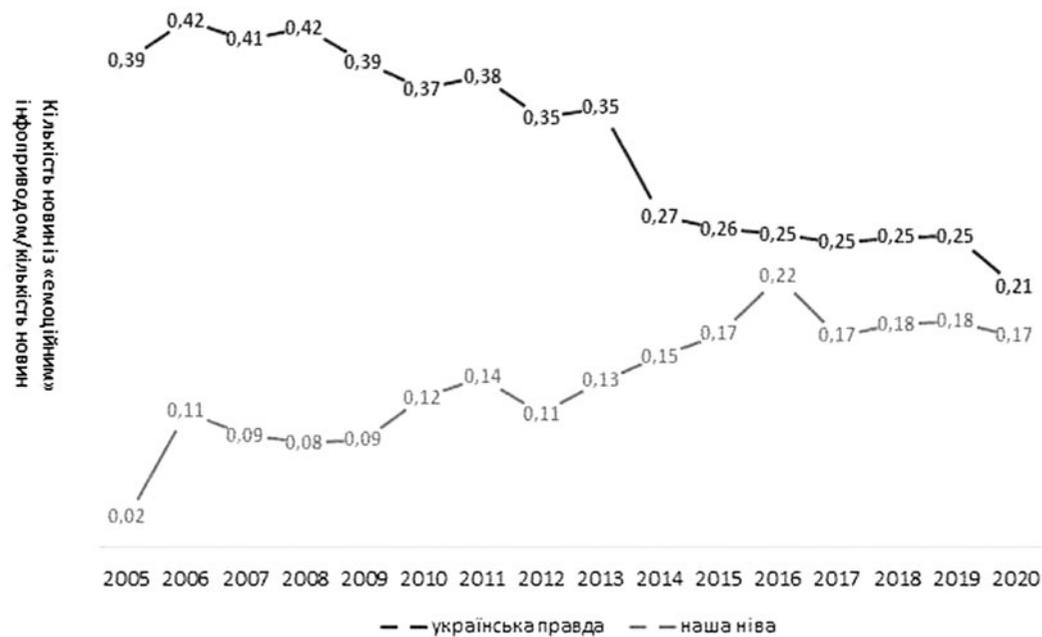

Рис. 4. Емоційність українського та білоруського цифрових форумів

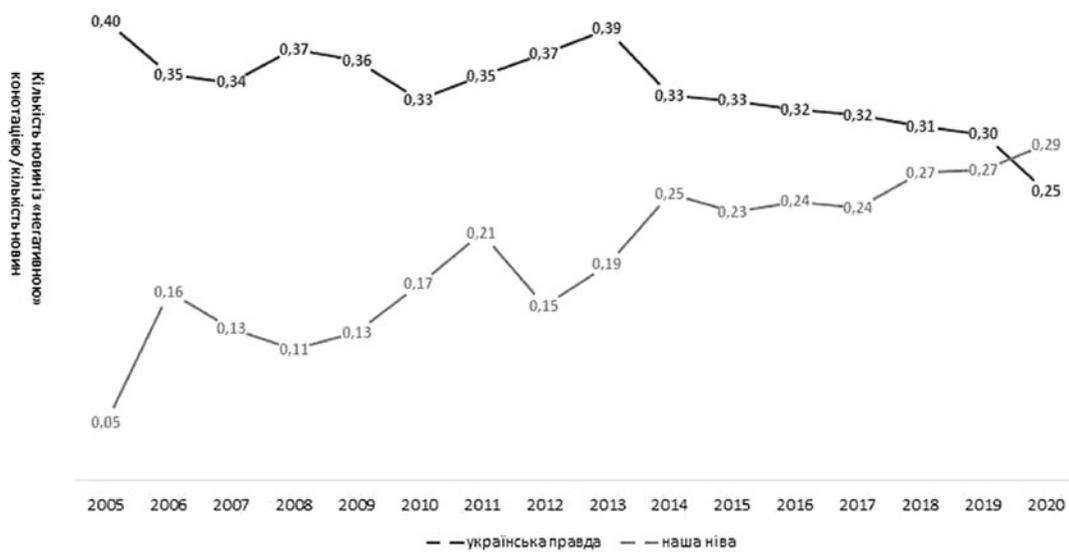

Рис. 5. Емоційність українського та білоруського цифрових форумів

Отримані дані підтверджують, що український та білоруський цифрові форуми мали різні особливості за низкою показників. Тож для аналізу впливу цифрових технологій на протестні акції важливо брати до уваги не наявність технологій, а їхнє застосування цифровими громадянами, які взаємодіють у межах цифрового форуму.

У мережевому світі є ціла низка показників, визначальних для можливості політичного актора / цифрового громадянина здійснити вплив, – це видимість, постійна присутність, здатність генерувати меседжі, які буде помічено аудиторією.

У результаті компаративного аналізу контенту незалежних мережевих медій України та білорусі вдалося показати, що низка показників, принципово важливих для ефективності цифрового форуму, на білоруському сайті є нижчою.

Білоруські опозиційні політики не були настільки помітними на цифровому форумі й не мали традиції взаємодії із суспільством упродовж тривалого часу, отож вони не завжди були здатні виробляти політичні меседжі, які привертати та утримували б увагу значної аудиторії. Цей факт міг мати вплив на ефективність протесту, здатність політичних акторів мобілізувати прихильників.

Натомість на українському цифровому форумі опозиційні актори були майже настільки ж конкурентоспроможними, що й представники влади перед Євромайданом, хоча після російської агресії інтенсивність політичної взаємодії на українському цифровому форумі знижується.

Ефективність цифрового форуму, вміння політичних акторів виробляти меседжі в цих умовах є принципово важливим супроводом політичного протесту.

Політичні актори мають навчитися відігравати роль, так би мовити, мережевих гейткіперів (Meraz, Paracharissi 2013), обробляти та поширювати генерований користувачами контент, структурувати мережеві дискусії.

Адже потенціал колективної дії залежить також від присутності постійних політичних акторів (організацій), які використовують власні зв'язки та спонукають інших до взаємодії, або від щільності мереж, що вможливорює постійну вірусну передачу повідомлень (Bennet, Segerberg 2012).

Список використаних джерел та літератури

1. Стеблина, Н. 2020. *Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку*. Одеса: Фенікс.
2. Янченко, А. 2013. Слактивізм – проблема політичної участі в інтернеті чи «невизначене» поняття? *Грані*, 10, с. 56–60.
3. Bennet, L., Segerberg, A. 2012. The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, Vol. 15, Issue 5, p. 739–768; doi:10.1080/1369118X.2012.670661.
4. Brantly, A. 2019. From Cyberspace to Independence Square: Understanding the Impact of Social Media on Physical Protest Mobilization During Ukraine's Euromaidan Revolution. *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 16, Issue 4, p. 360–378; doi:10.1080/1931681.2019.1657047.
5. Couldry, N. and all. 2014. Digital citizenship? Narrative exchange and the changing terms of civic culture. *Citizenship Studies*, Vol. 18, Issue 6–7, p. 615–629; doi:10.1080/13621025.2013.865903.

6. Margetts, H. and all. 2015. *Political Turbulence How Social Media Shape Collective Action*. Princeton: Princeton University Press.
7. Meraz, S., Papacharissi, Z. 2013. Networked Gatekeeping and Networked Framing on #Egypt. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 18, Issue 2, p. 138–166; doi:10.1177/1940161212474472.
8. Roberts, J. 2015. *Digital Publics: Cultural Political Economy, Financialisation and Creative Organizational Politics*. London: Routledge.
9. Schroeder, R. 2018. *Social Theory after the Internet Media, Technology and Globalization*. London: UCL Press.
10. Udupa, S., Venkatraman, S., Khan, A. 2020. "Millennial India": Global Digital Politics in Context. *Television & New Media*, Vol. 21, Issue 4, p. 343–359; doi:10.1177/1527476419870516.
11. Züger, T., Milan, S., Tanczer, L. 2015. Sand in the information society machine. How digital tactics change and challenge the paradigms of civil disobedience. *The Fibreculture Journal*, 26, p. 108–135; doi:10.15307/fcj.26.192.2015.

References

1. Steblyna, N. 2020. *Tsyfrovizatsiia polityky v konteksti transformatsii suchasnoho svitoporiadku*. Odesa: Feniks.
2. Yanchenko, A. 2013. Slaktyvizm – problema politychnoi uchasti v interneti chy "nevyznachene" poniattia? *Hrani*, 10, p. 56–60.

Nataliia Steblyna,

Doctor of Political Sciences, Professor of the Journalism and Social Communications
Department, The Vasyl Stus Donetsk National University
Donetsk, Ukraine

Independent Media, Digital Forums, and Anti-Presidential Protests in Ukraine and Belarus (Computer Analysis of Political News)

For modern protest movements, the presence of digital technology in itself is not crucial. It's about the ability to use the technology to organize calls for protesters, spread information, discuss the course of action, and attract new supporters which are vital. Change in the utilization of social networks brought change to other aspects of human life. The term «digital forum» can be used to describe a digital space for discussion, where people and citizens (analogous to Ancient Greece forums) can add power to their words by effectively using new means of communication. Independent mass media also play their role. They provide assistance and space for opposition politicians, civil activists, and experts so that they could share their opinions on important topics in a way suitable for

modern digital discussions. To win an argument, political actors online must compete for attention not only with opposing actors but also with entirely different content, which often can be more entertaining. Therefore, it is not enough for digital technologies and forums to just exist. Political actors, experts, and activists must know how to use them effectively.

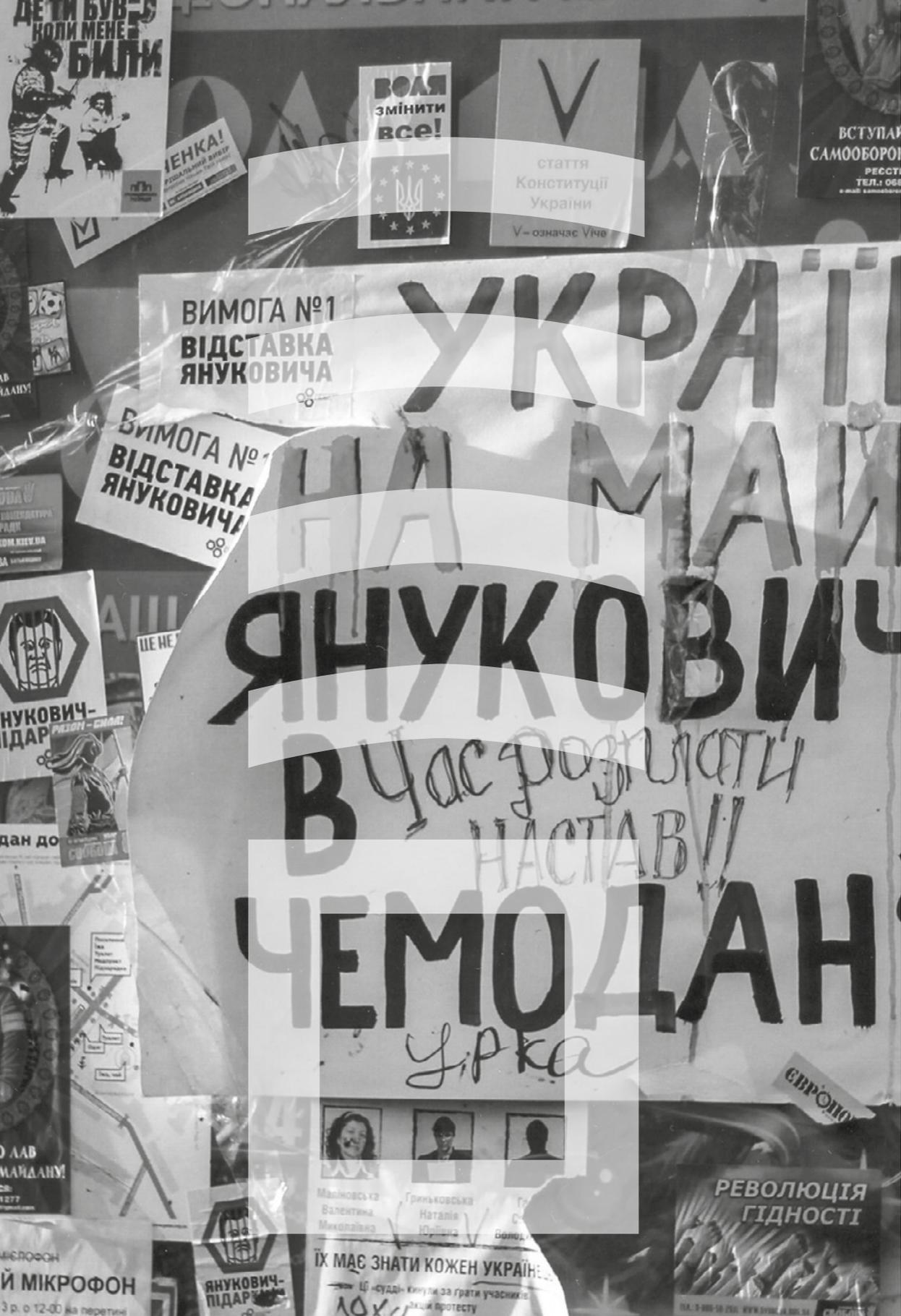
To understand the peculiarities of digital forums in Ukraine and Belarus, modern scholars have to consider the weight of political actors' online presence, ability to compete, ability to produce emotional content and the presence of negative content.

The article presents a comparative analysis purposed to understand specific characteristics of digital forums in Ukraine and Belarus. To achieve this goal, the author analyzed content from independent mass media published between 2005 and 2020. In the process of the analysis, the author used several criteria: the online presence of political actors (their recognizability), attention to political opposition in the media, balance (correlation between pro- and anti-government figures), emotionality, and negativity.

All the above mentioned criteria showed low values in Belarus' digital Forum and high values in the Ukrainian one. Belarus' political actors, in particular opposition, had a low media presence and didn't have a history of interactions with people online. Therefore, they didn't have any tools and skills needed for producing messages targeted at online-audience to attract their attention. Based on the results of the computer analysis (Python language), the political actors' presence in the Ukrainian Digital Forum before the Revolution of Dignity was higher than in Belarus (average indicators of 0.97 and 0.69 respectively). The balance of political representation was also higher in Ukraine than in Belarus (0.79 and 0.42 respectively). The same is true for emotionality and negativity.

The efficient functionality of digital forums, political actors' skills, and ability to produce effective messages should be taken into account while researching political protests.

Keywords: Maidan, Revolution of Dignity, social networks, mobile connection

УДК [316.77:94](477)"2013/2014"

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТИ СТВОРЕННЯ СПІЛЬНОТ МАЙДАНУ

Наталія Фесенюк,

заступник директора з науково-методичної роботи
Меморіального музею Гідності
у місті Львові

У статті розглянуто особливості різних способів зв'язку в 2014 році під час подій Революції Гідності, зокрема взаємодію протестувальників між собою за допомогою соціальних мереж. Проведено опитування учасників Революції Гідності як за допомогою телефонного зв'язку, так і через соціальні мережі.

Ключові слова: Майдан, соціальні мережі, Революція Гідності, мобільний зв'язок

Метою цієї розвідки було дослідити використання соціальних мереж як додаткового засобу зв'язку при координації дій спільнот під час Революції Гідності.

Відхід влади від ліберально-демократичного шляху й тяжіння до Митного союзу, а не до євроінтеграції спричинили збурення в Україні та подив і занепокоєння у більшості європейських країн.

В Україні зазнала тиску демократична преса, висвітлення подій дедалі більше ставало цензурованим і відтворювало кут зору владної верхівки.

Ситуація вибухнула черговим Майданом. Умотивовані, патріотично налаштовані люди зі сформованими європейськими базовими цінностями відчули потребу виходити на мітинги. Такі масові зібрання людей, акції спротиву, мітинги, демонстрації, народні повстання неможливі були без своєчасного сповіщення, надійного зв'язку та незалежного висвітлення в засобах масової інформації (10 фактів 2020).

Під час подій на Майдані діяли телефонний, радіо- й інтернетзв'язок, зокрема спілкування через фейсбук та інші соціальні мережі. Вербально інформація транслювалася також зі сцени Майдану.

За даними соціологічних досліджень фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, люди їхали на Майдан з усіх регіонів України, а середній вік протестувальників становив 37–40 років. Більшість тих, хто жив на Майдані, були приїжджі (Від Майдану-табору 2014). Для координації дій існувала Центральна

рада сотень Майдану, розмір території протесту давав змогу здійснювати усне сповіщення.

Цілодобовий та безперешкодний доступ до засобів масового зв'язку, в тому числі вільний доступ до інтернету, стрими незалежних ЗМІ з Майдану давали можливість громадянам України й усіх країн сформувати свою незалежну думку стосовно протестних подій, що відбувалися.

Основним місцем сповіщення стала сцена Майдану, з якої в режимі цілодобового марафону надавали інформацію про політичні рішення влади та опозиції, переміщення силовиків, випадки загибелі мітингувальників. Також зі сцени виступали політичні діячі, співаки, артисти тощо. Ведучими були Роман Липинський, Володимир Гонський, Євген Нищук. По центру сцени було розміщено портрет Шевченка, прикрашений вишитим рушником. Найбільш значущими для майданівців були слова Тараса Шевченка про об'єднання українців.

Багато хто вперше дізнався про те, що таке віче, хоча це була давня традиція. На недільних вічах, які проходили щотижня та збирали сотні тисяч людей, повідомляли основні новини й ухвалювали всенародні рішення щодо тих законів, які приймала тогочасна влада, та нових викликів (Календар 2013). Більшість учасників віч становили кияни, які першими вийшли на підтримку Майдану й робили це аж до завершення протесту.

Підтримка Майдану не була цілком безпечною річчю від самого його початку. Після побиття студентів під стелою люди відчували певний розрив шаблону, адже до цієї ночі громадяни України здебільшого вважали, що все ж таки живуть у правовій державі. У столиці України та за її межами почалися незаконні затримання громадян та інші репресії. Дехто з протестувальників зник після побиття студентів. Майданівці ризикували зникнути дорогою додому, з лікарні чи десь за межами наметового містечка в середмісті столиці. Агресивні дії влади не мали логічного пояснення. Абсурдними були, наприклад, заяви Микола Азарова про те, що одяг людей обнюхуватимуть із метою визначити, чи не тхне він вогнищем та дровами, що свідчило би про перебування на барикадах. Ставало зрозуміло, що українська влада перетворюється на авторитарну.

Людей, які зникли безвісти під час протестів, розшукували через спільноту «Євромайдан SOS». Згодом виникли інші групи, що висвітлювали розслідування вбивства людей на Майдані, такі як Адвокатська дорадча група / *Advocacy Advisory Panel*.

Оператори мобільного зв'язку не викликали більше довіри після того, як збентежені кияни почали отримувати повідомлення про те, що їх зареєстровано як учасників протестів на майдані Незалежності. Багатьом у той час прийшли повідомлення з таких текстом: «Ви зареєстровані як учасник масових протестів». Частина людей одержала такі повідомлення помилково. Тому на Майдані закликали бути обережними та вимикати телефони, щоб убезпечити себе від найгіршого.

Стрими, прямі ефіри з Майдану могли як певним чином наражати майданівців на небезпеку через оприлюднення їхнього перебування у таборі протестувальників, так водночас і слугувати гарантією безпеки. Відомий факт, що працівника метрополітену було затримано біля станції метро «Хрещатик» і до того моменту, коли він потрапив в об'єкти камери прямого ефіру, побито міліцією. У прямому ефірі він представився, назвавши прізвище й ім'я, та сказав, що живе у передмісті й приїхав о п'ятій ранку до міста електричкою. Це допомогло вбезпечити чоловіка.

Для багатьох громадян соціальні мережі стали найбільш правдивим і, власне, миттєвим способом дізнатися достовірну інформацію про Майдан та скоординувати свої дії. Правдивим джерелом інформації були відеоматеріали, викладені у соціальних мережах та на ютубі. З іншого боку, довіра до правдивості новин із телеканалів знизилася. Це спонукало багатьох приїхати й побачити на власні очі, що відбувалося на Майдані.

Майдан функціонував як злагоджена спільнота. Одні протестувальники засновували різні групи та громадські ініціативи для координації протестних дій. Інші просто залишали контакти на стінах будівель із закликом «Записуйся до лав Самооборони».

Авторку дещо лякав вступ до якоїсь сотні, бо незрозуміло було, чиї накази доведеться виконувати, і захоплення адміністративних будівель не видавалося цілковито мирними діями. Однак акції, які проводили публічні люди на підтримку Майдану, вселяли надію на його щасливе завершення. Тож такі відкриті культурні події, як «Революційний літературний марафон», започаткований у КМДА Ларисою Ніцой, викликали інтерес і підтверджували прагнення досягти мети мирним шляхом.

Багато громадських організацій зароджувалися в цей період на Майдані та започатковували акаунти у соціальних мережах. Водночас чимало записів велося вручну, зокрема фіксувалися люди, які зверталися до Медичної служби Майдану, та відстежувалося, чи не потрапили вони у списки тих, хто пропав безвісти.

У соціальних мережах, зокрема у фейсбуці, з'явилися такі сторінки або групи, як «Мистецька сотня», «Психологічна служба Майдану», «Медики Майдану», «Бібліотека Майдану». Інші спільноти також мали зв'язок через соціальні мережі. Нарощування сотень Самооборони та культурних спільнот Майдану створювало основу протестного руху, який отримав назву «Революція Гідності».

Тактичні цілі, які ставили перед собою різні спільноти чи громадські ініціативи, відрізнялися, проте загалом усі вони мали на меті сприяти усуненню від влади тодішнього президента та подоланню тотальної корупції в державі.

На противагу суттєво зниженому рівню довіри до державних джерел інформації, дописи очевидців у соціальних мережах бралися до уваги як основне джерело.

Як зазначає Роман Орищенко, пластун та член 14-ї сотні Майдану, соціальні мережі на той час фактично стали чи не єдиним засобом передавання інформації.

Письменниця Міла Іванцова каже, що то був спосіб зв'язку з однодумцями й інформування закордонних друзів.

Частина мітингарів мала рації, зокрема саме такий спосіб зв'язку врятував тих, хто був в Українському домі 18 лютого 2014 року. По рації повідомили про прорив барикади на вулиці Михайла Грушевського. На відхід залишалось кілька хвилин. Під час Революції Гідності потреба евакуації протестувальників з Українського дому поставала кілька разів. Однак усі попередні навчання з евакуації виявилися марними, бо вони не врахували неможливість користування центральним та бічним виходами. Тож спосіб знайшли з огляду на ситуацію. Через вибите вікно другого поверху люди передавали тяжкопоранених та вистрибували самі. Очевидно було, що мітингувальники мали точнішу інформацію про пересування сил спеціального призначення, аніж працівники державних установ, які перебували в периметрі вулиць, перекритих барикадами та оточених силовиками.

Дві співробітниці Музею історії Києва, які оберігали колекцію в Українському домі, не хотіли евакуюватися, бо були певні, що їм нічого не загрожує в разі зустрічі із силовиками. «Ми покажемо їм свої посвідчення. Ми охороняємо колекцію», – казали вони. Жінка-волонтерка заперечила: «Вас уб'ють і не подивляться на посвідчення». Це їх переконало, і музейниці вийшли з будівлі через тильне вікно другого поверху.

Після завершення гострої фази протистояння та втечі В. Януковича люди ще активніше стали висловлювати свою думку в соціальних мережах. Певним зрізом соціальних мереж часів Майдану є кілька книжок, в основу яких покладено саме такі джерела. Передусім це книжка Андрія Миргородського та Анастасії Савицької «фантомная боль. #maidan», яку повністю побудовано на дописах із мережі «Фейсбук» у хронологічній послідовності (Миргородський 2014), а також ряд інших (Виноградов 2014; Майдан. Свідчення 2016).

Частина спільнот мала меншу активність у соціальних мережах. Передусім вони належали до «бойових» сотень Майдану. Подальша доля цих спільнот та їхніх сторінок у соціальних мережах була різною. Деякі припинили існування із завершенням Майдану. Проте можна навести багато прикладів спільнот, які існують до цього часу. Є такі, що збільшували свою аудиторію й виконували важливу функцію щодо висвітлення воєнних подій та пошуку зниклих безвісти, наприклад «Євромайдан SOS» (<https://www.facebook.com/EvromaidanSOS>) та інші. Такі інтернет-спільноти, як «Мистецька сотня» (<https://www.facebook.com/mysteckasotnya>), «Бібліотека Майдану» (<https://www.facebook.com/MaidanLibrary>), «Диванна сотня» (<https://www.facebook.com/Divanna100>), «Юридична сотня» (<https://www.facebook.com/yursotnya>), «Спілка художників Українського дому», «Об'єднання родин Небесної Сотні та активістів Революції Гідності» (<https://www.facebook.com/groups/familyhundred>), та багато інших і далі наповнюють свої сторінки спогадами та новим контентом. Із початком війни в соціальних мережах виникла група «Остання шана», в якій розміщують інформацію про загиблих воїнів.

Нині актуалізуються теми приватності та публічності, що спонукає одних уникати соціальних мереж, видаляти свої акаунти або не реєструватися, інших – навпаки, вести активне публічне інтернет-життя, що сприяє створенню нових соціальних мереж і відкриває нові можливості. Сьогодні завдяки соціальним мережам ми можемо далі досліджувати громадську думку й документувати важливі віхи суспільних і політичних процесів.

Ідея авторки провести опитування щодо використання соцмереж під час Майдану виникла завдяки розумінню того, що саме соціальні мережі відіграли важливу роль в організації сучасних революцій у світі.

Опитування на тему «Чи користувалися ви соціальними мережами під час Революції Гідності?» здійснювалося у період із 10 вересня 2020 року до лютого 2021 року. Спосіб опитування – як через соціальні мережі, так і за допомогою телефону.

Респондентами стали учасники Революції Гідності, з якими авторка особисто чи опосередковано знайома. Ось основні статистичні дані: загальна кількість респондентів – 83; вік респондентів – від 24 до 66 років. Усі респонденти живуть у різних регіонах України та мають різний соціальний статус. Опитування було анонімне, респонденти не надавали своїх персональних даних.

Окрім фізичних осіб, до опитування було також залучено кілька майданівських ініціатив, репрезентованих через своїх представників. Ступінь залученості респондентів до революційної діяльності чи рівень активності в соціальних мережах не враховувалися.

Загалом опитування не можна вважати репрезентативним, але такого завдання авторка собі й не ставила. Основною метою було визначити тенденцію щодо користування соціальними мережами під час Революції Гідності.

Результати опитування такі:

- користувалися соцмережами – 40 осіб;
- не користувалися соцмережами – 10 осіб;
- утрималися – 33 особи;
- проігнорували опитування, не вийшли на зв'язок – 7 осіб.

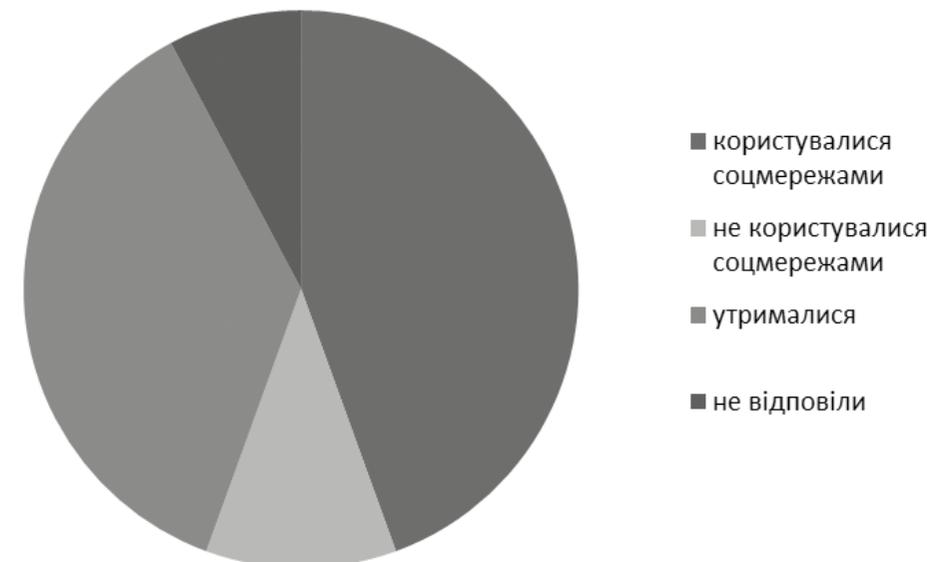

Рис. Діаграма даних опитування

Отже, опитування підтвердило, що під час Революції Гідності більшість її учасників користувалися соціальними мережами. Це загалом збігається з даними соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології, за якими кожен другий житель України станом на осінь 2013 року був користувачем інтернету (Динаміка 2013).

Тож поєднання різних форм зв'язку – фізичної присутності на протестах і змішаних форм взаємодії завдяки соціальним мережам, а також підтримка з боку світової спільноти завдяки сучасним засобам зв'язку сприяли перемозі загальноєвропейських цінностей в Україні у 2013–2014 роках.

Список використаних джерел та літератури

1. Андреева, О. та ін. (упоряд.). 2016. *Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки*. Київ: Дух і Літера.
2. Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? [online]. 2014. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/vid-maydanu-taboru-do-maydanu-sichi-shcho-zminilosya> [Дата звернення 31 серпня 2022].
3. Виноградов, О. 2014. *Слово Майдану*. Київ: Видавець Корбуш.
4. 10 фактів про День Гідності та Свободи [online]. 2020. Режим доступу: <http://chulakivska.gromada.org.ua/news/1605879326> [Дата звернення 31 серпня 2022].
5. Динаміка використання інтернет в Україні [online]. 2013. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=2&y=2013> [Дата звернення 30 серпня 2022].
6. Календар Майдану. 22 грудня 2013 року [online]. 2021. Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/history/2013-12-22> [Дата звернення 31 серпня 2022].
7. Миргородский, А., Савицкая, А. 2014. *Фантомная боль. #maidan*. Київ: o4i.today.

References

1. Andreieva, O. and all (comps.). 2016. *Maidan. Svidchennia. Kyiv, 2013–2014 roky*. Kyiv: Dukh i Litera.
2. Vid Maidanu-taboru do Maidanu-sichi: shcho zminylosia? [online]. 2014. Available at: <https://dif.org.ua/article/vid-maydanu-taboru-do-maydanu-sichi-shcho-zminilosya> [Accessed 31 August 2022].
3. Vynohradov, O. 2014. *Slovo Maidanu*. Kyiv: Vydavets Korbush.
4. 10 faktiv pro Den Hidnosti ta Svobody [online]. 2020. Available at: <http://chulakivska.gromada.org.ua/news/1605879326> [Accessed 31 August 2022].
5. Dynamika vykorystannia internet v Ukraini [online]. 2013. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=2&y=2013> [Accessed 31 August 2022].
6. Kalendar Maidanu. 22 hrudnia 2013 roku [online]. 2021. Available at: <https://www.maidanmuseum.org/uk/history/2013-12-22> [Accessed 31 August 2022].
7. Myrhorodskiy, A., Savytskaia, A. 2014. *Fantomnaia bol. #maidan*. Kyiv: o4i.today.

Nataliia Feseniuk,

Deputy Director on Academic and Methodical Works of Memorial Museum of Dignity in the city of Lviv Lviv, Ukraine

Social Networks as Instruments for Creating the Maidan's Communities

The purpose of this study was to investigate the use of social networks as additional communication tools for coordinating actions during the Revolution of Dignity.

In 2014, the political situation escalated into another Maidan. Motivated people with strong patriotic beliefs felt the need to go and protest. The large number of people gathered for rallies, as well as protests, was impossible to reach without the timely and efficient notification system, reliable communication, and independent coverage in mass media.

Round-the-clock and unhindered access to mass communications on the Maidan allowed Ukrainians and citizens of other countries to form independent opinions on the protests. For many citizens, social networks have become a more trustworthy and efficient means to learn reliable information about the Maidan, therefore allowing for better coordination. Many organizations, active during the Maidan, created accounts on social networks.

The goals of various groups and organizations differed, but they all had one common one: to reject the president from power and to cope with total corruption in the state.

The survey of the participants of the Revolution of Dignity on the topic "Did you use social networks during the Revolution of Dignity?" conducted by the author of the article, confirmed that most of the protesters did use them. The survey's results generally coincide with the research data of the Kyiv International Institute of Sociology, according to which every second resident of Ukraine was an Internet user in the autumn of 2013.

The combination of various forms of communication and interaction due to social networks, as well as support from the world community, contributed to the establishment of pan-European values in Ukraine in 2013–2014.

Keywords: Maidan, Revolution of Dignity, social networks, mobile connection

СОЦІАЛЬНІ МЕДІЇ ЯК КАНАЛ ДЛЯ ЗЛОВМИСНОГО ПОШИРЕННЯ ЧУТОК

Ольга Юркова,

аспірант Видавничо-поліграфічного інституту
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Описано ключові характеристики чуток, які поширювалися у соціальних медіях під час Майдану / Революції Гідності 2013–2014 років. Використання чуток подано в історичній перспективі з погляду каналів поширення. Окреслено основні сюжети чуток негативного змісту, які поширювалися у згаданий період. На матеріалі протестів у білорусі 2020 року висвітлено певну подібність між чутками, поширюваними під час суспільних протестів. Зроблено огляд наукових пошуків методів протидії чуткам у соціальних мережах, і запропоновано засоби такої протидії.

Ключові слова: Революція Гідності, Майдан, чутки, соціальні медії, лідери думок, інформаційна війна

Нинішню епоху характеризує посилена увага до феноменів інформаційно-психологічного впливу на цільові аудиторії. Вони фактично є зброєю, яка побільшує традиційні методи ведення війни, а також сферою осмислення філософії, політології, соціальної психології, соціології, лінгвістики, військової науки тощо. Протягом останніх років ця увага ще дужче зростає, адже з появою соціальних медій інформаційний вплив відбувається в режимі реального часу й між появою інформації та її першими наслідками можуть минути лічені хвилини.

Одним із найдієвіших засобів такого впливу є чутки. Пол Лайнбарджер зазначав, що війська Чингісхана перед наступом вустами численних шпигунів поширювали чутки, «які перебільшували їхню кількість, глупство й жорстокість», хоча «не-

зліченна орда», як називали європейці легку кавалерію монголів, на той час була насправді нечисленною. У результаті зокрема правитель і люди Хорезму «залишили ініціативу в руках Чингісхана та були приречені» (Linebarger 2015, с. 14). Чутки були невід'ємною частиною всіх відомих воєн і конфліктів, вони зароджувалися стихійно або формувалися свідомо для досягнення певних цілей, найчастіше з метою дезінформувати та змінити емоційний стан тих, на кого чутки впливали, хто сприймав їх, дослухався до них. Такі події є поживним середовищем для чуток, зауважив Роберт Кнапп після Другої світової війни, зазначаючи відсутність дослідження чуток у міжвоєнний період: «Чутки процвітають лише в періоди соціального тиску» (Кнапп 1944, с. 22).

Перша світова війна дала чуткам як зброї новий імпульс завдяки появі друкованої преси. Якщо раніше їх передавали з вуст у уста й поширення чуток потребувало тривалого часу, то тепер достатньо стало публікації в авторитетній пресі, щоб цілковито змінити сприйняття тієї чи іншої події або феномена у світі. Після публікації у «Таймс» мільйони читачів з усього світу повірили у те, що німці розп'яли канадського солдата, а політики почали використовувати це у своїх промовах. За цим міфом німецькі солдати під час битви на Іпрі 24 квітня 1915 року захопили в полон і розп'яли, за різними версіями, на дереві чи на паркані солдата з Канадського корпусу. Чутка про це ходила з 1914 року, однак її не сприймали серйозно до публікації в пресі (Ponsonby 1929, с. 93).

Наукове вивчення цього явища розпочалося після Другої світової війни. Низка фундаментальних робіт соціальних психологів (Кнапп 1944; Allport, Postman 1947; Shibutani 1966) створила ґрунт для дальших студій у цьому напрямі. Роберт Кнапп визначає чутку як «пропозицію повірити в актуальні свідчення, які поширюються без офіційної перевірки» (Кнапп 1944, с. 22). Він характеризує чутки як окремих випадок неформальних соціальних комунікацій, що включають також міф, легенди та сучасний гумор. Від міфу та легенди чутку відрізняє наголос на актуальному, на суспільних питаннях сучасності: «Там, де гумор провокує сміх, чутки просять віри» (Кнапп 1944, с. 22). Деякі чутки здебільшого «інформативні», інші – «емоційні». Кнапп називає три характеристики чуток: характер переказування – переважно з вуст у уста, «соціальний» зміст та задоволення, яке люди отримують у процесі переказування чуток. З огляду на це він виявив, що емоційні потреби, які найчастіше обслуговуються чутками, – то бажання, страх і ворожість. На основі цього він створив базову класифікацію чуток, яка досі є актуальною: чутки-страховища (включають песимістичні та панічні чутки), протилежні їм «нездійсненні мрії» або чутки-бажання й агресивні чутки, які розколюють населення країни на групи, що протистоять одна одній, а також сіють розбрат між населенням країни та населенням її країн-союзників. Така класифікація є цінним інструментом опису чуток не лише згаданого періоду, а й сучасної доби.

В іншій важливій роботі соціальні психологи Гордон Олпорт і Лео Постман сфокусувалися на переказуванні чуток, узявши на озброєння метод «зіпсований телефон», який перед тим використовували Вільям Штерн і Фредерік Бартлет для дослідження запам'ятовування. Вони вивели закономірності викривлення інформації у процесі переказування, вживши три терміни: вирівнювання, тобто втрата подробиць; загострення, тобто надання найяскравішим подробицям додаткової опуклості; асиміляція – викривлення в результаті підсвідомих мотивацій. Вони ж запропонували формулу інтенсивності чуток, що залежить від двох змінних – важливості теми чи історії для аудиторії та невизначеності – дефіциту інформації, котру аудиторія сприймає як гідну довіри (Allport, Postman 1947).

Такий підхід пізніше критикували інші дослідники (Buckner 1965; DiFonzo, Bordia, Rosnow 1994; Rosnow 1980; Shibutani 1966). Основна критика стосується невідповідності експериментальної процедури «повсякденному реалізму» (Rosenthal, Rosnow 1991, р. 624). Учасникам експерименту забороняли розпитувати одне одного або взаємодіяти. Це не схоже на повсякденну розмову, коли люди реагують і взаємодіють у різний спосіб. Також, як визнали самі автори, учасники не мали тієї мотивації для переказування чуток, яка існує в реальному житті.

У ті часи в учених не було змоги спостерігати за передаванням чуток у природному середовищі. Адже дослідник мав би передбачити ймовірність обговорення чуток, щоб стати його свідком, а також записати розмову без відома учасників, щоб вона була справді невимушеною. Поява мереж комп'ютерно-опосередкованої комунікації (СМС – *computer-mediated communication*), таких як інтернет, дала змогу вивчати чутки, які обговорюються на різних інтернет-платформах, із дотриманням зазначених умов. Дослідивши шість днів спілкування у дискусійній групі «Бітнет», Р. Росноу та інші вчені визначили індивідуальні змінні рівня тривожності, невпевненості й довірливості окремих осіб як детермінанти переказування ними чуток (Rosnow 1991).

Подальші дослідження показали, що відмінності між спілкуванням із використанням СМС і FTF (*face-to-face*) не є настільки суттєвими, як здавалося спочатку (Walther, Burgoon, 1992). Керстін Еклунд висунула припущення, що комп'ютерне спілкування є поєднанням письмового та усного стилів комунікації. Водночас вона окреслила дві базові відмінності. По-перше, спілкування за допомогою СМС є асинхронним і може тривати кілька днів. Це дає змогу вербалізувати свої думки більш обмірковано. По-друге, формат групового обговорення швидше схожий на паб чи вітальню, аніж на спілкування у парах, як буває при усному поширенні чуток. Сінтія Борнеліс звернула увагу на недоступність комп'ютерів певним категоріям населення, що виключає їх із комунікації. Попри великий прогрес, який стався за ці роки, сьогодні інтернетом користуються 63,1 % населення світу, а соціальними медіями – 59 % (Statista 2022).

Із появою соціальних медій дослідження чуток на порядок зросло кількісно, оскільки небезпека від них стала відчутною, а легкість отримання матеріалу для розвідок надала їм нової перспективи. Найбільш дослідженою завдяки доступності інформації стала платформа «Твіттер».

Учене співтовариство фокусується на вивченні динаміки поширення чуток методом аналізу даних або за допомогою математичних і статистичних підходів, застосовуючи алгоритми програмування. Седжон Квон, базуючись на результатах соціальних та психологічних праць, вивчала відмінності в поширенні у твіттері чуток і новин, які не є чутками (Kwon and all 2013). Аркаїц Зубіага дослідила «життєвий цикл» чуток щодо «медійних» подій у твіттері із залученням журналістів, розрізняючи два статуси – до та після перевірки. Результати показали, що чутки, які зрештою підтверджуються, вщухають швидше, аніж неправдиві, а користувачі схильні підтримувати всі неперевірені чутки. Дослідники звертають увагу на роль у поширенні чуток користувачів із доброю репутацією, наприклад медій. Такі користувачі зазвичай намагаються добре аргументувати свої дописи, які видаються правдивими й містять докази. Утім, їхня інформація часто виявляється неперевіреною та породжує неправдиві чутки (Zubiaga 2016).

Марсело Мендоза та інші порівнюють поширення чуток у твіттері під час надзвичайної ситуації з поширенням новин. Вони мають різний характер, оскільки спіль-

нота твіттеру частіше ставить під сумнів неправдиві чутки, ніж новини (Mendoza and all 2010). Ахмер Аріф пропонує три ключові моменти для розуміння динаміки поширення чуток: обсяг (кількість повідомлень, пов'язаних із чуточкою, за інтервал часу), охоплення (*exposure*) (кількість осіб, яких «зачепила» чутка) та виробництво контенту (користувач сам створив його чи поширив чужий контент) (Arif and all 2016). Едріен Фріггері та його колеги, розглядаючи відомі чутки, отримані з фактчекінгового сайту «Сноупс», вказують, що у фейсбуці такі чутки набули надзвичайної популярності, часто змінюючись із часом та утворюючи варіанти. Твіти, які повторювали чутки, що вже мали позначку про спростування, їхні автори видаляли частіше (Friggeri and all 2014).

Окремі дослідники зосередилися на класифікації користувачів соціальних мереж за їхньою взаємодією з чуточками. Роб Томсон та інші вивчали активність у твіттері щодо аварії на атомній електростанції «Фукусіма-Даїчі» (*Fukushima Daichi*) в Японії. Учені класифікували дописи за користувачами, місцем перебування їх, зокрема близькістю до місця катастрофи, мовою, типом і ступенем достовірності джерела. Результати не підтвердили поширене переконання, нібито анонімні користувачі діляться інформацією з менш надійних джерел. Також виявилось, що люди, які живуть ближче до місця катастрофи, менш вимогливі до надійності джерел (Thomson and all 2012). Ань Данг та інші запропонували класифікацію користувачів, які взаємодіють із поширеними неправдивими чуточками на онлайн-сервісі «Реддіт» (наприклад, що тодішній президент США Барак Обама – мусульманин). Вони виділили три категорії користувачів: ті, хто підтримує неправдиві чутки, ті, хто спростовує їх, і ті, хто жартує з них. За допомогою машинного класифікатора Naive Bayes вони виявили, що більш ніж половина користувачів пожартували з цієї чуточки, 25 % її спростували й лише 5 % – підтримали (Dang and all 2016a).

Низка авторів зробили акцент на психології користувачів, які поширюють чутки. Чон-Хюн Кім і Гі-Бу Бок, базуючись на анкетуванні корейських студентів, встановили: їхні переконання зумовлюють позитивні або негативні емоції щодо чуток, що впливає на поведінку стосовно поширення їх (Kim, Bock 2011).

Кілька взаємопов'язаних робіт зосереджуються на пошуку джерела чуток. Зокрема Деваврат Шах і Таухід Заман зробили своїм фокусом виявлення джерела чуток у мережі шляхом створення нової математичної моделі поширення їх та формулювання проблеми оцінювання максимальної ймовірності (Shah, Zaman 2011).

Саманта Фінн із колегами пропонують вебінструменти, за допомогою яких користувачі можуть відстежувати й візуалізувати поширення чуток. С. Фінн презентує інструмент Twitter Trails, який дає змогу вивчати поширення чуток у твіттері (Finn and all 2014). Ань Данг із колегами створили прототип системи під назвою RumourFlow яка створює численні інструменти візуалізації та моделювання поширення чуток, допомагаючи дослідникам висувати гіпотези (Dang and all 2016).

Утім, проблема «циркуляції» чуток між різними соціальними мережами та офлайн-середовищем залишається малодослідженою. Саввас Заннету, наводячи ґрунтовану на огляді наявних праць типологію «екосистеми» неправдивої інформації в інтернеті, вказує, що жодне з розглянутих досліджень не бере до уваги взаємодію між кількома онлайн-соціальними мережами (OSN). Сприйняття однієї інформації користувачами різних платформ залежить від низки чинників. Окремі спільноти можуть бути сприйнятливіші до певних тем

або впливати на сприйняття інформації своїми учасниками. Коли йдеться про людей, які активні на кількох платформах, ситуація ускладнюється. Наприклад, є суттєва прогалина в аналізі ютубу, який відіграє ключову роль у споживанні інформації, з погляду поширення неправдивих даних (Zannettou and all 2019).

Узагальнюючи викладене вище, треба сказати, що найбільш вивченим є поширення чуток у твіттері. Дослідження фейсбуку ускладнилося через застосування з 2016 року в ЄС Загального регламенту про захист даних GDPR, а також низки обмежень на доступ до контенту, накладених самою соціальною мережею. Алгоритми соцмереж сприяють утворенню «бульбашок фільтрів», через це стає дедалі важче побачити протилежні погляди, зокрема і спростування неправдивих чуток. Месенджери залишаються малодослідженими через свій закритий, у тому числі й для науковців, характер.

Окремо слід приділити увагу кількошаровим хвилям поширення чуток, які виокремили дослідники. Цзян Ма та Ден Лі змодельювали процес поширення чуток у двохшаровій мережі: один шар в інтернеті (наприклад твіттер), а один шар поза мережею (наприклад при спілкуванні віч-на-віч). Їхні дослідження свідчать, що чутки швидше та ширше розходяться у двохшаровій мережі порівняно з одношаровою офлайн-мережею. Можна припустити, що в останній поширення обмежується відстанню, тоді як соціальна мережа в інтернеті такого обмеження не має (Ma, Li 2016). Загалом це ускладнює пошук джерела чуток і протидію їм. Таке явище спостерігалось під час Майдану й посилювалося під час протестів у Білорусі, коли новина, яка початково з'явилася в ютубі, згодом поширювалася у фейсбуці або телеграмі, а пізніше – офлайн.

Під час подій Революції Гідності 2014 року в соціальних мережах, зокрема у фейсбуці, активно поширювалися панічні чутки. Їх передавали з вуст у уста й вірили їм, оскільки повідомлення надходили від людей, яким дописувачі довіряли, або від лідерів думок, що мали авторитет у протестувальників.

Ці повідомлення мали спільні риси – високу емоційність, панічні інтонації та переконливість, яка була наслідком того, що джерело інформації реципієнт сприймав як надійне. Серед сюжетів чуток були такі: «Буде жорстокий розгін протесту, в лікарнях очікують небувалої кількості пацієнтів», «На Майдані вбивають людей та утилізують тіла», «На вулицях танки» тощо. Їхню правдивість неможливо було довести, оскільки вони посилалися на власні анонімні джерела. Згодом повідомлення не підтверджувалися.

Варто зазначити, що подібні повідомлення поширювалися також під час протестів 2020 року в Білорусі. Зокрема такі чутки переказували у групах діаспори, учасники якої не жили у країні, а отже, не отримували інформацію «з перших рук», та серед жителів регіонів Білорусі. Серед сюжетів були «панічні» історії про вбитих або побитих силовиками протестувальників із закликом не виходити з дому, щоб не наражатися на небезпеку. Інші сюжети стосувалися пересування військової техніки.

За класифікацією Р. Кнаппа, в обох випадках поширювалися здебільшого «чутки-страховища» та незначна кількість «чуток-бажань», наприклад, що тодішній президент України Віктор Янукович погодився на умови протестувальників. Імовірно, це характеризує гостру фазу конфліктів, про що свідчать і розвідки Кнаппа стосовно часів Другої світової війни. Агресивні чутки з'являлися на дальших етапах, коли небезпека відступає, і їх спрямовано було радше на союзників, аніж на ворогів (Knapp 1944, p. 32).

Подібність таких ситуацій під час протестів у різних державах (Raymond 2021; Стебляк, Шеверя, Катринець 2014) дає змогу припустити, що зловісні чутки свідомо запускає в інформаційний простір влада з метою залякати й дезорієнтувати, викликати відчуття безсилля, щоб люди перестали бачити різницю між фейками та правдою. Особлива небезпека таких впливів у тому, що вони поширюються каналами неформальної комунікації, до яких існує більша довіра, ніж до формальних джерел, таких як медія або чільники громадських рухів.

Ґрунтуючись на названих дослідженнях, можна припустити, що швидкість поширення таких чуток є індикатором емоційної напруженості у відповідній суспільній групі, потреби в певній інформації, дефіциту цієї інформації, а також браку довіри до формальних її джерел.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що зростає потреба вивчення способів поширення чуток та реакції на чутки, які швидко розходяться через соціальні мережі, особливо в ситуації, коли їхню достовірність важко встановити. Аналіз потенційного впливу чуток часто є настільки ж важливим, як і перевірка їх на правдивість. Для ефективної протидії таким чуткам важливо навчати користувачів перевіряти інформацію та покладатися на докази, а не віру. З огляду на це видається важливою не лише просвітницька, а й психологічна робота, покликана навчати людей опановувати емоції та тверезо ставитися до інформації.

Список використаних джерел та літератури

1. Стебляк, Д., Шеверя, К., Катринець, Б. 2014. Студентство як солідарна соціальна група. Оксамитова революція 1989 року. В: *Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право*. Ужгород: Ліра, с. 77–84.
2. Allport, G., Postman, L. 1947. *The psychology of rumor*. New York: Henry Holt and company.
3. Arif, A. and all. 2016. How information snowballs: Exploring the role of exposure in online rumor propagation. Abstracts of Papers. In: *CSCW*. San Francisco, p. 466–477.
4. Bartlett, F. 1932. *Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Bournellis, C. 1995. Internet'95. *Internet World*, p. 47–52.
6. Buckner, H. 1965. A theory of rumor transmission. *Public Opinion Quarterly*, 29, p. 54–70.
7. Dang, A. and all. 2016. Toward understanding how users respond to rumours in social media. Abstracts of Papers. In: *IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM)*. San Francisco, p. 777–784.
8. Dang, A. and all. 2016a. What is in a rumour: Combined visual analysis of rumour flow and user activity. Abstracts of Papers. In: *CGI. Heraklion*, p. 17–20.
9. DiFonzo, N., Bordia, P., Rosnow, R. 1994. Reining in rumors. *Organizational Dynamics*, 23, p. 47–62.
10. Eklundh, K. 1986. *Dialogue processes in computer-mediated communication: A study of letters in the COM system*. Linköping, Sweden: Liber AB and Linköping University, Department of Theme Research–Communication Studies.
11. Finn, S., Metaxas, P., Mustafaraj, E. 2014. Investigating rumor propagation with TwitterTrails. Abstracts of Papers. In: *Computation and Journalism*. New York.
12. Friggeri, A. and all. 2014. Rumor cascades. Abstracts of Papers. In: *ICWSM. Ann Arbor*, p. 101–110.
13. Kim, J.-H., Bock, G.-W. 2011. A study on the factors affecting the behavior of spreading online rumors: Focusing on the rumor recipient's emotions. Abstracts of Papers. In: *PACIS*. Brisbane.
14. Knapp, R. 1944. A psychology of rumor. *Public opinion quarterly*, Vol. 8, Issue 1, p. 22–37.
15. Kwon, S. and all. 2013. Aspects of rumor spreading on a microblog network. Abstracts of Papers. In: *SocInfo, International Conference on Social Informatics*, Nancy, p. 299–308.
16. Lee, Y. 2017. Roads Untraveled: Redefining “democracy” through the 2016 protest movement in Korea. *Analyses & Alternatives*, 1, p. 17–29
17. Linebarger, P. 2015. *Psychological warfare*. Auckland: Pickle Partners Publishing. Available at: <https://www.gutenberg.org/files/48612/48612-h/48612-h.htm> [Accessed 24 September 2022].
18. Ma, J., Li, D. 2016. Rumor Spreading in Online–Offline Social Networks. Abstracts of Papers. In: *PACIS*. Chiayi.
19. Mendoza, M., Poblete, B., Castillo, C. 2010. Twitter under crisis: Can we trust what we at? Abstracts of Papers. In: *SOMA–KDD*. Washington, p. 71–79.
20. Ponsonby, A. 1929. *Falsehood in War Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War*. London: George Allen & Unwin LTD.
21. Rosenthal, R., Rosnow, R. 1991. *Essentials of behavioral research: Methods and data analysis*. New York: McGraw Hill.
22. Raymond, C. 2021. *Managing online rumour proportions during online protests*. Doctoral Thesis, University of Oxford, Oxford, 46 p.
23. Rosnow, R. 1980. Psychology of rumor reconsidered. *Psychological Bulletin*, 87, p. 578–591.
24. Shah, D., Zaman, T. 2011. Rumors in a network: Who's the culprit? *IEEE Transactions on information theory*, Vol. 57, Issue 8, p. 5163–5181.
25. Shibutani, T. 1966. *Improvised news: A sociological study of rumor*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
26. Snopes. Available at: Snopes.com [Accessed 24 September 2022].
27. Statista. 2022. *Global internet penetration rate as of July 2022, by region*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/269329/penetration-rate-of-the-internet-by-region> [Accessed 24 September 2022].
28. Stern, B. 1902. *Zur Psychologie der Aussage*. Berlin: I. Guttentag.
29. Thomson, R. and all. 2012. Trusting tweets: The Fukushima disaster and information source credibility on twitter. Abstracts of Papers. In: *ISCRAM*. Vancouver, 112.
30. Walther, I., Burgoon, J. 1992. Relational communication in computer-mediated interaction. *Human Communication Research*, 19, p. 50–88.

31. Zannettou, S. and all. 2019. The web of false information: Rumors, fake news, hoaxes, clickbait, and various other shenanigans. *Journal of Data and Information Quality (JDIQ)*, Vol. 11. Issue 3, p. 1–37.
32. Zubiaga, A. and all. 2016. Analysing how people orient to and spread rumors in social media by looking at conversational threads. *PLOS One*. 11.3: e0150989.

References

1. Steblak, D., Sheveria, K., Katrynets, B. 2014. Studentstvo yak solidarna sotsialna hrupa. Oksamytova revoliutsiia 1989 roku. V: *Uzhhorodski slovatski naukovi chytannia: istoriia, kultura, polityka, pravo*. Uzhhorod: Lira, p. 77–84.

Olha Yurkova,

Post-graduate
of the Sikorsky National Technical University
Kyiv, Ukraine

Social Media as a Channel for Malicious Spreading of Rumors

The author provides an overview of scholarly research on rumors, beginning with the word-of-mouth era, giving some attention to the media, and concluding with modern methods of digital research and visualization of the mechanisms for spreading rumors in social networks.

The article also provides an overview of various modern approaches to the studies of rumors, in particular, the typology of users according to their attitudes, the role of users with a good reputation in the transmission of rumors, the difference in the dynamics between the spread of rumors and verified news, as well as peculiarities of their spread during emergencies.

The author provides an analysis of rumors' spread during the Revolution of Dignity, describing their key characteristics. The use of rumors as an information weapon is presented from a historical perspective in terms of distribution channels, outlining the main plots of harmful rumors spread during the Maidan.

The 2020 belarus protest material highlights some similarities between the rumors circulating during different social protests. The factors influencing the speed of rumors' spread and the features of individual social media as a medium for the spread of rumors are outlined.

An overview of scientific searches for methods of countering the rumors in social networks is made, and means of such counteraction are proposed.

Particular attention is paid to multi-layered waves of rumor propagation, when the layers can be different platforms on the Internet, as well as offline.

The author concludes that this area, as well as the role of certain platforms such as YouTube, needs further research, as it is the most common place for spreading rumors, as proven by the belarus protests.

Keywords: *Revolution of Dignity, Maidan, rumors, social media, opinion leaders, information war*

РОЗДІЛ III

ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ФОРУМУ

МЕДІЯКТИВІЗМ І ЖУРНАЛІСТИКА ЕПОХИ ФУТУРОШОКУ

*Виступ у межах III Наукового форуму
«Революція Гідності: на шляху до історії»*

Олег Андрос,

кандидат політичних наук,
заступник голови ГО «Спілка вільних
журналістів «Природа над усе»,
редактор сайту Київської молодіжної бібліотеки,
Київ, Україна

Тематика моєї доповіді лежить на стику різних наук – політичної науки, соціології, політичної журналістики. Розпочнемо з визначення футурошоку.

Описуючи це явище, я спираюся на праці Елвіна Тоффлера, класика соціології другої половини ХХ століття. Він звертав увагу на те, що у 60–70-х роках ХХ століття у тогочасному західному суспільстві розпочався структурний перехід. Футурошок характеризується тим, що до середини ХХ століття соціологи наголошували на індустріалізації та домінуванні відносин індустріального суспільства, а наприкінці 60-х – на початку 70-х років відбувся перехід до постіндустріального або інформаційного суспільства. Це свідчить про те, що зменшується вплив взаємодій, заснованих на відносинах індустрії, виробництва матеріальних благ. Розпочався перехід до того, що варто назвати суспільством послуг, суспільством постачання вражень (зокрема такий термін уживав данський політолог і футуролог Рольф Єнсен у праці «Суспільство мрії» 1999 року).

Тобто Тоффлер та його однодумці стали, власне, передвісниками нової епохи. Коли ще не було сучасного розвиненого інтернету, вони вже казали про те, що подібні мережі виникнуть у сучасному суспільстві та справлять на нього вирішальний вплив. Так воно й сталося у 90-х роках ХХ століття, потім у 2000-х і в 10-х роках ХХІ століття. Деякі тенденції суспільних змін були очевидними ще на початку 70-х років минулого століття.

Футурошок – це психологічне явище, властиве епосі переходу, коли цілі покоління людей не встигають пристосуватися та перейти на нові суспільні відносини, які занадто стрімко виникають і змінюють усе життя навколо нас.

В Україні в 90-х роках, як і в багатьох інших країнах світу, відбувалося становлення постіндустріального та інформаційного суспільства. Інша річ, що тут ці етапи мали свої особливості. Осмислення цього представниками української політичної науки, на мою думку, не є достатнім.

На початку 2000-х років на теренах України зазначено не лише домінування так званих традиційних медій, тобто друкованих видань і телебачення, а й стрімке поширення інтернету. Знаково, що саме у 2004 та 2013–2014 роках сталися Помаранчева революція й Революція Гідності. Саме у проміжку між ними пройшов вирішальний етап становлення впливу соцмереж, відбулися гаджетизація та диджиталізація українського суспільства.

У 2005 році Діана Дуцик у монографії «Політична журналістика»¹ наводить свою класифікацію етапів розвитку політичних медій на теренах України. Авторка описує вплив цензури на пострадянському просторі та становлення традиційних медій, тобто передусім друкованих видань і телебачення. Але прикметно, що якраз напередодні Євромайдану 2013 року відбулися хвилеподібне зростання соціальних мереж і формування нового типу контенту.

У цьому контексті варто згадати популярну книжку 2006 року «Кухарська книга медіаактивізму» російського автора Олега Киреева (нагадаємо, що книжку було випущено в часи «керованої демократії» в рф, коли цензура російської держави ще допускала «контркультурні» та опозиційні видання до друку). Він справив величезний вплив своїми ідеями й тими концептами із західного простору, які переказував для простору пострадянського. Киреев говорив про те, що нині, в епоху продукування контенту будь-якою особою, хто завгодно може створювати медію, продукувати контент та бути фактично нецензурованим медіатором між подіями й суспільством. Будь-яка людина, навіть некваліфікована, відтепер може стати блогером чи джерелом новин і постійним постачальником новин теж. Це поступово розмиває саме поняття журналістики, зокрема професійної журналістики.

Із початком повномасштабної війни між рф та Україною військові аналітики вказують на складність непомітного переміщення техніки – усі дії армій сторін буде зафіксовано за допомогою гаджетів мирного населення. Тобто прихована підготовка до війни пішла у минуле, надто диджиталізованим є простір тієї ж таки України.

Підсумуємо: сучасна людина з гаджетом може не мати жодної кваліфікації та академічної освіти, може бути непідготовленим журналістом або публіцистом у класичному розумінні цього слова. А проте вона є джерелом новин і чинником суспільного впливу.

Те, що за кілька років до Революції Гідності з'явився фейсбук як соціальна мережа (і став вельми популярним 2012 року в Україні, повністю витіснивши «Живий журнал» як блог-платформу, та склав конкуренцію російській мережі «ВКонтакте»), говорить про те, що на той час міг стати чинником суспільного впливу будь-хто, а не лише професійні журналісти та пропагандисти й інші категорії людей, які у ХХ столітті впливали на громадську думку. На 2013 рік соціальні мережі були розвиненими на теренах України, й сама Революція Гідності є наслідком їхнього існування. Це перша грандіозна суспільна зміна, яка відбулася під впливом вельми розвинених соціальних мереж. Але це лише один аспект питання.

Нині ми бачимо подальше перетворення професійної журналістики, відмирання цілих сфер, які були нам звичними, перетворення їх на щось нове для нас. Наприклад, 2017 рік запам'ятався поширенням терміна «постправада». Він означає пропаганду, посил, який не відповідає дійсності, але ретранслюється у соціальних мережах і традиційних медіях як новина. Тобто пропаганда нікуди не зникла, а почала існувати у багатьох нових для нас формах. Мало хто очікував, що Дональд Трамп буде постити відверту дезінформацію у своїх акаунтах у твіттері, але він це робив. Саме його твіти містили постправду, тобто дезінформацію або елементи пропаганди.

Більш того, саме відверта дезінформація з боку Трампа підбурила сотні активістів до захоплення будинку Конгресу 6 січня 2021 року.

Так само дехто зі споживачів новин не очікував до 2013 року такої відвертої пропаганди з боку російської федерації, як ми це побачили після завершення Революції Гідності.

Великі держави й великі гравці медію адаптувалися, враховували сучасні технології ХХІ століття. Зокрема автор, якого цитує Діана Дуцик, стверджує, що завжди існує сфера публічного простору в медіях – від найнижчого рівня на кшталт політичної партії або клубу однодумців, яких об'єднують певні погляди, до рівня держави, де медію порушують суспільно важливі теми. Далі йде макрорівень, рівень міждержавної взаємодії, але вона теж відбувається за допомогою медію. Приклад макрорівня – конференції з питань зміни клімату, зокрема COP26 у Глазго у 2021 році, коли збираються лідери держав і протестні активістські групи й паралельно обговорюють важливу для всього світу тему.

У 2021 році ми можемо констатувати, що надто перебільшували. Забагато уваги популяризатори приділяли медіаактивізму як тому явищу, що прийде на зміну традиційним ЗМІ.

Звісно, ми звикли до того, що будь-який перехожий зі смартфоном може зняти новину та що його запис відобразять традиційні медію. Але самі умовні перехожі не замінили собою медію, не стали перевіреним джерелом новин.

Традиційні ЗМІ нікуди не поділися, вони не зникли й не вимерли. Можливо, вони скоротилися кількісно. Так само й професія журналіста як медіатора стосовно подій, їхнього аналізу та реакції суспільства залишається актуальною. Вона й лишатиметься такою, тому що суспільство має запит на контент загальноприйнятої якості. А журналіст – та людина, яка вміє професійно обробляти цей контент, професійно подавати його споживачам. Блогер без жодної підготовки, який не може подавати професійно контент, відповідно не буде й популярним. Його подивляться умовні двадцять осіб, але не тисячі й не мільйони.

Із цього правила є винятки. Скажімо, меми та вірусні відео як явище створюють не фахівці, а випадкові користувачі. Або звернемося до прикладу Китаю, де держава сформувала свій «інтернет для внутрішнього користування», свої аналоги ютубу та розважальних сайтів. Там виникло цікаве явище – непрофесійні блогери, які почали монетизувати свою діяльність, заробляючи сотні й тисячі доларів. При цьому вони не є ані професійними співаками, ані професійними постачальниками контенту. Вони можуть бути ведучими для посередніх талантів, які сидять у своїй кімнаті і транслюють певний контент. Але китайські слухачі почали їх винагороджувати величезними сумами (це відображено зокрема у документальному фільмі «Народна Республіка Бажання» режисера Хаову, який розповідає історії двох китайських інтернет-зірок, які прийшли від самотності до слави й заробітку \$200 000 на місяць).

Іще двадцять років тому дослідники висловлювали величезні сумніви, чи виживуть традиційні медію станом на 2022 рік, чи існуватимуть вони в тому вигляді, в якому існували у 2001 році. Нині робимо висновок, що так, вони вижили та існують, але поява соціальних мереж дуже їх змінила. Тобто нині класичні ЗМІ конкурують за увагу споживача, який дивиться ютуб і тикток, читає твіттер, фейсбук і телеграм-канали, переглядає багато інших соцмереж і сайтів. Тобто нинішні медію – це далеко не тільки телебачення та друковані ЗМІ.

¹ Дуцик Д. 2005. Політична журналістика. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія».

При осмисленні величезних соціальних змін, активізму й медіаактивізму маємо констатувати, що поняття «медіаактивіст» нікуди не зникло, але воно й не отримало того поширення, яке йому проорокували на початку 2000-х.

Наприклад, уже третій рік існує медіафеномен Грети Тунберг, яка стала одним з уособлень кліматичного активізму. Грета – гіпертрофоване уособлення «активістки з вулиці», яка набула популярності твітами та промовами (не забудьмо й піар-підтримку її батьків).

Також під час Конференції ООН зі зміни клімату (COP26) 2021 року було помітно, що більше уваги західні ЗМІ приділяли не тому, що сказали політики під час саміту, а тим перформансам, які робили протестні групи на зразок «Extinction Rebellion». Вони перекривали дороги та в будь-який спосіб привертали до себе увагу.

Також нікуди не зникло поняття, яке запровадив Гі Дебор у 70–80-х роках ХХ століття, – «суспільство спектаклю». Цей автор звертав увагу на те, що ЗМІ починають жити власним життям, формувати власні сенси, тобто не відтворювати те, що є в реальності, а продукувати свою реальність. Він вважав це загрозою, передбачав, що все західне суспільство житиме не в реальному світі, а у «суспільстві спектаклю».

Згадаймо також поняття децентралізації, яке активно обговорювали на початку 2000-х років. Воно поширилося не стільки в медіях, скільки в різних суспільних сферах типу фінансової. Нині міркування про майбутнє неможливо уявити без згадок про технологію блокчейну. Вона є однією зі знакових для нинішнього часу. Принцип блокчейну забезпечує децентралізовану, незалежну від ієрархічних структур, наприклад Центробанку, систему, зокрема фінансову.

Із 2017 року в медіях активно обговорюють явище криптовалют, заснованих на такій технології. Тоді часто йшли дискусії щодо того, чи стануть такі технології майбутнім фінансової системи. Учасники дискусій сумнівалися, що криптовалюти як явище протримаються тривалий час, але вони протрималися.

Нині ми все ще читаємо й дивимося традиційні централізовані ЗМІ (та популярних блогерів), але купуємо за гривні й долари децентралізовані криптовалюти, які ніколи не існували у вигляді готівки й емісію яких здійснюють приватні особи. І на такі грошові інструменти є потужний запит в умовах глобалізованого світу. Адже він за фактом тяжіє до об'єднання та міжнародного обміну послугами й товарами, незважаючи на війни та зусилля агресивних політиків типу російського президента.

На завершення підсумуємо викладене. Медіаактивізм в епоху футурошоку є новітнім явищем, яке існує останні 25 років. Воно виникло завдяки постанню інтернету й сучасних соціальних мереж. Спершу існували побоювання, що традиційні медії почнуть відмирати, але цього не сталося.

Станом на 2022 рік традиційні медії вже цілком поєднуються з новітніми явищами, такими як медіаактивізм. Вони взаємоперетинаються та є чинниками сучасного політичного процесу. Ця тема заслуговує на масштабне осмислення в українській політичній і соціологічній науках.

Текст виступу підготувала до друку Леся Онишко

Oleh Andros,

PhD (political studies),
Deputy Chairman of the NGO Free Journalists Union "Nature Above All",
the Kyiv Youth Library's Website Editor
Kyiv, Ukraine

Future Shock Era's Media Activism and Journalism

Presentation at Academic forum "Revolution of Dignity: Towards History"

The issue of my presentation is based upon the intersection of various branches, namely political studies, sociology, and political journalism. In the 20th century, Western society underwent structural changes and moved to postindustrial and informational formats. Ukraine experienced these transformations in the 1990ies.

In the early 2000s, alongside the dominance of the so-called "traditional" media, the Internet started spreading widely. The period between two Revolutions in Ukraine, i. e., the Orange Revolution (2004) and the Revolution of Dignity (2013–2014), was a decisive stage for increasing the influence of social networks, gadgetization, and digitalization of Ukrainian society. Since then, any person could become a blogger or a news source, gradually weakening the position of professional journalism. Such a kind of intrusion into the previously closed sphere made an impact on all parts of life. Since the full-scale Russian invasion of Ukraine has broken out, military analysts pointed out difficulties in keeping military technics' maneuvers in secret, as activists and civilians film it all on their smartphones.

By 2013, the social networks have rooted deep enough in Ukraine, hence the Revolution of Dignity itself was made possible due to their existence. It was the first major social change happening due to the influence of social media and live broadcasts in Ukraine. It was largely influenced by media activism.

The "Future Shock" media activism is the past 25 years' phenomenon. It became possible due to the accessibility of news-sharing. At first, such widespread social networks caused fear of the traditional media's full disappearance, but it didn't happen. Amateur journalists and bloggers often lack the experience to gain trust and maintain the audience's interest for a long period of time.

Over the last few years, the traditional media learned to co-exist and cooperate with such modern phenomena, as media activism. This coexistence and cooperation often has an impact on current political processes. The proper and in-depth studies of this issue by Ukrainian political scientists and sociologists are yet to come.

ЩО ЗМІНИЛОСЯ? МЕДІЇ ТА МОБІЛІЗАЦІЯ

*Виступ у межах III Наукового форуму
«Революція Гідності: на шляху до історії»*

Марта Дичок,

доктор філософії (PhD),
професор Університету
Західного Онтаріо,
Лондон, Канада

На мою думку, є два основні аспекти поєднання та взаємозв'язку діяльності засобів масової інформації й подій Євромайдану, а саме інформація та мобілізація. Почнемо з першого. Немає сумнівів, що сучасні медії відіграли важливу роль щодо поширення інформації під час Революції Гідності. Технології інтернету та мобільного зв'язку вможливили фіксування подій, які відбувалися на Майдані й довкола Майдану. Зроблені там світлини поширювалися в Україні та в усьому світі майже миттєво.

Але не варто переоцінювати зазначені технології – це відбувається щоразу, тільки-но виникає якась новинка. І коли винайшли радіо, коли винайшли телебачення, коли з'явився інтернет, то аналітики писали, що світ змінився, людство змінилося завдяки новітнім технологіям. Схожим є ставлення й до мобільного зв'язку та інтернету.

Що насправді відбувається, то це медіаконвергенція (*mediaconvergence*). Якщо дивитися виключно на новітні медії, наголошуючи на тому, що вони змінюють наше суспільство й наше сприйняття дійсності, то часто забувається, що професійні та традиційні медії існують і далі та справляють важливий вплив на людей, як і сучасні медії. Фактично різні форми медій взаємозалежні. У цьому й полягає теорія медіаконвергенції. Адже інтернет, соціальні мережі, телебачення, газети й радіомовлення не існують окремо. Усі вони є переплетеними та взаємозалежними.

Наприклад, на Майдані стоїть людина з телефоном і робить запис того, що відбувається довкола. Згодом вона перекидає цю інформацію у стрим, і цей запис Сі-Ен-Ен (CNN) бере для свого випуску та показує по телебаченню, це зауважує «New York Times» і друкує допис про подію разом із лінком до оригінального запису. А згодом хтось поширює цю статтю вже у твіттері. Ось так усі ці медії переплітаються, це і є медіаконвергенція.

Зазначений феномен уже давно існує в Україні, про що я писала ще до Євромайдану. У моєму дослідженні йшлося про те, що українські медії давно стали частиною світового медійного простору. І оця медіаконвергенція українських медій є частиною світової медіаконвергенції (див. детальніше: Dyczok, M. 2014. Ukraine's Media in the Context of Global Cultural Convergence. *Demokratizatsiya*, Vol. 22, Issue 2, p. 231–254)¹.

Також важливо звернути увагу на ще один аспект медій – це функція формування порядку денного. Коли ми визначаємо, як передавали інформацію сучасні медії в

¹«Медії України в контексті глобальної культурної конвергенції».

Україні, то треба звернути увагу на те, яка саме інформація передавалася та з якою метою. Нам зустрічалися дуже знакові фото- й відеоматеріали, на основі котрих можна простежити, як різні засоби масової комунікації подавали інформацію та яку картинку створювали поширені світлини й відео. Молоді усміхнені люди з прапорами Євросоюзу, розгін студентів уночі 30 листопада 2013 року, протистояння на Інститутській, польові кухні й волонтери, Відкритий університет Майдану... Якщо ми оглянемо міжнародні засоби масової інформації, то побачимо у них досить багато негативних картинок, на яких показано, як палає вогонь, як відбувається бійка тощо. Відносно менше було позитивних картинок людей із прапорами, їхніх спільних заходів, того, як вони співають разом чи як поведуться під час мирного протесту.

То як використовували медії, щоб відобразити те, що відбувалося? У період Майдану бракувало репортажів та інформації про те, що діялося поза ним. Увагу здебільшого було прикуто до подій у центрі Києва та інших міст України. Але місто й країна не перестали існувати, не припинили працювати. Однак завдяки медіям створювалося враження, що вся країна на Майдані. Адже те, що насправді відбувалося поза Майданом, у ЗМІ не висвітлювалося, бо не було даних про події на лівому березі Дніпра чи на Троєщині в Києві. І тут важливо наголосити, що порівняно мало було репортажів про Антимайдан, про події з іншого боку барикад.

Тепер про мобілізацію. Коли йдеться про те, чи мобілізували засоби масової інформації людей на протести, тут, мабуть, найбільше всіх цікавить рівень мобілізації. Тому що відкритим залишалось питання, а чому люди все ж таки вийшли на Майдан. Думаю, що серед учасників форуму багато тих, хто дотепер намагається відповісти на це питання й цікавиться цією темою. Існує дуже популярний наратив, що фейсбук створив Майдан. Уже вийшло дуже багато як наукових, так і науково-популярних робіт, в яких сказано, що Майдан постав завдяки фейсбуку. Тоді журналісти писали, що медії мобілізували Майдан. Згаданий наратив досить поширений, і в ньому є частка правди. Відомим є факт про пост у фейсбуці Мустафи Наєма, який прочитали багато людей. І це спонукало їх вийти на Майдан. Але існують також інші версії про те, чому люди виходили на Майдан. Ідеться про взаємозв'язок між мобілізацією та медіями.

Громадське радіо в той період іще тільки розгортало свою діяльність. Головний його редактор Кирило Лукеренко в першу ж ніч постання Майдану, а це 21 листопада 2013 року, взяв у руки диктофон і пішов туди з метою записувати людей. Він їх запитав про те, чому вони прийшли сюди. Цей запис є в інтернеті (детальніше див.: <https://hromadske.radio/podcasts/golosy-maydanu>). Тоді Кирило опитав 14 осіб. Він підходив до них і просив представитися та відповісти на запитання, чому вони прийшли. Із тих 14 осіб двоє сказали, що вони знайшли інформацію про те, що тоді відбувалося, у фейсбуці, пославшись на згаданий пост Мустафи Наєма. Решта опитаних зазначили, що вони прийшли, бо побачили зібрання людей та приєдналися до нього. Одна жінка, яка представилася Мариною, сказала: «Я була на опері, йшла додому й побачила, що люди ідуть із прапорами Європейського Союзу, і я до них долучилася».

І цей міф про фейсбук, який нібито мобілізував Майдан, є абсолютно непереконливим. Однак хтось може сказати, що Громадське радіо не є науково репрезентативним джерелом, і матиме рацію. Бо це не є науковим дослідженням. У цьому разі журналіст виходить на вулицю і вибірково ставить запитання людям (детальніше див.: https://en.wikipedia.org/wiki/Vox_populi). Я написала коротеньку статтю на цю тему про голоси Майдану. Якщо хтось зацікавиться, то може її прочитати (Dyczok, M. 2015. *Voices During the Maidan as Captured by Public Radio Ukraine*, Kennan Institute, Wilson Center. Available at: <http://www.wilsoncenter.org/publication/voices-during-the-maidan-captured-public-radio-ukraine>)².

Наукове дослідження про взаємозв'язок між медіями та мобілізацією підготувала доктор Ольга Онух, професор політології в Манчестерському університеті (Велика Британія). Вона в другій половині грудня 2013 року організувала групу дослідників, які ходили по Майдану цілими днями й розпитували людей, чому вони тут. І проведене дослідження показало, що медії мали тільки частковий вплив на процес мобілізації. А це дослідження вже є науковим, бо доктор Онух застосовувала методологію соціологічних опитувань і здійснила аналіз зібраних даних. У ньому зокрема була вибірка різних вікових категорій. Результати дослідження викладено у статті О. Онух «Фейсбук допоміг мені це зробити»: розуміння учасника Євромайдану»³. За результатами її роботи з'ясувалося, що фейсбук і сучасні медії були тільки частиною мобілізаційного процесу, а не його ключовою ланкою. Доктор Онух також написала статтю «Протести в період Євромайдану в Україні: соцмедії vs соцмережі»⁴. У ній йшлося про те, що соціальні медії були засобом радше поширення інформації, ніж мобілізації.

Тобто люди шукали у фейсбуці та інших сучасних медіях інформацію, але це не мало відчутного впливу на їхнє рішення вийти на Майдан. Вони вирішили прийти на Майдан через власні переконання. Тут звертаю вашу увагу на особливість цього мобілізаційного чинника чи радше моменту. Очевидно, соціальний та особистий моменти мобілізації були істотними, а не інформація із соціальних мереж.

Соціальні мережі були місцем, де збиралася інформація. Отже, сучасні соціальні медії є інструментом організаційним, але не причиною мобілізації. Коли ми дивимося на взаємозв'язок між сучасними медіями та подіями Євромайдану, то також дуже цікаво порівняти їхній контекст. Чимало тих, хто досліджує соціальні мережі та мобілізацію, знають, що питання їхнього взаємозв'язку з масовими протестами цікавить багатьох учених. Тут можна, наприклад, згадати про Арабську весну як подію світового значення, щодо якої є досить багато досліджень, зокрема стосовно взаємозв'язку між медіями та мобілізацією. Одна з дослідниць, єгиптянка за походженням, була учасницею протестів у Єгипті та працювала журналісткою. Згодом вона вимушено виїхала з країни через переслідування (всі ми знаємо, як завершилися ці події).

Після Арабської весни в наукових колах активно обговорювали питання впливу соціальних мереж і сучасних медій на ці протести. І результати досліджень збігаються з наративами, які я спостерігаю в Україні. Інтернет і соціальні мережі можуть сприяти мобілізації людей, які цікавилися такою інформацією та поширювали її. І це спонукало людей вийти на протести. Але інші дослідження показують, що люди виходили на протести у країнах із високим рівнем використання інтернету та в країнах, де доступ до інтернету не є масовим. І цей взаємозв'язок інтернету з класичними та сучасними медіями не надто доказовий.

Тут важливо звернути увагу на зв'язки між технологічними детерміністами та дослідниками, які використовують кількісний метод опитування. Технологічні детерміністи – це вчені, які вважають, що технології змінюють суспільство та що суспільство можна пояснити, спостерігаючи за технологічними змінами. Зокрема про це писали, коли винайшли радіо, потім про це активно говорили, коли на зміну телебаченню прийшов інтернет і таке інше. Ці та інші прихильники технологій активно пропагують свої наукові погляди в сучасних медіях. Хочу підкреслити, що вони можуть бути досить переконливими.

³Onuch, O. 2015. "Facebook Helped Me Do It": Understanding the EuroMaidan Protester. "Tool-Kit" Studies in Ethnicity and Nationalism.

⁴Onuch, O. 2015. EuroMaidan Protests in Ukraine: Social Media Versus Social Networks. Problems of Post-Communism, Vol. 62, p. 1–19. Available at: <http://www.tandfonline.com/loi/mpcc20#.VUiSKdOqqk>.

²«Голоси під час Майдану, зібрані Громадським радіо України».

Однак є й інший науковий підхід, коли дослідники використовують кількісний метод опитування, щоб вивчати політичні та соціальні процеси, бо змінює світ саме це, а не технології. Є такі особистості, як професор Ольга Онух та інші, яких цікавить питання, що тут відбувається й чому. Вони спостерігають за тим, як люди масово виходять на Майдан, і їх цікавить, яку роль у цьому процесі відіграють сучасні медіа. Дослідники проводять опитування людей на Майдані й аналізують результати, тобто їхні дослідження підкріплено конкретними даними опитувань. Висновки таких дослідників для мене є вагомими, бо базуються не лише на теоретичному мисленні, а й на практичних результатах досліджень.

На завершення – пропозиція щодо нового дослідження: проаналізувати взаємозв'язок між сучасними медіями та мобілізацією в період, коли почалася російсько-українська війна.

Текст виступу підготувала до друку
Леся Онишко

Marta Dyczok,

PhD, Professor of the University of Western Ontario
London, Canada

What's Changed? Media and Mobilization

Presentation at the Academic Forum "Revolution of Dignity: Towards History"

Many events of the Maidan (2013–2014) were live streamed and shared through social media. This led to the narrative that it were the social media that fueled the protests. There's even a myth, that a Facebook post by journalist Mustafa Nayem had triggered the whole Revolution of Dignity. But what role did the social media actually play in mobilizing people to take to the streets?

Most technological advancements have an impact on media, political communication, and, more broadly, society as a whole. However, it is important to explore the nature of those changes and put a question whether they fundamentally alter people's behavior or rather change the pace and scope of information flows.

This article explores the relationship between information and mobilization during the Maidan (2013–2014) through the lens of the media convergence theory and agenda setting. It explores the importance of technology and new media in the process of how information was collected in Ukraine and disseminated globally through various forms of media, from the so-called "civic journalists" to large international traditional media outlets. It challenges the widely held view of technological determinists that the social media was the key factor to mobilize Ukrainians for participation in the protests and points out various reasons the people reported for their becoming involved.

НОВІТНІ РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ VS ВІРТУАЛЬНИЙ «ЄВРОМАЙДАН». РОЛЬ І МІСЦЕ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

*Виступ у межах III Наукового форуму
«Революція Гідності: на шляху до історії»*

Юрій Сиротюк,

директор Недержавного аналітичного центру
«Українські студії стратегічних досліджень»,
Київ, Україна

Вітаю шановне товариство. Прикметно, що у цій дискусії поєднано синьо-жовтий Стокгольм і синьо-жовтий Київ.

Інформаційно-комунікаційні технології засвідчують свій вплив та вагу на суспільство. І це дуже символічно. Як символічним є й час, коли ми цю дискусію проводимо.

Революція Гідності 2013–2014 років і Помаранчева революція 2004 року почалися саме в ті листопадові дні, коли свого часу трагічно закінчилася Українська національна революція 1917–1921 років, у дні, коли тривали останні бої наших визвольних змагань початку XX століття. Ми зібралися якраз напередодні сотої річниці бою під Базаром 21 листопада 2021 року, останнього бою тих визвольних змагань. І цього ж дня – 21 листопада відзначають День Гідності та Свободи.

Як безпосередній учасник Революції Гідності, власне, як автор терміна «Революція Гідності» хотів би висловити кілька своїх міркувань щодо того, як і чому виник цей термін, пояснити, чому ми його запропонували як альтернативу назви «Євромайдан» та як Майдан сприйняв це визначення.

На восьмому році після Революції Гідності бачимо дуже багато перепрочитань. Інколи, судячи з інтерпретацій, критичної монополізації медіапростору в Україні, викреслення, табування й забування частини історії Майдану, видається, що історію справді таки пишуть «переможці». Однак варто пам'ятати, що Революція Гідності – це ще не закінчена історія. Ми, ті, хто методично готував Революцію Гідності, ніс тягар її організації, ще не виграли й не програли, бо процес досі триває.

Переконали, що живемо в історичний час – в умовах незавершеної української столітньої класичної європейської революції. Ми на шляху становлення національної держави, природного нині політичного ландшафту Європи, який пережили всі європейські нації шляхом національних або національно-визвольних революцій. Мета всіх цих революцій проста і єдина: корінна нація здобуває свою державу –

незалежну, суб'єктну та будує гармонійне, національно-соціальне, історичне, справедливе суспільство.

Оскільки нашу революцію було не закінчено, вона трагічно обірвалася сто років тому, то вже в XXI столітті ми бачили три спроби за 30 років незалежності продовжити й закінчити ту класичну революцію.

Коли говоримо про Революцію Гідності, то слід розуміти, що маємо справу саме з етапом класичної модерної національної революції, але в постмодерний час, в епоху панування інформаційних технологій, коли засоби інформації, комунікації, обміну інформацією істотно впливають на перебіг подій. При цьому інформаційна картинка може змінюватися, а то й фактично підмінювати реальну стрічку подій.

Проте всі процеси засвідчують, що це класична революція. І навіть в інформаційному постіндустріальному світі новітні медії під час реалізації революції є важливим, невіддільним, але все ж таки додатковим інструментом, який модифікує форми, однак не змінює основних принципів боротьби, що практикувалися ще з кінця XVIII століття.

Революція не може відбуватися виключно в інформаційному просторі, в соціальних мережах без реальної мобілізації великих мас населення. Значну роль у ній продовжує відігравати психологічний чинник групової солідарності, який виникає при безпосередньому контакті активістів.

Бувши й учасником Помаранчевої революції, я мав сподівання, що вона стане класичною національною революцією, тому й використовував тоді не помаранчеву символіку, а червоно-чорну – символіку боротьби.

Революція відрізняється від бунтів, повстань, протирежимних резистансів, бо має позитивну програму докорінних змін на користь більшої частини суспільства. Тому ми до Революції Гідності почали готуватися одразу після Помаранчевої.

Це була дуже довга боротьба. Ключова ідея полягала у тому, що треба було переконати суспільство: Януковича як уособлення, умовно кажучи, антиукраїнських сил перемогти можливо. Якщо пригадати суспільну атмосферу напередодні Революції Гідності, тоді ніхто не вірив, що можливо перемогти Януковича. Він вважався таким непохитним.

Тоді дискусії в суспільстві головно тривали щодо того, хто у 2015 році в другому турі буде єдиним кандидатом від опозиції проти Віктора Януковича. І тому, щоб революція стала можливою, потрібна була дуже важка копітка робота для об'єднання опозиційних сил, вселяння віри в суспільство, що боротьба й перемога можливі. Тому дуже правильно звучало під час нашого форуму, що путін, росія, Янукович, усвідомлюючи, чим є Майдан, починаючи з Помаранчевої революції намагалися шукати інструменти й засоби, як цей Майдан побороти, у тому числі медійні, інформаційні інструменти.

У 2004 році медії відігравали виняткову, значну роль у революції. Тут я хочу нагадати, як у жовтні 2004 року 41 журналіст із п'яти провідних медій заявили, що не будуть виконувати темники Медведчука. Тоді журналісти, демонструючи громадянську позицію, звільнялися з роботи, втрачаючи великі заробітки, але не втрачали власної гідності. Звільнялися зокрема журналісти й із провідного телеканалу «1+1». І це було одним зі свідчень того, що боротьба можлива.

У 2014 році цього не сталося. Пам'ятаючи практику Революції Гідності, роль медій, роль журналістів під час Помаранчевої революції у 2004 році, ми вже стикнулися з набагато сильнішим впливом влади й олігархату на медії. Фактично Україна жила

вже в умовах медіакратії, коли власники ЗМІ мали значний вплив на керування країною. Проте старі медії не відіграли такої ролі, бо влада пам'ятала, що це те місце, яке може бути для неї слабким. Тому вона старанно попрацювала й досягла результатів, що послабили цей інформаційний фронт.

Далі влада намагалася штучно обмежити революцію, опанувати процес і тримати його під контролем, звузити його соціальні межі та рівень вимог.

Коли виник термін «Євромайдан» під час студентського протесту, тодішня влада одразу намагалася його використати. Було запущено гасла «Без політики», «Без прапорів». Намагалися переконати, що не повинно бути ніяких змін, просто треба зупинити цей процес руху до росії та повернутися до євроінтеграції. Пам'ятаю, як тоді намагалися розірвати національну структуру суспільства. Мовляв, право на протест має лише одна соціальна й вікова категорія – студенти. Пригадую, як на студентському Майдані стояла старша жіночка – учасниця ще студентського Майдану в 1990 році, яку гнали звідти, бо казали, що тут мають бути тільки студенти. А вона плакала й у відповідь казала, що всі мають бути разом, бо молодість – це тимчасове.

Перед революцією у віртуальному просторі нових медій ми стикнулися з величезним спротивом, що міг унеможливити саму Революцію Гідності.

Але вулиця, яку не помічали офіційні та старі медії й на яку не зважали нові ліберальні, – брала своє. Реальність перемагала й картинку на ТБ, й опуси в мережах.

День у день за два роки перед початком Революції Гідності проводилися масові акції по всій країні. Лише в Києві у 2012 році було проведено понад 500 опозиційних активностей – і це лише однією опозиційною силою. Це не помічали ані офіційні, ані нові медії. Таким чином, у 2014 році мережі відіграли величезну роль. Але це були не соціальні, а реальні мережі людей, готових до реального спротиву.

Реальність брала своє й перемагала віртуальність.

Тому вже з кінця листопада 2013 року ми були на Майдані всі дні та всі ночі. І коли ми зрозуміли, що є спроба знову «затанцювати» Майдан, обмежити гасла, вимоги, мету, обрізати революції крила, ми після довгих дискусій сказали, що ця подія має називатися революцією. Усі мають розуміти, що зміни повинні бути докорінними. Метою має бути подолання наслідків цієї постколоніальної системи, яку деякі громадські діячі й політики в Україні називали системою внутрішньої окупації. Це коли нібито незалежність була, держава була, але українці не відчували її своєю. Вона залишалася інструментом соціального визиску, джерелом національного пригнічення.

Дуже дивно було спостерігати, як дехто уособлює Майдан. Говорили, що Майдан як революція почався з допису Мустафи Наема. Однак Майдан почався з тисячі акцій по всій країні задовго до того. Він почався з протестів проти Харківських угод, з Мовного майдану, коли у травні 2012 року вже відбувалося жорстке силове протистояння з «Беркутом». Тоді після спроби Януковича силою розганяти протести він уперше відчув реальну силу опору. Тому влада намагалася спершу ті протести пригасити.

Медії тоді були не абсолютно дружнім середовищем, навіть соціальні мережі. Часто поширювалися фейки, брехня про Майдан. Але все-таки, застосовуючи ці технології, жодна влада й путін не могли знайти зброї проти нього.

Майдан – це те, що йому непідвладне. Це те, чого путін не розуміє й не може використати. Якщо ми поглянемо, наприклад, на події в Білорусі, зокрема псевдовибори в серпні 2020 року, то там росія намагалася на початковому етапі застосувати тех-

нологію Майдану. Тобто планувалося, що ключовими опонентами влади Лукашенка будуть проросійські кандидати Бабарико та інші. А в сусідніх із росією регіонах, і цього боялася стара білоруська опозиція, яка переважно сиділа по тюрмах або була в еміграції, протести почнуться під російськими триколорами та під гаслами об'єднання з росією. Але щойно в білорусі виникли протести, як там одразу запанував білоруський національний прапор. І одразу залунав білоруський порядок денний навіть від тих кандидатів, які нібито не були пробілоруськими.

Тому в росії немає технологій проти Майдану, тому наша Революція Гідності – це продовження класичної української національної революції. Ключову роль у ній відіграє бандерівська тріада: ідеї, кадри, боротьба. Тобто наповнення суспільства ідеями, які прийме це суспільство, а не тільки суто його критика.

Чому провалилася ідея «Україна без Кучми» у 2001 році? А тому, що гасло цієї акції було просто проти президента Кучми. Там об'єдналися всі ті, хто проти Кучми, з тими, хто проти української держави. Це були комуністи, соціалісти та всі ті, хто просто проти Кучми. Та акція не мала спільної позитивної програми дій.

Під час Революції Гідності така програма дій була. Там були соціальні вимоги, там були національні вимоги, вимоги щодо історичної справедливості.

Повернемося до терміна «Революція Гідності». Тоді ми думали над тим, щоб не виник фейковий термін якоїсь нової «кольорової революції». Ми довго думали над тим, яке слово може об'єднати всіх тих, хто прийшов на Майдан. Який термін є найкращий? І зійшлися на тому, що це гідність. Людська гідність – це те, що в Україні може бути знаменником, що може об'єднати всіх: націоналістів, патріотів, громадських активістів, які вийшли на Майдан. На жаль, наша національна революція, Революція Гідності завершилася традиційно російською агресією. Так завжди було. Щойно українці піднімалися на національну революцію, як починалася російська агресія. І в Україні етап революції завершився ще й президентськими виборами 2014 року, коли гору взяла контрреволюція негідників. Тоді частина політичної еліти намагалася не завершити національну революцію, а вгамувати суспільство, забезпечивши олігархічний консенсус.

Тому як безпосередній учасник усіх цих подій вважаю, що, поки не буде реалізовано засади класичної національної революції, революційні процеси в Україні триватимуть. І будь-які спроби віртуалізувати спротив, звести його на манівці будуть невдалими.

Підсумовуючи, скажу, що у 2013–2014 роках мережі відіграли величезну роль. Але це були не соціальні мережі, а реальні мережі – маленькі й великі мережі людей, які були готові до реального спротиву. І ті реальні мережі врешті-решт перемогли, долаючи табування старих медій і «непомічання» нових, які, попри критику, не обходилися без тенденційного й часто викривленого подання подій. Згадаймо несприйняття рядом нібито лідерів думки антикомуністичного вектора революції у перші місяці, пошук провокаторів, які не вписувалися у вузьку ідеологічну картину цих нібито громадських діячів.

Сам Майдан став величезною живою мережею. Хоча джерела та природа Майдану – це типова форма давньої української прямої вічевої демократії. Пряме народовладдя, воно краще працює, ніж електоральна демократія, яка сьогодні у світі пробуксовує. Майдан – це такий козацький табір. Це – форма. А змістом цього Майдану була національна революція.

Текст виступу підготувала до друку
Леся Онишко

Yurii Syrotiuk,

Director of the Non-governmental Analytical Center
«Ukrainian Studies on Strategic Researches»
Kyiv, Ukraine

The Modern Revolution of Dignity vs the Virtual Euromaidan. The Role and Place of Information Technologies

Presentation at the Academic forum “Revolution of Dignity: Towards History”

Watching various interpretations, critical monopolization of the Ukrainian media space, and the step-by-step erasure and tabooing the Maidan issues, the author aims to remind the genuine meaning of “the Revolution of Dignity” term.

When talking about the Revolution of Dignity, it's important to emphasize that it goes about a classical modern national revolution taking place in the post-modern era of informational technologies. The picture presented in media may change and sometimes even replace the real course of events. However, the revolution as an event can't happen exclusively in the information space and social networks without the mobilization of large masses. To make a revolution possible, organizers must go through the hard and tedious process of uniting the opposing forces, instilling faith in a society that both struggle and victory are possible and will bring positive changes.

The media played an important role both in the Orange Revolution of 2004 and the Revolution of Dignity of 2013–2014. In 2004, 41 journalists declared they wouldn't be producing false news ordered by V. Medvedchuk.

It was different for the Revolution of Dignity. There was a myth that it started off with a Facebook post by journalist Mustafa Nayem. However, it had actually started long before. First were protests all across the country against the Kharkiv agreements, and “the Language Maidan” in 2012. The Internet, even the social networks, were not a very friendly space. Instead, there were a lot of lies and fakes circulating. Oligarchs and the then government had a strong influence on the media. When the term “Euromaidan” first appeared during the student protests, the authorities tried to use it in their official language. The past government insisted that there was no need for any changes except for going back to the European integration plan.

The social networks played a crucial role in the Revolution of Dignity. However, the role was not decisive, but regular human networks, small and big ties of people united by the same idea, i. e., the idea of Dignity, instead.

Наукове видання

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

Збірник наукових праць

Книга 3

СУЧАСНІ МЕДІЇ Й РЕВОЛЮЦІЇ НОВОГО ТИПУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

ISBN 978-617-7881-08-6

Відповідальні редактори:

Редакційна колегія:

Ігор Пошивайло, Леся Онишко

Катерина Романова, Юрій Рудницький,

Вікторія Колеснікова

Літературний редактор і коректор:

Наталія Набока

Переклад англійською мовою:

Дарина Серета, Юрій Рудницький

Дизайн і верстка:

Ольга Ващевська

Дизайн та ідея обкладинки:

Ольга Сало (зображення згенеровано за допомогою ШІ)

Відповідальна за випуск:

Ольга Сало

В оформленні використано світлини з архіву Національного музею Революції Гідності

Видавець:

НАЦІОНАЛЬНИЙ
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС
ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ –
МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ
NATIONAL MEMORIAL
TO THE HEAVENLY HUNDRED HEROES
AND REVOLUTION OF DIGNITY MUSEUM

ВИДАВНИЦТВО
МАЙДАН
МУЗЕЮ
МУЗЕЮ
МАЙДАНУ
PUBLISHERS

НАДРУКОВАНО ДЛЯ БЕЗКОШТОВНОГО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ
У разі, якщо ви придбали це видання,
просимо повідомити на: maidanmuseum@gmail.com

PRINTED FOR FREE DISTRIBUTION
If you have purchased this publication, please
let us know at: maidanmuseum@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ – МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

м. Київ, 01015, вул. Лаврська, 9, корпус 20

Тел.: (+38 044) 222-5013

maidanmuseum@gmail.com

www.maidanmuseum.org

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 6538 від 17.12.2018

Підписано до друку 18.12.2023

Папір офсетний 80 г/м. Формат 70X100/16. Наклад 500 прим.

Друк офсетний. Гарнітура Roboto

Умов. друк. арк. 19,5

Друк: ТОВ «Друкарня «Папуга»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції: ЛВ № 15 від 21.11.2001

м. Львів, вул. Патона, 19/158, +38 032 297 1850

УСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНО

Передрук чи використання можливі зі згоди редакції та авторів статей
Перевидання, репродукування, відтворення видання або його частин за допомогою копіювальної техніки
чи будь-якими іншими засобами можуть здійснюватися лише з письмового дозволу видавця

Published by the National Museum of the Revolution of Dignity (Maidan Museum)

PRINTED IN UKRAINE